
ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

**PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE
IN THE CONTEXT OF MODERN CULTURE**
2022. VOL.14. ISSUE 2 (30)

Науковий журнал

Том 14 № 2(30) 2022

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE IN THE CONTEXT OF MODERN CULTURE

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

2022. Vol. 14. Issue 2.

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

Засновник

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Філософія та політологія в контексті сучасної культури

Науковий журнал «Філософія та політологія в контексті сучасної культури» репрезентує результати досліджень з актуальних проблем філософії, політології та міжнародних відносин.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Автор концепції, головний редактор:

Професор, д.філос.н., Олександр Токовенко, ДНУ ім.О.Гончара (Україна).

Головний редактор:

Проф., д. політ.н., Олексій Третьяк, ДНУ ім. О.Гончара (Україна).

Заступники голови редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Віктор Окороків, ДНУ ім. О.Гончара (Україна);
Проф., д.політ.н., Віталій Кривошеїн, ДНУ ім. О.Гончара (Україна);

Проф., д. політ.н., Ігор Іщенко, ДНУ ім. О.Гончара (Україна).

Відповідальний секретар редакційної колегії:

Доц., к.філос.н., Вікторія Вершина, ДНУ ім. О.Гончара (Україна).

Члени редакційної колегії:

Проф., д.філос.н., Юлія Шабанова, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Україна);

Проф., д.філос.н., Тетяна Павлова, ДНУ ім. О.Гончара (Україна);

Професор, Кен Робертс, Ліверпульський університет (Великобританія);

К.філос.н., Сергій Тройцький, Естонський літературний музей (Естонія);

Проф., доктор політ.н., Тетяна Сидорук, Національний університет «Острозька академія» (Україна);

Проф. Тереза Оболевич, Папський університет Іоанна Павла II в Кракові (Польща);

Проф., PhD, Деніел Епстайн, Техаський технологічний університет (США);

Проф., PhD, Ісик Куску Бонненфант, Близькосхідний технічний університет (Туреччина);

Проф., Ph.D, Янг Шин, Університет Центральної Оклахоми (США);

Проф., д.філос.н., Михайло Мінаков, Національний університет «Кієво-Могилянська академія» (Україна), Європейський університет Віадрина (Німеччина);

Проф., д.філос.н., Оксана Осетрова, ДНУ ім. О.Гончара (Україна);

Проф., PhD, Віктор Піроженко, Університет Мічиган (США).

Літературний редактор:

Доц., к.філол.н., Л.М.Ткач, Національна металургійна академія України (Україна).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, протокол №5 від 22.12.2022.

Згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 науковий журнал «Філософія та політологія в контексті сучасної культури» включено до категорії «Б» Переліку фахових видань України зі спеціальностей 033 Філософія, 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.

Philosophy and political science in the context of modern culture

Scientific Journal «Philosophy and political science in the context of modern culture» presents the results of researches on the issues of the day of Philosophy, Political Science and International Relations.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief, Author of the Concept:

Professor, Dr. Sc., O.S. Tokovenko, DNU (Ukraine).

Editor-in-Chief:

Prof., Dr. Sc., O.A. Tretiak, DNU (Ukraine);

Deputy Editors:

Prof., Dr. Sc., V. B. Okorokov, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., V.V. Kryvoshein, DNU (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., Ischenko I. V., DNU (Ukraine).

Executive Editor:

Assoc. Prof., PhD., V.A. Verzhyna, DNU (Ukraine).

Members of the editorial board:

Prof., Dr. Sc., Yu.O. Shabanova, National Technical University «Dnipro Polytechnic» (Ukraine);

Prof., Dr. Sc., T.S. Pavlova, DNU (Ukraine);

Emeritus Professor Ken Roberts FAcSS, School of Sociology and Social Policy, University of Liverpool (Great Britain);

PhD. Sergey Troitskiy, Senior Lecturer, Estonian Literary Museum (Estonia);

Professor, Dr. Sc., T.V. Sydoruk, The National University of Ostroh Academy (Ukraine);

Prof., Dr., Teresa Obolovitch, Pontifical University of John Paul II (Poland);

Prof., PhD. Daniel J. Epstein, Texas technical University (USA);

Assoc. Prof. Dr., Isik Kuscu-Bonnenfant, Middle East Technical University (Turkey);

Prof., Dr., Youngtae Shin, University of Central Oklahoma (USA);

Prof., Dr. Sc., M. A. Minakov, National University of «Kyiv-Mohyla Academy», European-University Viadrina Frankfurt (Oder) (Germany);

Prof., Dr. Sc., O.O.Osetrova, DNU (Ukraine);

Prof., PhD, V. V. Pyrozhenko, University of Michigan (США).

Literary editor:

Assoc. Prof., PhD, L.M.Tkach, National Metallurgical Academy of Ukraine (Ukraine).

Approved by the Decision of the Scientific Council of the Oles Honchar Dnipro National University, №5, 22.12.2022.

The Journal «Philosophy and political science in the context of modern culture» is included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's list of professional publications - Philosophical science, Political science and International Relations, Social Communication and Regional Studies (17.03.2020 № 409).

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Тетяна Вікторівна Борисова

Доцент кафедри філософії та політології,
Український державний університет
науки і технологій,
проспект Гагаріна 4, Дніпро,
49004, Україна

Email: tvborisova78@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0122-743X>

Tatyana Viktorovna Borisova

Associate professor of department of
philosophy and political science,
Ukrainian State University of Science
and Technologies,
Gagarina ave.,4, Dnipro, 49004, Ukraine

УДК 111.1 (09)

ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ НА ТЕМУ ПРО «СТРАХ БОЖИЙ»

Received 18 October 2022; revised 15 November 2022; accepted 25 November 2022

DOI: 10.15421/352215

Анотація

Проблема філософського виміру «страху Божого» розглядається через призму культурологічного виміру. Акцентується увага на особливостях методологічного аналізу цього феномену. Здійснюється спроба встановити онтологічний статус «страху Божого» в сучасному культурному просторі. Робиться висновок-припущення, що саме словосполучення поняття «страх Божий» може виступати як перформативне поняття, що спроможне на фундаментальну зміну життєвої реальності для людини.

Ключові слова: особистість, Бог, онтологічна подія, перформативність, есхатологія.

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS O THE «FEAR OF GOD»

Abstract

The subject of this study is one of the most important phenomena of the religious consciousness of man - the fear of God. The purpose of philosophical reflection is to establish the ontological, anthropological and axiological statuses of this phenomenon of the Christian culture of thinking. The methodological dimension reveals all its complexity, since it is difficult to fix the existential foundations of a person in their metahistorical completeness. Such an analysis requires the thinker to have correct philosophical articulation and a pre-compiled philosophical vocabulary. A dictionary in which all definitions do not carry discrepancies in the interpretations and descriptions of the phenomenon under study. The historical retrospective of the study of this concept in its entirety is possible with the support of the theological Christian tradition. The place and role of the «fear of God» in the secularized cultural space of our days is determined. It is pointed out the need to refrain from going into psychology and academic religious studies when considering this phenomenon. The difference between the fear of God, the fear of death and the “fear of God” itself is explained. The paradox of overcoming the fear of death through the “fear of God” is revealed. In the final judgments, it is concluded that the very concept of «fear of God» is performative. It is capable of changing the very reality for a person in his external and internal life in the culture of thinking. This approach to analysis should not be understood solely as a methodological device. This is a special angle of view on the problem, and not just its methodological dimension. The Christian picture of the world postulates the phenomenon of the fear of God as an important component of the entire Christian concept of personality. Without this phenomenon, it is impossible to imagine the whole eschatological picture of the world for the Christian culture of thinking. The status of an ontological event in the history of both the individual and society as a whole is assigned to the manifestation of the «fear of God».

Keywords: personality, God, ontological event, performativity, eschatology.

Постановка проблеми.

Вести розмову про філософське осмислення феномену «страху Божого» дозволено лише з цілою низкою застережень та уважних акцентів. Причиною цього є багатогран-

ність та багатовимірність предмету розгляду. «Страхи Божий» – це особливий компонент усієї християнської картини світу. Питання про сутність феномену релігійної свідомості як «страх Божий», що постає у центрі філо-

софських роздумів, одразу наштовхує нас на важливі моменти. По-перше, це глибоко індивідуальна та тематично безмежна проблема, переоцінити її значення для внутрішнього душевно-духовного життя людини неможливо. По-друге, для філософської рефлексії це дуже незручна і складна тема. Більше того, складність її вже виявляється на етапі коректної та змістовної культурно-філософської констатації. Методологічне обґрунтування та філософські заміри цього компонента доволі не проста задача. В цій задачі важливим аспектом є виявлення та встановлення філософського статусу самого поняття «страх Божий».

Варто відмітити той факт, що проблеми такого рівня осмислення будуть потребувати коректної філософської артикуляції, зі своїм особливим семантичним строем думок та аргументів, підібраним та складеним філософським словником, що готуються для обговорення такого питання.

Мета статті.

Проблема актуалізації феноменів релігійної свідомості на сторінках філософських журналів – це посилення статусу самих антропологічних досліджень філософії, без скочування у психологію чи академічне релігієзнавство.

Аналіз досліджень та публікацій.

Визначення та форми «страху Божого» в літературі можуть мати різноманітний характер і бути не схожими між собою. Тому важливо виділити загальнолюдські корені сенсу цього поняття і зробити його доступним для розуміння. Проте остаточної повноти розгляду цього поняття за межами християнської картини світу, на наш погляд, не досягнути. Разом з тим, для широти горизонту у погляді на це питання зазначимо, що філософська візія літератури з цієї теми показує нам цікавість до неї. Так зокрема ми бачимо аналіз її на сторінках праць мислителів різних епох та філософських традицій: С.Франк, Л.Шестов, В.Асмус, М.Бубер, Ф.Херрман, С.Аверінцев, С.Хоружий, А.Зубов, О.Больнов, В.Мовчан, С.Ставцев та інші.

Відмітимо, що академічна філософія у розгляді цього питання відчуває потребу звертатися до цієї теми якомога обережніше.

Після вчення Отців та вчителів Церкви європейській філософській думці важко не помічати творчого спадку Єфрема Сиріна, Іоанна Златоустого, Іоана Лествичника, Феофана Затворника та інших, що залишили свої роздуми на цю тему з глибоким богословським та філософським рефлексивним компонентом.

Викладення основного матеріалу.

В есхатологічній християнській картині світу відводиться особливе місце та значення страхам. А саме – засуджуються усі види страху окрім «страху Божого». Оскільки, усі інші – це ознака малої та слабкої віри, шлях до туги, журби, печалі чи відчаю, що є гріхом і призводять до відлучення від Бога. Через побутовий страх у своєму житті (страх за майно, за роботу, за імідж, за здоров'я та інше) людина здатна впадати у інші спокуси, які не так очевидно пов'язані з поняттям страх. Мова йде про гординю та жадібність.

Саме поняття та феномен людського страху не так вже і просто зробити предметом самого філософського аналізу. Слід визнати, що навіть в такій складній науці як психологія – це зробити і зручніше і навіть легше з методологічної точки зору. Бо з самого початку термін «страх» в сучасному мовно-культурному просторі підміняється словом-родичем – «фобія». Проте, ця підміна понять радикально змінює не тільки кут зору на проблему, але і саму проблему. Навіть важко буде уявити собі існування такої проблеми як «фобія Божа», здається потворним та вульгарним вживання цих слів в одному словосполученні. Посилена увага до проблеми «страху Божого» в християнській культурі мислення веде до відмови спрощеного філософського його розгляду.

Основи Біблійного тлумачення душевної природи людини визначають «страх Божий» християнською чеснотою. Розкриває себе ця чеснота через благоговіння перед святістю Бога. Вона прагне усіма потугами своєї душі та духу не порушувати волі Його. Такий страх, таке занепокоєння можливе завдяки зосередженій увазі на своєму внутрішньому світі. Страх Божий – це більше ніж чеснота, вона носить природу морального імперативу, тобто обов'язку для християнина, розвиває довготерпіння, смирення та любов до ближнього.

Тому нехтувати ним як чесною та імперативом – це багато змінювати в житті людини та суспільства. Так у Єфрема Сиріна є міркування про страх Божий: «Блажен тот человек, который имеет в себе страх Божий. Он явно убожается и Святым Духом. Блажен муж, боящийся Господа (Пс. 111, 1). Кто боится Господа, тот подлинно вне всякого вражеского ухищрения, и избежал всех козней врага. В ком есть страх Божий, тот удобно спасается от умыслов злокозненного врага. Враг ни в чем не уловляет его, потому что он из страха не допускает до себя плотских удовольствий. Кто боится, тот не парит умом туда и сюда, потому что ждет своего Владыку, да не придя внезапно, найдет его ленивым, и рассечет его (Мк. 13, 36. Мф. 24, 51). В ком есть страх Божий, тот не бывает беспечен, потому что всегда трезвится. Кто боится, тот не предаётся сну без меры, потому что бодрствует и ждет пришествия Господа своего. Кто боится, тот не остается равнодушным, чтобы не раздражить своего Владыку. Кто боится, тот не ленится, потому что всегда радует о достоянии, опасаясь подпасть осуждению. Кто боится, тот всегда предпочитает угодное Господу его и приуготовляет это, чтобы Господь, придя, похвалил его за многое. Так страх Господень, для приобретших его, делается причиной многих благ!» [Єфрем Сирин 2006: 40-41].

Порядок іде порівняння з безстрашністю, яка є протилежністю для страху Божого: «Кто не имеет в себе страха Божия, тот открыт нападением диавольским. Кто бесстрашен, тот парит умом и равнодушен к добру, спит без меры и нерадит о делах своих, тот вместилище сластолюбия, тешится всем, что ему приятно, потому что не боится пришествия Владыки, тот хвалится страстями, любит покой, избегает страданий, гнушается смирением, лобызает гордыню. Наконец приходит Господь его и находит его в занятиях, Ему не угодных, и рассечет его (Лк. 12, 46), и предаст вечной тьме. Такого человека кто не признает окаянним? Бесстрашие рождает юношеский помысел, а страх Господень и юных делает старцами. Блажен, кто непрестанно помнит день своего исшествия и старается оказаться в тот час готовым и бесстрашным» [Єфрем

Сирин 2006: 41].

Методологічне осмислення сфер та елементів релігійної свідомості завжди є складним процесом рефлексії. А саме – у «страху Божому» для дослідника важливим та цікавим є не тільки сам феномен, але і безпосередньо інтерес до цього питання може спровокувати внутрішні світоглядні зміни. Слід пам'ятати, що віруючий філософ (просто мислитель) не завжди є релігійним філософом, приклад з Р. Декартом яскраве тому свідчення. Сучасність та актуальний нам культурний простір черговий раз демонструють той факт, що сакральні проблеми таємниці людського життя не сходять с порядку денного для філософів. З методологічної точки зору до такого феномену як «страх Божий» складно підступитися. Взагалі, філософсько-методологічні виміри екзистенційних переживань людини – це складна, а іноді взагалі неможлива річ.

Пошук філософського статусу для цього предмету дослідження – частково розкриває особливу роль самої методології. Проте змінює її роль та не на користь самої методології. Можна навіть припустити, що сама спроба методологічного аналізу, або методологічного супроводу філософської рефлексії «страху Божого» з самого початку може сприйматися як прояв самої актуалізації. Тому і цінність такого дослідження буде мати сумнівний характер. Виходить, що не всі філософські проблеми можна класти під ніж філософсько-методологічного дискурсу. Варто мати на увазі, що в якийсь момент переклад цієї теми на терміни гносеології чи методології стане неприпустимим. Хоча сьогодні знімаються табу на деякі правила в обговоренні багатьох релігійних питань. Згадане слово «сумнівний» швидко замінюється словом «авторський». Світоглядний плюралізм та філософський лібералізм виступають лише загально відомим виправданням та прикриттям у аналізі подібних чутливих тем. А якщо згадати про моду на словосполучення «критичне мислення», то тим більше розв'язуються руки досліднику, що береться за висвітлення цих питань. У контексті даного питання сама антропологічна тематика може бути висвітлена через богословську, теологічну та аксіологічну призми.

Методологічна програма, що розписується дослідником під кожний об'єкт філософського аналізу суттєвим чином корегується дослідником, коли мова йде про екзистенційні основи духовно-практичного життя людини. Зокрема, в нашому випадку рефлексуючи на тему «страху Божого» методологічний супровід дослідження вибудовується на основі двох важливих зауважень. Перше – це контекст аналізу – культурологічний, культурно-історичний. Друге – це визначення філософського статусу об'єкта (феномен, явище, екзистенційна складова, антропологічна ознака, онтологічна подія в духовному бутті особи та людства). З огляду на ці акценти філософська транскрипція «страху Божого» видається складним процесом. Культурологи та філософи наших днів спостерігають процеси руйнування звичних та традиційних основ духовно-практичного життя суспільства. В наслідок цього може змінюватися і перспективи буття соціуму. Слідом за цим відбувається перегляд історії та філософської рефлексії самих явищ культурно-історичного життя.

Секуляризований культурний простір спонукає філософів братися за аналіз таких феноменів як «смерть», «страх Божий», «гріх», «відчай», «творчість» та інші. В глибинах релігійної філософії міститься велике застереження з приводу вільного тлумачення поняття «страх Божий». Антиподом самого поняття «страх» в свято отчий православній думці виступає поняття «зухвалість» (рос. «дерзость»). Вона («зухвалість») мало чим схожа з стоїчним розумінням «мужності» та мужності бути», як у Сенеки. В той же час – ухилення від спокус, пам'ять про Бога в душі і страх Божий – стоїками не сприймалися як частина духовного життя. Це скоріше етичний кодекс, що дисциплінує на рівні розумі та почуттів, як імператив в саморефлексіях.

І про це пишуть дослідники цього питання, так у М.Мовчана ми знаходимо такі слова: «Святе Письмо наполегливо і виразно пропонує нам замінити всі страхи людські на єдиний страх, в якому немає муки, – на страх Божий. Достатньо людині одержати цей дорогоцінний душевний стан, як вона перестає боятися всього, чого найбільше бояться в цьому

світі. Варто пригадати перших християн, яких піддавали гонінням, які були готові швидше бути розтерзаними дикими звірами, ніж відвертатися від Бога. Що об'єднувало цих людей? Відповідь очевидна – страх Божий, який проганяє страх людський. Страх Божий у серці та вчинках християнин розвиває благородний характер, формує безстрашність непохитних особистостей, які при цьому залишаються на диво скромними, люблячими, терплячими та співчутливими до ближніх, до їхніх недоліків та слабкостей» [Мовчан 2019: 215].

Сучасні психотерапевтичні тренінги, як данина моді, пропагують способи подолання різноманітних страхів та нав'язливих станів. Робиться це з метою відновлення або встановлення внутрішнього психологічного клімату, позитивного емоційного комфорту особистості.

Сьогодні також модно говорити про сценарії апокаліптичних подій. Знімаються фільми, пишуться статті, книги, картини, соціально-політичні сценарії, що стають об'єктами масової культури. Власне і саме слово «апокаліпсис» увійшло у словник пересічної особи вже як частина секуляризованого культурного простору. Тому в свідомості сучасного покоління в більшості своїй формується тісний зв'язок між цим словом та відчуттям страху, паніки, розгубленості. Страх перед зовнішніми деструктивними змінами (війна, геноцид, екологічна катастрофа, епідемія, голод, депортація та інші) затуляє собою інше розуміння апокаліптичного стану душі і саме поняття «страх Божий». Такий стан речей свого часу побачив та влучно прокоментував богослови минулих часів, наголосивши на тому, що безбожне суспільне життя розбудовується у затінку штучного саду життя. Страх перед смертю стає сильнішим ніж страх перед Богом. В секулярному культурному просторі відбувається десакралізація навіть таких фундаментальних онтологічних основ людського буття як народження та смерть.

Невірне розуміння життя призводить до помилок у правильному розумінні смерті і тим самим культивує спотворений страх перед самою смертю. Зусилля масової культури зосередженні на так «званій глухій обороні»

від класичних (в розумінні ортодоксальної їх природи) основ есхатології. І породжує нові види страхів та фобій, що віддаляють людину від Творця. У той час як за словами М.Мовчана: «У результаті страх Божий приходить як запорука порятунку не лише від страху смерті, але і як засіб подолання всіх інших людських страхів» [Мовчан 2019: 215].

Подолання руйнівних для людини страхів можливе через такі загально людські та християнські добродетності як віра-надія-любов. В історії філософської думки закарбовані слова Г.Марселя про те, що людина у цьому житті перебуває у особливому онтологічному статусі – фундаментальній ситуації подорожнього. Ця ідея з людиною мандрівником, має на думку Г.Марселя, неоціненну перевагу – вона побудована на означеннях які передбачають собою наявність і простору і часу. І мова йде не тільки про фізичне та астрономічні показники буття людини. Внутрішній простір і внутрішній плин часу в людині теж не слід засмічувати страхами. Історико-філософський вимір феномену страху теж перебуває у центрі уваги мислителів. Так О.Туренко в своїй монографії зазначає: «Страх визначає буттєві обрії людини у світі, міру пізнання глибин своєї психіки та свідомості, усвідомлення свого культурно-історичного шляху і, найсуттєвіше, трансцендентний вимір своїх можливостей. І коли вважати, що людина, нескінченна, незавершена, прямує вийти, «зазирнути» із себе в щось нове, що не існувало раніше, то її постійним супутником є її особистий страх. Він стоїть на стражі занадто швидкого забігання людини наперед у своє потенційне майбутнє, застерігає від психо-культурного відриву від своїх коренів (екзистенціалів), і водночас, страх «збуджує» її до активної дії усамітнення. Разом із тим, страх огортає й цим оберігає людину, від історичного руху назад, від повернення до крайньої крапки філогенезу – тваринного стану існування чи потягів. Страх вказує на вічну хиткість людського існування у світі, на постійну можливість «упасти з цивілізаційного п'єдесталу» в темряву тваринно-варварської люті» [Туренко 2006: 193].

У перспективі можливого подальшого розвитку цього аналізу на майбутнє можна

окреслити горизонт потенційних тем та аспектів, що потребують додаткової уваги в дослідженні. До переліку найбільш проблемних сторін цього питання можна віднести наступні:

- розмивання в релігійній філософії богословської рефлексії поняття «страх Божий»;
- відверті некоректні спроби психологізації феномену «страху Божого»;
- необхідність розмежування літературного, богословського, фольклорного, теософського образів «страху Божого»;
- помилкове ототожнення понять «страх Божий» та «страх Бога»;
- симфонія культурологічних та теологічних характеристик «страху Божого» в філософському дискурсі;
- сумнівні спроби розглядати феномен «страху Божого» як прояв «страху перед смертю» (і навпаки);
- складність визначення іманентної повноти явища «страху Божого» в філософії;
- проблема стилізації (естетичної, психологічної) феномену «страх Божий».

Актуальність езистенційних феноменів людського буття в сучасному культурному просторі обумовлена тим, що вони доволі часто розглядаються засобами масової культури та масового мистецтва як засіб маніпуляції, як товар. Товар яким яким вже дозволено торгувати. Гірше такої маніпуляції та торгівлі є гра цим феноменом.

Цікаве спостереження знаходимо в дослідницькій роботі про «постмодерний поступ» страху у О.Туренка: «У ХХ столітті комерціалізація (товарна продажність) страху остаточно опанувала мистецтво європейської та американської культур і має своє логічне завершення зараз у фільмах жахів, екстремальних формах спорту, а також у політичних перегонах, які подають страх у миті розчарування його волючою силою. Страх стає ніби іграшкою, якою тішаться, ним насолоджуються, оскільки його можна перервати – вимкнути телевізор, завершити гру. В увяленні сучасника він втрачає свою силу – приходить деяка атрофія страху. Але це не так, людина лише звикає до обмеженого, штучно створеного відчуття страху, а коли потрапляє у жахливу

життєву ситуацію, то виявляється, що у неї немає адаптаційних механізмів сприйняття страху, й тому сучасник, як правило біжить від таких ситуацій, ховається від реалій життя» [Туренко 2006: 190-191].

Висновки.

1. Внутрішній динамізм філософського виміру феномену «страх Божий» настановує нас на думку про те, що точкою входу у проблему стає припущення, що «страх Божий» – це онтологічна подія в житті людства. Мова йде про спробу поглянути на поняття «страх Божий» як на *перформативне*. Тобто як таке, що буквально здатне змінювати саму реальність для особистості у її зовнішньому і у внутрішньому бутті душі та духу. Це більше та ширше ніж етико-релігійна складова особистісного та соціального буття, а також більше ніж просто морально-етичний імператив. Таке припущення для філософської рефлексії – це особливий спосіб аналізу цієї теми.

2. Онтологічне коріння «страху Божого» в людській екзистенції походить від Самого Творця. Таке походження лише підвищує

його («страху Божого») цінність та значимість в житті віруючої людини. У просторі секуляризованої культури – «страх Божий» – це не більше ніж одна з культурних моделей поведінки індивіда. В той час як в християнській картині світу – це важлива складова християнської концепції самої особистості.

3. «Страх Божий» виступає важливою складовою християнської есхатологічної картини світу. Розуміння цього дозволяє долати відсторонене сприйняття цього поняття яке за ним закріпилося в сучасному мовно-культурному та філософсько-етичному ландшафті наших днів. Культурно-історична генеза цього поняття в філософії – це не про історію соціальних ідей.

Підсумовуючи наші міркування хочеться звернутися до думки С.Аверінцева, який свого часу доволі лаконічно, проте глибоко резюмував цю проблему тезою про те, що нам слід не стільки говорити та думати про страх Божий – скільки просто його мати у своєму житті [Аверінцев 2011: 51].

Бібліографічні посилання

- Melnyk, V.V. (2017). Fear Phenomenon in Existential Philosophy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 41-48.
- Аверінцев, С. (2011). Несколько слов по поводу статьи Ю.Каграманова. *Континент*, 3(149), 47-51.
- Бодрийяр, Ж. (2000). *Символический обмен и смерть*. М.: Добросвет.
- Василиадис, Н. (2012). *Таинство смерти*. М.: Изд-во Свято-Троицкой Сергиевой Лавры.
- Зубов, А. (2011). Эсхатологическая уникальность христианства. *Континент*, 3(149), 117-125.
- Каграманов, Ю. (2011). «...И Аз воздам». О страхе Божиим в прошлом и настоящем *Континент*, 3(149), 396-411.
- Кьеркегор, С. (2010). *Страх и трепет*. М.: Культурная Революция. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/ehkzistenzialnaja_filosofija/kerkegor_s_strakh_i_trepet/35-1-0-2097 (дата звернення 14.10.2022)
- Марсель, Г. (1999). *НОМОВІАТОР*. К.: КМ Academia.
- Мовчан, М. (2019). *Страх як проблема в соціальному середовищі*: монографія. Полтава: ПУЕТ.
- О человеке: сборник трактатов*. (2011). СПб.: Азбука.
- Ефрем Сирин, прп. (2006). *Избранные творения*. Краматорск.
- Туренко, О.С. (2006). *Страх: спроба філософського усвідомлення феномена*: монографія. К.: Вид-во ПАРАПАН.
- Шенкао, М.А. (2003). *Смерть как социокультурный феномен*. К.: Ника-Центр.

References

- Averintsev, S. (2011). Neskolko slov po povodu stati Yu. Kagramanova [A few words about the article by Y.Kagramanov]. *Kontinent*, 3(149), 47-51. (in Russian).
- Bodriyyar, Zh. (2000). Simvolicheskiy obmen i smert [Symbolic exchange and death]. М.: Dobrosvet. (in Russian).
- Efrem Sirin, prp. (2006). *Izbrannyye tvoreniya* [Selected works]. Kramatorsk. (in Russian)

- Kagramanov, Yu. (2011). «...I Az vozdam ». O strahе Bozhiem v proshlom i nastoyaschem [«... And I will repay». About the fear of God in the past and present]. *Kontinent*, 3(149), 396-411. (in Russian)
- Kerkegor, S. (2010). *Strah i trepet* [Fear and trembling]. M.: Kulturnaya Revolyutsiya. Retrieved October 14, 2022 from https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehkzistencialnaja_filosofija/kerkegor_s_strakh_i_trepet/35-1-0-2097 (in Russian)
- Marsel, H. (1999). *HOMOVIIATOR* [Homoviator]. K.: KM Academia. (in Ukrainian)
- Melnyk, V.V. (2017). Fear Phenomenon in Existential Philosophy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 41-48.
- Movchan, M. (2019). *Strakh yak problema v sotsialnomu seredovyshchi*: monohrafiia [Fear as a problem in the social environment]: monohrafiia. Poltava: PUET. (in Ukrainian)
- O cheloveke: sbornik traktatov*. (2011). [About man: a collection of treatises]. SPb.: Azbuka. (in Russian)
- Shenkao, M.A. (2003). *Smert kak sotsiokulturnyy fenomen* [Death as a sociocultural phenomenon]. K.: Nika-Tsentr. (in Russian)
- Turenko, O.S. (2006). *Strakh: sproba filosofskoho usvidomlennia fenomena*: [Fear: an attempt at a philosophical understanding of the phenomenon: a monograph]: monohrafiia. K.: Vyd-vo PARAPAN. (in Ukrainian)
- Vasiliadis, N. (2012). *Tainstvo smerti* [The sacrament of death]. M.: Izd-vo Svyato-Troitskoy Sergievoy Lavryi. (in Russian)
- Zubov, A. (2011). Eshatologicheskaya unikalnost hristiyanstva [The Eschatological Uniqueness of Christianity]. *Kontinent*, 3(149), 117-125. (in Russian)

Олександр Володимирович Михайлюк

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри документознавства та
інформаційної діяльності,
Український державний університет
науки і технологій,
пр. Гагаріна, 4, Дніпро, 49600, Україна

E-mail: mich_al@ukr.net,

Вікторія Анатоліївна Вершина

Кандидат філософських наук, доцент,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: vivi.dp@ukr.net,

Oleksandr Mykhailiuk

D.Sc. (Historical Sciences), Professor,
Department of Business Documentation
Management and Information Activity,
Ukrainian State University of Science
and Technology,

Gagarina ave., 4, Dnipro, 49600, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3596-0250>

Viktoriia Vershyna

PhD in Philosophy, Associated Professor,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina Ave., 72,
Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0784-4348>

УДК 130.2:165.191

МІФ ЯК СПОСІБ ОЗНАЧУВАННЯ

Received 25 August 2022; revised 28 September 2022; accepted 19 October 2022

DOI: 10.15421/352216

Анотація

Міф розглядається як знакова система, як певний спосіб означення. Сутність міфу розуміється в означенні об'єктів навколишнього світу. З особливостей означування витікають всі інші властивості міфу. Розглядається багатомірність знаку в міфі. Знак у міфі становить собою своєрідну триаду: конкретно-чуттєве переживання – образ – ім'я, котрі постають у нерозривній єдності.

Ключові слова: *міф, знак, семіотика.*

MYTH AS A WAY OF MEANING

Abstract

Myth is considered as a way of designation, as a sign-modeling system that forms figurative models of reality and exemplary models of behavior. The peculiarity of the origin of the myth is the need to explain incomprehensible phenomena in the absence of landmarks. The myth serves as the basis for human adaptation in the world, with its help, cognition and structuring of reality is carried out. The essence of the myth consists in defining (humanizing, mastering) the objects of the surrounding world – «in imagination and with the help of imagination.» The myth does not arise at the level of thinking, but at the level of imagination. By giving names and names (signs), a person seems to create an image of the world, a conditional model of the world, a coordinate system that exists in his imagination, but at the same time allows him to navigate in this world in a certain way. The sign makes life more «understandable», and, consequently, more predictable and comfortable. He transforms the «chaos» of the unknown world into the «cosmos» of consciousness. It serves as an effective psychological defense against reality, which is easier to face if you first reduce it to «signs». Only the model begins to be perceived as the original itself. Primitive thinking tends to identify signs and objects, names and their bearers, words and things. There is a certain integrity of perception, but this integrity is non-systemic, non-reflexive, arises on the basis of unclear, often random associations.

It is considered to be a myth secondary modeling system, which is built over the primary modeling system – language. However, there is reason to believe that myth is a pre-linguistic education, a primary modeling system relative to language. Myth is a way of signification, a way of encoding. The myth is symbolically decorated. The sign in the myth is a kind of triad: a concrete sensory experience - an image – a name, acting in an indissoluble unity. A mythological sign does not just replace a certain object, but has a direct, sensual connection with it.

Key words: *myth, sign, semiotics.*

Постановка проблеми.

З найдавніших часів міф займає особливе місце в житті людини. Міф продовжує залишатися найбільш стійкою компонентою сучасної масової свідомості. При цьому міф важко піддається раціональному пізнанню. Складність дослідження формування міфу виникає через давнину подій, якісну відмінність світогляду стародавніх і сучасних людей, нестачу емпіричного матеріалу тощо. Ми не можемо простежити процес формування давньої міфології, але ми можемо спостерігати функціонування сучасної міфології і навіть робити деякі екстраполяції на минуле.

Огляд літератури.

В сучасній культурі слово «міф» стало одним з найбільш популярних та загальноживаних. Межі поняття «міф» стали надзвичайно розмитими. У це поняття часто вкладається різний зміст і різні смисли. Про міф створено величезну літературу. Однак, єдиного погляду на суть міфу, який дозволив би розкрити природу міфу і прояснити його місце в історії культури та в соціокультурних системах сучасності, не існує. На даний час сформувалася низка концепцій трактовки міфу. Оскільки в даній статі ми розглядаємо міф в семіотичному аспекті, то нас найбільше цікавить семіотичний підхід до феномену міфу, представлений в роботах Р.Барта, Я.Голосовкера, Е.Касієра, К.Леві-Строса, Ю.Лотмана, О.Лосева, О.Фрейденберга та ін. Ми торкалися проблематики функціонування міфа в культурі в своїх попередніх публікаціях [Михайлюк, Вершина 2015; Михайлюк, Вершина 2020].

Мета даної роботи полягає в тому, щоб розглянути особливості міфу як першого в історії культури виду означування.

Виклад основного матеріалу.

Семіотику цікавить не пошук значення, але спосіб означування [Усманова 2001: 382]. Міф розуміється нами, насамперед, як певний спосіб означення. Сутність міфу полягає в означенні об'єктів навколишнього світу, міф (як і культура взагалі) починається з того, що всім предметам навколишнього світу даються певні найменування. З особливостей означування витікають всі інші властивості міфу.

Міф – це, перш за все, знакова система.

Знаку, імені, слову в міфі надається величезне значення. Знаку в міфі притаманна багатомірність: знак-образ, знак-символ, знак-слово, знак-ритуал, у випадку вторинного означення – знак «викрадене слово».

Можна говорити про два підходи в семіотичному розумінні міфу: міф як ототожнення означуваного і означаючого та міф як невідповідність означуваного і означаючого. У першому підході міф первинний, міф виникає при первинному означенні, міф – домовне утворення, мова виростає з міфу (чи виникає паралельно з ним), надбудовується над міфом (і протистоїть йому). У другому випадку, мова первинна, міф – результат вторинного означення, міф надбудовується над мовою.

Наприклад, Р.Барт розглядає міф як вторинну знакову систему, котра формується в результаті деформації природної мови. Барт описує міф як неправдивий, соціально відчужений, деформований образ дійсності. «Міф є викрадене і повернене слово. Просто повертається слово вже не зовсім таким, яким воно було викрадене, при поверненні його помістили не зовсім на своє місце» [Барт 1989: 91]. Міфом може стати будь-яке повідомлення. Міф починається знаком і закінчується знаком (значенням), він «виконує подвійну функцію – і позначає, і навіює, і дає, і вимагає зрозуміти». Іншою функцією міфу є деформація: «під впливом поняття смисл не скасовується, а саме деформується. Міф – система подвійна; він ніби всюдисущий – де закінчується смисл, там відразу ж починається міф» [Барт 1989: 559].

Можна сказати, що те, що Р.Барт називає міфом, – це різновид конотації, спосіб маніпуляції свідомістю, котрий певною мірою схожий на стародавній міф. Втім, стародавній міф – це первинне означення, що витікає з безпосередньої чуттєвої практики – з почуттів, бажань, страхів – та виникаючих на цій основі образів. На основі міфу формуються не лише мистецтво, релігія як окремих соціальний інститут, філософія, етика, наукові, тобто реалістичні достовірні знання тощо, але й сама природна мова як така. Міф – це певне первинне переживання реальності, яке відкривається до всякого оформлення і опису

в слові. Мова виростає з міфу як первинного переживання реальності, надбудовується над ним.

Міфологія вважається історично першим способом духовно-практичного освоєння, «олюднення» світу. У цій ролі міфологія, за словами К.Маркса, «долає, підпорядковує та формує сили природи в уяві та за допомогою уяви» [Маркс 1958: 737]. На думку Я.Голосовкера, міфологічне осягнення світу засноване на діяльності уяви, яка спрямована на опис і пояснення навколишньої дійсності [Голосовкер 1987: 9].

Тут важливо підкреслити роль уяви та фантазії, відзначити значимість ілюзії та вигадки. Передсвідомість, перші кроки психічного розвитку Homo Sapiens Б.Ф.Поршнев пов'язує з бінарними структурами сприйняття і мислення. Діпластія лежить в основі дологічного мислення первісної людини, аналог якому він знаходить в мисленні дитини, а також фантазії і творчості. Фантазія абсолютно чужа тваринам. Люди замінюють природне середовище штучним, неприродним – сферою культури: виробництвом звуків і рухів тіла, зорових, смакових і нюхових втілень уявного [Поршнев 1974]. Людина живе одночасно ніби в двох вимірах, в двох «реальностях» – дійсній і уявній. Міф виростає з уяви як здатності відображати світ в образах внутрішнього світу, як здатності зберігати в пам'яті і проектувати на майбутнє враження минулого досвіду а також конструювати в уяві на їх основі нові об'єкти та ситуації.

Існує думка, що уявляти можна все що завгодно і як завгодно. У цьому сенсі уяві не встановлено ніяких меж і, більш того, уява є нескінченним простором реалізації людської свободи [Романенко 2006]. Вбачається все ж, що уявляти можна далеко не все, що завгодно і як завгодно, уява не безмежна, а обмежена досвідом і людськими можливостями. Уявити можна лише те, що вже позначено, при цьому можна виробляти різні маніпуляції з образами – з'єднувати непоєднане, вивертати навиворіт тощо, тобто створювати нові знакові конструкції, але з уже відомих знаків. Те, про що ми не маємо уявлення неможливо уявити. Отже, уявлення виникає на основі досвіду.

Як вважають М.Мюллер і В.Вундт, найглибші джерела міфологічного мислення мають свій початок не в якомусь механізмі уявлень, а в людських афектах і прагненнях [Мюллер, Вундт 2002: 297]. Це, насамперед, конкретно-чуттєві переживання. Безпосереднє переживання передбачає не інтерпретацію змісту, а констатацію факту чуттєвого досвіду. Міф, писав О.Лосев, – найреальніше і живе, безпосереднє і навіть чуттєве буття. Для міфічної свідомості все явлено і чуттєво-відчутно. Міф не є буття ідеальне, але – життєво відчувана і творима речова реальність і тілесна, до тваринності тілесна дійсність. Лосев стверджує, що всі реальні переживання (стать, любов, їжа, одяг, образа, хвороба, час, диво тощо) «завжди міфічні» [Лосев 2001: 39-41]. Для міфічної свідомості все явлено і чуттєво-відчутно, вона передбачає сприйняття дійсності у конкретно-чуттєвих образах.

Чуттєве переживання не інтерпретується в знаках, а констатується в образах. Образ первинний по відношенню до знаку. Знак постає як штучна культурна форма. Дійсна природа і сутність знака – в штучному характері зв'язку означаючого і означуваного в ньому. В цьому плані образ ближчий до ознаки – природного явища, що не продукується в якості саме знака, але яке сприймається і тлумачиться як знак. Хоча, в цьому випадку грань між знаком і ознакою дуже хитка.

Образи – це конкретні уявлення, тобто відображення людською свідомістю одиничних предметів (явищ, фактів, подій) в їх чуттєво сприйманому вигляді. Вони протистоять абстрактним поняттям, які фіксують загальні, повторювані властивості реальності, ігноруючи її неповторно-індивідуальні риси. Образ впорядковує думку, але мовчить: він є знаком того, що неможливо висловити, він лише вказує на референт [Бондаренко 2014: 264].

Н.Хомський постійно підкреслює, що людські поняття не мають чіткого зв'язку зі своїми референтами. Для них не існує відношення посилення «слово – річ», оскільки річ, на яку вказує слово, не існує сама по собі, поза людською свідомістю. Вона найтіснішим чином пов'язана з ментальною сферою людини [Хомський, Бервик 2018: 130-131].

Якщо мислення фіксує реальність у поняттях, то уява в смислообразах: «Ідеї суть смислообрази – внутрішні образи, уявлення» [Голосовкер 1987: 47]. При цьому Я.Голосовкер вважає, що смислообрази первинні, а поняття, якими оперує розум, виділяються шляхом абстрагування від смислообразів. Динаміка розвитку міфу визначається завданням всебічно розкрити смислообраз у всіх аспектах. Голосовкер вважав, що міф має свою особливу логіку уяви, яка оперує смислообразами. Всі інші поняття вирізняються шляхом абстрагування від смислообразів, тому вторинні.

Уява, котра відбиває світ у вигляді образів і уявлень, протистоїть мисленню, яке відбиває світ за допомогою понять, котрі дозволяють узагальнено і опосередковано пізнавати реальність. Уява тісно пов'язана з емоційної сферою. Подія або явище не може бути сприйнятим саме по собі: воно відтворюється емоційно-образною мовою, визначаючи реальність через вже пережиті відчуття. Міф лежить за межами розмірковування, це несвідома форма думки. І в цьому плані він споріднений з музикою, міфологія займає середнє положення між двома протилежними типами систем знаків – музичною мовою та членороздільною мовою [Леви-Строс 2006: 34].

Згідно Е.Кассіеру, міф живе у світі чистих образів, що представляються йому цілком об'єктивними, більше того – як сама об'єктивність [Кассіер 2002b: 50]. В якості однієї з основних рис міфологічного способу мислення Кассіер називає його схильність переводити зв'язок, що встановлюється між двома елементами, у відношення тотожності. Бажаний синтез постійно призводить до збігу, до «конкретції» двох пов'язуваних членів відносин [Кассіер 2002b: 134]. Міф – це злиття предмета та образу.

Передати образ без спотворень від однієї людини до іншої неможливо, але можна за допомогою знаків і знакових систем викликати (індукувати) образи у рецепієнта (приймача інформації).

Знак формується в уяві на основі враження від навколишнього світу. Знаки в міфі мають не умовний, як у мові, а іконічний, обра-

зний характер. Найближчим до образу є іконічний знак, точніше, модель. Іконічні знаки побудовані за принципом обумовленої зв'язку між планом виразу і планом змісту. Іконічний знак – найбільш мотивований, має властивість бути схожим на позначуваний ним об'єкт, є його образом (ікона – грец. εἰκών – «образ», «зображення»). За Пірсом, знак за його первинністю – це образ об'єкта, і він, строго кажучи, може бути тільки ідеєю [Пірс 2000: 201]. Образ – це подібність, копія об'єкта у свідомості людини, але яка може сприйматися як тотожність.

Найбільш адекватним типом знака для репрезентації міфологічних смислів є символ. Символ має знакову природу, і йому притаманні всі властивості знака. Однак якщо сутністю знака можна назвати вказівку та заміщення, то сутність символу виявляється більшою, ніж заміщення чогось, що не є ним самим. Символ багатозначний і багатозначний, тобто символ вказує не на один об'єкт і можна говорити про символ як про знак з нескінченним числом значень та смислів. Можна говорити про символ як результат вторинного означення, можна також говорити про символи першого, другого та третього порядків [Шатин 2003]. Символ першого порядку пов'язаний безпосередньо з міфом і є результатом первинного означення. Міф постає як символічно позначений образ реальності. Символ виникає із образу, образ стає символом. Символ включає образ і конотацію. З одного боку, символ наочний, з іншого – ідеальний. О.Лосев визначав символ як «субстанціальну тотожність ідеї і речі» [Лосев 1993: 635]. За Ю.Лотманом, символ відрізняється від конвенційного знака наявністю іконічного елемента, певною подібністю між планом вираження та планом змісту [Лотман 1992].

За Ч.Пірсом символи – це конвенційні відносини знака та значення. Конвенційність – наслідок колективного переживання, притаманного міфу. Символ, як і міф взагалі, є формою та результатом колективного емоційного переживання. Символ – це знак, який фіксує емоційно-ціннісний і цілісний образ явища. Символ указує не стільки на об'єкт, скільки на асоціації та емоції, які з ним пов'язані.

Символ первісно конотативний, конотація тут переважає над денотацією. В цьому плані символ постає не як вторинне означення, а як передмовний знак.

Міф являє собою нульовий ступінь семіозису, на якому основні соссюрівські опозиції постають у вигляді тотожностей. Міфу властиве буквальне розуміння знака, ототожнення предмета і знака, речі і слова, означаючого і означуваного, уявного і реального. Міф – це область, де не можна довільним способом надавати значення словесним представленням. В мові значення слова не пов'язане з предметом, який позначається цим словом, не мотивовано ним і є конвенцією. У міфі ж така конвенція неможлива [Мамардашвили 1997: 18]. У міфі зв'язок між означуючим і означуваним, знаком і об'єктом не довільний. Знак безпосередньо, чуттєво пов'язаний з конкретним об'єктом, на який він вказує, який він заміщає.

Міф (μῦθος) – це слово (знак) і логос (λόγος) – слово (знак). Але вони відрізняються способом означування, надання значення. Корінне властивість слова як мовного знака – необумовленість зв'язку плану вираження і плану змісту. Міф же побудований за іншим способом кодування. У міфі слово співвідноситься не з поняттям, як у мові, а з образом. Слово у міфі виконує підпорядковану функцію, є інструментом. Слово постає як засіб означення, називання – оформлення образу. Водночас слово набуває сакрального виміру. Слова в міфі функціонують як асоціативно-сміслові поля, набуваючи численних семантичних кореляцій і тим самим перетворюючись в гранично узагальнені символи.

В міфі репрезентації (особливо імена) пов'язані зі своїми носіями з необхідністю; знання «справжнього імені» когось чи чогось дає справжню владу над цією людиною чи річчю. Ця влада походить від магічного зв'язку між ім'ям і його носієм. Міфологічне ім'я – це знак, що фіксує емоційно-ціннісний і цілісний образ явища, що моделює освоєний світ і ідеально (імагінативно) тотожний йому. За логікою міфологічної свідомості, де «частина дорівнює цілому», була можлива символізація в імені всього освоєного світу або його значущої частини. Тому процес іменування, при-

своєння імені набував особливого, сакрального значення [Пивоев 1991: 82].

Для перших наївних, не затронутих рефлексією виразів мовного мислення, як і для міфологічного мислення, характерно те, що зміст «речі» і зміст «знака» не цілком чітко розділені, індиферентно переходять один в одного. Ім'я речі і річ як така невіддільні один від одного; образ або слово таять в собі магічну силу, що дозволяє проникати в сутність речі [Кассирер 2002а: 26-27].

За визначенням Ф. де Соссюра, мова – це «система диференційованих знаків, відповідних диференційованим поняттям» [Соссюр 1999: 18]. Жоден знак (сам по собі) не має ні сенсу, ні значення, ні змісту. Будь-який знак за своєю природою є не річ, що пропонує себе для інтерпретації, а інтерпретація інших знаків [Фуко 1967]. Образ же безпосередньо пов'язаний з річчю, він не потребує інших образів, не потребує контексту, він самодостатній. Мова – це лінійна послідовність знаків, мова формує понятійне лінійне мислення, а міф – це цілісне сприйняття образу. Мова вносить дискретність і диференціацію та неоднозначність, тим самим руйнуючи цілісність образу, руйнуючи сам міф.

Оскільки міф оперує не поняттями, а образами, міфологічна свідомість не передбачає аналітичного мислення. Міф – це готовий цілісний образ, а образ завжди конкретний. Звідси конкретність мислення, нездатність до абстракції носія міфологічної свідомості. Носії міфологічної свідомості мислять відповідно образу, тобто зразка – шаблонно. Хоча в рамках зразка і допустимі індивідуальні особливості. Образи захищають суб'єкт від досвіду, який норовить розбити скло метафор [Бондаренко 2014: 271].

Міф є проявом властивості свідомості; його потреба у вірі, переживанні та оцінці потрібні для створення зрозумілої картини світу. Неповнота уявлень, відносність знань, неясність критеріїв істини, незнання причин і нерозуміння того, що відбувається змушують людину штучно створювати відсутні частини світу [Коломыц 2017: 18]. Міф – це ще й породження незнання. Ідеалізація виникає на основі незнання. Тут міф звертається не стільки

до досвіду, скільки до уяви. Результатом стає створення уявних, поверхових, заснованих на «очевидностях» причинно-наслідкових зв'язків, викривленої картини світу.

При цьому міф – форма колективного переживання. Особливість виникнення міфу – несвобода людей, що розуміється як залежність від природи, так і залежність від колективу. Згідно О.Ф.Лосєву, мислення здійснюється не стільки індивідом, скільки родовим колективом [Лосєв 1963: 127]. Індивід бере участь у спільній духовній діяльності, не усвідомлюючи того. У міфі відбувається колективізація індивідуального і соціалізація біологічного (фізіологічного, психологічного) досвіду. У міфі стверджується домінуюче становище надіндивідуальних установок свідомості, що мають обов'язкове і незаперечне значення для кожного. Колективне переважає над індивідуальним і майже повністю його заміщає. Поршнев показав, що мова, яка робить людину людиною, є не стільки «перша сигнальна система», чи відображення, знаки дійсності, скільки «друга», або комунікативне єдність з іншими, з одноплемінниками. Механізм формування колективних емоцій заснований на сугестії, в чомусь його можна порівняти з імпринтингом. Довіра (віра) і сугестія синоніми. Сугестія стає фундаментальним засобом впливу людей на вчинки і поведінку інших, тобто системою сигнальної регуляції поведінки [Поршнев 1974]. Міф інтерсуб'єктивний, він залучає індивідуальний досвід у свою область значень. Людина бачить світ не таким, яким він дається в її безпосередньому досвіді. Скоріше буде заперечуватися сам досвід, ніж стійке колективне уявлення, якому він суперечить.

Для людини міфологічної свідомості не може бути протиставлення правди і брехні [Руднев 1997: 169]. Стародавній міф – це не обман, а групова (общинна) емоційно-ціннісна картина світу [Пивоев 1991: 9-10]. Міфологічній свідомості притаманні своєрідні довірливість та наївність. Відмінною ознакою міфологічного мислення є некритичне емоційне сприйняття, безумовна довіра до інтерпретації. Міф як знакова система являє собою образ реальності, модель дійсності. Але цей образ,

модель психологічно сприймається як сама реальність. Для міфологічної свідомості немає чіткого розрізнення реального і ідеального, фантазія невіддільна від справжніх подій. Семіотичні конструкти не просто відображають дійсність, але більшою мірою конструюють її, образне буття, символічні механізми культури стають первинними стосовно реальності. Міф формує «очевидності», він не потребує ніяких доказів і підтверджень, він не осмислюється раціональними засобами, навіть не рефлексується. Міф – це як мова. В неї не потрібно вірити, в ній треба перебувати.

Міф є невід'ємною властивістю людської свідомості, тому він присутній в будь-якій культурно-історичній епосі. Спосіб означування, притаманний міфу, формує певний тип світогляду, котрий зумовлює певний тип діяльності. Поняття «міф» може розумітися в найширшому контексті як певна структура мислення, що не передбачає аналітики, що містить готові образи, прямо впливає на емоційну, а часто і несвідому сферу і стимулює до певних типів поведінки. Міф стає своєрідним фільтром для інформації, яка надходить ззовні. Міфологічний світогляд, трансформуючись в сучасних умовах, породжує специфічні конструкції, які перешкоджають адекватному і критичному сприйняттю реальності.

Висновки.

Міф постає як спосіб означування, як знаково-моделююча система, що формує образні моделі реальності і зразкові моделі поведінки.

Міф моделює реальність. Особливість виникнення міфу – необхідність пояснення незрозумілих явищ в умовах відсутності орієнтирів. Міф служить основою адаптації людини в світі, з його допомогою здійснюється пізнання і структурування реальності. Сутність міфу, на наш погляд, полягає в означуванні (олюдненні, освоєнні) об'єктів навколишнього світу – «в уяві і за допомогою уяви». Міф виникає не на рівні мислення, а на рівні уявлення. Даючи імена і назви (знаки) людина ніби створює образ світу, умовну модель світу, систему координат, яка існує в його уяві, але, при цьому, певним чином дозволяє орієнтуватися в цьому світі. Знак робить життя більш «зрозумілим», а,

отже, більш передбачуваним і комфортним. Він перетворює «хаос» непізнаного світу в «космос» свідомості. Він служить ефективним психологічним захистом проти реальності, з якою легше мати справу, якщо попередньо звести її до «знаків». Тільки модель починає сприйматися як, власне, оригінал. Для первісного мислення властиво ототожнювати знаки і предмети, імена і їх носіїв, слова і речі. Виникає певна цілісність сприйняття, але ця цілісність несистемна, нерелексивна, виникає на основі неясних, часто випадкових асоціацій.

Прийнято вважати міф вторинною моделюючою системою, яка надбудовується над первинною моделюючою системою – мовою. Втім, є підстави вважати, що міф – домовне утворення, первинна, відносно мови, моделююча система.

Міф – це спосіб означення, спосіб кодування. Міф знаково оформлений. Знак у міфі становить собою своєрідну тріаду: конкретно-чуттєве переживання – образ – ім'я, котрі постають у нерозривній єдності. Міфологічний знак не просто заміщує певний об'єкт, а має з ним безпосередній, чуттєвий зв'язок.

Бібліографічні посилання

- Барт, Р. (1989). *Избранные работы: Семиотика: Поэтика*. М.
- Бондаренко, С.К. (2014). *Образы та імажинізм: Оптика читання як етос*, в: *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі*: [міжвуз. зб. наук. праць]; ред. кол.: О.І.Журба (відп. ред.) [та ін.]. Д.: ЛІРА, 262-273.
- Голосовкер, Я.Э. (1987). *Логика мифа*. М.: Наука.
- Кассирер, Э. (2002а). *Философия символических форм. Т.1. Язык*, М.-СПб.: Университетская книга.
- Кассирер, Э. (2002б). *Философия символических форм. Т.2. Мифологическое мышление*, М.-СПб.
- Коломыц, Д.М. (2017). Миф как отражение свойств человеческого сознания. *Вестник КАЗГУКИ*, 2, 17-20.
- Леви-Строс, К. (2006). *Мифологики: Сырое и приготовленное*. М.: ИД «Флюид».
- Лосев, А.Ф. (1993). *Очерки античного символизма и мифологии*. М.: Наука.
- Лосев, А.Ф. (1963). *История античной эстетики (ранняя классика)*. М.: Высш. школа.
- Лотман, Ю.М. (1992). *Символ в системе культуры*, в: *Лотман Ю.М. Избранные статьи в трех томах. Т.1 Статьи по семиотике и топологии культуры*. Таллин: «Александра», 191-199.
- Мамардашвили, М.К. (1997). *Стрела познания (набросок естественноисторической гносеологии)*. М.
- Маркс, К. (1958). *Введение (Из экономических рукописей 1857-1858 годов)*, в: *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.* 2-е изд. Т.12, М.: Госполитиздат, 709-738.
- Михайлюк, А.В., Вершина, В.А. (2015). Миф в современной культуре. *Гілея*, 95, 238-240.
- Михайлюк, А.В., Вершина, В.А. (2020). Смех и миф (некоторые особенности взаимоотношений). *Докса. Зб. наук. праць з філософії та філології*, 2(34), 20-32.
- Мюллер, М., Вундт, В. (2002). *От слова к вере. Миф и религия*. М.: Эксмо; СПб.: Terra fantastika.
- Пивоев, В.М. (1991). *Мифологическое сознание как способ освоения мира*, Петрозаводск.
- Пирс, Ч.С. (2000). *Избранные философские произведения*. М.: Логос.
- Поршнева, Б.Ф. (1974). *О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии)*. М.: Мысль. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://psylib.org.ua/books/porsh01/index.htm> (дата звернення 28.07.22)
- Романенко, Ю.М. (2006). Миф как наука о формах правильного воображения. *ANTHROPOLOGY, V2.0*. <http://anthropology.ru/ru/text/romanenko-yum/mif-kak-nauka-o-formah-pra> (дата звернення 28.07.22)
- Руднев, В.П. (1997). *Словарь культуры XX века*. М.: Аграф.
- Соссюр Ф. де. (1999). *Курс общей лингвистики*. Ред. Ш.Балли и А.Сеше. Екатеринбург.
- Усманова, А.Р. (2001). *Семиотика*, в: *Постмодернизм. Энциклопедия*. Мн.: Интерпрессервис; Кн. Дом.
- Фуко, М. (1967). Ницше, Фрейд, Маркс. Пер. Е. Городецкого по «Cahiers de Royaumont». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lib.ru/CULTURE/FUKO/nfm.txt_with-big-pictures.html (дата звернення 18.07.2022)
- Хомский, Н., Бервик, Р. (2019). *Человек говорящий. Эволюция и язык*. СПб.
- Шатин, Ю.В. (2003). *Миф и символ как семиотические категории*, в: *Язык и культура*. Новосибирск, 7-10.

References

- Bart, R. (1989). *Izbrannye raboty: Semiotika: Poetika* [Selected Works: Semiotics: Poetics]. M. (in Russian)
- Bondarenko, S.K. (2014). *Obrazi ta imazhinizm: Optika chitannya yak etos* [Images and Imaginism: The Optics of Reading as Ethos], in: *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemi istoriyi Ukrayini. Profesijna etika istorika u mizhdisciplinarnomu prostori*: [mizhvuz. zb. nauk. prac]; red. kol.: O.I.Zhurba (vidp. red.) [ta in.]. D.: LIRA, 262-273. (in Ukrainian)
- Fuko, M. (1967). *Niczshe, Frejd, Marks*. Per. E.Gorodeczkogo po «Cahiers de Royaumont», 1967. Retrived July 18, 2022 from http://www.lib.ru/CULTURE/FUKO/nfm.txt_with-big-pictures.html (in Russian)
- Golosovker, Ya.E. (1987). *Logika mifa* [The Logic of the Myth]. M.: Nauka. (in Russian)
- Homskij, N., Bervik, R. (2019). *Chelovek govoryashij. Evolyuciya i yazyk* [Why Only Us: Language and Evolution]. SPb. (in Russian)
- Kassirer, E. (2002a). *Filosofiya simvolicheskikh form. T.1. Yazyk* [Philosophy of Symbolic Forms. T.1. Language], M.-SPb.: Universitetskaya kniga. (in Russian)
- Kassirer, E. (2002b). *Filosofiya simvolicheskikh form. T.2. Mifologicheskoe myshlenie* [Philosophy of Symbolic Forms. T.2. Mythological Thinking], M.-SPb.: Universitetskaya kniga. (in Russian)
- Kolomyc, D.M. (2017). Mif kak otrazhenie svojstv chelovecheskogo soznaniya [Myth as a Reflection of the Properties of Human Consciousness]. *Vestnik KAZGUKI*, 2, 17-20. (in Russian)
- Levi-Stros, K. (2006). *Mifologiki: Syroe i prigotovlennoe* [Mythologies: Raw and Cooked]. M.: ID «Flyuid». (in Russian)
- Losev, A.F. (1993). *Ocherki antichnogo simvolizma i mifologii* [Essays on ancient symbolism and mythology]. M.: Nauka. (in Russian)
- Losev, A.F. (1963). *Istoriya antichnoj estetiki (rannyyaya klassika)* [History of Ancient Aesthetics (Early Classics)]. M.: Vyssh. shkola. (in Russian)
- Lotman, Yu.M. (1992). *Simvol v sisteme kultury* [Symbol in the Culture System], in: *Lotman Yu.M. Izbrannye stati v treh tomah. T.I Stati po semiotike i topologii kultury*. Tallin: “Aleksandra”, 191-199. (in Russian)
- Mamardashvili, M.K. (1997). *Strela poznaniya (nabrosok estestvennoistoricheskoy gnoseologii)* [Arrow of Knowledge (utline of Natural-historical Epistemology)]. M. (in Russian)
- Marks, K. (1958). *Vvedenie (Iz ekonomicheskikh rukopisej 1857-1858 godov)* [Introduction (From the economic manuscripts of 1857-1858)], in: *Marks K., Engels F. Soch. 2-e izd. T.12*, M.: Gospolitizdat, 709-738. (in Russian)
- Mihajlyuk, A.V., Vershina, V.A. (2015). Mif v sovremennoj culture [Myth in Modern Culture]. *Gileya: naukovij visnik*, 95, 238-240. (in Russian)
- Mihajlyuk, A.V., Vershina, V.A. (2020). Smeh i mif (nekotorye osobennosti vzaimootnoshenij) [Laughter and Myth (some features of relationships)]. *Doksa. Zb. nauk. prac z filosofiyi ta filologiyi*, 2(34), 20-32. (in Russian)
- Myuller, M., Vundt, V. (2002). *Ot slova k vere. Mif i religiya* [From Word to Faith. Myth and Religion]. M.: Eksmo; SPb.: Terra fantastika. (in Russian)
- Pivoev, V.M. (1991). *Mifologicheskoe soznanie kak sposob osvoeniya mira* [Mythological Consciousness as a Way of Mastering the World]. Petrozavodsk. (in Russian)
- Pirs, Ch.S. (2000). *Izbrannye filosofskie proizvedeniya* [Selected Philosophical Works]. M.: Logos.
- Porshnev, B.F. (1974). *O nachale chelovecheskoj istorii (problemy paleopsihologii)* [About the Beginning of Human History (Problems of Paleopsychology)]. M.: Mysl. Retrieved July 28, 2022 from <https://psylib.org.ua/books/porsh01/index.htm> (in Russian)
- Romanenko, Yu.M. (2006). Mif kak nauka o formah pravilnogo voobrazheniya [Myth as the Science of the Forms of Correct Imagination]. *ANTHROPOLOGY*, V2.0. Retrieved July 28, 2022 from <http://anthropology.ru/ru/text/romanenko-yum/mif-kak-nauka-o-formah-pravilnogo-voobrazheniya> (in Russian)
- Rudnev, V.P. (1997). *Slovar kultury XX veka* [Dictionary of 20th century Culture]. M.: Agraf. (in Russian)
- Usmanova, A.R. (2001). *Semiotika* [Semiotics], in: *Postmodernizm. Enciklopediya*. Mn. (in Russian)
- Sossyur F. de. (1999). *Kurs obshej lingvistiki* [General Linguistics Course]. Red. Sh.Balli i A.Seshe. Ekaterinburg. (in Russian)
- Shatin, Yu.V. (2003). *Mif i simvol kak semioticheskie kategorii* [Myth and Symbol as Semiotic Categories], in: *Yazyk i kultura*, Novosibirsk, 7-10. (in Russian)

Оксана Олександрівна Осетрова

Доктор філософських наук, професор кафедри філософії, професор кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, пр-т Д.Яворницького, 35, Дніпро, 49005, Україна

E-mail: oosetrova44@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7598-1144>

Oksana Osetrova

Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Professor of the Department of Sociology, Social Work, Public Management and Administration, Oles Honchar Dnipro National University, D.Yavornytskyi Avenue, 35, Dnipro, 49005, Ukraine

УДК 141.32

**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Received 10 September 2022; revised 12 October 2022; accepted 31 October 2022

DOI: 10.15421/352217

Анотація

Феномен суїциду, як правило, викликає суїцидальний жах і відчуження від самої особи, яка добровільно наближує власну смерть, та від її близьких, залишаючи і факти, і осіб, що потребують зовнішньої допомоги й спілкування, зокрема, у соціальному вакуумі, помноженому на внутрішню (екзистенціальну) порожнечу. При цьому за феноменологічними дужками залишається той факт, що суїцидальна дія спричиняється не тільки внутрішніми чинниками, але й зовнішніми – соціальними – впливами, на чому безпосередньо акцентував увагу батько суїцидології, відомий французький соціолог Е. Дюркгайм. З огляду на зазначене та з урахуванням актуальності суїцидальної проблематики мета даного дослідження безпосередньо полягає у з'ясуванні ключових соціальних проблем, всередині яких наразі перебувають українці, а також впливу соціальної проблематики і її зв'язку із сучасними суїцидальними тенденціями в Україні. Інакше кажучи, дану роботу сфокусовано на аналіз суїцидальних причин соціального характеру, що вирізняють сучасні умови буття українського народу, серед яких у I чверті XXI століття почергово заактуалізувалися: 1) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин; 2) повномасштабне вторгнення загарбницьких військ РФ на територію України 24.02.2022 р. Незважаючи на те, що зазначені соціальні проблеми мають спільний характер – танатологічний, вони по-різному вплинули на свідомість і підсвідоме українців, що виявляється у діаметрально протилежних наслідках, які спостерігаються у розвитку суїцидальних тенденцій в Україні: 1) пандемія через ізоляцію/самоізоляцію й відчуження як окремих частин Я, так і Я від Інших спричинила хвилю самогубств; 2) війна через згуртованість у сім'ї/громаді/суспільстві детермінувала наразі зниження суїцидальних тенденцій у суспільстві. Безумовно, суїцидальна проблематика в Україні, на жаль, не зникла, однак наразі вона носить другорядний характер.

Ключові слова: суїцид, пандемія, війна, Танатос, онтологічна загроза, страх смерті, ізоляція/самоізоляція, згуртованість.

SOCIAL ASPECTS OF SUICIDAL PROBLEMS IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract

The phenomenon of suicide, as a rule, causes suicidal horror and alienation from the person himself, who voluntarily approaches his own death, and from his loved ones, leaving both facts and persons in need of external help and communication, in particular, in a social vacuum multiplied by an internal one (existential) emptiness. At the same time, behind phenomenological brackets remains the fact that suicidal action is caused not only by internal factors, but also by external – social – influences, which was directly emphasized by the father of suicidality, the famous French sociologist E. Durkheim. In view of the above and taking into account the relevance of suicidal issues, the purpose of this study is to clarify the key social problems that Ukrainians are currently facing, as well as the impact of social issues and their connection with modern suicidal trends in Ukraine. Achieving the specified goal will contribute to the formation of philosophical life-affirming principles as a theoretical core, which forms the basis of the scientific and practical search for effective means of suicide

prevention for the individual/family/community/society, the implementation of which is one of the urgent tasks of the professional activity of a modern social work specialist. This work is focused on the analysis of suicidal causes of a social nature, which distinguish the modern conditions of life of the Ukrainian people, among which in the first quarter of the 21st century, the following were alternately actualized: 1) the COVID-19 pandemic and the quarantine caused by it; 2) the full-scale invasion of the invading troops of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022. Despite the fact that the mentioned social problems have a common nature – thanatological, they affected the consciousness and subconsciousness of Ukrainians in different ways, which is manifested in diametrically opposite consequences, which are observed in the development of suicidal tendencies in Ukraine: 1) the pandemic caused a wave of suicides due to isolation/self-isolation and alienation of both individual parts of the Self and the Self from Others; 2) war due to cohesion in the family/community/society determined the current reduction of suicidal tendencies in society. Undoubtedly, the suicidal problem in Ukraine, unfortunately, has not disappeared, but currently it is of a secondary nature. In the future, this work should serve as a theoretical basis for the development of social measures of suicide prevention in Ukrainian society.

Keywords: *suicide, pandemic, war, Thanatos, ontological threat, fear of death, isolation/self-isolation, cohesion.*

Постановка проблеми.

Людина – істота таємнича, метафізично невичерпана, багатовимірна і багатогранна, що можна пояснити наявністю у ній свідомості, яка увінчується самосвідомістю, та несвідомого, яке часто керує людськими вчинками, зокрема й тими, що не мають раціонального, логічного пояснення. Найяскравіше означена ірраціональність, алогічність, зрештою – таємничість людини, на моє глибоке переконання, виявляється у ставленні людини, у тому числі сучасної людини, до смерті. Адже Танатос – інстинкт смерті, – на перший погляд, суперечить як інстинкту самозбереження, так й інстинкту продовження роду. Однак потяг до знищення як одна з потужних властивостей людської природи, укорінена як у первісній, так і в сучасній людині, свідчить про інше – діаметрально протилежне: людина протягом усієї людської історії була *відкрита* не тільки до знищення (між іншим, у даному контексті сміливо можна стверджувати, що історія людства – це історія війн, тобто вбивств), але й самознищення (так, незважаючи на найрізноманітніші табу на суїцид (релігійні, культурні, юридичні, цивілізаційні тощо), людина вдавалася й вдається до скоєння самогубства всупереч інстинкту самозбереження. В останньому випадку важливими є два моменти:

- 1) внутрішній стан суїцидента;
- 2) зовнішній вплив на особу з боку соціального.

Щодо другого моменту слід зауважити, що відомий французький учений Е.Дюркгайм, засновник суїцидології, автор класичної пра-

ці «Самогубство: Соціологічне дослідження» [Дюркгайм 1998], зацентрував увагу на з'ясуванні природи деструктивних суспільних чинників, здатних спровокувати людину до прийняття й реалізації суїцидального рішення – етапі, детермінованому означеним вище першим моментом – психоемоційним станом суїцидента.

Отже, у даній статті науково-дослідницьку увагу сфокусовано на розгляді таких важливих процесів, як:

- 1) соціальні катаклізми, що наразі вирізняють буття українського народу:
 - а) пандемія COVID-19 і спричинений нею карантин;
 - б) російсько-українська війна;
- 2) вплив сучасної соціальної проблематики на прийняття/неприйняття суїцидальних рішень українцями.

Аналіз стану дослідження.

Виокремленні вище соціальні катаклізми – пандемія та війна – за своєю природою є *танатологічні*, з огляду на що смисловий епіцентр даного дослідження утворюють такі поняття, як:

- 1) смерть (інстинкт смерті – Танатос);
- 2) страх смерті;
- 3) самогубство як засіб подолання страху смерті.

Так, слід зазначити, що звернення до розгляду сутності феномену страху смерті та його наслідків для особи/сім'ї/громади/суспільства, на мою думку, передбачає дослідження можливих засобів його подолання людиною, зумовлених специфікою соціальних проблем, всередині

ні яких вона опинилася/перебуває. Серед таких засобів звертає на себе пильну увагу *феномен суїциду*, в якому втомлена від страху смерті людина може вбачати вихід, сприймаючи своєю звуженою свідомістю деструктивну ілюзію (добровільна смерть як припинення страху) за конструктивну реальність (знаходження/досягнення спокою). Під цим – суїцидологічним – кутом зору й буде розгортатися дане дослідження.

У першу чергу, слід зауважити, що сам стан дослідження суїцидальної проблематики являє собою *проблему*, детерміновану закріпленням табу на самогубство, наявним з моменту фіксації його перших виявів і до сьогодні. Виняток становлять тільки *санкціоновані* суспільством/державою *ритуали* (наприклад, саті (Давня Індія), харакірі (Японія)) та *форми страти* (згадаймо, смерть Сократа (Давня Греція), а також Луція Аннея Сенеки за наказом Нерона (Давній Рим)) суїцидального характеру. Крім того, усталене табу на суїцид зумовлювало гоніння й знущання, якому з давніх-давен підлягали як факти завершених самогубств і суїцидальних спроб, так і особи, врятовані від добровільної смерті, тіла самогубців, а також їхні родичі. До слова, навіть майно й нерухомість самогубців/суїцидентів вилучалося на користь державної скарбниці. Зазначений стан речей, на мою думку, спричинено такими чинниками, як:

1) *екзистенціальний танатологічний жах*, адже добровільна смерть суперечить інстинкту самозбереження, що викликає страх смерті, одночасно ним загострюючись (як бачимо, коло замикається, а розірвати його може *смерть* як природна (від старості) або неприродна (вбивства) (ці випадки не передбачають добровільну згоду людини), так і добровільна;

2) страх тих, хто уособлює державу та церкву (адже ці поняття не є абстрактними), перед виявами неконтрольованої безмежної свободи особистості всупереч заборонам, на жаль, у тому числі й моральним, та зовнішньому насиллю, аморальному за своєю природою.

Загалом слід зауважити, що у *літературно-художній площині* першу суїцидальну апологію являє собою письмова пам'ятка давньоєгипетської культури – «*Бесіда розчарованого зі своєю душею*» – літературне джерело неві-

домого автора доби Давнього царства (XXI ст. до н. е.). До слова, Бесіду» можна розглядати як логічне обґрунтування подолання страху смерті давнім єгиптянином, що, між іншим, суперечить релігійним поглядам і прагненням до вічного життя, розповсюдженим у Давньому Єгипті (згадаймо, культ мертвих, що зумовив будівництво пірамід). Крім того, в означеній площині розташовуються твори таких митців, як Г.Мелвілл («Мобі Дік, або Білий Кит»), Ш.Бодлер («Мотузка»), Ю.Місіма («Патріотизм»), Х.Л.Борхес «Біатанатос» та ін.

Важливо відмітити, що величезна кількість класичних філософських праць присвячено дослідженню феномену суїциду, зокрема: діалоги Платона, «Моральні листи до Луцілія» Сенеки, «Про град Божий» Августина, «Досліди» М.Монтеня, «Про самогубство» Д.Г'юма, «Феноменологію духу» й «Філософію права» Г.В.Ф.Гегеля, «Хворобу до смерті», «Поняття страху» й «Страх і трепет» С.К'єркегора, «Світ як воля й уявлення» А.Шопенгауера, «По той бік принципу задоволення» З.Фрейда, «Міф про Сізіфа. Есе про абсурд» А.Камю, «Бути і мати» Г.Марселя та багато інших.

Сучасний доробок з даної проблематики утворюють роботи М.Шенкао, Л.Шестопаолової, С. Шивананди, а також М.Ануфрієва, А.Бароніна, Д.Ісаєва, А.Кисельова, О.Комарова, О.Лісової, В.Москальця, Є.Надольського, Ю.Нмикифорової, І.Пампури, Ю.Пісної, О.Резнікової, Д.Романовської та ін. На пильну увагу заслуговує внесок провідного американського суїцидолога Е.Шнейдмана, зокрема його робота «*Душа самогубця*» [Шнейдман 2001].

Однак з огляду на багатогранність феномену самогубства та причини, у тому числі й соціальні, які його зумовлюють, суїцидальна проблематика продовжує вирізнятися гострою актуальністю, посиленою тими пограничними ситуаціями, у яких наразі опинилося людство загалом та Україна, зокрема, у зв'язку з чим і було окреслено *мету даного дослідження*, яка полягає у з'ясуванні ключових соціальних проблем, всередині яких наразі перебувають українці, а також впливу соціальної проблема-

тики і її зв'язку із сучасними суїцидальними тенденціями в Україні.

Досягнення зазначеної мети сприятиме формуванню філософських життєствердних засад як теоретичного ядра, що утворює основу науково-практичного пошуку дієвих засобів суїцидальної превенції особи/сім'ї/громади/ суспільства, впровадження яких являє собою одне із нагальних завдань професійної діяльності сучасного фахівця із соціальної роботи, спрямованої не тільки на підвищення якості життя людини, але, у першу чергу, на збереження цього життя, зокрема, у танатологічній площині пандемії та війни, які акумулювали всезагальну проблему онтологічної загрози існування людства.

Базою для даного дослідження слугують класична праця із суїцидології «Самогубство: Соціологічне дослідження» Е.Дюркгайма [Дюркгайм 1998], а також праці Е.Шнейдмана, зокрема «Душа самогубця» [Шнейдман 2001], цитати з якої наводяться в авторському перекладі.

Виклад основного матеріалу.

Здавна українство славилося життєствердною світоглядною позицією, у зв'язку з чим заслуговує на увагу таке визначення, як українці – діти Сонця, що акумулює світлий бік нашого національного характеру. У даному контексті слід відмітити, що йдеться про *Світло зовнішнє*, до якого завжди ми прагнули й прагнемо, а також *Світло внутрішнє*, закумуляоване всередині нас. Такий стан речей можна пояснити притаманним колективному несвідомому українського народу архетипу *Серця*, з якого й випромінюється життєдайне світло.

Коментар 1. Зазначене життєствердження, між іншим, простежується у загальновідомому історичному факті часів середньовіччя: на українських землях, на відміну від західноєвропейських, не палали вогнища аутодафе. І загалом різуче відмінним завжди було ставлення до жінки – Берегині, Матері, Особистості, яка мала право голосу.

Коментар 2. При цьому хибною є ідеалізація будь-якого народу, у т. ч. й українського, оскільки історія, у т. ч. й українська, сповнена численними фактами як насилля, зокрема

домашнього, так і життєзаперечення, виявом чого, зокрема, слугують завершені суїциди та суїцидальні спроби, причини яких носять і внутрішній (екзистенціальний), і зовнішній (соціальний) характер.

У зв'язку з означеним проаналізуємо суїцидальні причини соціального гатунку, що містяться у сучасних умовах буття українського народу, серед яких у I чверті XXI століття почергово заактуалізувалися:

1) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин;

2) повномасштабне вторгнення загарбницьких військ РФ на територію України 24.02.2022 р.

Незважаючи на той факт, що обидві соціальні проблеми мають спільний характер – *танатологічний*, вони по-різному вплинули на свідомість і підсвідоме українців, що надзвичайно важливо проаналізувати у контексті суїцидологічної проблематики.

Зрозуміло, що війна як суцільна онтологічна загроза одразу зробила другорядною проблему COVID-19, хоча й далеко не завжди для тих осіб, хто безпосередньо продовжує відчувати на собі перебіг цієї хвороби та її наслідки, максимально згубні для здоров'я людини, принаймні, у низці непоодиноких випадків (йдеться про загострення хронічних захворювань, а також смерть).

У даному контексті слід зауважити, що поширення й наслідки пандемії викликали у суспільстві, й не тільки українському, амбівалентне ставлення:

1) усвідомлення реальності загальної онтологічної загрози, яка оголила перед цивілізованою людиною обличчя власної близької смерті (згідно з мислителями-екзистенціалістами, «тут і зараз»);

2) підсвідоме відчуження від проблеми близькості власної смерті, яка перебуває далеко у модусі власного майбутнього, а натомість близька лише у локалізованих осередках хворих, які самі винні у своїй захворюваності (специфічний вияв безпечності людини, захищеної цивілізованими благами, у т. ч. фармакологічними засобами).

Однак ні фармація, ні інші цивілізаційні досягнення не виявили себе як ефективний

запобіжний засіб у процесі розповсюдження захворюваності. До слова, вакцинація також, на жаль, не знімала повністю ризик повторного захворювання людини. Натомість одним з небагатьох більш/менш дієвих механізмів забезпечення та самозбереження від пандемії, санкціонованих і серйозно (навіть жорстоко в окремих державах) контрольованих на державному рівні, стала *ізоляція/самоізоляція*. І знову ми спостерігаємо амбівалентність природи та наслідків впровадження ізоляції/самоізоляції:

1) *позитивні*, покликані максимально забезпечити особу/сім'ю/громаду/ суспільство/державу від розповсюдження пандемії через обмеження фізичного контакту, будучи спрямовані на забезпечення здоров'я та життя як найвищої цінності (як наслідок, локалізація захворюваності й зниження її показників);

2) *негативні*, виявлювані через занурення особи у стан меланхолії, депресії, а також агресії, трансформованої у певних випадках в аутоагресію, наслідки якої є суїцидально фатальними, оскільки йдеться про добровільне припинення життя й зникнення онтологічних перспектив, що лише заглиблює проблему онтологічної загрози як людства загалом, так і окремої особи.

Інакше кажучи, вимушена ізоляція/самоізоляція призвела до вивільнення егоцентризму, свідомого/підсвідомого бунту проти раціонально обумовлених обмежень, у яких особа відчула шкоду для власної свободи, забуваючи про те, що істинна свобода людини у суспільстві завжди має свої обмежувачі, за якими зникає сама свобода, яка трансформується у сваволю, всездозволеність, що, у свою чергу, відкриває «перспективи» онтологічної загрози особі/людства, які за своєю природою анулюють будь-яку онтологічну перспективу та багаті потенційно приховані можливості.

Означений бунт і відчуження через ізоляція/самоізоляцію призвів до зростання суїцидальних показників в Україні під час загострення ситуації пандемії. На моє глибоке переконання, завершені суїциди та суїцидальні спроби цього періоду історії України за своєю природою можна визначити, як:

1) его-альтруїстично-аномічні, з огляду

на науковий доробок із суїцидології Е.Дюркгайма (йдеться про сукупність таких виявів у поведінці особи, як *егоїстичний* страх смерті у сукупності з *альтруїстичним* страхом за життя близьких, посилені кризовими (*аномічними*) явищами у соціальному житті, зокрема економічна аномія, хоча сам французький учений не виокремлював такий трикомпонентний тип суїциду навіть серед *змішаних*, до яких він виділив его-аномічний, аномічно-альтруїстичний, его-альтруїстичний [Дюркгайм 1998: 368]; інакше кажучи, сучасність вносить свої корективи у соціальну реальність/об'єктивну дійсність);

2) еготично-діадично-агенеративні, з огляду на наукову термінологію Е.Шнейдмана та Н.Фарбероу (йдеться про сукупність *внутрішнього конфлікту* всередині розірваного Я, частини якого зазнали відчуження через зовнішні чинники, та *зовнішнього конфлікту* з Іншим, що не сприяє реалізації спрямованих на останнього бажань, а гострота зазначеної конфліктної ситуації посилюється через утрату почуття приналежності або до людства загалом, або до покоління, зокрема).

У даному контексті слід згадати й про виявлені Е.Шнейдманом *десять загальних рис суїциду*. Означимо тільки ті, дія яких переважно спостерігається через вплив пандемії на свідомість/підсвідоме людини:

«– загальною метою суїциду є знаходження рішення...;

– загальним стимулом до скоєння суїциду є нестерпний психічний (душевний) біль;

– загальним стресором у разі суїциду є фрустровані психологічні потреби;

– загальною суїцидальною емоцією є безпорадність-безнадія...;

– загальним станом психіки у разі суїциду є звуження когнітивної сфери;

– загальною суїцидальною дією є втеча...» [Шнейдман 2001: 264].

Слід зауважити, що у житті, як правило, не існує готових рішень, однак ситуація аномії (зокрема, пандемії) не передбачає життєздатність готових штампів. Наслідком цього може бути такий розвиток подій: відчужена від інших людина з розірваним Я й звуженою свідомістю, переживаючи душевний мета-

біль, безпорадність і незадоволення потреб, приймає рішення про втечу із ситуації, в якій вона перебуває, не бачачи ілюзорності такого «виходу».

Порада фахівцю із соціальної роботи. Важливо усвідомлювати, що для порятунку особи групи суїцидального ризику слід докласти максимальні зусилля для налагодження комунікативного акту між такою особою та Іншими, що, до слова, об'єктивно важко зробити в умовах ізоляції та незадовільного стану здоров'я, коли, наприклад, задуха, позбавляючи мозок і легені кисню, лише примножує страх смерті та самотність у лікарняному боксі або іншому ізольованому приміщенні. Інакше кажучи, серед соціальних проблем у даному контексті слід виокремити проблему *відчуження*, що й передбачається сутністю самого процесу ізоляції/самоізоляції, до того ж – примусовими.

Наразі важливо навести логічний висновок, який, досліджуючи феномен суїциду крізь призму суспільних процесів, природи суспільства та патологічних відхилень у ній зробив Е.Дюркгайм: «... суїцид розвивається у зворотній пропорції до ступеня згуртованості суспільних груп [релігійне, сімейне і політичне середовища – О.О.], членом яких є індивід» [Дюркгайм 1998: 244]. Ключовим моментом цього висновку є акцент на *згуртованості* суспільства/ громади/сім'ї, що носить рятівний характер для окремої особи, позначаючись на її свідомості, самосвідомості та підсвідомому, найяскравішим доказом чого стала ситуація війни, в якій наразі перебувають свободолюбні українці, що згуртувалися на фронті і в тилу в єдиний цілісний організм, заснований на соборності попри детерміновану з боку агресора «ізоляцію» ув'язнених героїв та окупованих міст, сіл і селищ, з якими усталений духовно-душевний зв'язок.

Загалом слід зазначити моменти, які актуалізує війна у суспільстві:

1) *згуртованість* як засіб суїцидальної

превенції, що одночасно діє зсередини (психологічний чинник) і ззовні (чинник соціальний);

2) страх близької власної смерті, що акумулює жагу до життя та потяг до самозбереження попри онтологічну загрозу;

3) *трансформацію* суїцидальних тенденцій (наявних або прихованих, усвідомлених/ неусвідомлених) у *героїчну патріотично спрямовану діяльність*.

Загалом під час війн спостерігається зниження суїцидальних показників, оскільки суїцидальні тенденції поступаються місцем життєтвердній системі світоглядно-ціннісних координат, про що й свідчать сучасні українські реалії.

Висновки.

У дослідженні висвітлено дві ключові соціальні проблеми, всередині яких розгортається життєдіяльність сучасного українського суспільства, – пандемія та російсько-українська війна, які, перетинаючись в єдиній точці – страх смерті перед онтологічною загрозою, – мають діаметрально протилежні наслідки з огляду на розвиток суїцидальних тенденцій в Україні:

1) пандемія через *ізоляцію/самоізоляцію* й відчуження як окремих частин Я, так і Я від Інших спричинила хвилю самогубств;

2) війна через *згуртованість* у сім'ї/громаді/суспільстві детермінувала наразі зниження суїцидальних тенденцій у суспільстві.

Зрозуміло, що суїцидальна проблематика в Україні не зникла, лише наразі стала другою, однак фахівці із соціальної роботи мають у своїй діяльності (і зараз, і особливо надалі) мотивувати осіб, схильних до суїцидального ризику, й громади, в яких вони проживають, до *згуртованості*, що несе порятунк.

У перспективі дана робота може послужити теоретичним підґрунтям для розробки соціальних заходів суїцидальної превенції в українському суспільстві.

Бібліографічні посилання / References

- Дюркгайм, Е. (1998). *Самогубство: Соціологічне дослідження*. К. / Durkheim, E. (1998). *Samohubstvo: Sotsiologichne doslidzhennya* [Suicide: A Sociological Study]. К. (in Ukrainian)
- Шнейдман, Э.С. (2001). *Душа самоубийцы*. М. / Shnejdman, E.S. (2001). *Dusha samoubijcy* [Suicide Soul]. М. (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)
Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Надія Михайлівна Павлусів
Кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
та педагогіки,
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З.Гжицького,
вул. Пекарська, 50, Львів, 79010, Україна

Nadia Mykhailivna Pavlusiv
Candidate of Philosophical Sciences,
Senior teacher of the Department of
Philosophy and Pedagogy,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary
Medicine and Biotechnologies of Lviv,
St. Pekarska, 50, Lviv,
79010, Ukraine

E-mail: nadiyapv@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4119-5663>

УДК 340.12

**ГАРАСИМ СМОТРИЦЬКИЙ І ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ:
ФЕНОМЕН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА
В УКРАЇНСЬКОМУ ВІДРОДЖЕННІ**

Received 14 September 2022; revised 25 October 2022; accepted 10 November 2022

DOI: 10.15421/352218

Анотація

Актуальність теми визначається викликами, котрі постали перед українським суспільством у зв'язку з цивілізаційними процесами та етнокультурними трансформаціями. Метою статті є сформулювати філософські положення про феномен інтелектуального лідерства в українському відродженні на прикладі праці Гарасима Смотрицького Острозька Біблія. Вітчизняні науковці активно обговорюють необхідність формування в Україні інтелектуальної національної еліти. Гарасим Смотрицький – блискучий зразок українського інтелектуала, здатного сформулювати і вирішувати надскладні теоретичні і практичні проблеми і знаходити їх розв'язки, апробація яких триватиме багато століть. Острозька Біблія позначила вступ українців та інших слов'янських православних народів у нову технологічну епоху. Цивілізаційне лідерство у цьому етнокультурному регіоні у декілька десятиліть XVI століття безспірно залишилося за українцями. Видання Острозької Біблії визначило методологію та стандарти редакційно-видавничої роботи з текстами слов'янськими мовами на століття вперед, аж до сьогоднішнього часу. Особистість Гарасима Смотрицького неможливо відділити від найбільшого проєкту його життя – Острозької Біблії.

Гарасим Смотрицький організував міжнародну групу фахівців, котра забезпечила підготовку до друку тексту Біблії церковнослов'янською мовою, котра увійшла в історію як Острозька Біблія. Це звернення є безпрецедентним у вітчизняній історії за складністю поставлених задач, труднощами, а також наслідками для подальшого перебігу культурно-історичних процесів у Східній Європі. Острозька Біблія та пов'язана з нею науково-видавнича діяльність стали одним з ідеологічних витоків формування Козацької держави, а також інших політичних процесів на слов'янських землях, де сповідували православну віру. Зумівши створити організаційні та методологічні передумови для видання Острозької Біблії, а також довівши справу її видання до успішного завершення, Гарасим Смотрицький відбувся як інтелектуальний лідер доби Українського Відродження.

Ключові слова: *інтелектуальне лідерство, наукова критика тексту, герменевтика, технологія комунікації, біблеїстика, організація наукової діяльності, структури повсякденності.*

**HARASYM SMOTRYTSKYI AND THE OSTROG BIBLE: THE PHENOMENON OF
INTELLECTUAL LEADERSHIP IN THE UKRAINIAN REVIVAL**

Abstract

The topicality of the topic is determined by the challenges faced by Ukrainian society in connection with civilizational processes and ethno-cultural transformations. The purpose of the article is to formulate philosophical statements about the phenomenon of intellectual leadership in the Ukrainian revival using the example of Harasym Smotrytskyi's Ostrog Bible. The need for the formation of an intellectual national elite in Ukraine is actively discussed in the national social and scientific discourse. Harasym Smotrytskyi is a brilliant

example of a Ukrainian intellectual who is able to formulate and solve extremely complex theoretical and practical problems and find their solutions, the approval of which will last for many centuries. The Ostrog Bible marked the entry of Ukrainians and other Slavic Orthodox peoples into a new technological era. Civilizational leadership in this ethno-cultural region in several decades of the 16th century undisputedly remained with the Ukrainians. The edition of the Ostrog Bible defined the methodology and standards of editorial and publishing work with texts in Slavic languages for centuries to come, up to the present day. The personality of Garasym Smotrytskyi cannot be separated from the biggest project of his life - the Ostrog Bible.

Garasim Smotrytskyi organized an international group of specialists, which provided preparation for printing the text of the Bible in the Church Slavonic language, which went down in history as the Ostrog Bible. This achievement is unprecedented in national history in terms of the complexity of the tasks, difficulties, and consequences for the further course of cultural and historical processes in Eastern Europe. The Ostrog Bible and related scientific and publishing activities became one of the ideological origins of the formation of the Cossack state, as well as other political processes in the Slavic lands where the Orthodox faith was practiced. Having managed to create the organizational and methodological prerequisites for the publication of the Ostrog Bible, as well as bringing the matter of its publication to a successful conclusion, Harasym Smotrytskyi took place as an intellectual leader of the Ukrainian Renaissance.

Keywords: *intellectual leadership, scientific text criticism, hermeneutics, communication technology, biblical studies, organization of scientific activity, structures of everyday life.*

Актуальність теми пропонованої статті визначається викликами, котрі постали перед українським суспільством у зв'язку з цивілізаційними процесами та етнокультурними трансформаціями.

Як і в XVI столітті, українцям доводиться визначатися зі своїм місцем в ансамблі європейських та світових культур. Потреба в інтелектуальному лідерстві, як ніколи загострилася за рахунок відсутності вироблених готових моделей майбутнього. Гарасим Смотрицький в умовах XVI століття показав блискучий приклад інтелектуального лідера, здатного успішно справлятися з цивілізаційними викликами. Відповідний зріз історичного досвіду може бути повчальним для сьогоденних творців нової української ідентичності.

«Хто такий лідер? Це той, хто йде попереду. Якщо ви керуєте людьми, то повинні завжди почуватися впевненим у собі, вміти знаходити спільну мову з колективом, чути співрозмовника, бути відкритим до критики, вирішувати будь-які проблеми та не боятися труднощів. Найважливішим ключем до успіху лідера є саморозвиток. І для того, щоб стати лідером, доведеться багато працювати над собою» [Айзексон 2011].

Кожна епоха актуалізує розгляд тих чи інших епізодів історії минулого, під новим, часто несподіваним кутом зору. Ось і нам спало на думку по-іншому розглянути життя і діяльність видатного українського мислителя

та організатора інтелектуального життя своєї епохи Гарасима Смотрицького, враховуючи при цьому вироблені у XX столітті концепції структуралізму, комунікації, герменевтики, феноменології тощо.

Коректність такого підходу до проблеми обґрунтовуємо тим, що наслідки діяльності Гарасима Смотрицького все ще належать до живої соціальної реальності українського суспільства, а не перетворилися на предмет «філософської археології».

Метою статті є сформулювати філософські положення про феномен інтелектуального лідерства в українському відродженні на прикладі праці Гарасима Смотрицького Острозька Біблія.

Сьогодні багато говоримо про необхідність формування в Україні інтелектуальної національної еліти. Гарасим Смотрицький – блискучий зразок українського інтелектуала, здатного формулювати і вирішувати надскладні теоретичні і практичні проблеми і знаходити їх розв'язки, апробація яких триватиме багато століть.

Основні положення.

З точки зору сьогоденного аналізу видається підставним змістити акцент з технічної на організаційно-редакторську сторону запровадження книгодрукування на українських землях. Можна припустити, що князь Костянтин-Василь Острозький з його можливостями міг скористатися послугами

найкращих європейських друкарень, а от сформувати та надрукувати текст Біблії церковнослов'янською мовою у вигляді, придатному до друкування, виявилось можливим лише на українських землях Речі Посполитої завдяки зусиллям групи інтелектуалів, згуртованих та очолених Гарасимом Смотрицьким.

Кожен переклад Біблії означає епоху історії будь-якого народу: політичну, лінгвістичну, конфесійну, культурну.

Острозька Біблія позначила вступ українців та інших слов'янських православних народів у нову технологічну епоху. Цивілізаційне лідерство у цьому етнокультурному регіоні у декілька десятиліть XVI століття безспірно залишалось за українцями.

Видання Острозької Біблії визначило методологію та стандарти редакційно-видавничої роботи з текстами слов'янськими мовами на століття вперед, аж до сьогодення часу.

Особистість Гарасима Смотрицького неможливо відділити від найбільшого проєкту його життя – Острозької Біблії. Так само, як Колумб, Магеллан, да Вінчі та інших – від їхніх звершень.

Сьогодні ми звикли до друкованої книги, котра перетворилася зі способу організації представлення та зберігання інформації на елемент побуту та предмет масової культури. Щодо середини XVI століття, таке бачення ситуації було б анахронізмом. Відомий канадський культуролог Маршал Мак-Люен у своїй класичній праці «Галактика Гутенберга» сформулював та виклав цілісну теорію, котра розкриває всі аспекти впливу книгодрукування на людську цивілізацію. Цей вплив набагато глибший і всеосяжний, ніж здається на перший погляд. Книгодрукування суттєво змінило базові, психолінгвістичні характеристики функціонування як індивідуальної, так і колективної свідомості, реформувало світогляд та підвалини соціального порядку, зокрема релігії. Варто пригадати, яке значення у протестантизмі відводиться самостійному вивченню Святого Письма.

Отже, перед Герасимом Смотрицьким та групою його однодумців, співробітників постало два надзвичайно складних завдан-

ня: по-перше, створити версію Біблії тогочасною церковнослов'янською мовою (котра сама нараховувала декілька версій, «ізводів»); по-друге, адаптувати каліграфію, орфографію та ряд інших атрибутів письма до технічних вимог книгодрукування. Для фактологічної повноти наведемо тут приклад, що не всі системи рукописного письма можуть бути адаптовані до друкарської технології. Так, у сучасному Пакистані існує одна з версій арабського письма, книгодрукування на якій неможливе. Варто також зазначити, що відсутність традицій книгодрукування церковнослов'янською мовою змусило передавати цілий ряд діакритичних знаків, котрі вже в XVI столітті втратили орфографічне, фонетичне та синтаксичне значення.

Острозька Біблія та обумовлена її появою традиція книгодрукування церковнослов'янською мовою завершили рукописний період її функціонування. Адже відомий той факт, що після запровадження книгодрукування незворотних змін зазнає рукописне письмо відповідної мови. За технологічною новизною, складністю та значенням цього звершення видання Острозької Біблії можна поставити в один ряд з технологіями мобільного зв'язку, інтернету, соціальних мереж. Знову ж таки не можна забувати про те, що аналізований процес відбувався в середині XVI століття. Відомий британський історик фінансів Найял Фергюсон присвятив проблемі розвитку комунікаційних структур суспільства науково-популярну книгу «Площі та вежі».

Одним із соціологічно фіксованих наслідків видання Острозької Біблії стало зміцнення позицій православної церкви у східних теренах Речі Посполитої, що виявилось в успішному повстанні під проводом Богдана Хмельницького та створенні Козацької держави. Духовний та інтелектуальний потенціал Острозької Біблії все ще продовжує впливати на цивілізаційний та лінгвістичний розвиток у слов'янських республіках колишнього СРСР та на Балканах.

Як відомо, один із способів аналізу того чи іншого явища, є розгляд його наслідків.

Видання Острозької Біблії зумовило потребу і зробило можливим створення першої

граматики церковнослов'янської мови, автором якої став син Гарасима Смотрицького – Мелетій Смотрицький.

Для того, щоб відредагувати такий великий за обсягом текст, необхідно було хоча б інтуїтивно, на рівні практичного застосування уніфікувати орфографію, пунктуацію, лексику та інші мовні характеристики тексту. У структурі тексту Острозької Біблії присутня система правил та стандартів церковнослов'янської мови, прийнята її редакторами. «Граматика» Мелетія Смотрицького об'єктивувала цю структуру тексту. З позицій науково-методичних підходів початку ХХ століття такого роду логічні операції та перетворення лінгвістичного матеріалу оформилися в окремий напрямок наукового пізнання – структурну лінгвістику. Промовистим фактом, який засвідчує значення граматики Мелетія Смотрицького, є спогади вже зрілого Михайла Ломоносова, який вивчив цю граматику в юнацькі роки і вважав її книгою, яка сформувала його як особистість і пробудила прагнення до наукової діяльності.

Сьогодні може видатися, що у розпорядженні редакторів Острозької Біблії був певний набір методології упорядкування та критики тексту, лінгвістичного аналізу та тексту, яку методологію треба було застосовувати до наявного матеріалу. Насправді, редакторам довелося розробляти для себе цю методологію «на ходу», під час роботи з самим текстом та джерелами до нього. Зрештою, як уже зазначалося, кожен переклад Біблії у будь-якого народу, стимулював розвиток філософії та зародків лінгвістики.

З точки зору сучасної лінгвістики кожен версію Біблії можна розглядати як словник відповідної мови з контекстним апаратом, адже відносна стабільність тексту будь-якою мовою робить Біблію ефективним засобом перекладу слів однієї мови на іншу.

На початку ХХІ століття такого роду завдання вирішується програмним забезпеченням, здатним розпізнавати текст та автоматично його перекладати з контекстним з'ясуванням значення кожного слова.

У другій половині ХVІІ століття в Англії було видано Декалотту – паралельний текст

Біблії десятима мовами. Острозька Біблія з моменту її видання виконувала функції найбільш повного словника церковнослов'янської мови.

Порівнюючи Острозьку Біблію з іншими друкованими перекладами Біблії різними мовами, котрі з'являлися у той час, необхідно зазначити її «офіційний» характер. Острозька Біблія була визнана стандартним текстом Святого Письма і використовувалася у богослужіннях. Натомість видана у 1561 році Біблія польською мовою використовувалася для домашнього (келейного) читання. Перша офіційна версія Біблії латиною (Вульгата Климентіна) була надрукована у 1592 році. Перша офіційна версія Біблії (у протестантів) англійською мовою (Біблія Короля Якова) була надрукована у 1611 році.

Відомий французький соціолог, історик, культуролог Фернан Бродель сформулював концепцію «структур повсякденності». Це форми соціальної організації, звичаї, побут, технології, котрі відтворюються у процесі щоденної життєдіяльності всього суспільства: в неділю люди ходять до церкви, літом варять варення, у вересні починається новий навчальний рік, протягом дня люди снідають, обідають та вечеряють. Отакий-от буденний, рутинний досвід багатьох-багатьох поколінь людей узагальнюється у формах політичної, духовної культури, мистецтва. «Повсякденність – царина дійсності, соціокультурна реальність, у якій людина може зрозуміти інших людей і спільно з ними діяти: тут виникає їхній спільний, комунікативний світ, а сама повсякденність постає як специфічна форма соціалізації людини» [Бродель 1986: 72] Острозьку Біблію як книгу, текст і артефакт можна розглядати як елемент структур повсякденності українського суспільства кінця ХVІ і ще двох наступних століть, яка вплинула на цілий ряд складних соціальних структур вищого порядку, в тому числі на державну політичну організацію, тобто на Козацьку державу.

Згідно риторичної та стилістичної традицій, властивій літературі церковнослов'янською мовою, Гарасим Смотрицький у передмові робить критичні зауваження щодо обмеження власних здібностей та можливостей

і покладається на допомогу і сприяння Бога Вседержителя. «Задумав я і почав я це дуже шляхетне діло ... тому дякую Тобі і прославляю Твоє пресвяте ім'я ...» [Острозька Біблія 2006: 5], «А я многогрішний і недостойний, ... вважаю що слово передмови цього охопити не може. Адже, так як ніхто не може покласти іншої основи, за винятком існуючої, якою є Ісус Христос, також і на ньому збудованого ніхто не може поставити, за винятком існуючого яким є божественне писання Старого Завіту і нової благодаті» [Острозька Біблія 2006: 17]; «як праведник, повчи з милосердям і напімни; я готовий це прийняти радше ніж грішника що олією намащує мою голову ... Я ж склав, так як міг, своїм малим розумом ...» [Острозька Біблія 2006: 19].

Смотрицький цілком усвідомлював, що здійснена ним праця покликана структурувати культурний простір суспільств Східної церкви, що спілкуються слов'янською мовою: «всім, що спілкуються слов'янською мовою і що єднаються в православ'ї цієї ж Церкви ... з Божої волі ... я удостоївся почати і побачити завершення цього чесного та превеликого діла, яке сьогодні бачите перед собою» [Острозька Біблія 2006: 6]. Смотрицький акцентує увагу на пріоритеті духовності в культурологічному дискурсі сучасної йому доби. «Шукайте скорше Божого царства і його справедливості, і все вам додасться» [Острозька Біблія 2006: 7].

Один з поштовхів до здійснення ним видавничого проєкту він вважав кризу церковного життя, а видання Біблії розглядав як духовну зброю. «Кого з вас ... не огорнув жаль, коли бачите що древня Христова Церква клониться до упадку ... хто не засмутиться, бачачи, що Богом засаджений виноградник обскубує кожний, хто йде дорогою, тому що знищена його огорожа» [Острозька Біблія 2006: 7]; «в теперішньому останньому часі через недбання за гріхи і наше погане виховання розгорівся великий полумінь підступних і багатоголових ересей, що виступають проти церковних передань з одного на друге, що аж і до самого голови Церкви прийшли» [Острозька Біблія 2006: 14].

Смотрицький добросовісно і у деталях

описує історію пошуків джерел для видання повного тексту та організаційні труднощі, з котрими йому довелося зіткнутися; «книг, що називаються Біблія на виконання цього діла на початку ми не мали ... у всіх країнах нашого роду і слов'янської мови не знайдено ні однієї, яка б містила всі книги Старого Завіту» [Острозька Біблія 2006: 8].

Смотрицький сформував остаточний текст своїм одноособовим рішенням, однак при цьому добросовісно і ретельно зважував усі доступні тексти і думки сучасних йому фахівців: «знайшов я потрібні книги і працівників для святого цього діла. Добре порадившись з ними і багатьма іншими, я вибрав список древнього славного письма і преглибокої мови, із тексту грецького 72-ма блаженними і богомудрими перекладами на ревне благання любителя книг Філадельфа, єгипетського царя, перекладений з єврейської мови на грецьку» [Острозька Біблія 2006: 9].

У душі свого часу, а це була епоха Відродження, Смотрицький вказує на необхідність емпіричного і раціонального компонентів у цілісній структурі духовного пізнання. «Справді великою є таємниця віри. Бог з'явився в тілі, оправдався в душі, показався ангелам, був проповідований між народами, в нього повірили у світі, він піднявся у славі» [Острозька Біблія 2006: 12].

Смотрицький вказує що епоха конкуруючих підходів (в епоху ересей) виникають передумови для уточнення та кристалізації світоглядної системи та культурно-історичної традиції: «... бачачи таку велику хмару різних кепкунів і ворогів, що нас оточують, і такий великий упадок недосвідчених та неутверджених, а також невинних, які вважають, що вони знайшли правдиву віру, задля того це подано. Так і нам потрібно очистити наші почуття і зодягнувшись у божу зброю ... ставати до бою і сміливо боротися, підкоряючись під сильну божу руку, і ніщо не зможе нам пошкодити» [Острозька Біблія 2006: 15].

Смотрицький вказував на необхідність ретельного опрацювання матеріалу, неприпустимість упереджених, непідготовлених висновків, необхідність формулювання лише зважених, обґрунтованих позицій. «Будь

швидким слухати, а повільним говорити, однак прикладайся до науки на скільки можеш, і проси у того, хто дає мудрість і добру відповідь ... Нечистих балачок цурайся ... слід стерегтися поганих розмов, бо вини нищать добрі звичаї, нищать уми людей і позбавляють їх правди [Острозька Біблія 2006: 16].

Смотрицький ставився до тлумачення тексту з герменевтичною повнотою: «і досліди божественні писання з розумінням, а не недбайливо, і на кожній сторінці знайдеш велич і похвалу божественного писання, користь і правильну дорогу свого спасіння і винагороду – одержання різnorodних вічних благ» [Острозька Біблія 2006: 18].

Смотрицький усвідомлював, що здійснена ним та його однодумцями масштабна праця вдосконалила їх самих. «Це діло досвідчених спонукає показати образ кращого, ненавчених тягне до навчання ... Вони (єретики – Н.П.) побачивши наші добрі діла, з нами в православної вірі, що прославляють нашого Батька

що на небесах» [Острозька Біблія 2006: 19].

Висновки.

Герасим Смотрицький організував міжнародну групу фахівців, котра забезпечила підготовку до друку тексту Біблії церковнослов'янською мовою, котра увійшла в історію як Острозька Біблія. Це звершення є безпрецедентним у вітчизняній історії за складністю поставлених задач, труднощами, а також наслідками для подальшого перебігу культурно-історичних процесів у Східній Європі. Острозька Біблія та пов'язана з нею науково-видавнича діяльність стали одним з ідеологічних витоків формування Козацької держави, а також інших політичних процесів на слов'янських землях, де сповідували православну віру. Зумівши створити організаційні та методологічні передумови для видання Острозької Біблії, а також довівши справу її видання до успішного завершення, Герасим Смотрицький відбувся як інтелектуальний лідер доби Українського Відродження.

Бібліографічні посилання

- Айзексон, У. (2011). *Стив Джобс*. М.
Бродель, Ф. (1986). *Структури повсякденності: можливе і неможливе*. Т.1. Пер. з франц. Л.Е.Куббеля. М.: Прогрес.
Ісаєвич, Я.Д. (2010). *Острозька Біблія*, в: *Енциклопедія історії України*: Т.7. Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАНУ. Ін-т історії України. К.: Наукова думка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ostrozka_Bibliia (дата звернення 28.08.22)
Крейг, Н. (2019). *Лідерство починається з призначення*. Пер. з франц. В.Галкіна. К.
Мак-Люен, М. (2011). *Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги*. К.: Ніка-Центр.
Острозька Біблія: Острог 1581. (2006). Опрацював та приготував до друку ермн. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). Львів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://volart.com.ua/art/fedoriv/1.pdf> (дата звернення 28.08.22)
Фертюсон, Н. (2018). *Площі та вежі. Соціальні зв'язки від масонів до фейсбуку*. Пер. з англ. К.Диса. К.

References

- Aizekson, U. (2011). *Styv Dzhobs* [Steve Jobs]. М. (in Russian)
Brodel, F. (1986). *Struktury povsednevnyosti: vozmozhnoe y nevozmozhnoe* [Structures of Everyday Life: Possible and Impossible]. Т.1. Пер. z frants. L.E.Kubbelia. М.: Prohres. (in Russian)
Ferguson, N. (2018). *Ploshchi ta vezhi. Sotsialni zviyazky vid masoniv do feisbuku* [Squares and Towers. Social Connections from Freemasons to Facebook]. Пер. z anh. K.Dysa. К. (in Ukrainian)
Isaievych, Ya.D. (2010). *Ostrozka Bibliia* [Ostrog Bible], in: *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: Т.7. Redkol.: V.A.Smolii (holova) ta in. NANU. In-t istorii Ukrainy. К.: Naukova dumka. Retrieved August 28, 2022 from http://www.history.org.ua/?termin=Ostrozka_Bibliia (in Ukrainian)
Kreih, N. (2019). *Liderstvo pochynaietsia z pryznachennia* [Leadership begins with recognition]. Пер. z frants. V.Halkina. К. (in Ukrainian)
Mak-Liuen, M. (2011). *Halaktyka Hutenerberha. Stanovlennia liudyny drukovanoi knyhy* [The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic]. К.: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)
Ostrozka Bibliia: Ostroh 1581 [Ostrog Bible.]. (2006). Opratsiuvav ta pryhotovyv do druku yermn. arkhymandryt dr. Rafail (Roman Torkoniak). Lviv. Retrieved August 28, 2022 from <https://volart.com.ua/art/fedoriv/1.pdf> (in Ukrainian)

Тетяна Володимирівна Воронова

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна
E-mail: voronovatyana@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9788-1232>

Tetyana Volodymyrivna Voronova

PhD in Political Science, Associate Professor
of the Department of Politology,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro,
49010, Ukraine

УДК 321:323.2

**ОСОБЛИВОСТІ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ У
ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ТРАНЗИТИВНИХ ДЕМОКРАТІЯХ**

Received 30 September 2022; revised 25 October 2022; accepted 15 November 2022

DOI: 10.15421/352219

Анотація

У рамках статті досліджуються фундаментальні засади формування політичного іміджу держави. Мета полягає у дослідженні базових особливостей формування у внутрішньому середовищі політичного іміджу держави, що перебуває у стані демократичного транзиту. Первинною актуальністю дослідження буде володіти для України та інших держав, що реалізують перехід до сталої демократії. У статті виокремлено первинні чинники формування політичного іміджу держави у процесі реалізації демократичного транзиту та пояснюється їх особливості під впливом зазначених процесів. У рамках дослідження політичний імідж держави, що знаходиться у процесі демократичного транзиту розуміється нами як сукупність політичних характеристик, що створюють відповідне уявлення про політичну складову держави у внутрішнього та зовнішнього середовища. Однією з особливостей формування політичного іміджу в транзитивному середовищі буде виступати відповідність політичної складової держави якості продемократичних перехідних процесів в ній. Тому, складовими та особливостями формування політичного іміджу транзитивної демократії у внутрішнього середовища будуть виступати імідж політичного лідера, що здійснює керування модернізаційними процесами у рамках демократичного транзиту, імідж політичних партій в зазначеному вище контексті, політичне продемократичне реформування, політична комунікація. Ґрунтовно досліджується кожна складова формування політичного іміджу держави у внутрішньому середовищі та їх особливості у рамках реалізації іміджевої моделі держави, що здійснює демократичний транзит. У відповідності до складових та їх особливостей, у першу чергу, стверджується, що саме продемократичний імідж політичного лідера виступатиме більш дієвим в транзитивній демократії, у першу чергу, формування такого іміджу у ментальному просторі внутрішнього середовища для подолання авторитарних, тоталітарних стереотипів. Виокремлюються особливості політичної партії як чинника та складової формування політичного іміджу держави, що здійснює демократичний транзит. Ефективність політичної партії у такому контексті буде визначатися її програмою, ідеологічною складовою, фактичною діяльністю, політичними лідерами то зовнішніми чинниками. Особливості чиннику політичного реформування при формуванні політичного іміджу буде реалізовуватись у випадку реального, а не номінального провадження демократичних норм в політичну систему, зокрема децентралізація влади, спонукання суспільства до інтеграції у політичну систему держави тощо. Значна увага приділяється політичній комунікації. Наводяться висновки.

Ключові слова: демократія, політична партія, демократичний транзит, політичний лідер, політичне реформування, політична комунікація, імідж.

**PECULIARITIES AND FACTORS OF FORMATION OF THE POLITICAL IMAGE OF THE
STATE IN THE INTERNAL ENVIRONMENT IN TRANSITIVE DEMOCRACIES**

Abstract

The article examines the fundamental principles of forming the political image of the state. The goal is to study the basic features of the formation of the political image of a state in the state of democratic

transition in the internal environment. The primary relevance of the research will be in Ukraine and other states implementing the transition to sustainable democracy. The article singles out the primary factors of the formation of the political image of the state in the process of implementing democratic transit and explains their features under the influence of these processes. Within the framework of the research, the political image of the state in the process of democratic transit is understood by us as a set of political characteristics that create an appropriate image of the political component of the state in the internal and external environment. One of the features of the formation of a political image in a transitive environment will be the conformity of the political composition of the state with the quality of pro-democratic transitional processes in it. Therefore, the components and features of the formation of the political image of a transitive democracy in the internal environment will be the image of a political leader who manages modernization processes within the framework of democratic transit, the image of political parties in the above-mentioned context, political pro-democratic reformation, political communication. Each component of the formation of the political image of the state in the internal environment and their features within the framework of the implementation of the image model of the state making a democratic transit is thoroughly investigated. In accordance with the components and their features, first of all, it is argued that the pro-democratic image of the political leader will be more effective in transitive democracy, first of all, the formation of such an image in the mental space of the internal environment to overcome authoritarian, totalitarian stereotypes. Peculiarities of the political party as a factor and component of the formation of the political image of the state carrying out the democratic transition are highlighted. The effectiveness of a political party in such a context will be determined by its program, ideological component, actual activity, political leaders, and external factors. The peculiarities of the factor of political reformation in the formation of the political image will be realized in the case of real, not nominal introduction of democratic norms into the political system, in particular decentralization of power, encouraging society to integrate into the political system of the state, etc. Considerable attention is paid to political communication. Conclusions are given.

Key words: *democracy, political party, democratic transition, political leader, political reformation, political communication, image.*

Постановка проблеми.

Процес демократичного транзиту складне та багатогранне явище, котре має на меті реалізацію модернізаційних трансформацій, у першу чергу, політичної системи держави, у контексті трансформації її з недемократичної на демократичну. Так як, політична система транзитивних демократій, за своєю ретроспективою, знаходилась під тривалим впливом тоталітарного, авторитарного режиму сформувалось відповідне негативне уявлення (імідж) про неї у внутрішнього середовища. Тому для більш ефективної реалізації процесу модернізації політична система потребує формуванню більш якісного іміджу, який буде виступати однією з основ демократичного транзиту в державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання формування політичного іміджу віднайшло своє розкриття в українській та зарубіжній науковій думці, так зокрема Корнієнко В.О., Антемюк В.Д., Буряченко О.В., Федоренко Л., Шкурко О. досліджують особливос-

ті формування іміджу політичних партій та його впливу на реалізацію їх цілей. Ґрунтовно досліджено імідж політичного літера, специфіку його формування у наукових доробках Милосердної І.М., Остапенка С.П. Ingenhoff D., Klein S. У свою чергу, Хорішко Л.С. та Чечель О.Ю. приділяють увагу комплексному дослідженню формування іміджу держави. Mardhiah A. та Puspasari C. аналізують роль політичної комунікації при формуванні політичного іміджу. Проте специфіка формування політичного іміджу держави в процесі демократичного транзиту не віднайшла широкого розкриття у науковому просторі.

Мета статті.

Дослідити особливості та чинники формування політичного іміджу держави, що здійснює демократичний транзит у внутрішнього середовища.

Виклад основного матеріалу.

Можливо виокремити різноманітні підходи до розуміння політичного іміджу в українській науці, наприклад, його трактування як «цілеспрямовано сформований образ по-

літика, покликаний емоційно, психологічно впливати на певну соціальну спільноту для популяризації лідера та з метою його позиціонування в електоральному полі» [Корнієнко, Антемюк, Буряченко 2018]. Тобто, політичний імідж трактується як уявлення про політичного суб'єкта у рамках виборчого процесу. Схожий підхід розглядається у науковому дослідженні С.П.Остапенка: «це своєрідне відображення суспільного уявлення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі, це набір стверджень і уявлень у виборців про конкретного лідера шляхом узагальнень та емоційних переживань» [Остапенко 2015].

Окрім суб'єктної складової, зазначені підходи виокремлюють психологічний фактор при формуванні політичного іміджу у внутрішнього середовища, тобто повинен реалізуватись ментальний вплив на нього для формування якісного уявлення про політичного суб'єкта.

У рамках нашого дослідження, особливості формування політичного іміджу у внутрішнього середовища в транзитивних демократіях, під ним розуміється саме цілісне уявлення про політичний імідж держави, його складових. Узагальнено, імідж держави розуміється як «комплекс об'єктивних взаємозалежних характеристик державної системи (економічних, географічних, національних, демографічних тощо), що сформувалися в процесі еволюційного розвитку державності як складної багатофакторної підсистеми світового устрою, ефективність взаємодії ланок якої визначає тенденції соціально-економічних, суспільно-політичних, національно-конфесійних та інших процесів» [Чечель 2016].

Таким чином, «політичний імідж держави» можна розуміти як сукупність політичних характеристик, що створюють відповідне уявлення про політичну складову держави у внутрішнього та зовнішнього середовища. Однією з особливостей формування політичного іміджу в транзитивному середовищі буде виступати відповідність політичної складової держави якості продемократичних перехідних процесів в ній.

При такому розумінні, особливостями та складовими формування політичного іміджу у

внутрішнього середовища в транзитивних демократіях будуть виступати: імідж політичного лідера, що здійснює керування модернізаційними процесами у рамках демократичного транзиту; імідж політичних партій в зазначеному вище контексті; політичне продемократичне реформування, політична комунікація.

Розглядаючи особливості та складові формування політичного іміджу у внутрішнього середовища в транзитивних демократіях більш детально, потрібно змістовно пояснити імідж політичного лідера, що здійснює керування модернізаційними процесами у рамках демократичного транзиту так як, на початковому етапі демократичного транзиту внутрішнє суспільство для реалізації продемократичних змін повинно пройти етап громадянського становлення, тому базисна функція реалізації модернізаційних змін покладається на політичного лідера транзитивної держави.

Так, зокрема, Л.С.Хорішко стверджує імідж політичного суб'єкта (лідера) «характеризується визначеною мірою абстрактності, схематичності та, певною мірою, спрощеності в порівнянні з його носієм, оскільки значна роль в його формуванні належить стереотипам, асоціаціям» [Хорішко 2016]. Така точка зору особливо актуальна для формування політичного іміджу в транзитивних демократіях, так як, через авторитарне, тоталітарне минуле навіть нові політичні лідери автоматично будуть мати асоціативний ряд у рамках ретроспективи, перше явлення про них буде сформовано на основі стереотипів, що знов-таки, обумовлює необхідність формування нового продемократичного типу іміджу політичного лідера (суб'єкта).

Загалом, у рамках українського наукового дискурсу, виділяють наступні типи іміджу політичного лідера: «діловий імідж», що характеризує суб'єкта як такого, що здатний підвищити рівень благополуччя, у першу чергу, фінансового аспекту; «інтелектуальний імідж», тобто такий, що висвітлює професійні якості суб'єкта; «народний імідж» формує уявлення про суб'єкта як вихідця з народу; «політичний імідж» ґрунтується на протиставленні політичних позицій тощо [Милосердна 2019].

Проте, саме продемократичний імідж по-

літичного лідера виступатиме більш дієвим в транзитивній демократії, у першу чергу, формування такого іміджу у ментальному просторі внутрішнього середовища для подолання авторитарних, тоталітарних стереотипів. Тобто, уявлення внутрішнього середовища про політичного лідера буде базуватись на основі сприйманих рис, а саме особистісних рис політичного лідера, тому вони повинні ґрунтуватись на впровадження продемократичних маркерів в поведінку політичного лідера. Ментальне уявлення має когнітивні та афективно-експресивні компоненти, таким чином, його можна розглядати як структуру ставлення, когнітивний компонент можна диференціювати на функціонально-когнітивний вимір, що, у свою чергу, представляє компетентність суб'єкта виконувати продемократичні модернізації, що делеговані демократичним інститутом виборів, та соціально-когнітивний вимір, що полягає у чесності, надійності та інші продемократичні ментальні маркери, якими володіє політичний лідер. Можливо виділити, в такому контексті, афективно-експресивний вимір, що представляє уявну/реальну симпатію, захоплення політичним лідером у внутрішнього середовища через його продемократичну діяльність [Ingenhoff, Klein 2018].

Не менш важливим при формування іміджу політичного лідера в транзитивних демократіях, що виступає складовою політичного іміджу держави є довіра у внутрішнього середовища, особливо в контексті авторитарних, тоталітарних стереотипів, вона будується на основі професіоналізму у сфері політики та чесності у дискурсі з внутрішнім середовищем.

Професіоналізм пов'язується зі знанням особливостей модернізації в контексті демократичних трансформацій, а чесність, у свою чергу, визнається у тому, що під час дискурсу із внутрішнім середовищем, політик надає цілісну інформацію про свою діяльність, оцінку поточної ситуації та перспективу модернізаційних змін.

Такі компоненти у моделі іміджу політичного лідера сприяють підвищенню рівня довіри у внутрішньому середовищі, що допомагає політичним лідерам виконувати свої повно-

важення в рамках продемократичних трансформацій держави. У рамках комунікації з внутрішнім середовищем політичний лідер повинен надавати лише достовірну інформацію таким чином, підвищуючи цінність своєї діяльності та свого іміджу. У спробі створити довіру, сформувати відповідний імідж до політичного лідера, зазвичай вказується досвід у сфері впровадження демократичних засад та інституцій.

Довіра, професіоналізм, якісна комунікація у рамках формування іміджу політичного лідера дозволять сформувати почуття близькості, спорідненості до внутрішнього середовища та її повагу, що безперечно є важливим при нівелювання авторитарних, тоталітарних стереотипів у внутрішнього середовища [Sharlamanov, Jovanoski 2014].

Імідж політичної партії у науковому просторі можливо визначити, наприклад як: «сукупність певних зовнішніх рис та ознак, з якими асоціюється діяльність організації» [Шкурко 2019], тобто, визначальним може виступати характер, риторика діяльності політичної партії, що впливає на створення певного уявлення у внутрішнього середовища.

Л. Федоренко визначає, що імідж політичної партії складають три основні елементи онтологічного характеру: 1) імідж діяльності організації; 2) імідж кінцевого продукту діяльності; 3) імідж суб'єктів діяльності [Федоренко 2009].

У рамках ідеї формуванні політичного іміджу держави у внутрішнього середовища в транзитивних демократіях складові іміджу політичної партії в онтологічному розумінні можливо виокремити наступним чином: 1) діяльність партії, що реалізується на основі демократичних норм та інститутів відповідно до очікувань внутрішнього середовища й оцінка рівня такої діяльності; 2) актуальність діяльності політичної партії, відповідно реалізації діяльності партії в такій площині, що відповідає нагальним потребам внутрішнього середовища в контексті демократичного транзиту; 3) уявлення про суб'єктів політичної партії, як таких, що реалізують свою діяльність у відповідності до демократичних норм та інституцій з дотриманням відповідної риторики й акту-

альної дійсності [Корнієнко, Антемюк, Буряченко 2018].

Таким чином, можливо виокремити чинники формування іміджу політичної партії у зазначеному контексті, це зокрема будуть: 1) програмну – розробка плану діяльності партії у контексті продемократичної модернізації; 2) ідеологічна – підтримка партії продемократичної ідеології у рамках свого функціонування та поширення такої ідеології у зовнішньому середовищі відповідно до цієї партії; 3) діяльність – рівень ефективності/не ефективності діяльності партії у відповідності до програмної та ідеологічної лінії; 4) лідерський чинник – відповідна діяльність лідерів політичної партії в контексті реалізації модернізаційної діяльності в продемократичному контексті; 5) зовнішній чинник – інтенсивність та якість продемократичної діяльності партії у зовнішньому середовищі (по відношенню до неї).

У рамках демократичного транзиту при формуванні політичного іміджу держави одне з первинних місць посідає політичне реформування, яке варто розуміти як зміну політичної системи, політичної культури, суспільства та держави, реформування самого процесу прийняття рішень, що, у свою чергу, означає реформування влади та способів її застосування, зрозуміло, що цей процес повинен реалізовуватись в демократичному контексті. Демократичні принципи мають керувати справжніми політичними реформами та бути основою для нових інституційних систем, такі принципи включають рівність, різноманітність, справедливість, свободу, участь, прозорість і моніторинг з боку людей. [Морони 2009].

Формування позитивно політичного іміджу шляхом реформування буде забезпечуватись у випадку реального, а не номінального провадження демократичних норм в політичну систему, зокрема децентралізація влади, спонукання суспільства до інтеграції у політичну систему держави тощо.

Також, серед основних елементів політичного реформування у контексті модернізації в транзитивних демократіях і відповідного формування позитивного політичного іміджу держави у внутрішньому середовищі можна ви-

ділити наступні процеси: 1) зміцнення прямої демократії; 2) зміцнення демократії участі; 3) удосконалення представницької демократії; 4) демократизація інформації та комунікації; 5) демократизація судової системи.

Процес реформування повинен характеризуватись всеохоплюючим процесом, з максимальним залученням як і окремих представників суспільства так і середовища у цілому.

Важливим аспектом залишається ефективні канали комунікації між політичними суб'єктами, інститутами, що дозволять якісно доносити, у першу чергу, інформації про діяльність політичних лідерів, політичних партій впливаючи на ментальний образ внутрішнього середовища формуючи відповідний імідж.

Базова роль політичної комунікації полягає в основному в тому, щоб надавати інформацію та повідомляти про якісні зміни у процесі демократичного транзиту, процесу модернізації. Політична комунікація є важливими для політичного середовища та внутрішнього суспільства, оскільки вони формують демократичний процес, що проявляється у повідомленні новин, обміні поточними проблемами, які потребують детального розгляду, наданні можливості внутрішньому середовищу брати активну участь у державних питаннях.

Однак недоліком політичної комунікації, що реалізується через класичні або новітні засоби є те, що вона впливає на спосіб реагування внутрішнього середовища в цілому, а засоби комунікації формують громадську думку. Це формує політичну поведінку окремих суб'єктів внутрішнього середовища і може вплинути на участі внутрішнього середовища у політичних процесах [Mardhiah, Puspasari 2022].

Можна стверджувати, що політична комунікація є гідним активом, що допомагає формувати уявлення (імідж) про політичні інституції у внутрішньому середовищі, але вона, за своєю суттю, може впливати на перспективу функціонування внутрішнього середовища у цілому, таким чином цей вплив може мати як і позитивні, так і негативні наслідки.

Характер політичної комунікації при формуванні іміджу має значення, оскільки

він повністю контролюється політичними інститутами, що створює прецедент контролю новин, громадської думки, таким чином, потрібно уникати упередженості, власної зацікавленості, тобто, негативних аспектів, що чинитимуть перепони у якісному демократичному транзиті та формуванні відповідного позитивного політичного іміджу.

Висновки.

Отже, формування політичного іміджу держави у внутрішньому середовищі в транзитивних демократіях складне та багатогранне явище, котре володіє своєю специфікою, що

у першу чергу проявляється у її первинних складових, а саме іміджі політичного лідера, іміджі політичних партій, політичному реформуванні, політичній комунікації.

Ці чинники повинні максимально висвітлювати продемократичні модернізації в транзитивних демократіях, реалізовувати своє функціонування базуючись на демократичних нормах та інститутах, що дозволить створити якісний позитивний політичний імідж у внутрішньому середовищі як такий, що здатний реалізувати впровадження демократії.

Бібліографічні посилання

- Ingenhoff, D., Klein, S. (2018). A Political Leader's Image in Public Diplomacy and Nation Branding: The Impact of Competence, Charisma, Integrity, and Gender. *International Journal of Communication*, 12, 4507-4532.
- Mardhiah, A., Puspasari, C. (2022). Party Political Communication Strategies in Political Image of Women Politicians. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 648, 290-295.
- Moroni, J. (2009). Reforming the political system: giving power back to the people. *Social Watch*, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.socialwatch.org/node/841> (дата звернення 15.09.2022)
- Sharlamanov, K., Jovanoski, A. (2014). The Role of Image in the Political Campaigns. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5, 6, 299-603.
- Корнієнко, В.О., Антемяк, В.Д., Буряченко, О.В. (2018). *Імідж та репутація політичної партії: аксіологічні основи та шляхи оптимізації*: монографія. Вінниця: ВНТУ.
- Милосердна, І.М. (2019). Імідж політичного лідера як категорія PR-технології. *Актуальні проблеми політики*, 64, 118-133.
- Остапенко, С.П. (2015). Формування іміджу політичного лідера засобами PR-технологій для передвиборчої боротьби. *Наукові праці. Політологія*, 246, 260, 52-56.
- Федоренко, Л. (2009). Особливості структуралізації іміджу політичної партії. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*, 22, 1, 110-114.
- Хорішко, Л.С. (2011). Технологічний аспект формування іміджу держави. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*, 45, 3, 485-491.
- Чечель, О.Ю. (2016). Формування іміджу держави на міжнародній арені. *Інвестиції: практика та досвід*, 10, 82-86.
- Шкурко, О. (2019). Імідж політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*, 3, 182-187.

Reference

- Chechel, O.Yu. (2016). *Formuvannia imidzhu derzhavy na mizhnarodnii areni* [Shaping the image of the state in the international arena]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 10, 82-86. (in Ukrainian)
- Fedorenko, L. (2009). *Osoblyvosti strukturalizatsii imidzhu politychnoi partii* [Features of structuralization of the image of a political party]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova*, 22, 1, 110-114. (in Ukrainian)
- Ingenhoff, D. & Klein S. (2018). A Political Leader's Image in Public Diplomacy and Nation Branding: The Impact of Competence, Charisma, Integrity, and Gender. *International Journal of Communication*, 12, 4507-4532.
- Khorishko, L.S. (2011). *Tekhnolohichniy aspekt formuvannia imidzhu derzhavy* [Technological aspect of molding the image of the state]. *Hileia: naukovyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats*, 45, 3, 485-491. (in Ukrainian)

- Korniienko, V.O., Antemiuk, V.D. & Buriachenko, O.V. (2018). *Imidzh ta reputatsiia politychnoi partii: aksiolohichni osnovy ta shliakhy optymizatsii* [Image and reputation of a political party: axiological foundations and ways of optimization]: monohrafiia. Vinnytsia: VNTU. (in Ukrainian)
- Mardhiah, A. & Puspasari, C. (2022). *Party Political Communication Strategies in Political Image of Women Politicians*. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 648, 290-295.
- Moroni, J. (2009). *Reforming the political system: giving power back to the people*. Social Watch, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.socialwatch.org/node/841> (дата звернення 15.09.2022)
- Myloserdna, I.M. (2019). *Imidzh politychnoho lidera yak katehoriia PR-tekhnologii* [The image of a political leader as a category of PR-technologies]. *Aktualni problemy polityky*, 64, 118-133. (in Ukrainian)
- Ostapenko, S.P. (2015). *Formuvannia imidzhu politychnoho lidera zasobamy PR-tekhnologii dlia peredyborchoi borotby* [Shaping the image of a political leader with the help of PR-technologies for the struggle]. *Naukovi pratsi. Politolohiia*, 246, 260, 52-56. (in Ukrainian)
- Sharlamanov, K. & Jovanoski, A. (2014). The Role of Image in the Political Campaigns. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 5, 6, 299-603.
- Shkurko, O. (2019). *Imidzh politychnykh partii* [Image of political parties]. *Politychni partii i vybory: ukrainski ta svitovi praktyky*, 3, 182-187. (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Андрій Костянтинівич Клячин

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: professor.28@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6940-7760>

УДК 324.342.8

**ПЕРСПЕКТИВА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВІЙНИ:
ВТІЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО ВИБОРЧОГО КОДЕКСУ
ЧИ КОНСЕРВУВАННЯ ЗМІШАНОЇ СИСТЕМИ**

Received 24 October 2022; revised 20 November 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352220

Анотація

Стаття присвячена дослідженню еволюції виборчої системи України – за 8 парламентських електоральних циклів було послідовно застосовано три ключових модифікації (мажоритарна, змішана, пропорційна), а потім – країна повернулася до змішаної системи. Надана характеристика ключовим чинникам такої «турбулентності» виборчого процесу політичного та соціально-економічного характеру. Викладені переваги та вади застосування кожної з моделей виборчої системи безпосередньо в контексті політичних процесів в Україні. Наведені конкретні кейси щодо практичного втілення цих моделей виборчої системи під час парламентських та місцевих виборів в Україні. Проаналізований алгоритм виборчого процесу в умовах пропорційної виборчої системи з «відкритими списками» та можливими перевагами щодо голосування за партійних кандидатів. Порівняно аргументи за та проти втілення положень нового Виборчого кодексу України, з одного боку, та можливої консервації змішаної виборчої системи (з мажоритарною складовою) – з іншого.

Ключові слова: *виборчі системи, вибори в Україні, Виборчий кодекс, «відкриті партійні списки», переваги голосування, виборча квота, консервація змішаної системи.*

**PROSPECTS OF PARLIAMENTARY ELECTIONS IN POST-WAR UKRAINE:
IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE NEW ELECTION CODE
OR PRESERVATION OF THE MIXED SYSTEM**

Abstract

The article is dedicated to the study of the evolution of the electoral system of Ukraine - three key modifications (majoritarian, mixed, proportional) were successively applied during 8 parliamentary electoral cycles, and then the country returned to the mixed system. Key factors of such “turbulence” of the political and socio-economic nature of the electoral process are characterized. These are directly the specific processes of the formation of the Ukrainian political class, associated with changes in the value consciousness (of politicians and voters) compared to the Soviet past, with a significant transformation of political institutions, with corruption challenges in the new political context, etc. The advantages and disadvantages of using each of the electoral system models directly in the context of political processes in Ukraine are outlined. The existing mixed election model is considered from the point of view of the compromise of Ukrainian political elites. Specific cases regarding the practical implementation of these models of the electoral system during parliamentary and local elections in Ukraine are given. The specifics of the political situation regarding the change in the electoral model were studied and the reasons for the change in the priorities of political forces during their transition from the status of the opposition to the status of the “party of power” and vice versa were analyzed. The algorithm of the electoral process in the conditions of a proportional electoral system with “open lists” and possible preferences for voting for party candidates is analyzed. Arguments for and against the implementation of the provisions of the new Election Code of Ukraine, on the one hand, and the possible preservation of a mixed electoral system (with a majoritarian component) on the other, are compared.

Key words: electoral systems, elections in Ukraine, the Electoral Code, "open party lists", voting preferences, electoral quota, preservation of the mixed system.

Постановка проблеми.

Визначною рисою генезису виборчої системи України є використання різних моделей та модифікацій цієї системи за дуже короткий проміжок часу. За 25 років чи то 8 виборчих парламентських циклів (якщо початковим етапом визначити парламентські вибори 1994 року) були апробовані: система більшості (мажоритарна), а також змішана та пропорційна система «з жорсткими (закритими) партійними списками». Доповнює цю характеристику генезису виборчої системи України те, що вказані моделі використовувалися не з жорсткою послідовністю, а зникали, а потім поверталися в залежності від політичної кон'юнктури: 1994 – мажоритарна, 1998 та 2002 – змішана, 2006 та 2007 – пропорційна (зміни в Конституції 2005 року), 2012, 2014, 2019 – знову змішана (рішення Конституційного суду щодо неправомірності змін в Конституцію 2005).

Включно з місцевими виборами, процес цього генезису доповнюється ще двома модифікаціями: «пропорційна з відкритими списками і з одночасним голосуванням за партію та визначеного кандидата від цієї партії на цьому окрузі» і «пропорційна з відкритими списками та з можливістю преференційного голосування за одного з кількох запропонованих в цьому окрузі кандидатів від обраної виборцем партії».

Зважаючи на такий «турбулентний» генезис правил виборчого процесу постає проблема: яким мають бути подальші кроки для оптимізації виборчої системи України, чи її консервування в наявному вигляді є найбільш оптимальним варіантом.

Аналіз основних досліджень та публікацій.

Базою для даного дослідження були: а) законодавчі акти України, які визначають і регулюють виборчий процес, а також повноваження і алгоритм дій органів державної влади і місцевого самоврядування у виборчому процесі; б) порівняльні дослідження різних моделей виборчих систем на прикладах України та європейських країн; в) аналітичні матеріали

стосовно особливостей передвиборчих кампаній в Україні та чинників, які впливали на цей процес.

Метою роботи є з'ясування, спираючись на логіку еволюції виборчої системи України, перспектив втілення на парламентських виборах в Україні виборчої системи «з відкритими списками» та преференційним голосуванням щодо партійних кандидатів чи консервування існуючої змішаної системи виборів.

Виклад основного матеріалу.

Така «турбулентність» у виборчому законодавстві обумовлена особливостями політичного розвитку України на сучасному етапі та завданнями, які відповідно виникали перед українським «політичним класом». А саме необхідність в короткий проміжок часу збудувати на руїнах радянської (партійної) системи (вертикалі) політичного представництва та керування, нову демократичну та відповідну сучасним стандартам систему. Це зумовило певну еkleктику нової структури політичної влади, її патологічну залежність від соціально-економічних тенденцій в державі.

Під терміном «соціально-економічні тенденції» маються на увазі, з одного боку специфічні електоральні настрої, обумовлені: а) розгубленістю після втрати певної (нехай й зі знаком мінус) соціально-політичної стабільності часів СРСР; б) розчаруванням в перспективі швидкого економічного зростання (навпаки, виникла ситуація постійної економічної кризи); в) неготовністю к маніпулятивним політичним технологіям. А з іншого боку: а) залежність політичної еліти, яка формувалась на фактичній та ціннісній базі нової економічної еліти періоду первинного накопичення капіталу; б) втрата політичною владою контролю за соціально-економічними процесами в державі та в кожному регіоні окремо; в) прийняття «партіями влади» (що змінювали одна одну) визначальних політичних рішень «під себе», тобто для збереження своїх повноважень у часовій перспективі, і під впливом фінансово-промислових груп (бенефіціарів відповідних політичних проєктів) та

без врахування інтересів держави та суспільства.

Тому зміни у Конституцію України щодо системи вибором вносилися і з метою отримання певною політичною силою («партією влади») кращих для себе результатів на виборах (наприклад, повернення змішаної системи у 2012 замість пропорційної, яка використовувалася на виборах 2006, 2007). І як елемент домовленостей в безвихідній ситуації (перехід до пропорційної системи як шлях виходу з кризи після Президентських виборів 2004 і призначення так званого «третього туру» цих виборів). Наявність цієї тенденції підтверджують вдалі та невдалі спроби змінити модифікацію форми правління (з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську) та виборчу систему [Казанський 2018].

Прикладами невдалих спроб були: 1) Нереалізована «політична реформа» перед Президентськими виборами 2004, яка мала на меті залишити можливість тодішньому Президенту Л.Кучмі залишитися фактичним главою держави у якості прем'єр-міністра за умови переходу до парламентсько-президентської республіки (рішення не було проголосовано парламентом) [Халупа 2004]; 2) У 2009 році з'явилася інформація про можливе об'єднання в парламенті найвпливовіших на той час партій «Батьківщина» та «Партія регіонів» для винесення імпічменту Президенту В. Ющенко та зміни Конституції – обрання Президента України не загальнодержавним голосуванням громадян, а депутатами Верховної ради [Ющенко 2014]. Останній випадок також ілюструє специфіку прийняття політичних рішень не зі стратегічних міркувань, а виходячи з бажання ситуаційного перерозподілу владних повноважень між певними політичними силами.

Система більшості (мажоритарна) в чистому виді була використана для парламентської кампанії лише один раз – у 1994 році. Це можна вважати перехідним етапом від радянських до демократичних виборів, бо для виборців після багаторазового голосування за представників тільки однієї партії – комуністичної, було б важко сприйняти пропорцій-

ну систему, а от голосування за конкретних кандидатів – простіше. На місцевих виборах «мажоритарка» використовувалася аж до 2002 року включно [Казанський 2018].

В режимі мажоритарної системи на парламентських виборах країна розподілялась на виборчі округи відповідно до кількості депутатських місць в Верховній раді. Тобто на кожному окрузі конкурували конкретні особи. А легітимність обраних депутатів забезпечується голосами виборців відданих персонально їм, а не партійним брендам, які вони можуть, за бажанням, презентувати. Тому партійний чинник був необов'язковим, але можливим як додатковий ресурс для отримання підтримки виборців.

Таким чином мажоритарна складова виборчої системи (ця складова передбачена не тільки в чисто мажоритарній системі, а й в змішаній) мала свої плюси: а) персоналізація вибору мешканців певної громади; б) відображення в парламенті інтересів всіх регіонів держави; в) персональна відповідальність і мотивація депутата вирішувати питання громади; г) можливість (хай навіть примарна) для відкликання депутата на вимогу громади [Михальченко, Самчук 2010: 267-286].

Ще один чинник, який може здатися несуттєвим з точки зору стратегічного моделювання кампанії, але, насправді, є вкрай важливим для волевиявлення виборців. Мова йде про зрозумілість та зручність процесу голосування та підрахунку голосів. Єдина позначка навпроти обраного кандидата є, очевидно, найпростішим алгоритмом заповнення бюлетеню та його обробки виборчою комісією. Хоча досвід української парламентської кампанії 1994 засвідчує, що навіть таку «просту» систему можна ускладнити додатковими вимогами: обов'язкові 50% явки, обов'язкові 50% + 1 голос у переможця і проведення «другого», «третього», «четвертого» турів виборів в округах, якщо ці вимоги не будуть виконані [Казанський 2018].

Системними недоліками мажоритарної виборчої системи є, по-перше, «втрата» голосів, поданих за інших кандидатів, крім переможця і, як результат, не повна легітимність обраного депутата як представника

всієї громади округу. По-друге, «регіоналізація» парламенту замість представлення соціально-економічних та політичних інтересів різних верств суспільства (невідповідність структури парламенту ієрархії цих інтересів). По-третє, в реаліях української політики, на перший план для успішної кампанії для кандидата виходять такі чинники як підтримка/протидія місцевої еліти, груп впливу та фінансових груп; використання адміністративного ресурсу чи/та прямого тиску на виборців в конкретних округах для досягнення перемоги; використання маніпулятивних технологій. Це можуть бути: обіцянка кандидата вирішити суттєву проблему округу чи реєстрація технічних кандидатів, які «розтягнуть» між собою голоси виборців так щоб «основному кандидату» вистачило для перемоги відносно невеликої кількості голосів та ін.

За такої системи виборів можлива дезорганізація процесу прийняття парламентом стратегічних рішень завдяки розпорошеності позицій депутатів, які, щодо будь-якого питання зможуть апелювати виключно до права «відповідати тільки перед своїми виборцями» і ігнорувати обов'язок досягати узгодження рішень.

Таким чином використанні мажоритарної системи обумовлювало ситуацію, коли представниками громад у парламенті були чи то протезе місцевих впливових кіл, чи то представники великих партійних брендів. І це ніяк не відповідало необхідності презентації в парламенті структурованих інтересів різних верств суспільства і розвитку партійної системи.

Альтернативною моделлю «мажоритарці» мала стати пропорційна система виборів «з закритими списками», яка була втілена в ході виборів до Верховної ради у 2006 та 2007 (позачергові) роках.

Пропорційна виборча система потенційно мала сприяти переформатуванню Верховної ради на новій основі – виключно за політичним принципом. Пропорційна система також мала плюси: а) представлення в парламенті базових цінностей суспільних верств; б) зниження впливу на результати виборів місцевих еліт, адміністративного ресурсу, яскравої осо-

бистої кандидата. Але й суттєві недоліки: а) деперсоналізація вибору мешканців певної громади; б) відсутність персональної відповідальності депутатів перед виборцями; в) залежність отримання «прохідного» місця в партійному списку не від виборців, а від обмеженого кола партійних керівників (тобто наявність корупційної можливості «придбання» кандидатами певних «прохідних» місць в партійному списку за участі керівництва партій); г) вкрай обмежена можливість відкликання депутата [Михальченко, Самчук 2010: 267-286].

Специфіка української політичної кон'юнктури полягала у тому, що політичні сили, перебуваючи в статусі опозиції, частіше наполягали на втілення пропорційних основ виборчої моделі. Але, якщо ті ж партії входили до правлячої коаліції в парламенті і були представлені у виконавчій владі, то змінювали свою позицію та наполягали на збереженні моделі з елементами мажоритарного голосування.

Це відбувалося завдяки тому, що наявність в виборчій системі мажоритарної складової було «підстрахуванням» для політичних сил близьких до влади. Навіть якщо електоральна підтримка їх партії була недостатньою, але конкретні кандидати-мажоритарники при підтримці виконавчої вертикалі влади та місцевих еліт (частіш за все лояльних до виконавчої влади), могли стати депутатами і допомогти в парламенті «партії влади» створити правлячу коаліцію [Ніколаєнко 2011:155-165]

Така політична кон'юнктура обумовлена не тільки політичною традицією, а й, передусім, специфікою структури державної влади в регіонах України, коли виконавча вертикаль і на рівні областей та районів формується відповідно до рішення Президента (він призначає голів районних та обласних адміністрацій). А отже ця вертикаль де-факто має певну автономію від впливу представницьких органів місцевого самоврядування на цих же рівнях (районному та обласному) [Закон України про місцеві державні адміністрації], [Закон України про місцеве самоврядування].

Всупереч цієї традиції свідчить лише «парадокс парламентських виборів 2019 року».

Коли відбулося несподіване: бренд «людина від партії Зеленського» дозволив маловідомим мажоритарникам перемогти в 134 Округах і стати базою для монобільшості партії «Слуга народу» в парламенті (254 мандати) [Вибори до Верховної ради України 2019].

Запровадження змішаної виборчої системи у парламентських виборчих циклах 1998 і 2002 та її повернення на виборах в парламент у 2012 році (потім на позачергових парламентських виборах 2014 та 2019) мало на меті усунути недоліки перших двох (мажоритарної та пропорційної) моделей системи та використати їх переваги [Закон України про вибори народних депутатів України 2022].

Але по факту, це зумовило використання алгоритму, який акумулював і весь негатив цих моделей виборчої системи, які ми характеризували вище. «Змішана» модель стала певним компромісом всередині української політичної еліти. В цьому алгоритмі знайшлося місце і впливу великих партійних брендів, і адміністративному ресурсу правлячих кіл, і впливу місцевих політичних та фінансових еліт (останніх – передусім на мажоритарні вибори на «своїх» територіях).

Як результат втілилася так звана олігархічна демократія на загальнодержавному та регіональному рівнях [Колодій 2001: 31-35]: впливові фінансово-промислові групи виборюють вплив на органи державної влади використовуючи кандидатів-проекти та партії-проекти (спрямовані не на агрегування та відстоювання інтересів соціальних груп, а на використання цільових груп суспільства для отримання електоральної підтримки та можливості впливати на прийняття політичних рішень).

Запровадження в Україні пропорційної системи «з відкритими партійними списками» на виборах до місцевих рад 2015 стало черговим кроком на шляху до оптимальної системи представництва інтересів виборців в радах всіх рівнів. Впровадження пропорційної системи з відкритими списками в Україні мало на меті збалансувати два виміри уподобань виборців: 1) ідеологічно-партійний: виборці голосують за партійні бренди, які пропонують ті чи інші ідеологічні, соціальні, світоглядні

орієнтири; 2) особистісно-територіальний: громадяни обирають депутатів спираючись на особистість кандидатів.

З кількох можливих варіантів цієї моделі пропорційної виборчої системи був використаний варіант, коли а) кандидатів до місцевих рад висували виключно політичні партії і «закріплювали» за кожним округом виключно одного свого кандидата; б) виборець міг віддати свій голос за партію і, автоматично, тільки за визначеного партією «єдиного» кандидата «закріпленого» за даним округом. У виборця не було можливості обирати (віддавати преференцію) з кількох кандидатів зі списку цієї партії – кандидат був один. Також у виборця не було можливості проголосувати лише за партію та проігнорувати «закріпленого за округом» кандидата від цієї партії, якщо не подобався, бо «галочка» за партію автоматично зараховувалася персонально цьому «закріпленому за округом» кандидату [Місцеві вибори 2022]. А отже, виборці мали змогу вплинути на персональний склад відповідної ради чисто формально, бо цей вплив був вкрай обмежений принципом: «голосую за партію – автоматично голосую за одного визначеного кандидата від цієї партії».

На місцевих виборах в 2020 році була застосована інша модифікація моделі пропорційної системи «з відкритими списками» (з преференційним голосуванням за конкретних кандидатів від обраної виборцем партії).

Таку ж модифікацію виборчої системи передбачав Новий Виборчий кодекс, який був прийнятий у 2021 році і, має бути запроваджений на наступних парламентських виборах в Україні [Виборчий кодекс України 2022].

Алгоритм виборчого процесу має бути наступним. Країна буде поділена на 25 виборчих округів відповідно до адміністративного поділу на області плюс окремих округ – місто Київ. Кожна політична партія буде висувати кандидатів в нардепи одночасно в двох типах списків – Загальному/ «загальнодержавному» (450 кандидатів) та в Регіональних/«окружних» (персонально це будуть ті ж самі кандидати тільки розподілені по 18 чоловік на кожний з 25 виборчих округів). Послідовність кандидатів в обох списках буде затверджувати

партія.

Кожен виборець буде зобов'язаний голосувати у своєму виборчому Окрузі/області за одну партію. Також кожен виборець матиме право, але не буде зобов'язаний, проголосувати додатково (після обрання партії) за конкретного кандидата із «Окружного» списку обраної ним партії.

Партія потрапляє в Верховну раду, якщо набере 5% і більше голосів виборців, які взяли участь у голосуванні в країні в цілому. А кількість депутатів від певної партії заложитиме від набраного нею відсотка голосів.

Від кожного виборчого Округу депутатами можуть стати кілька кандидатів: і від різних партій, і від однієї партії. А те, скільки кандидатів отримає мандати в конкретному виборчому Окрузі від конкретної партії визначатиметься тим, скільки «Виборчих квот» ця партія набрала в цьому Окрузі.

«Виборча Квота» – конкретна кількість голосів за визначену партію (не відсоток голосів!). Тобто «Квота» визначається вже після голосування за формулою: « $K = A : (B - C * 9)$ ». В цій формулі: « K » – Виборча квота; « A » – Кількість голосів за партію, які подолали 5%-й бар'єр; « B » – Кількість депутатських місць у Верховній раді (450); « C » – кількість партій, які потрапили до парламенту. « 9 » – це кількість кандидатів з Загального списку кожної партії, що пройшла до парламенту, які отримують депутатські мандати автоматично [Виборчий кодекс України].

Кандидат з Окружного списку партії стає депутатом якщо він (і відповідно його партія) набрав в своєму виборчому Окрузі/області – «Виборчу квоту». Також кандидат має можливість стати депутатом (не гарантовано!), якщо його партія набере в окрузі «Виборчу квоту», а сам кандидат або набере «25% від Виборчої Квоти», або знаходиться на «прохідному» (на першому та, можливо, інших порядкових місцях далі відповідно до кількості набраних партією Виборчих квот в цьому окрузі) місці в Окружному списку партії.

Кандидати із Загального списку стають депутатами завдяки «залишковим голосам в виборчих Округах» (кількість голосів, які набрала партія більше за «Виборчу квоту», але

недостатня для отримання наступної «Виборчої квоти»). За підсумками голосування «залишкові відсотки» сумуються та визначають, скільки кандидатів з Загального списку партії стануть депутатами. Також, якщо певна партія набрала в цілому в державі необхідні 5%, але в жодному виборчому Окрузі не набрала «Виборчу квоту», то депутатські мандати від даної партії отримають кандидати з «Загального списку» (згідно з послідовністю, затвердженою партією).

Таким чином у кандидатів з Загальнодержавного списку партії є такі варіанти отримати депутатський мандат: 1) знаходитися на одному з перших 9 місць в цьому списку; 2) знаходитися на місцях, які стануть «прохідними» завдяки «залишкам» від окружних відсотків партії (десяті та соті долі виборчої квоти, які набрала партія в усіх округах); 3) знаходитися на місцях, які стануть «прохідними» завдяки тому, що кандидат з Загальнодержавного списку отримає депутатський мандат в своєму Окрузі/області (пройде за «окружним списком» партії) і, «звільнить» місце в Загальнодержавному списку партії для кандидата, який йде наступним за нумерацією [Виборчий кодекс України].

Маємо констатувати потенційні тенденції використання нової модифікації виборчої системи на наступних парламентських виборах:

1. «Франшизація» партійних брендів, яка намітилася ще під час місцевих виборів 2020, коли місцеві еліти мають вирішальний вплив на роботу місцевих осередків загальноукраїнських партій, які діють не завжди узгоджено з центральними органами партій, або це узгодження є номінальним чинником, а залежність від представників місцевих еліт – визначальним.

2. Зростання значення прохідних місць в окружних та загальнодержавних списках великих партій з високими рейтинговими показниками, бо навіть високий особистий результат кандидата з непопулярної в окрузі партії не забезпечить йому мандат: партія не набере в окрузі виборчу квоту чи взагалі не отримає 5% підтримки по країні. Та навпаки, при низькому особистому результаті кандидата він може отримати мандат завдяки рейтингу пар-

тії та знаходженню на перших місцях її Округного чи Загальнонаціонального списків.

3. Нерозуміння значною частиною виборців технічного принципу голосування (заважатиме процесу волевиявлення). І, що не менш важливо, низький інтерес виборців до персонального розподілу мандатів всередині партій (до процесу підрахування Виборчої квоти, особистих результатів кандидатів в округах тощо).

4. Можливе намагання самих партій внести зміни у Виборчий кодекс для максимального «закриття» списків (обмеження впливу виборців на персональний розподіл мандатів) – збільшення відсотка для підняття кандидатів на перші місця в окружних списках з 25% від Виборчої квоти до 50%.

Присутні і суттєві невідповідності в новому Виборчому кодексі. Так норма Кодексу визначає максимальну кількість кандидатів від кожної партії в Округному списку – 18 (450 мандатів поділити на 25 виборчих округів). В цьому є логіка, якщо виборчі округи є рівними за кількістю виборців. Але розподіл Округів був здійснений на підставі адміністративних меж областей, які суттєво відрізняються по кількості виборців. Якщо таку модель визначення мандатів екстраполювати на вибори парламенту 2019, то, наприклад, в Дніпропетровській області партія «Слуга народу» набрала би 25 Виборчих квот – кандидати з Округного списку партії мали б отримати 25 мандатів. Але Кодексом місць передбачено 18. Тобто доля 7 мандатів незрозуміла.

Незважаючи на перспективу «закриття» та підконтрольності виборчих списків партійному керівництву, модифікація пропорційної системи «з відкритими списками» з преференційним голосуванням несе певні ризики для передбачуваності та позитивних результатів для «партії влади».

Висновки.

В політичному інфопросторі стали поширюватися обґрунтування для повернення до змішаної системи виборів [Вибори за планом 2022]. Базова причина – особливий післявоєнний стан країни під час наступних парламентських виборів. А основні аргументи, що в такий час необхідно: а) простота і зрозумілість для виборців (щоб складнощі заповнення бюлетенів не заважали волевиявленню); б) відпрацьованість моделі організації та проведення виборів по змішаній системі; в) консолідація місцевих політичних еліт і партій [Радчук 2021].

Але виходячи з аналізу еволюції виборчої системи сучасної України та плюсів/мінусів модифікацій, які використовувалися, можна стверджувати, що пропорційна система «з відкритими списками» є прогресивним кроком, який має принести ефект в стратегічній перспективі незважаючи на ті проблеми з яким стикнулася Україна на певному етапі. Це підтверджується і наполяганням західних партнерів України на затвердженні нового Виборчого кодексу.

У цьому контексті намагання обґрунтувати «консервацію» змішаної виборчої системи, враховуючи згадану вище політичну традицію «влада завжди за мажоритарну складову виборів», має ознаки електорального курсу на збереження більш регульованої для влади, з точки зору результатів, модифікації волевиявлення громадян України. Ця «регульованість» в сучасному контексті полягає в розрахунку, що бренд «В.Зеленський» надасть електоральних переваг партії «Слуга народу», а технічні можливості на місцях, одночасно з популярністю згаданого бренду зроблять статус кандидатів-мажоритарників від цієї партії привабливим для рейтингових потенційних кандидатів в депутати, незважаючи на їх попередні політичні орієнтації.

Бібліографічні посилання

- Вибори до Верховної ради України Результати підрахунку голосів.* (2019). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/> (дата звернення 24.09.22)
- Вибори за планом: чому захід та українська влада почали обговорювати зміну виборчої системи.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.volynnews.com/news/all/vybory-za-planom-chomu-zakhid-ta-ukrayinska-vlada-pochaly-obhovoriuvaty-zminu-vyborchoyi-systemy/> (дата звернення 27.09.22)

- Виборчий кодекс України.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#text> (дата звернення 28.09.22)
- Закон України про вибори народних депутатів України.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#text> (дата звернення 15.09.22)
- Закон України про місцеве самоврядування.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%d0%b2%d1%80#text> (дата звернення 28.09.22)
- Закон України про місцеві державні адміністрації.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення 26.09.22)
- Казанський, Д. (2018). Парламентські літописи: як голосували українці у 1994-2014. *Український Тиждень*, 43(571), 25.10.2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/parlamentski-litopysy-ia-k-holosuvaly-ukraintsi-u-1994-2014/> (дата звернення 28.09.22)
- Колодій, А. (2001). «Олігархи» й «олігархія»: зміст понять та українська політична дійсність. *Наукові записки. Т.19. Політичні науки*, 31-35.
- Михальченко, М., Самчук, З. (2010). Порівняльний аналіз європейських виборчих систем. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАНУ*, 6(50), 267-286.
- Місцеві вибори.* (2011). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori-2.html (дата звернення 21.09.22)
- Ніколаєнко, Н.О. (2011). Адміністративний ресурс в Україні: витоки та джерела. *Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць*, 41, 155-165.
- Радчук, О. (2021). Надія на мажоритарку: ризики та перспективи повернення до змішаної виборчої системи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/29/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/nadiya-mazhorytarku-ryzyky-ta-perspektyvy-povernennya-zmishanoyi-vyborchoyi-systemy> (дата звернення 25.09.22)
- Халупа, І. (2004). *Конституційній реформі в Україні поки що не бути.* 08 квітня 2004 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/914541.html> (дата звернення 25.09.22)
- Ющенко, В. (2014). *Як і чому була зруйнована «Ширка» між БЮТ і ПР, 22 травня 2014* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/columns/537d34cc549d6/> (дата звернення 20.09.22)

References

- Kazanskyi, D. (2018). Parlamentski litopysy: yak holosuvaly ukraintsi u 1994-2014 [Parliamentary annals: how Ukrainians voted in 1994-2014]. *Ukrainskyi Tyzhden*, 43(571), 25.10.2018. Retrieved September 28, 2022 from <https://tyzhden.ua/parlamentski-litopysy-ia-k-holosuvaly-ukraintsi-u-1994-2014/> (in Ukrainian)
- Khalupa, I. (2004). *Konstytutsiinii reformi v Ukraini poky shcho ne buty* [There will be no constitutional reform in Ukraine yet]. 08 kvitnia 2004. Retrieved September 28, 2022 from <https://www.radiosvoboda.org/a/914541.html> (in Ukrainian)
- Kolodii, A. (2001). «Oliharkhy» y «oliharkhiia»: zmist poniat ta ukrainska politychna diisnist [«Oligarchs» and «oligarchy»: the meaning of concepts and Ukrainian political reality]. *Naukovi zapysky. T.19. Politychni nauky*, 31-35. (in Ukrainian)
- Mistsevi vybory* [Local Elections]. (2011). Retrieved September 21, 2022 from https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/mistsevi-vibori-2.html (in Ukrainian)
- Mykhalchenko, M. & Samchuk, Z. (2010). Porivnialnyi analiz yevropeiskykh vyborchykh system [Comparative analysis of European electoral systems]. *Naukovi zapysky instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F.Kurasa NANU*, 6(50), 267-286. (in Ukrainian)
- Nikolaienko, N.O. (2011). Administratyvnyi resurs v Ukraini: vytoky ta dzhherela [Administrative resources in Ukraine: origins and sources]. *Aktualni problemy polityky: Zbirnyk naukovykh prats*, 41, 155-165. (in Ukrainian)
- Radchuk, O. (2021). *Nadiia na mazhorytarku: ryzyky ta perspektyvy povernennia do zmishanoi vyborchoi systemy* [Hope for a majoritarian: risks and prospects of returning to a mixed electoral system]. Retrieved September 25, 2022 from: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/29/kolonka/>

aleksandr-radchuk/polityka/nadiya-mazhorytarku-ryzyky-ta-perspektyvy-povernennya-zmishanoyi-vyborchoyi-systemy (in Ukrainian)

Vyborchyi kodeks Ukrainy [Election Code of Ukraine]. (2022). Retrieved September 28, 2022 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#text> (in Ukrainian)

Vybory do Verkhovnoi rady Ukrainy. Rezultaty pidrakhunku holosiv [Elections to the Verkhovna Rada of Ukraine Results of vote counting]. (2019). Retrieved September 28, 2022 from <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/21/7221526/> (in Ukrainian)

Vybory za planom: chomu zakhid ta ukraïnska vlada pochaly obhovoriuvaty zminu vyborchoi systemy [Elections according to plan: why the West and the Ukrainian authorities began to discuss changing the electoral system]. (2022). Retrieved September 27, 2022 from <https://www.volynnews.com/news/all/vybory-za-planom-chomu-zakhid-ta-ukrayinska-vlada-pochaly-obhovoriuvaty-zminu-vyborchoyi-systemy/> (in Ukrainian)

Yushchenko, V. (2014). *Yak i chomu bula zruinovana «Shyrka» mizh BLuT i PR* [How and why was «Shirka» destroyed between BYUT and PR]. 22 travnia 2014 Retrieved September 20, 2022 from <https://www.istpravda.com.ua/columns/537d34cc549d6/> (in Ukrainian)

Zakon Ukrainy pro mistseve samovriaduvannia [Law of Ukraine on Local Self-Government]. (2022). Retrieved September 28, 2022 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%d0%b2%d1%80#text> (in Ukrainian)

Zakon Ukrainy pro mistsevi derzhavni administratsii [Law of Ukraine on Local State Administrations]. (2022). Retrieved September 26, 2022 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (in Ukrainian)

Zakon Ukrainy pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy [Law of Ukraine on Elections of People's Deputies of Ukraine]. (2022). Retrieved September 15, 2022 from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#text> (in Ukrainian)

Юрій Олександрович Ніколенко

Аспірант кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: nikolenkoyuriy@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7438-6431>

Yuriy Nikolenko

Ph.D. student of the Department of Politology,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro,
49010, Ukraine

УДК 324

**ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ: ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ В УМОВАХ
КОНКУРЕНТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

Received 05 October 2022; revised 27 October 2022; accepted 15 November 2022

DOI: 10.15421/352221

Анотація

Розглянуто сутність та складові компоненти інституту політичних виборів. Зроблено висновок, що під політичними виборами розуміється встановлена законодавством процедура обрання певних посадових осіб чи персонального складу певних колективних органів влади. В структурі інституту виборів виділені наступні складові: 1) категорія виборів, 2) виборче законодавство, 3) учасники виборів, 4) виборна посада, 5) виборча система та особливості організації виборчого процесу. Ключовою складовою інституту виборів є виборче законодавство, тобто закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів.

Ключові слова: вибори, виборча система, виборчий процес, виборче право, виборче законодавство, учасник виборів, виборець.

**THE INSTITUTION OF POLITICAL ELECTIONS:
MAIN STRUCTURAL ELEMENTS IN THE COMPETITIVE DEMOCRACY**

Abstract

The essence and constituent components of the political elections' institution are considered. It is concluded that political elections mean the procedure stipulated by the law for the election of certain officials or personnel of certain collective bodies. Components of the structure of the election institution are as follows: 1) election category – indicates an institution being the object of election; 2) election legislation – regulates the conduct of elections and includes general principles of the electoral process, organization of the electoral process, determination of the type of electoral system, regulation of the active and passive suffrage, etc.; 3) participants in elections – entities which run for elective positions or form a composition of the elective body: individual participants are individual candidates, and collective participants are the parties and party blocs; 4) elective position – a position for which the election participants are running (it can be a separate position or composition of the collective body); 5) electoral system and features of the organization of the electoral process. A key component of the elections' institution is the election legislation, i.e. a set of legal norms reflected in the laws and statutory instruments, which regulate the organization, conduct of elections and establishment of the election results. There are 4 main groups of norms of the laws on elections: 1) regulation of the organization of election procedure; 2) regulation of the organization of the voting procedure in elections; 3) regulation of the establishment of the election results, i.e. the process of converting the electors' votes into representative mandates – these norms establish the current model of the electoral system; 4) regulation of granting of the active and passive suffrage, i.e. determination of the range of subjects who run in elections (participants in elections) and participate in the voting in these elections (electors). The electoral system is construed as the algorithm established by the law (which is mathematical in its nature) to translate the electors' votes into representative mandates, i.e. the electoral formula (of the majoritarian or proportional type). In its turn, the electoral process is defined as the procedure stipulated by the law for the organization, preparation, conduct and establishment of results of the elections.

Keywords: elections, electoral system, electoral process, election law, electoral legislation, participant in elections, voter.

Постановка проблеми.

В сучасному світі вибори є одним з базових інститутів, який входить до невід'ємних складових демократичної держави. Тематика виборів, виборчих систем та виборчого процесу на сьогодні досить широко досліджується представниками ряду наукових галузей, насамперед політології, права, державного управління. Але в існуючих публікаціях, які присвячені тематиці виборів, надана лише загальна описова характеристика інституту виборів, без аналізу структури даного інституту. Також існує ряд публікацій, які присвячені окремим компонентам інституту виборів, таких як виборче право (виборче законодавство), виборча система, виборчий процес тощо. Окремого комплексного дослідження, в якому аналізується загальна структура інституту виборів, на даний момент не існує.

Огляд існуючих досліджень.

Тематиці виборів присвячені дослідження таких авторів як М.Афанасьєва, С.Батура, І.Гербут, Г.Голосов, І.Климкова, Ю.Ключковський, А.Любарев, В.Лафітський, О.Марцеляк, Б.Мохончук, В.Нестерович, П.Норіс, Дж. Сарторі, М.Ставнічук, Ю.Шведа. В даних публікаціях наведені загальні описові характеристики інституту виборів, а також досліджені окремі складові компоненти даного інституту (насамперед це виборче право, виборча система та виборчий процес). Але досі не існує дослідження, в якому здійснений структурний аналіз інституту виборів в цілому.

Мета дослідження. Аналіз поняття, сутності та структурних компонентів інституту політичних виборів.

Виклад основного матеріалу.

За визначенням «Політологічного енциклопедичного словника» вибори – встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата (тобто учасника виборів), в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (займає свою посаду) певна посадова особа – президент, мер, суддя тощо. Процедура проведення виборів має бути чітко встановлена та погоджена з усіма зацікавленими суб'єктами, які приймають участь у

виборчому процесі і чітко виконуватися, із дотриманням усіх необхідних норм, правил та приписів. В виборах повинні брати участь як мінімум 2 учасника, що мають приблизно рівні можливості. Тільки такі вибори можна вважати демократичними [Шемшученко, Бабкін 1997: 47]. Виборчий кодекс України (далі – ВКУ) визначає вибори формою безпосередньої демократії. Згідно з ВКУ, вибори в Україні є основною формою народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади Українським народом. Вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [Виборчий кодекс України 2020]. Як зазначає Ю.Шведа, вибори в сучасному світі є умовою становлення демократії, її ключовим індикатором і певною мірою її результатом – відповідно, лише за умови демократичного режиму вибори перетворюються на реальне право і можливість громадян обирати напрямок суспільного розвитку і тих, кому вони довіряють цей напрямок реалізовувати [Шведа 2010]. На думку М. Ільницького, для визначення результату обчислення рівня демократичності виборів індикатори виборів варто розглядати у двох площинах: 1) де-юре (рівень демократичності закладених у виборчому законодавстві правових положень) та 2) де-факто (рівень дотримання демократичних принципів виборів у виборчій практиці) [Ільницький 2019: 34].

Під виборами розуміється встановлена законодавством процедура, яка полягає в обранні громадянами певних посадових осіб або складу певних інституцій (які в такому разі називаються представницькими). М.Афанасьєва в структурі інституту виборів виділяє наступні ключові змінні, які впливають на результат виборів: 1) голоси виборців (їх розподіл), 2) склад учасників виборів, 3) виборча формула (ключовий елемент ВС, визначає механізм переведення голосів виборців (далі - ГВ) в представницькі мандати (далі – ПМ)) [Афанасьєва 2014: 98]. Н. Рибак виділяє наступні елементи інституту виборів: 1) суб'єкт обрання – орган чи посада, які обираються, може бути індивідуальним – окрема посада, чи колективним – склад представницького органу; 2) виборці –

коло суб'єктів, які мають право брати участь у голосуванні; 3) учасники виборів (далі – УВ) – коло суб'єктів, які балотуються на виборах, УВ можуть бути індивідуальними (окремі кандидати) чи колективними (партії та блоки партій); 4) виборча формула (далі – ВФ) – математичний алгоритм, якій визначає механізм переходу ГВ и ПМ, ВФ може бути мажоритарною (голосування за окремих кандидатів, які змагаються за один ПМ) чи пропорційною (голосування за партії, які балотуються в колективний виборний орган, в якому розподіляються більше одного ПМ), саме ВФ визначає тип ВС, що використовується на виборах. ВС, яка містить мажоритарну ВФ, має назву мажоритарної ВС; ВС, яка містить пропорційну ВФ, має назву пропорційної ВС; ВС, яка комбінує мажоритарну та пропорційну ВФ, має назву змішаної ВС [Рибак 2013]. І.Климова виділяє наступні структурні елементи інституту виборів: 1) виборче право (об'єктивне – загальні засади ВП: всезагальність, рівність, таємність, періодичність, підконтрольність виборів, демократичні стандарти, національне виборче законодавство; суб'єктивне – право громадянина обирати – активне, та бути обраним – пасивне); 2) виборчі цензи (обмеження): громадянства, віковий, гендерний, освіти, осідлості (проживання), моральний, релігійний, національно-етнічний, расовий та інші); 3) виборча система; 4) історичні традиції виборності влади; 5) тип партійної системи; 6) суспільні уявлення про вибори; 7) електоральна культура; 8) виборчі технології [Климова 2011: 5-7].

Вбачається можливим навести власний підхід до структури інституту виборів. В структурі інституту політичних виборів можна виділити наступні складові: 1) категорія виборів - вказує на інституцію, яка є об'єктом обрання; 2) виборче законодавство - регламентує проведення виборів та включає загальні засади ВП, організацію ВП, закріплення типу ВС, регламентацію активного та пасивного виборчого права, тощо; 3) учасники виборів – суб'єкти, які балотуються на виборні посади чи формують склад виборного органу: індивідуальні - окремі кандидати, колективні – партії та блоки партій; 4) виборна посада

- посада, на яку балотуються УВ; 5) виборча система та особливості організації виборчого процесу – дані параметри виборів закріплені в нормах ВЗ.

Поняття категорії виборів вказує на інституцію, яка є об'єктом обрання. Наприклад, для України, відповідно до Конституції України та Виборчого кодексу України (далі – ВКУ), в Україні проводяться такі типи виборів: 1) вибори Президента України; 2) вибори народних депутатів України, які є складом вищого законодавчого органу держави – Верховної Ради України; 3) місцеві вибори: 3.1.) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 3.2.) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради; 3.3.) вибори сільського, селищного, міського голови; 3.4.) вибори депутатів районної ради; 3.5.) вибори депутатів обласної ради; 3.6.) вибори депутатів районної у місті ради (у містах, де утворені районні у місті ради). Обласна, районна, міська, районна у місті, сільська та селищна ради є органами місцевого самоврядування [Виборчий кодекс України; Конституція України].

Порядок організації та проведення виборів регламентується виборчим правом, під яким розуміється система правових норм, які регламентують організацію, проведення та встановлення результатів виборів [Ставнійчук 2005в]. Розрізняють об'єктивне та суб'єктивне виборче право: об'єктивне регламентує сам процес організації та проведення виборів – насамперед тут визначаються загальні засади виборів, модель ВС та організація ВП; суб'єктивне – діяльність суб'єктів ВП (в якості яких виступають насамперед УВ, виборці та інституції, що організують та проводять ВП). У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне – право виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне – право громадянина висувати свою кандидатуру на виборах (в якості окремого кандидата чи в виборчому списку партії), тобто право бути обраним [Марцеляк 2011: 14]. Норми виборчого права конкретної держави закріплені в виборчому законодавстві (далі – ВЗ) даної держави. Тобто під ВЗ розуміється система нормативно-правових актів певної держави, в яких закріплені пра-

вові норми, що регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів в даній державі. В структурі ВЗ А.Любарев виділяє кілька основних складових. Значною мірою воно складається з процедурних норм (які закріплені в нормативно-правових актах), які можна розділити на три групи: 1) які регулюють саму організацію виборів; 2) які покликані забезпечити формування виборцями своєї волі; 3) які покликані забезпечити правильне вираження волі виборців у підсумках голосування. Однак є у ВЗ ще дві групи норм, які мають фундаментальне значення – від них значною мірою залежать результати виборів. Це норми: 4) визначають склад виборчого корпусу і потенційний склад кандидатського корпусу, тобто встановлюють правила набуття активного та пасивного виборчого права; 5) визначають, як підсумки голосування трансформуються в результати виборів, 6) то, що прийнято називати ВС (у вузькому сенсі цього поняття – тобто як ВФ) [Любарев 2016]. М.А.Афанасьєва виділяє наступні групи норм ВЗ: 1) регламентація основ ВП; 2) регламентація правових засад ВП; 3) регламентація діяльності суб'єктів ВП; 4) регламентація протидії правопорушень в рамках ВП [Афанасьєва 2009: 140]. У свою чергу Венеційська комісія пропонує 2 категорії критеріїв класифікації норм ВЗ – 1) норми, що регламентують порядок здійснення виборцем права голосу, 2) норми, що регламентують підрахунок ГВ та розподіл ПМ [Ключковський 2009]: Категорія 1. Норми, що регламентують порядок здійснення виборцем права голосу: 1.1. форма здійснення активного виборчого права (пряме голосування, непряме голосування, ступеневі вибори, виборчі цензи для активного виборчого права); 1.2. обрана ВФ; 1.3. територіальна організація ВП (поділ території проведення виборів на виборчі округи (далі – ВО) та визначення кількості ПМ в кожному ВО), 1.4. структура виборчого бюлетеня (індивідуальний чи колективний суб'єкт обрання, категоричний чи порядковий тип голосування); 1.5. кількість турів голосування. Категорія 2. Норми, що регламентують підрахунок ГВ та розподіл ПМ: розподіл ПМ між ВО, розподіл ПМ між різними виборчими списками, розподіл

ПМ в межах одного виборчого списку, прохідний бар'єр та бонуси. В. Нестерович називає наступні державні інституції, які є об'єктом регулювання ВЗ в Україні: 1) інститут виборів Президента України, 2) інститут виборів народних депутатів України, 3) інститут місцевих виборів, 4) інститут ведення Державного реєстру виборців, 5) інститут організації ВП (яку здійснюють насамперед виборчі комісії різних рівнів) [Нестерович 2018: 37].

Під ВС розуміється встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення ГВ в ПМ, тобто ВФ [Ставнійчук 2005а]. Б.Мохончук визначає ВФ як елемент ВС, який визначає правила розподілу мандатів у кількості, встановленій магнітудою ВО, між УВ відповідно до поданих голосів, які виражені параметрами, заданими структурою виборчого бюлетеня (формули розподілу голосів) [Мохончук 2017]. Стосовно ВФ слід зазначити, що сьогодні існують мажоритарні та пропорційні ВФ. Мажоритарна ВФ передбачає голосування за індивідуальних УВ та визначення переможця за принципом більшості голосів, яка може бути абсолютною (50% + 1 голос), відносною (більше ніж у інших УВ) чи кваліфікованою (відсоток встановлюється законодавством). Пропорційна ВФ передбачає розподіл ПМ пропорційно до розподілу ГВ. На думку Б.С.Мохончука, основними сутнісними характеристиками, які визначають тип ВС, є наступні: 1) операнди (тобто константні елементи, фактичні дані навролишньої дійсності, які обробляються ВС) – 1.1.) голоси виборців, 1.2.) учасники виборів (суб'єкти, які балотуються на виборні посади – кандидати чи партії), 1.3.) представницькі мандати; 2) операції (математичні правила та механізми обробки та обрахунку операнд) – 2.1.) виборча формула (далі – ВФ) (математичний алгоритм, який визначає механізм переведення ГВ в ПМ), 2.2.) структура виборчого бюлетеня (голосування за кандидатів чи за партії, категоричне – голосування за одного УВ – чи ординальне – можливість порядкового голосування за декількох УВ - голосування), 2.3.) магнітуда виборчого округу (далі – ВО) (кількість представницьких мандатів, які розподіляються в даному ВО, ВО може бути

одномандатним чи багатомандатним). Як зазначає Б.С.Мохончук, ВС – це дуже тонка межа між правом та політикою, оскільки першим регулюється, а на друге безпосередньо впливає [Мохончук 2017]. Сьогодні ВС аналізують з точки зору 2 основних критеріїв: 1) ефективності та 2) дієвості. Під ефективністю ВС розуміють її вплив в контексті конституційної інженерії – посилення структуризації політичної системи суспільства, забезпечення реального представництва різних верств населення, формування ефективно діючого уряду і системи ефективного контролю народу над урядом. Під дієвістю ВС розуміють забезпечення чесних і відкритих виборів, результати яких повинні визначати відповідно до демократичних стандартів [Морозова 2014: 1799].

ВП визначається як встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів [Ставніччук 2005б]. М.Афанасьєва виділяє наступні складові/стадії ВП: 1) балотування УВ на виборну посаду (тобто порядок надання пасивного виборчого права) – сюди входить реєстрація УВ; 2) визначення тих, хто бере участь у голосуванні (тобто порядок надання активного виборчого права) – насамперед це реєстрація та складання списків виборців, визначення підстав та обмежень для надання активного виборчого права; 3) безпосередня організація та проведення голосування (тобто власне сама процедура виборів); 4) підрахунок голосів; 5) встановлення результатів виборів уповноваженими органами (результати виборів встановлюються відповідно до діючої моделі ВС, яка містить алгоритм переведення голосів виборців в представницькі мандати); а також 6) суб'єктна (суб'єкти, задіяні в ВП); 7) часова (часова організація ВП, визначення часу проведення кожної зі стадій ВП); та 8) просторова (територіальна організація ВП, тобто розподіл території проведення виборів на виборчі округи (далі – ВО) та визначення кількості представницьких мандатів, які розподіляються в кожному з цих ВО) складові ВП [Афанасьєва 2014]. М. Ставніччук виділяє наступні стадії ВП: 1) проголошення або призначення виборів (сюди входить визначення виду виборів, дати їх проведення, території

проведення виборів); 2) територіальна організація виборів – утворення виборчих округів та виборчих дільниць; 3) утворення виборчих комісій; 4) висування та реєстрація учасників виборів, тобто суб'єктів, які балотуються на виборні посади – індивідуальних (кандидати) або колективних (партії та блоки партій); 5) проведення передвиборчої агітації; 6) голосування; 7) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів; 8) реєстрація осіб, обраних на виборні посади; 9) офіційне оприлюднення результатів виборів. Суб'єктами ВП є: 1) громадяни, які мають право голосу (виборці); 2) суб'єкти організації ВП – виборчі комісії; 3) учасники виборів (суб'єкти, які балотуються на виборні посади): індивідуальні – кандидати на виборні посади, колективні – політичні партії та виборчі блоки політичних партій; 4) офіційні спостерігачі від учасників виборів та інших національних та міжнародних інституцій; 5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування [Ставніччук 2005б]. ВКУ називає наступних суб'єктів ВП: 1) виборець, який має право голосу на відповідних виборах; 2) виборча комісія, уповноважена здійснювати підготовку і проведення відповідних виборів; 3) партія (організація партії), яка висунула кандидатів на відповідних виборах; 4) кандидат, зареєстрований для участі у відповідних виборах; 5) офіційний спостерігач від УВ (кандидата чи партії) [Виборчий кодекс України]. Сьогодні в основі ВП лежить низька принципів виборчого права. Як зазначає Р.Балабан, до сучасних принципів виборчого права належать: 1) принцип загального виборчого права (з одного боку він надає громадянам право участі в політичних процесах, а з іншого – сприяє орієнтації політичних сил не на корпоративні, а на загальні інтереси електорату); 2) принцип рівності виборчого права (гарантує усім виборцям рівність їхніх повноважень у ВП); 3) принцип прямого голосування (коли правом голосу розпоряджається сам виборець); 4) принцип таємного голосування (забезпечує незалежність при виборі кандидата) [Балабан 2007: 17].

Якщо співвіднести ВС з ВП, то, як зазначає М.Афанасьєва, перша виступає централь-

ним, визначним елементом другого, але на відміну від ВП який носить стадійно-послідовне навантаження, ВС розкриває з описової та структурно-функціональної точки зору технологію трансформації голосів виборців у персоналізований склад виборного органу. На думку М.В.Афанасьєвої, технологічний склад ВС реалізується через такі стадії ВП як: висунення кандидатів на виборну посаду, голосування, підрахунок голосів і встановлення результатів виборів, але на відміну від стадій ВП конституційно-правові технології ВС визначають зміст критеріїв, методів, прийомів та способів, що лежать в їх основі і не встановлюють послідовності дій по їх реалізації. Інші стадії ВП (утворення виборчих комісій, реєстрація УВ, передвиборна агітація, складання списків виборців, їх перевірка та уточнення) перетерплюють вплив елементів ВС, але опис технології їх здійснення не входять до її складу. Це пояснюється тим, що по-перше, вони не здійснюють визначального впливу на результат виборів (принаймні у демократичній державі не мають його здійснювати); по-друге, проектуючи їх законодавець обмежений у виборі варіантів їхнього змісту, оскільки вони мають ґрунтуватися на законодавчо закріплених демократичних принципах та міжнародно-правових виборчих стандартах, недотримання яких розглядається як дискримінація (наприклад стадія реєстрації має забезпечувати неупередженість стосовно всіх кандидатів, політичних партій; стадія передвиборної агітації – свободу та рівність доступу всіх кандидатів у депутати та партій до ЗМІ, тощо) [Афанасьєва 2014].

Таким чином, вибори, згідно з одним з найбільш поширених визначень – встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, в результаті чого формується виборний (представницький) орган влади або обирається (обіймає посаду) певна особа – президент, мер, депутат тощо; при цьому повинно існувати кілька альтернативних УВ і виборець повинен мати можливість вільно віддати свій голос за будь-якого з даних УВ на свій розсуд. В результаті виборів перемогу отримує той УВ, який набрав біль-

ше голосів в порівнянні з іншими УВ.

Висновки.

Таким чином, можна зробити висновок, що під виборами розуміється встановлена законодавством процедура, яка полягає в обранні громадянами певних посадових осіб або складу певних інституцій (які в такому разі називаються представницькими). На результат виборів впливають наступні ключові змінні: 1) голоси виборців (їх розподіл), 2) склад учасників виборів, 3) виборча формула (ключовий елемент ВС, визначає механізм переведення ГВ в ПМ. Інститут виборів складається з наступних елементів: 1) суб'єкт обрання – орган чи посада, які обираються (може бути індивідуальним чи колективним); 2) виборці – коло суб'єктів, які мають право брати участь у голосуванні; 3) учасники виборів – коло суб'єктів, які балотуються на виборах (можуть бути індивідуальними чи колективними; 4) виборча формула – математичний алгоритм, якій визначає механізм переходу ГВ и ПМ (може бути мажоритарною (голосування за окремих кандидатів, які змагаються за один представницький мандат) чи пропорційною (голосування за партії, які балотуються в колективний виборний орган)). Основними сутнісними складовими інституту виборів є: 1) виборча система – встановлений законодавством алгоритм (математичний за своєю природою) переведення ГВ в ПМ, тобто ВФ; та 2) виборчий процес – встановлений законодавством порядок організації, підготовки, проведення та встановлення результатів виборів. В структурі інституту політичних виборів можна виділити наступні складові: 1) категорія виборів – вказує на інституцію, яка є об'єктом обрання (вибори окремої посади – президента, мера, губернатора, тощо чи складу представницьких органів); 2) виборче законодавство (яке регламентує проведення виборів та включає загальні засади ВП, закріплення типу ВС, регламентацію активного та пасивного виборчого права, тощо); 3) учасники виборів – суб'єкти, які балотуються на виборні посади чи формують склад виборного органу: індивідуальні – окремі кандидати, колективні – партії та блоки партій; 4) виборна посада (посада, на яку балотуються УВ); 5) виборча система

та особливості організації виборчого процесу (серед яких – територіальна організація ВП, організація голосування, підрахунку ГВ та встановлення результатів виборів, виборчі цензи, тощо). Ключовою складовою інституту виборів є ВЗ, тобто закріплена в нормативно-правових актах сукупність правових норм, які регулюють організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Саме в ВЗ закріплені основні засади виборів, модель ВС та правила організації ВП. В рамках ВЗ можна виділити 4 основні групи норм: 1) регламентація організації процедури виборів; 2) регламентація організації процедури голосування на виборах; 3) регламентація встановлення результатів виборів, тобто процесу переведення ГВ в ПМ – саме ці норми встановлюють діючу модель ВС; 4) регламентація надання активного та пасивного виборчого права – тобто визначення кола суб'єктів, які балотуються на виборах (учасники виборів) та беруть участь

в голосуванні на даних виборах (виборці). В рамках ВЗ розрізняють об'єктивне та суб'єктивне виборче право: об'єктивне регламентує сам процес організації та проведення виборів – насамперед тут визначаються загальні засади виборів, модель ВС та організація ВП; суб'єктивне – діяльність суб'єктів ВП (в якості яких виступають насамперед УВ, виборці та інституції, що організують та проводять ВП). У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне – право виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне – право громадянина висувати свою кандидатуру на виборах.

Таким чином інститут політичних виборів можна визначити як встановлена та регульована законодавством процедура обрання певних посадових осіб чи персонального складу певних інституцій. Алгоритм встановлення результатів виборів міститься в діючій моделі ВС.

Бібліографічні посилання

- Афанасьєва, М.В. (2014). *Виборча інженерія в Україні*: монографія. Одеса: Юридична література.
- Афанасьєва, М. В. (2012). Виборча система: поняття та сучасне розуміння. *Юридичний вісник*, 1, 21-31.
- Афанасьєва, М. В. (2009). Виборчі технології та виборче право: проблема кореляції. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*, Т.8, 137-141.
- Балабан, Р.В. (2007). *Теорія виборчої системи*. К.: Либідь.
- Виборчий кодекс України*. (2020). *Відомості Верховної Ради України*, 7, 8, 9, ст.48.
- Доповідь про виборчі системи: огляд можливих розв'язків та критерії вибору*. *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права*. (2009), в: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. К.: Логос.
- Ільницький, М.С. (2019). *Вибори в демократичних державах: порівняльно-правове дослідження*: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, Харк. нац. ун-т внутр. справ.
- Климкова, І.І. (2011). *Вибори і виборчі системи*: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал».
- Конституція України. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, 30, ст. 141.
- Любарев, А.Е. (2016). *Избирательные системы: российский и мировой опыт*. М.
- Марцеляк, О.В. (2011). Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*, 2, 12-18.
- Морозова, О.С. (2014). Использование теории социального выбора в сфере разработки избирательных систем. *Фундаментальные исследования*, 12-8, 1799-1803.
- Мохончук, Б.С. (2017). *Виборча система України як конституційно-правовий інститут*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого.
- Нестерович, В.Ф. (2018). Предмет і метод виборчого права України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*, 3(83), 35-42.
- Політологічний енциклопедичний словник*. (1997). К.: Генеза.
- Рибак, Н.С. (2013). *Конституційно-правові засади виборчої системи України*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, Національна академія внутрішніх справ.
- Ставніччук, М.І. (2005а). *Виборча система*, в: *Енциклопедія Сучасної України*. К.: Ін-т енцикл. досл. НАНУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://esu.com.ua/search> (дата звернення 14.09.22)
- Ставніччук, М.І. (2005б). *Виборче право*, в: *Енциклопедія Сучасної України*. К.: Ін-т енцикл.досл. НАНУ.

- [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.p(дата звернення 23.09.22)
- Ставніичук, М.І. (2005в). *Виборчий процес*, в: *Енциклопедія Сучасної України*. К.: Ін-т енцикл.досл. НАНУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_a(дата звернення 28.09.22)
- Шведа, Ю.Р. (2010). *Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні*. Львів.

References

- Afanasieva, M.V. (2009). *Vyborchi tekhnologii ta vyborche pravo: problema koreliatsii* [Electoral technologies and electoral law: the problem of correlation]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*, T.8, 137-141. (in Ukrainian)
- Afanasieva, M.V. (2012). *Vyborcha systema: poniattia ta suchasne rozuminnia* [Electoral system: concept and modern understanding]. *Yurydychnyi visnyk*, 1, 21-31. (in Ukrainian)
- Afanasieva, M.V. (2014). *Vyborcha inzheneriia v Ukraini* [Electoral engineering in Ukraine]: monohrafiia. Odesa: Yurydychna literatura. (in Ukrainian)
- Balaban, R.V. (2007). *Teoriia vyborchoi systemy* [Electoral system theory]. К.: Lybid. (in Ukrainian)
- Dopovid pro vyborchi systemy: ohliad mozhlyvykh rozviazkiv ta kryterii vyboru. Yevropeyskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava*. (2009), in: *Materialy Venetsianskoi Komisii, PA, Komitetu Ministriv, Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy*. К.: Lohos. (in Ukrainian)
- Ilnytskyi, M.S. (2019). *Vybory v demokratychnykh derzhavakh: porivnialno-pravove doslidzhennia* [Elections in democratic states: comparative legal research]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. (in Ukrainian)
- Klymkova, I.I. (2011). *Vybory i vyborchi systemy* [Elections and electoral systems]. К. (in Ukrainian)
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, st. 141. (in Ukrainian)
- Liubarev, A.E. (2016). *Yzbyratelnye systemy: rossiyskiy y mirovoi opyt* [Electoral systems: Russian and world experience]. М. (in Ukrainian)
- Martseliak, O.V. (2011). *Vyborche pravo: suchasne rozuminnia i sutnist* [Electoral law: modern understanding and essence]. *Publichne pravo*, 2, 12-18. (in Ukrainian)
- Mokhonchuk, B.S. (2017). *Vyborcha systema Ukrainy yak konstytutsiino-pravovyi instytut* [The electoral system of Ukraine as a constitutional and legal institution]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kharkiv, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. (in Ukrainian)
- Morozova, O.S. (2014). *Yspolzovanye teoryy sotsyalnoho vybora v sfere razrobotky yzbyratelnykh system* [Using the theory of social choice in the development of electoral systems]. *Fundamentalnye yssledovanyia*, 12-8, 1799-1803. (in Ukrainian)
- Nesterovych, V.F. (2018). *Predmet i metod vyborchoho prava Ukrainy* [Subject and method of electoral law of Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O.Didorenka*, 3(83), 35-42. (in Ukrainian)
- Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk* [Political Science Encyclopedic Dictionary]. (1997). К.(in Ukrainian)
- Rybak, N.S. (2013). *Konstytutsiino-pravovi zasady vyborchoi systemy Ukrainy* [Constitutional and legal principles of the electoral system of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. (in Ukrainian)
- Shveda, Yu.R. (2010). *Vybory ta vyborchi systemy. Yevropeyski standarty ta dosvid dlia utverdzhennia demokratii v Ukraini* [Elections and electoral systems. European standards and dosvid for the establishment of democracy in Ukraine]. Lviv. (in Ukrainian)
- Stavniichuk, M.I. (2005a). *Vyborcha systema* [Election system], in: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiiia*. К.: Ін-т енцикл.досл. НАНУ. Retrieved September 14, 2022 from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=33916 (in Ukrainian)
- Stavniichuk, M.I. (2005b). *Vyborche pravo* [Electoral right], in: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. К.: Ін-т енцикл.досл. НАНУ. Retrieved September 23, 2022 from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=33917 (in Ukrainian)
- Stavniichuk, M.I. (2005в). *Vyborchy protses* [Electoral process], in: *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. К.: Ін-т енцикл. досл. НАНУ. Retrieved September 28, 2022 from <https://esu.com.ua/search>(in Ukrainian)
- Vyborchy kodeks Ukrainy* [Electoral Code of Ukraine]. (2020). *Vidomosti VRU*, 7, 8, 9, st.48. (in Ukrainian)

Віктор Окороків

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: victor7754@i.ua,

Олексій Анатолійович Третяк

Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро,
49010, Україна

E-mail: alexsir25@ukr.net,

Viktor Okorokov

Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro,
49010, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8606-677X>

Oleksii Anatoliiovych Tretyak

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science,
Faculty of Social Sciences and International
Relations,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarina Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>

УДК 323.772

**БЕЗПЕКОВІ ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ:
ПІДХОДИ ДО ТЕОРЕТИЧНОЇ ДЕМАРКАЦІЇ**

Received 29 August 2022; revised 26 September 2022; accepted 31 October 2022

DOI: 10.15421/352222

Анотація

Стаття присвячена вивченню політичної безпеки, яка виступає простором цілеспрямованих політико-комунікаційних дій або кампаній. Мета дослідження – з'ясування змісту теоретичних підходів до аналізу безпекових політичних комунікацій. Охарактеризовано значення соціально-економічного розвитку окремих регіонів як чиннику покращення або погіршення стану політичної безпеки. Було підкреслено, що на сучасному етапі існує потреба узагальнення наявних типів безпекової політичної комунікації. Проаналізовано причини широкого залучення фахівців до аналізу конкретної держави та залучення великої кількості фактів і свідчень адекватності державної політики. Розкрито значення поняття економічної безпеки, яке відсилає до потужного масиву даних про економічну спроможність конкретної держави. З'ясовано джерела даних зворотного зв'язку щодо попередніх заходів політичної безпеки. Виявлено акторів політичної безпеки, які вимагають уваги центрів макрополітичного управління. Доведено, що відповідальність за стан політичної безпеки виключно на центральний рівень політичного менеджменту є обмеженим баченням в рамках стратегічної безпекової комунікації. З'ясовано глибинні ціннісні засади, які можуть спричинити виклики політичної безпеки в конкретній державі та суспільстві. Припущено, що «типовий профіль» сприйняття небезпеки у суспільстві відіграє значну роль в ідентифікації її основних носіїв. Встановлено, що цілеспрямований вплив або «атака» на українські культурні цінності в умовах відкритої російської агресії показали масштабність інформаційно-культурної небезпеки. Зроблено висновок, що підготовка конкретних заходів щодо запобігання викликам політичної небезпеки передбачає наявність теоретичної площини, в якій будуть об'єднані результати різномірних досліджень. Підкреслено, що владо- або державоцентризм політико-комунікаційних повідомлень виступають чинником усвідомлення масштабів та значення політико-комунікаційних кампаній відносно запитів і потреб суспільства. З'ясовано, що комплекс типів безпекової політичної комунікації визначає ефективність національної моделі безпекової політичної комунікації.

Ключові слова: політична безпека, політична комунікація, політична теорія, антикризовий менеджмент, політичні технології, політичні цінності, політична ідентичність.

**SECURITY POLITICAL COMMUNICATIONS:
APPROACHES TO THEORETICAL DEMARCATION**

Abstract

The article is devoted to the study of political security, which acts as a space for purposeful political and communication actions or campaigns. The purpose of the study is to clarify the content of theoretical approaches to the analysis of security political communications. The significance of the socio-economic development of individual regions as a factor in the improvement or deterioration of the state of political security is characterized. It was emphasized that at the current stage there is a need to generalize the available types of security political communication. The reasons for the widespread involvement of specialists in the analysis of a specific state and the involvement of a large number of facts and evidence of the adequacy of state policy are analyzed. The meaning of the concept of economic security is revealed, which refers to a powerful array of data on the economic capacity of a specific state. Sources of feedback data on previous political security measures have been clarified. Actors of political security who require the attention of centers of macro-political management have been identified. It has been proven that the responsibility for the state of political security exclusively on the central level of political management is a limited vision within the framework of strategic communication. The deep value principles that can cause challenges to political security in a specific state and society have been clarified. It is assumed that the "typical profile" of danger perception in society plays a significant role in the identification of its main carriers. It was established that the purposeful influence or "attack" on Ukrainian cultural values in the conditions of open Russian aggression showed the magnitude of the informational and cultural danger. It was concluded that the preparation of specific measures to prevent the challenges of political danger requires the presence of a theoretical plane in which the results of various studies will be combined. It is emphasized that the power or state centrism of political communication messages is a factor in awareness of the scale and importance of political communication campaigns in relation to the requests and needs of society. It was found that the complex of types of security political communication determines the effectiveness of the national model of security political communication.

Key words: *political security, political communication, political theory, anti-crisis management, political technologies, political values, political identity.*

Постановка проблеми.

Політико-комунікаційний вплив розглядається сучасною політичною наукою як один з провідних аспектів політичної організації суспільства та його адаптації до нових викликів. Політична безпека виступає об'єктом цілеспрямованих політико-комунікаційних дій або кампаній. Стан безпеки є одним з провідних параметрів функціональності політичної системи та її розвитку. Саме безпекові політичні комунікації спрямовані на усунення негативного впливу раптових (непрогнозованих) подій. Також вони реалізують потенціал інформаційно-комунікаційних технологій для подолання інерції громадської думки, подолання негативного сприйняття дійсності тощо. Розмежування типів антикризової та безпекової комунікації в політиці спричинене потребою виявлення підґрунтя для подальшого дослідження оптимальних політико-комунікаційних дій. Сучасні теорії безпеки у політико-комунікаційному вимірі мають вади

суворої дисциплінарної належності. Досить часто вони є зосередженими на технічних аспектах передавання інформації. Також дається взнаки прагнення дослідників спрямувати увагу на конкретні кейси та на найбільш резонансних кампаніях. На сучасному етапі існує потреба узагальнення наявних типів безпекової політичної комунікації. Це актуалізується потребами розвитку суспільства сучасної України. Також необхідним є формування теоретичної рамки для передбачення особливостей національної політико-комунікаційної системи як цілком самодостатньої стосовно країни-агресора.

Аналіз публікацій.

Низка зарубіжних науковців приділяє пильну увагу наслідкам політико-комунікаційного впливу для середовища суспільно-політичної безпеки. Зокрема, Б.Тофф, і Р.Нільсен розглядають емоційне тлон новин, а також очікувану тривогу як фактор уникнення новин і перешкоду для політичної участі [Toff,

Nielsen 2022], Т.Алберг, П.Ельст та Дж.Керран. здійснюють міжнаціональне порівняння медійних систем та політичного інформаційного середовища [Aalberg, Aelst, Curran 2010], Б.Альбертсон, С.Гадарян діагностують стан демократичного громадянства в загрозовому світі на тлі тривожної політики [Alberts, Gadarian 2015], У.Клінгер, К.Коц-Міхальська та У.Руссманн з'ясовують, чи стають кампанії потворнішими, і хто в цьому винен на основі емпіричних даних про негативність, драматизацію та популізм у Facebook під час виборчих кампаній [Klinger, Koc-Michalska, Russmann 2022], В.Беннет, Б.Пфетш здійснюють переосмислення політичної комунікації в часи зруйнованих публічних сфер [Bennett, Pfetsch 2018], Б.Бімбер, Х.Гіл де Суньїга формують концепт невідредагованої публічної сфери [Bimber, de Zúñiga, 2020], Р.Відігал і Дж. Джеріт підкреслюють важливість проблеми та виправлення дезінформації [Vidigal, Jerit 2022]. Поряд з цим існує значна лакуна оцінки змісту сучасних теоретичних підходів до аналізу та реалізації безпекових політичних комунікацій. На її заповнення спрямована дана стаття.

Метою статті є з'ясування змісту сучасних теоретичних підходів до безпекових політичних комунікацій. Завданням статті є виявлення типів безпекових політичних комунікацій на основі сучасних теоретичних уявлень.

Основний зміст.

Теоретичні виміри дослідження смислового поля політичної безпеки включають спроби диференціації безпекових викликів за галузями. Прикладом слугують окремі держави та окремі види життєдіяльності суспільства. Зокрема, стан туризму та в цілому соціально-економічного розвитку окремих регіонів світу виступають наслідками покращення або погіршення стану політичної безпеки. О.Капрусь обґрунтовано стверджує, що «протягом останніх п'яти років у країнах Близького Сходу спостерігався значний розвиток туристичної індустрії, проте останні події вплинули на туризм, насамперед у Єгипті, Тунісі, частково – в Ізраїлі, які мають розвинуту інфраструктуру. Незважаючи на зусилля влади та туристичних фірм переконати туристів у тому, що

ситуація нормалізувалась і ніщо не загрожує їхньому життю, відновлення туристичної індустрії у цих країнах залишається під питанням» [Капрусь 2011: 90].

В рамках регіональних та галузевих «теоретичних налаштувань» значне місце посідає здатність еліт реагувати на виклики безпекового характеру. Це висуває до порядку денного питання про рівень компетентності політичних лідерів та можливість їх адекватної поведінки. О.Капрусь справедливо вважає, що «політична напруженість може бути зменшена, якщо влада почне враховувати інтереси простого населення, проведе певні реформи та керуватиметься демократичними принципами в управлінні державою, а не лише своїми потребами та переконаннями. Нормалізація політичної ситуації в регіоні сприятиме, в свою чергу, налагодженню відносин, співробітництву з могутніми державами, притоку іноземних інвестицій, розвитку економіки та туристичної індустрії. Гарантування безпеки туристичних подорожей може надзвичайно швидко відновити туристичні потоки в країни Близького Сходу, а також доходи в економіку цих країн» [Капрусь 2011: 92].

Інтеграційний, або макрополітичний теоретичний підхід визначає ефективність політичних рішень у безпековій сфері на тлі макросуспільних потреб. Він вимагає широкого аналізу конкретної держави та залучення великої кількості фактів і свідчень адекватності державної політики. На слушну думку І.Ніколаєвої, «належний рівень економічної безпеки досягається здійсненням єдиної державної політики, в тому числі економічної політики, підкріпленої системою скоординованих заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. Без такої політики неможливо домогтися виходу з кризи, примусити працювати механізм управління економічною ситуацією в Україні, створити ефективні механізми соціального захисту населення» [Ніколаєва 2014: 12].

Імовірність адекватного розуміння безпекової ситуації вимагає від наукової спільноти уваги до суміжних з політичною сферою смислових просторів. Зокрема, поняття економічної безпеки відсилає до потужного

масиву даних про економічну спроможність конкретної держави. Згідно з І.Ніколаєвою, «наукові дослідження безпекового напрямку є актуальними та своєчасними у час пошуку пріоритетів державної економічної політики. Метою є наукове обґрунтування та дослідження сучасного стану економічної безпеки національної економіки та визначення основних напрямів реформування державної політики» [Ніколаєва 2014: 12]

Дискурс економічної безпеки допомагає розвитку теоретичних засад інтегрального або макрополітичного підходу досягнути вектор застосування управлінські зусиль. Також вони надають дані зворотного зв'язку щодо попередніх заходів політичної безпеки. І. Ніколаєва переконливо стверджує, що «поняття «економічна безпека» характеризується в якості складною внутрішньою структурою. Загальним недоліком зазначених підходів є відсутність комплексного підходу до всієї сукупності взаємопов'язаних елементів економічної безпеки. Економічну безпеку можна розглядати не лише з точки зору стану захищеності суспільних інтересів, але і як готовність інститутів влади створювати ефективні механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримку соціально-політичної стабільності суспільства. В умовах кризових процесів, які зараз спостерігаються, механізми стабілізації економічної безпеки досить багатозначні та неординарні» [Ніколаєва 2014: 12].

Комплексний характер формування політичної безпеки на сучасному етапі спонукає до узагальнення даних про регіональні, просторові та суб'єктні аспекти безпекового середовища. Указане дозволяє судити про наявність акторів політичної безпеки/небезпеки, які вимагають уваги центрів макрополітичного управління. Як аргументовано вказує І. Ніколаєва, «держава, регіони, галузі, окремі підприємства й домогосподарства формують свої індивідуальні механізми гарантування економічної безпеки. Механізми ці можуть бути усвідомленими чи неусвідомленими, спонтанними чи ретельно продуманими й вибудованими в струнку систему, такими, що суперечать або доповнюють один одного» [Ні-

колаєва 2014: 14].

Разом з тим, державоцентричний макрополітичний теоретичний підхід страждає одноманітністю у визначенні засобів формування самодостатнього безпекового середовища. Також він покладає відповідальність за стан політичної безпеки виключно на центральний рівень політичного менеджменту. Це значно звужує інструментарій політико-комунікаційного впливу. І.Ніколаєва все ж переконливо доводить «необхідність державного втручання, створення умов для конструктивної реалізації механізмів гарантування економічної безпеки на будь-якому суб'єктному рівні» [Ніколаєва 2014: 14].

Досить евристичним теоретичним підходом для дослідження політичної безпеки виступає культуроцентричний підхід. Він з'ясує глибини ціннісні засади, які можуть спричинити виклики політичної безпеки в конкретній державі та суспільстві. А.Борканюк визначає і безпосередньо пов'язує безпеку із «суб'єктивними за своєю природою оцінками характеру і масштабів потенційних чи реальних загроз цінностей, які сповідує суспільство в конкретно історичний момент свого розвитку. Безпека розглядається як основна передумова існування держави, суспільства й індивіда. Її наявність дозволяє зберігати й примножувати певні суспільні цінності» [Борканюк 2011: 82].

Культурологічні чинники політичної безпеки формують перелік напрямів розробки які обіцяють нові дані. Зокрема, ідеться про «типовий профіль» сприйняття небезпеки у суспільстві, а також ідентифікації її основних носіїв. А.Борканюк доречно зауважує «що розвиток інформаційних технологій, їх проникнення у всі сфери життя суспільства відкривають якісно нові можливості впливу на формування загальносуспільних цінностей та ідеалів, пов'язування чужорідних стереотипів поведінки, впливу на свідомість людини, її психіку, який може здійснюватися й в антисоціальних, антигуманних цілях» [Борканюк 2011: 82].

Інформаційні засоби поширення культурних патернів в галузі політичної ідентичності вступають джерелом викликів для відкритого

суспільства. Цілеспрямований вплив або «атака» на цінності в умовах відкритої російської агресії показали масштабність інформаційно-культурної небезпеки. Також вони засвідчили необхідність комплексних дослідних зусиль у цій сфері. А.Борканюк слушно вважає одним із видів безпеки є культурну безпеку. «Остання виступає як складний багатоплановий соціокультурний феномен, що відображає універсальність буття. Культурна безпека соціуму являє собою якісну характеристику функціонування і розвитку суспільства, стан, за якого відсутні реальні чи потенційні загрози його духовним і культурним цінностям», зауважує сучасний фахівець [Борканюк 2011: 83].

Підготовка конкретних заходів щодо запобігання викликам політичної безпеки передбачає наявність теоретичної площини, в якій будуть об'єднані результати різномірних досліджень. Ідеться про прагматично-управлінський підхід до політичної безпеки. Він спрямовує зусилля на подолання явних ризиків та загроз. На думку Ю.Павлютіна «політична безпека є об'єктом публічного управління, яке спрямоване на забезпечення сталого розвитку політичних відносин у суспільстві, у зв'язку із цим потребує стратегічної та концептуальної основи у визначених нормативно-правових формах для наступного і послідовного втілення створеного механізму регулювання існуючих суспільних відносин у сфері забезпечення політичної стабільності в Україні» [Павлютін 2020: 51].

Стан політичної безпеки набувається в результаті комплексу дій з боку публічного врядування на різних рівнях. Звідси аналіз політичної безпеки в умовах російської агресії швидко переходить з концептуального виміру

до рівня конкретних дій. При цьому актуальним є перегляд доктринальних положень, які охоплювали дії щодо блокування викликів небезпеки в публічному просторі.

Висновки.

Таким чином, основними теоретичними засадами застосування безпекових політичних комунікацій слід вважати інституційний, державоцентричний та культурницький підходи. В рамках першого безпекові політичні комунікації розглядається з точки зору суб'єктності та спрямуванням комунікаційного впливу.

Владо- або державоцентризм політико-комунікаційних повідомлень виступають чинником усвідомлення масштабів та значення політико-комунікаційних кампаній відносно запитів і потреб суспільства.

Культурницький напрям уявляє глибинні наслідки політичних комунікацій, спрямованих на встановлення стану безпеки. Відповідно до цих теоретичних уявлень є підстави вважати попередньо визначеними такі типи безпекової політичної комунікації: «алармістський» або «реактивний» тип, який передбачає дії, спрямовані на виправлення сприйняття подій, що відбулися.

Випереджальний, або стратегічний тип, акцентує увагу на запланованій діяльності з конкретної визначеними цілями на довгу перспективу. Інтуїтивний, або ціннісний тип, який спрямований на виправлення або нейтралізацію культурних впливів.

Комплекс цих типів визначає ефективність національної моделі безпекової політичної комунікації. Перспективи подальшого розгляду проблеми, порушено в даній статті є аналіз безпекової політичної комунікації у зв'язку з конкретними чинниками та суб'єктами небезпеки.

Бібліографічні посилання

- Aalberg, T., Aelst, P.V., Curran, J. (2010). Media systems and the political information environment: A cross-national comparison. *The International Journal of Press/Politics*, 15(3), 255-271.
- Albertson, B., Gadarian, S.K. (2015). *Anxious politics: Democratic Citizenship in a Threatening World*. Cambridge University Press.
- Bennett, W.L., Pfetsch, B. (2018). Rethinking political communication in a time of disrupted public spheres. *Journal of Communication*, 68(2), 243-253.
- Bimber, B., Gil de Zúñiga, H. (2020). The unedited public sphere. *New Media & Society*, 22(4). 700-715.
- Klinger, U., Koc-Michalska, K., Russmann, U. (2022). Are Campaigns Getting Uglier, and Who Is to Blame?

- Negativity, Dramatization and Populism on Facebook in the 2014 and 2019 EP Election Campaigns. *Political Communication*. DOI: 10.1080/10584609.2022.2133198
- Toff, B., Nielsen, R.K. (2022). How News Feels: Anticipated Anxiety as a Factor in News Avoidance and a Barrier to Political Engagement. *Political Communication*, 39(6), 697-714.
- Vidigal, R., Jerit, J. (2022). Issue Importance and the Correction of Misinformation. *Political Communication*, 39(6), 715-736.
- Борканюк, А. (2011). Культурна безпека особистості як мета культурної політики держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філософія*, 9, 81-86.
- Капрусь, О. (2011). Безпека туристичної діяльності через призму політичної ситуації на близькому сході. *Вісник Львівського університету. Сер. : Міжнародні відносини*, 28, 85-94.
- Ніколаєва, І.І. (2014). Економічна безпека національної економіки в контексті державної політики. *Управління розвитком*, 1, 11-14.
- Павлютін, Ю.М. (2020). Політична безпека в системі заходів із забезпечення національної безпеки України. *Честь і закон*, 4, 49-55.

References

- Aalberg, T., Aelst, P.V. & Curran, J. (2010). Media systems and the political information environment: A cross-national comparison. *The International Journal of Press/Politics*, 15(3), 255-271.
- Albertson, B. & Gadarian, S.K. (2015). *Anxious politics: Democratic Citizenship in a Threatening World*. Cambridge University Press.
- Bennett, W.L. & Pfetsch, B. (2018). Rethinking political communication in a time of disrupted public spheres. *Journal of Communication*, 68(2), 243-253.
- Bimber, B., & Gil de Zúñiga, H. (2020). The unedited public sphere. *New Media & Society*, 22(4). 700-715.
- Borkaniuk, A. (2011). Kulturna bezpeka osobystosti yak meta kulturnoi polityky derzhavy [Cultural security of the individual as a goal of the state's cultural policy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ser. Filosofii*, 9, 81-86. (in Ukrainian)
- Kaprus, O. (2011). Bezpeka turystychnoi diialnosti cherez pryzmu politychnoi sytuatsii na blyzkomu skhodi [Safety of tourist activities through the lens of the political situation in the Middle East]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Mizhнародni vidnosyny*, 28, 85-94. (in Ukrainian)
- Klinger, U., Koc-Michalska, K. & Russmann, U. (2022). Are Campaigns Getting Uglier, and Who Is to Blame? Negativity, Dramatization and Populism on Facebook in the 2014 and 2019 EP Election Campaigns. *Political Communication*. DOI: 10.1080/10584609.2022.2133198
- Nikolaieva, I.I. (2014). Ekonomichna bezpeka natsionalnoi ekonomiky v konteksti derzhavnoi polityky [Economic security of the national economy in the context of state policy]. *Upravlinnia rozvytkom*, 1, 11-14. (in Ukrainian)
- Pavliutin, Yu.M. (2020). Politychna bezpeka v systemi zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Political security in the system of measures to ensure national security of Ukraine]. *Chest i zakon*, 4, 49-55. (in Ukrainian)
- Toff, B. & Nielsen, R.K. (2022). How News Feels: Anticipated Anxiety as a Factor in News Avoidance and a Barrier to Political Engagement. *Political Communication*, 39(6), 697-714.
- Vidigal, R. & Jerit, J. (2022). Issue Importance and the Correction of Misinformation. *Political Communication*, 39(6), 715-736.

Юлія Михайлівна Твердохліб

Кандидат політичних наук,
викладач кафедри іноземних мов та
військового перекладу,
Національна академія сухопутних військ імені
гетьмана Петра Сагайдачного,
вул. Героїв Майдану, 32, Львів, 79026, Україна
E-mail: 1717yuliatm1717@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5748-1843>

Yuliia Tverdokhlib

Candidate of Political Science,
Instructor of the Department of foreign languages
and military translation
Hetman Petro Sahaidachnyi National
Army Academy,
Heroiv Maidanu st., 32, Lviv, 79026, Ukraine

УДК 327: 325

**ОСНОВНІ ПРОРАХУНКИ У СТРАТЕГІЇ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРИ ПЛАНУВАННІ ТА ПРОВЕДЕННІ
ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ**

Received 05 November 2022; revised 30 November 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352223

Анотація

Стаття присвячена аналізу гібридної стратегії Російської Федерації щодо намірів встановлення повного контролю над територією України шляхом організації та забезпечення повномасштабного вторгнення та виявленню основних прорахунків (оперативних, тактичних, стратегічних) та факторів (внутрішніх та зовнішніх), що спричинили її провал. Стаття містить короткий огляд історичного підґрунтя (політика, яку проводили Російська імперія та СРСР проти України та її громадян) та сучасних причин (внутрішня політична ситуація, яка існує сьогодні в Росії, та зовнішня – вплив міжнародного середовища на перебіг російської війни проти України) зриву стратегії вищого політичного та військового керівництва Російської Федерації під час підготовки, планування та здійснення повномасштабного вторгнення Збройних сил Російської Федерації на територію України. Стаття включає політичні, воєнні та дипломатичні прорахунки, яких припустилося вище військово-політичне керівництво Російської Федерації при плануванні та реалізації повномасштабного вторгнення на територію України. Також у статті визначено основні події, фактори та обставини, які здійснили переломний момент у перебігу російської повномасштабної війни проти України. Окрім усього вищезазначеного, у статті пояснюється головна причина, яка спричинила всі прорахунки та помилки, допущені особами, відповідальними за планування повномасштабного вторгнення в Україну, та пояснюється, чому ця причина не була взята до уваги вищим військово-політичним керівництвом Російської Федерації.

Ключові слова: *вторгнення РФ в Україну, війна, стратегія, Російська Федерація, Україна, Збройні сили України (ЗСУ), гібридна війна, окупація, агресія, Кремль, дипломатія, вище військово-політичне керівництво, провал.*

**THE MAIN MISCALCULATIONS IN THE RUSSIAN FEDERATION'S HIGHER MILITARY AND
POLITICAL LEADERSHIP'S STRATEGY DURING PLANNING AND CARRYING OUT OF A
FULL-SCALE INVASION TO THE TERRITORY OF UKRAINE**

Abstract

The article is dedicated to the detailed analysis of the Russian Federation's hybrid strategy regarding its intention to establish a full control over the territory of Ukraine by organizing and ensuring a full-scale invasion and identifies the main miscalculations (operational, tactical, strategic) and factors (internal and external) that caused its failure. The article includes political, military, and diplomatic miscalculations made by the higher military-political leadership of the Russian Federation during planning and implementing of a full-scale invasion to the territory of Ukraine. The article defines the main intend which was pursued by the higher military-political leadership of the Russian Federation during its intervention to Ukraine – capturing the capital, overthrowing the government and setting up of the full control over the state. The article includes a brief overview of historical background (policy which was conducted by the Russian Empire and the USSR

against Ukraine and its citizens) and contemporary reasons (internal political situation which exists in Russia today and external – the influence made on the course of the war by the international environment) of the failure of the Russian Federation's higher political and military leadership's strategy during preparation, planning and carrying out of the full-scale Russian Armed Forces invasion to the territory of Ukraine. Also this article defines the main situations, circumstances and events which played a key role in setting up a turning point in the Russian war against Ukraine. In addition to all mentioned above the article explains the main reason which caused all the miscalculations and mistakes which were done by the persons responsible for planning of the full-scale invasion to Ukraine and explains why this reason wasn't taken into consideration by the decision-making persons.

Keywords: invasion of the Russian Federation into Ukraine, war, strategy, the Russian Federation, Ukraine, the Armed Forces of Ukraine (AFU), hybrid warfare, occupation, aggression, Kremlin, diplomacy, higher military and political leadership, failure.

Постановка проблеми.

Повномасштабне вторгнення регулярних військ Збройних сил Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року шокувало увесь цивілізований світ, який попри даним американської та британської розвідок до кінця не був готовий прийняти ідею відкритого збройного нападу на Україну та розгортання повномасштабної війни в центрі Європи. І якщо ж у перші дні війни, наприкінці лютого 2022 року ніхто у світі цілком не був впевне-

ним, що Україна зможе протистояти агресору більше тижня-двох, то вже через три місяці на початку травня цього ж року мужність, витривалість, відвага військовослужбовців Збройних сил України та витримка, згуртованість і патріотизм українського народу переломили хід війни і значна частина впливових світових лідерів та ЗМІ почали задаватись питанням як швидко Україна піде у контрнаступ та зможе відвоювати завойовані ворогом території [Peck 2022].

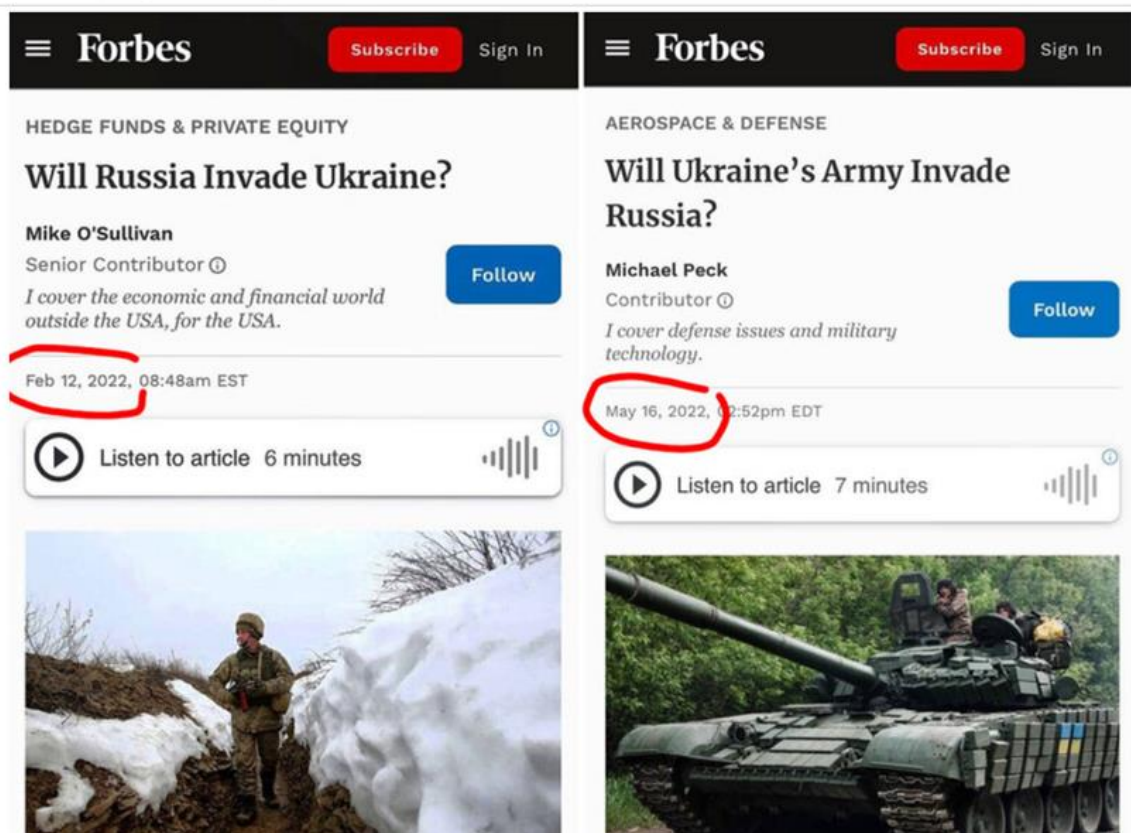

Фото двох статей журналу Forbes, які стали одним із символів переломного моменту у російській повномасштабній війні проти України.

То ж що, все-таки, стало поштовхом та вирішальним чинником для того поворотного моменту, який вщент розломив плани і геополітичні амбіції Кремля та поставив Україну цілому світу як державу цінностей свободи, гідності, незламності та жаги до перемоги, як державу, яка готова щодня, щогодини, щосекунди та щохвилини виборювати свою незалежність ціною титанічних зусиль та людською кров'ю? Якщо ж відповідати на це питання коротко, то це – фатальні прорахунки при плануванні та проведенні вищим військово-політичним керівництвом Кремля повномасштабного вторгнення, стійкість та професіоналізм української армії та дипломатії, патріотизм, свобода та незалежність українського народу.

Метою даної статті є проведення аналізу усіх ключових прорахунків у стратегії Кремля при плануванні та проведенні повномасштабного вторгнення в Україну та пошук і пояснення ймовірних причин таких прорахунків.

Той факт, що за триста днів повномасштабної та віроломної війни російська армія не отримала переваги на жодному зі стратегічних напрямків демонструє, що російського блицкригу проти України не сталося, а отже відбувся крах стратегії військово-політичного лідерства Кремля та його найближчого оточення.

Плануючи операцію з вторгнення на територію України, вище військово-політичне керівництво допустилося ряду помилок як оперативного-тактичного, так і стратегічного рівня.

Своєю чергою, стратегія Кремля полягала у його намірі швидко, віроломно та блискавично захопити Київ, скинути військово-політичне керівництво України і в такий спосіб паралізувати її повністю, привести та поставити до влади ставленника [Лубківський 2022] (за даними ГУР МОУ ним міг бути екс-президент-втікач В. Янукович) [Буданов 2022], та втягнути Україну до сфери свого впливу (шляхом ймовірного відновлення ідеї та кордонів Радянського союзу або ж шляхом проголошення/формування «союзних держав» або ж інших псевдоінтеграційних проектів, спрямованих на злиття з Росією) і у такий спосіб стерти Україну з геополітичної карти світу та

подати не резистентному до інформаційно-пропагандистського впливу народу Росії через пропагандистські ЗМІ це як «ще одну перемогу» Росії, яка, у свою чергу, повинна була би гарантувати перемогу на президентських виборах Путіну у 2024 році. Чітке, промовисте гасло «взяти Київ за три дні», яке афішувалося російською армією на початках вторгнення, але яке водночас жодного разу офіційно не оголошувалося російською владою публічно, абсолютно влучно та чітко описує стратегію Кремля, якої планувалося досягти. Плануючи та розпочинаючи війну проти України у Кремлі розраховували на те, що війна буде швидкоплинною, що Україна впаде в перші дні війни, а президент України втече та що захід, який протягом восьми років російської війни на Донбасі висловлював лише глибоке занепокоєння і засудження російської агресії та не надавав військового озброєння, не надаватиме його і після вторгнення і лишатиметься й надалі в'ялим у своїх рішеннях та зобов'язаннях. Розпочинаючи повномасштабну війну проти України у Кремлі вважали, що Європейський союзі буде розділеним (зосередженим на міграційних та економічних внутрішніх проблемах), проте виявилось, що агресія Росії проти України об'єднала Сполучені Штати Америки та Європу і вони виступили єдиним фронтом з єдиною чіткою позицією. Також Кремль не оцінював серйозно президента України та очікував від нього слабкої реакції, проте президент України Володимир Зеленський з перших днів війни продемонстрував історичне лідерство, що суттєво вплинуло на перебіг війни на початковому етапі та продовжує впливати і зараз [Лубківський 2022].

Беззаперечним є той факт, що основним, найвпливовішим і найвирішальнішим фактором, який змінив хід війни і спричинив крах усіх планів Путіна і Кремля є героїзм та професійність українських військових, їх витривалість, мужність, стійкість, вірність присязі, цінностям свободи і незалежності нації та України.

Водночас, не менш ключову роль у забезпеченні провалу путінської операції із захоплення України зіграли прорахунки в її плануванні, яких допустило вище військово-полі-

тичне керівництво Росії.

Найпершою помилкою в плануванні була взагалі сама ідея повномасштабного вторгнення. В той час, як українська армія та народ восьмий рік поспіль протистоїть агресії Російської Федерації у війні на Донбасі та, коли українці зуміли протистояти утискам та агресії Беркуту на Майдані у 2014 році та повалили правління проросійського экс-президента-втікача Януковича, вище військово-політичне керівництво Росії, плануючи та приймаючи рішення щодо проведення повномасштабного вторгнення на територію України робить першу і найважливішу помилку – не враховує історичних передумов та попередніх помилок, недооцінює «ген» свободолюбивості українців та їх постійного (зі століття в століття) опору російській владній машині, не аналізує суспільно-політичних настроїв населення України напередодні вторгнення, не бере до уваги дані соціологічних опитувань стосовно рівня підтримки проросійських політичних партій та рухів та їх політик в Україні. Що, як відомо, призвело до всезагальної згуртованості українців у протистоянні ворогу.

Не врахування помилок та уроків історичного минулого, хибне уявлення про українців як націю, презюмування, що населення центральної та західної України так само легко як населення східних регіонів піддається інформаційно-психологічному впливу російської пропаганди та не здійснюватиме тривалого опору ворогу - чинники стратегічного рівня, що призвели до краху стратегії Кремля у перші дні його повномасштабної війни проти України. І хоч такі катастрофічні сторінки минулого, як голодомор, примусове виселення українців на Сибір, війни імперської та царської Росії проти України торкнулися майже чи не кожної української сім'ї (що своєю чергою сприяло формуванню історичної пам'яті та ще більше стимулювало до опору та відсічі повномасштабної збройної агресії противника), то масове і цільове заселення робітниками та іншими класами з російських губерній в основному торкнулося Донбасу та Слобожанщини, що і сформувало в подальшому «донецьку ідентичність» [Дорош 2016], [Терещук 2015], яка стала основною цільовою аудито-

рю інформаційно-пропагандистського впливу противника та рушійною силою, що інколи цілеспрямовано, а деколи мимоволі сприяла вдалому проведенню вторгнення регулярних російських військ на Донбас у 2014 році, адже саме значна частина жителів регіону з цією характерною «донецькою ідентичністю» та російським корінням привела до влади экс-президента-втікача В. Януковича, сприяла сепаратистським рухам, жила мріями та ілюзіями про повернення Радянського союзу, вступала до лав незаконних збройних формувань та регулярної армії Російської Федерації та з початком вторгнення Росії на території Донецької та Луганської областей швидше уніфікувала себе з Росією, ніж з Україною. Неврахування того факту, що українці в центральній та західній Україні хочуть жити у незалежній та європейській Україні (про що свідчили події Майдану 2013-2014 років, які знову ж таки не були взяті до уваги при оцінці суспільно-політичних настроїв та ціннісних орієнтирів населення) і які категорично проти будь-якої інтеграції з Росією (про що знову свідчать ті ж самі події Майдану 2013-2014 років) стали одним із ключових стратегічних факторів краху загарбницької стратегії Кремля. Фактично, ілюзія про частково вдалу організацію псевдо-республік та руського міра у окупованих частинах Донецької та Луганської областей затьмарила очі російським лідерам та відірвала їх від реальності. Захоплені та отруєні своєю ідеєю створення псевдореспублік, вони надіялися отримати підтримку своєї загарбницької політики та ідеології і в інших тимчасово окупованих територіях Херсонської та Миколаївської областей, проте зустріли всезагальний патріотизм, тотальний опір місцевого населення та героїчний опір і контрнаступ військовослужбовців ЗСУ.

Наступним та не менш важливим прорахунком було недооцінювання бойової готовності Збройних сил України. Не врахування набутих за роки АТО/ООС навичок, досвіду, спроможностей, кількості та якості отриманого від держав-партнерів озброєння – це ще один ключовий чинник стратегічного рівня, який «потягнув» за собою ухвалення низки провальних рішень стратегічного та опера-

тивного рівня. Намір «взяти Київ за три дні» став провальним, оскільки з самого початку тактика та стратегія його проведення були невдало спланованими. Розсосередження 60-ти ударних батальйонно-тактичних груп російських регулярних військ вздовж всього периметру державного кордону України у планах російської влади мало розсосередити Збройні сили України по всіх напрямках. Вважалося, що в такий спосіб українська армія не матиме переваги, а отже не зможе довго протистояти противнику. Проте, саме намір завдати удару по кількох областях України відразу і в такий спосіб відрізати одні військові частини Збройних сил України від інших і був провальним, адже напад на Київ завдяки відсічі ЗСУ став провальним, а тактика розтягнення батальйонно-тактичних груп по всьому периметру кордону України з метою здійснення вторгнення у всі прикордонні області призвела до того, що ворог не мав успіху та просування вглиб території на жодному з напрямків проведення атаки.

Тривалість, виснажливість та значні втрати (за даними чеської моніторингової групи «Russian Officers killed in Ukraine» станом на 01 листопада 2022 року Росія у війні проти України втратила 10 генералів (2 генерал-лейтенанти та 8 генерал-майорів), 44 полковника, 98 підполковників, 193 майори, 279 капітанів, 471 старших лейтенантів, 235 лейтенантів, 72 офіцера іншого рангу [Кізілов]), які зазнає Росія під час бойових дій не були передбачуваними, про що свідчить сам факт оголошення мобілізації в РФ.

Іншим прорахунком, який потягнув за собою стратегічні наслідки було недостатнє логістичне забезпечення власних військ та тривала відсутність підтримки. Ідея «війни за три дні» не передбачала, що російським військовим потрібно буде паливо-мастильних матеріалів, зброї та харчів більше ніж на цей термін, більше того, вона не передбачала, що батальйонно-тактичні групи атакуючі Україну будуть так швидко розбиті, а отже, не передбачалося і не відбулося швидке перекидання військ підтримки, що призвело до здачі росіян в полон та залишення ними своєї військової техніки на початкових етапах війни. У той

же час, низька якість елементів спорядження військовослужбовців збройних сил Російської Федерації свідчить про високий рівень розкрадання коштів, виділених на сектор оборони та безпеки з державного бюджету Росії. Не виключено, що частина коштів, які виділялися на закупівлю військового майна та військової техніки також йшла не за призначенням, що теж вплинуло на перебіг війни.

Наступною помилкою при плануванні вторгнення було неврахування ймовірної реакції та підтримки України світом. Росія, швидше за все недооцінила професіоналізм української дипломатії, а отже, не розраховувала і не була готовою до таких перемог української дипломатії, як мобілізації країн-партнерів задля посилення санкційного пакету, візиту президента України Володимира Зеленського до Сполучених Штатів та побудови довірчих відносин із новою адміністрацією президента США Джозефа Байдена, виступу президента України Володимира Зеленського перед Конгресом США, отримання масштабної військової та фінансової допомоги від США, виключення Російської Федерації з Ради ООН з прав людини, Ради Європи, Парламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва, Ради Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Всесвітньої туристичної організації ООН, створення Кримської платформи [Кулеба 2022], отримання Україною статусу кандидата на членство у Європейському союзу, формування антипутінської коаліції, досягнення енергетичної незалежності України від Росії, ембарго в ЄС на російську нафту, посилення регіонального співробітництва – Люблінський трикутник (Україна, Польща, Литва), Асоційоване тріо (Грузія, Республіка Молдова, Україна), Квадрига на рівні міністрів закордонних справ та міністрів оборони (Україна — Туреччина) [Брайлян 2022]. Значна підтримка України заходом та усім цивілізованим світом та посилення українського війська зусиллями української дипломатії стали найбільшою перемогою української дипломатії та найбільшою поразкою дипломатії російської. Постачання зброї з США та країн-партнерів, гуманітарна та фінансова підтримка у тих обсягах, у яких вона відбула-

ся та продовжує відбуватися, швидше за все, не входила до списку прогнозованих ризиків при плануванні повномасштабного вторгнення Кремлем. Слабка російська дипломатія, яка опирається лише на вигадки пропаганди Кремля і в той же час, професійність української дипломатії, яка оперує правдою, оперативно надає міжнародній спільноті докази, нарощує свій вплив у ключових міжнародних організаціях та працює на випередження і заручається підтримкою впливових акторів у регіонах та світі вцілому, – стратегічні прорахунки Кремля.

Роками вибудована строга і чітка вертикаль влади, культ «поклоніння» Путіну, який став загальнодержавним правилом і нормою, сувора цензура засобів масової інформації, отримання інформації президентом лише від вузького кола розвідників та контррозвідників, які займають свої посади десятиліттями та бояться їх втрати призвели до того, що в ключові моменти планування та перебігу бойових дій Путін не мав достовірних розвіданих по тій банальній причині, що верхівка військово-політичного керівництва або ж побоюлася доповідати про реальний стан справ, або ж на стільки була відірваною від реальності та зовнішнього світу і «варилася» лише у своїй ретельно «відфільтрованій», сфабрикованій інформації, взаємотруювалася нею, жила лише своїми амбіціями та уявленнями про реальність. Саме відсутність достовірних

розвіданих і призвела до фатальних помилок при підготовці та плануванні цієї агресивної та гібридної стратегії Кремля, яку більшість експертів вже зараз називають великою історичною поразкою.

Висновки.

Підсумовуючи, варто сказати, що стратегія Кремля із захоплення України зазнала поразки через ряд фатальних помилок, яких допустило вище військово-політичне керівництво Росії. Плануючи свою агресивну та масштабну стратегію, вище військово-політичне керівництво Російської Федерації допустилося помилок оперативного, тактичного та стратегічного рівня у оцінці зовнішньо- та внутрішньополітичних чинників та факторів впливу. Більшість із цих прорахунків стали можливими через брак, недостовірність розвіданих або ж недовіру приймаючих рішення осіб до розвідувальної інформації або її джерел, через відсутність об'єктивної оцінки реального стану справ та об'єктивного прогнозування ймовірних подальших наслідків. Відсутність критичного та аналітичного розуміння зовнішньополітичної обстановки, відрив від реальності, у якому досі перебуває вище військово-політичне керівництво Росії та переважна більшість росіян не дали змоги провести вдале та якісне планування воєнної операції та стали на заваді якісному прогнозу розвитку ситуації.

Бібліографічні посилання

- Kizilov, Y. (2022). *Open source intelligence confirms that over 1,400 Russian officers died in Ukraine*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/11/2/7374720/25-November> (дата звернення 03.11.22)
- Peck, M. (2022). *Will Ukraine's Army Invade Russia?* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.forbes.com/sites/michaelpeck/2022/05/16/will-ukraines-army-invade-russia/?sh=380a23c26fe0> (дата звернення 22.10.22)
- Брайлян, Є. (2022). *Топ-10 перемог зовнішньої політики України*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/08/24/top-10-peremog-zovnishnoyi-polityky-ukrayiny/> (дата звернення 10.10.22)
- Буданов, К. (2022). *Буданов розповів, кого Росія збиралася зробити «президентом», якби змогла усунути Зеленського*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://24tv.ua/kogo-rosiyani-zotilipostaviti-prezidentom-zamist-zelenskogo_n2169204 (дата звернення 15.10.22)
- Дорош, С. (2016). *«Донбаський вузол»: як заселяли шахтарський край*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/07/160510_donbass_migration_ussr_sd (дата звернення 12.10.22)
- Кулеба, Д. (2022). *Десять перемог української дипломатії у 2021 році*. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/786602.html> (дата звернення 10.10.22)

Лубківський, Д. (2022). Прорахунки Путіна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=gVEjpdMMQXs> (дата звернення 10.10.22)

Терещук, Г. (2015). *Донбас – справжній український регіон, але у 20-му столітті його масово заселили росіянами – етнограф*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/07/160510_donbass_migration_ussr_sd (дата звернення 12.10.22)

References

Brailian, Ye. (2022). *Top-10 peremoh zovnishnoi polityky Ukrainy*. Retrieved October 10, 2022 from <https://armyinform.com.ua/2022/08/24/top-10-peremog-zovnishnoyi-polityky-ukrayiny/> (in Ukrainian)

Budanov, K. (2022). Budanov rozpoviv, koho Rosiia zbyralasia zrobyty «prezydentom», yakby zmohla usunuty Zelenskoho. Retrieved October 15, 2022 from https://24tv.ua/kogo-rosiyani-zotili-postaviti-prezidentom-zamist-zelenskogo_n2169204 (in Ukrainian)

Dorosh, S. (2016). «Donbaskyi vuzol»: yak zaselialy shakhtarskyi kraj. Retrieved October 12, 2022 from https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/07/160510_donbass_migration_ussr_sd (in Ukrainian)

Kizilov, Y. (2022). Open source intelligence confirms that over 1,400 Russian officers died in Ukraine. Retrieved November 25, 2022 from <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/11/2/7374720/>

Kuleba, D. (2022). Desiat peremoh ukrainskoi dyplomatii u 2021 rotsi. Retrieved October 10, 2022 from <https://ua.interfax.com.ua/news/general/786602.html> (in Ukrainian)

Lubkivskyi, D. (2022). Prorakhunky Putina. Retrieved October 10, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=gVEjpdMMQXs> (in Ukrainian)

Peck, M. (2022). Will Ukraine's Army Invade Russia? Retrieved October 22, 2022 from <https://www.forbes.com/sites/michaelpeck/2022/05/16/will-ukraines-army-invade-russia/?sh=380a23c26fe0>

Tereshchuk, H. (2015). *Donbas – spravzhnii ukrainskyi rehion, ale u 20-mu stolitti yoho masovo zaselyly rosiianamy – etnohaf*. Retrieved October 12, 2022 from https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/07/160510_donbass_migration_ussr_sd (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Сергій Сергійович Тесленко

Аспірант кафедри політології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна

E-mail: s.teslenko1506@gmail.com,

Олег Іванович Ткач

Доктор політичних, професор, кафедра
політології, Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна

E-mail: tio19@ukr.net,

Serhii Teslenko

Postgraduate student at the Department of Politology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska St., 60, Kyiv,
01601, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2190-6173>

Oleh Tkach

D.Sc. (Political Sciences), Professor,
Department of Politology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01601, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>

УДК 321.6

**АВТОРИТАРИЗМ І ДЕМОКРАТІЯ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ:
РЕЖИМНА ДИНАМІКА В КОНТЕКСТІ «ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ» ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

Received 31 September 2022; revised 27 October 2022; accepted 10 November 2022

DOI: 10.15421/352224

Анотація

У статті розглядаються траєкторії політичної трансформації в країнах Південно-Східної Азії.

Проаналізовано специфіку демократичного транзиту в умовах третьої хвилі демократизації. Зазначено, що лінія розлому в регіоні пролягає між країнами з перехідною економікою та країнами, які встановили електоральну демократію (а не між простою демократією та консолідованою демократією). Досліджено становлення демократій у Таїланді, в Індонезії, Сінгапурі, Малайзії, Камбоджі, на Філіппінах. Особливу увагу надається феномену демократичного відкату та загрозам демократизації. Розглянуто перспективи здійснення у країнах Південно-Східної Азії незворотних демократичних реформ. Було підкреслено, що головне завдання для еліт у регіоні, – продемонструвати здатність режимів одночасно забезпечувати ефективний рівень управління і здійснювати реформи, спрямовані на інклюзивну участь і політичну підзвітність.

Ключові слова: демократичний відкат, авторитаризм, демократія, політична спроможність, політичне лідерство.

**AUTHORITARIANISM AND DEMOCRACY IN SOUTHEAST ASIA: REGIME DYNAMICS IN
THE CONTEXT OF THE ‘THIRD WAVE’ OF DEMOCRATIZATION**

Abstract

The article examines the trajectories of political transformation in the countries of Subdivision East Asia. Modern Southeast Asia is a region that has undergone a number of cardinal transformations throughout its pre-colonial, colonial and post-colonial history. Moreover, at the second and initial stage of the third of these periods, speaking primarily as their object, rather than an active subject. However, at the end of the 20th century, thanks to the activities of the Association of Southeast Asian Nations, the region was able to become a source of institutional innovations in regional and world politics. The specifics of democratic transit in the conditions of the third wave of democratization are analyzed. It is noted that the fault line in the region runs between countries with transition economies and countries that have established electoral democracy (and not between simple democracy and consolidated democracy). The formation of democracies in Thailand, Indonesia, Singapore, Malaysia, Cambodia, and the Philippines was studied. Special attention is paid to the phenomenon of democratic rollback and threats to democratization. For young democracies in Southeast Asia, the fault line still remains between countries in transition and those having established electoral democracies, rather than between consolidating and consolidated democracies. Despite the long road to democracy

in some countries like Thailand and the Philippines, their chequered history with democratization included multiple episodes of coups d'état, uprisings and poorly functioning democratically elected governments in the interregnum. For the newer democracies like Indonesia and Timor Leste, the former has achieved a sufficient level of democratic stability and institutionalized competitive free and fair elections and could be regarded as having an established electoral democracy, while the latter's democratic path continues to unfold. The prospects for the implementation of irreversible democratic reforms in the countries of Southeast Asia are considered. It was emphasized that the main task for the elites in the region is to demonstrate the ability of the regimes to simultaneously ensure an effective level of governance and implement reforms aimed at inclusive participation and political accountability.

Key words: *democratic rollback, authoritarianism, democracy, political ability, political leadership.*

Постановка проблеми.

Південно-Східна Азія демонструє дивовижну різноманітність політичних режимів: султанат у Брунеї, однопартійні В'єтнам та Лаос, військова диктатура Таїланду, перехідні режими М'янми та Східного Тимору, демократії на Філіппінах та в Індонезії, конкурентоспроможні авторитарні режими Сінгапуру і Малайзії.

Для вчених, які глибоко вивчають регіон, така різноманітність політичних систем у ньому не є дивною. Зрештою, Південно-Східна Азія – це політично сконструйована група націй, яка охоплює безліч етнічних, релігійних, мовних, економічних і культурних кордонів. Це етномовне та релігійне різноманіття існує у глибоко роздроблених суспільствах. У свою чергу це призвело до тривалих міжобщинних конфліктів та сепаратистських рухів.

Самому суверенітету держав Південно-Східної Азії, як і раніше, кидають виклик дрібні прикордонні суперечки, які регулярно спалахують, хоча жодна з них не переросла до рівня серйозного міждержавного конфлікту.

На відміну від інших регіональних інтеграційних проектів, Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), як і раніше, твердо віддана принципу невтручання – нормі серед держав-членів не вмішуватися у внутрішні справи один одного та не завдавати шкоди двостороннім чи багатостороннім відносинам у регіоні.

Отже, внутрішньо регіональний тиск з метою демократизації є незначним, і будь-яка зміна режиму, що відбувається в Південно-Східній Азії, зазвичай викликає стриману реакцію з боку інших держав-членів АСЕАН. Практика принципу невтручання та існуван-

ня авторитарних режимів у Південно-Східній Азії демонструють, що будь-який зовнішній тиск з метою демократизації не станеться внаслідок поширення демократії чи міжнародних зв'язків, як це було в Латинській Америці та посткомуністичних державах Східній Європі [Reilly 2017].

Оскільки Південно-Східна Азія залишається емпірично-загадковим регіоном для вивчення демократизації, вона отримує мало уваги від вчених, які цікавляться зміною режимів та загрозами, з якими зіштовхуються молоді демократії.

Методи дослідження.

У дослідженні використано описовий, системний та порівняльний методи, що дозволило узагальнити теоретичні напрацювання в рамках вказаної проблематики.

Описовий метод допоміг здійснити загальне дослідження поняття режимної динаміки країн регіону, виокремивши характерні ознаки політичних режимів.

Системний метод дав змогу розглянути політичні зміни зазначених країн у зв'язку з іншими загрозами для демократії.

За допомогою порівняльного методу було здійснено вивчення кейсів авторитарних, демократичних та гібридних режимів.

Аналіз останніх досліджень.

Феномен демократичного переходу детально досліджується різними соціогуманітарними дисциплінами. У центрі уваги дослідників знаходяться різні моделі модернізації, в тому числі й ті, що суттєво відрізняються від моделі, яку можна умовно вважати класичною, що описує шлях розвитку, яким йшли суспільства та держави Західної Європи

та Північної Америки, починаючи з Нового часу, і який, загалом, продовжуйте дотримуватися теперішнього часу. Зокрема, окремим напрямком досліджень став розгляд моделей модернізації, що базуються не на демократичній політичній традиції, а на авторитарних засадах – так звана авторитарна модернізація [Sztompka 1992: 21-23].

Відомий американський політолог Д.Белл і ряд інших дослідників, які розробляють модель «неліберальної» демократії, вважають цілком життєздатною китайську модель демократії, коли влада, відповідно до традиційних принципів соціальної структури, делеговано тим, хто пройшов авторитетний національний конкурс [Bell 2006: 153-179].

Окремо слід зазначити про праці Гільєрмо О'Донелла та Філіппа Шміттєра, які здійснили порівняльний аналіз демократичних транзитів [O'Donnell, Schmitter 1986].

Фундаментальний внесок у вивчення політичної модернізації здійснив Семюель Хантінгтон, який є автором концепції третьої хвилі демократизації [Huntington 1991].

В Україні проблеми модернізації та демократичного транзиту розглядаються у працях Ткача О.І., Зеленько Г.І., Телешуна С.О.

Метою є аналіз режимної динаміки країн регіону в контексті «третьої хвилі» демократизації; дослідження чинників, що вплинули на політичну трансформацію в державах регіону; виявлення специфічних рис авторитарних та демократичних політичних режимів у Південно-Східній Азії.

Виклад основного матеріалу.

Південно-Східна Азія є регіоном, де більшість країн так або інакше тяжіють до авторитаризму. З іншого боку, демократичні режими складають меншість. Здається, немає іншого регіону, де б співіснували подвійні світи авторитаризму та демократії [Case, W., 2009]. Сім з одинадцяти держав – М'янма, Лаос, В'єтнам, Камбоджа, Малайзія, Сінгапур і Бруней – можна загалом класифікувати як авторитарні режими, але вони значно відрізняються за ступенем політичної боротьби.

Ступінь протистояння двох ключових політичних інститутів залежить від потужності опозиційних сил і ступеня єдності еліт. У ви-

падках, коли єдність еліти висока, а опозиція слабка, спостерігатиметься менш конкурентний авторитаризм. І навпаки, там, де є сильна, мобілізована та організована опозиція та роз'єднані еліти, у таких авторитарних умовах має бути більше конкуренції [Ткач 2021].

Для молодих демократій у Південно-Східній Азії лінія розлому все ще залишається між країнами з перехідною економікою та країнами, які встановили електоральну демократію, а не між простою демократією та консолідованою демократією.

Незважаючи на довгий шлях до демократії в деяких країнах, таких як Таїланд і Філіппіни, їхня строката історія демократизації включала численні епізоди державних переворотів, повстань і погано функціонуючих демократично обраних урядів. Щодо нових демократій, таких як Індонезія і Східний Тимор, перша досягла достатнього рівня демократичної стабільності та інституціоналізувала конкурентні вільні та справедливі вибори і може розглядатися як така, що має усталену електоральну демократію, тоді як демократичний шлях другої продовжує розгортатися.

Індонезія, незважаючи на десятиліття існування авторитаризму з моменту здобуття незалежності від голландців, стала яскравим прикладом демократії в регіоні та рекламувалася як винятковий випадок успішної мусульманської демократії. Те, що ця країна отримує золоту зірку, вказує на досить гнітючий стан демократії в Південно-Східній Азії. За даними Reporters Without Borders, ця густонаселена держава з мусульманською більшістю посідає 117-те місце у світі за рівнем свободи преси, переживаючи загальне зниження рівня свободи другий рік поспіль [Reporters Without Borders 2022].

Тим не менш, примара авторитарного минулого все ще переслідує нові демократії в Південно-Східній Азії. Після падіння абсолютної монархії у 1933 року Таїланд провів перші вибори. З того часу країна пережила загалом дев'ятнадцять спроб державного перевороту, дванадцять з яких були успішними. Загроза для тайської демократії є постійною. У той час як деякі спостерігачі передчасно оголосили про наближення Таїланду до фі-

нішної межі демократизації на початку 2000-х років, інші залишалися надмірно обережними, ніколи не недооцінюючи силу та вплив військових та монархії у сприянні черговому краху демократії. Скептики мали рацію: за останні десять років у Таїланді стався не один, а два перевороти.

На президентських виборах 2014 року в Індонезії жорстке суперництво між кандидатом-реформатором та колишнім губернатором Джакарти Джоко «Джокові» Відодо та представником військової еліти Прабово Субіанто створило привід для занепокоєння щодо можливого демократичного регресу. У статті, опублікованій у «Новій мандалі» під назвою «Демократія Індонезії в небезпеці», Едвард Аспіналл попередив, що президентство Прабово представить серйозну загрозу авторитарного розвороту через його криваве минуле за Сухарто [Aspinall 2014]. Ідея, що Індонезія потенційно запобігла цьому демократичному відкату, тому що Джокові ледь переміг його опонента, красномовно говорить про хиткі основи демократії Індонезії.

Так само і на Філіппінах кінець диктатури Маркоса 1986 року – далеко не закритий розділ в історії країни. На президентських виборах 2016 року філіппінці підтримали жорсткого мера міста Давао на економічно бідному острові Мінданао. Політичний аутсайдер Родріго Дутерте вів кампанію за ефективне управління та рішуче лідерство, обіцяючи придушити злочинність, вирішити проблему заколотів та усунути широко поширену економічну нерівність, яка протягом десятиліть псувала досягнення демократизації під керівництвом еліти. Змагання за посаду віце-президента також було напруженим.

Фердинанд «Бонгбонг» Маркос-молодший посів друге місце у гонці за віце-президентське крісло, поступившись лише чвертю мільйона голосів своїй суперниці Лені Робредо. Привабливість популярних і прагматичних лідерів, таких як Дутерте, та відродження сім'ї Маркосів частково пояснюється тим, що деякі вчені називають «втомою від EDSA (Erifanio de los Santos Avenue)» – Жовтої революції, яка призвела до відставки Фердинанда Маркоса у 1986-му. Очікувалося, що

демократія забезпечить стабільність, знизить корупцію та забезпечить процвітання.

Можливість демократичного регресу залишається постійною загрозою для демократій Південно-Східної Азії. Ден Слейтер (2013) називає це явище «демократичним ухилом» – проміжним станом анабіозу режиму між крахом і примарним заспокоєнням, коли рух режиму вкрай непередбачуваний, а результат незрозумілий [Slater 2013].

Демократизація у Південно-Східній Азії досягла рівня «скляної стелі», дозволеного їй правлячою елітою. Усі демократії регіону, за винятком Таїланду, досягли досить стабільного загального консенсусу щодо першочергової ролі виборів як засобу передачі влади. Також було досягнуто незначного прогресу в тому, щоб зробити демократію стійкою через побудову підзвітних та гнучких політичних інститутів.

Без політичної волі до зміцнення інститутів, що підтримується коаліцією демократичних реформ як еліт, так і контр-еліт, електоральна демократія без наповнення швидше за все залишиться нормою в регіоні. Необхідна трансформація сприйняття елітами власних інтересів та зміна їхніх відносин із впливовими соціально-політичними акторами, що з'являються в ході демократизації.

Авторитарні режими в Південно-Східній Азії зіткнулися з більшою конкуренцією на виборах, але вони не свідчать про рух до переходу до демократії. Великою проблемою авторитарних еліт є виживання режиму. Автократи будують номінально-демократичні інститути: вибори, законодавчі органи, політичні партії і навіть винаходять нові, щоб зберегти свою владу [Ткач 2021].

На перший погляд, здається, що з 2000-х років у політичних режимах Південно-Східної Азії мало що змінилося. Партія народної дії, як і раніше, має значну підтримку електорату в Сінгапурі після півстолітнього перебування при владі. Комуністична партія В'єтнаму виграла ще одні безальтернативні вибори у 2011 році. Керівництво Комуністичної партії Лаосу практично не змінилося з моменту її приходу до влади у 1975 році. Камбоджійський Хун Сен оголосив себе правлячим лідером регіону,

перебуваючи при владі понад три десятиліття. В той же час малайзійському Національному Фронту вдалося зберегти владу з 1970-х років, незважаючи на нещодавні хвилі мобілізації політичної опозиції. Багатий на нафту Бруней залишається однією з п'яти країн світу, де не проводяться вибори до законодавчих органів, а з 1967 року при владі перебуває султан Хассанал Болкіах. Авторитарні режими в регіоні, схоже, залишаються стабільними та стійкими до будь-якого тиску демократизації. Навіть арабський світ пережив ряд революцій у Єгипті, Тунісі, Лівії, Бахреїні та Сирії, деякі з яких спричинили падіння багаторічних диктатур. Частина стабільних автократій Південно-Східної Азії залишилися стійкими, незважаючи на швидке економічне зростання та зростаючу нерівність доходів, які мали посягати насіння політичного тиску знизу вгору.

Однак більш детальне вивчення політичних режимів у Південно-Східній Азії з 2005 року продемонструвало різний ступінь динамізму. Результати дослідження Freedom House у двох ключових категоріях, що визначають загальний рівень свободи – політичних прав та громадянських свобод – усі одинадцять країн з 2005 по 2016 рік демонструють широкий діапазон динамізму.

У Брунеї, Лаосі та В'єтнамі відбулися незначні зміни у рейтингах їхніх політичних прав та громадянських свобод. Країни з постійним урядом при владі – Сінгапур, Малайія, Камбоджа – зазнали помірного спаду або зростання свободи з часом. Індонезія, Таїланд та Філіппіни стали свідками зниження рівня політичних прав та громадянських свобод у 2016 році порівняно з попереднім десятиліттям [Freedom House Report 2016].

Різноманітність динаміки режимів і панування авторитаризму в регіоні з населенням 625 мільйонів людей підтвердили закономірність, яка спричинила когнітивний дисонанс у вчених, які вивчають та порівнюють політичні режими: у Південно-Східній Азії немає хвиль демократизації. Регіон просто не відповідає теорії демократизації третьої хвилі, як стверджує Хантінгтон [Huntington 1991].

Фахівці з Південно-Східної Азії прагнули відповісти на ключові питання теорії демо-

кратизації: 1. Чому деякі країни демократизувалися, а інші – ні. 2. Чому демократія зазнала невдачі в одних країнах, але не в інших. 3. Яку країну в Південно-Східній Азії можна вважати консолідованою демократією та чому.

Демократизація в Південно-Східній Азії не була зумовлена головним чином макроструктурними факторами, такими як модернізація, економічне зростання, колоніальна спадщина та попередній демократичний досвід. Швидше можна сказати, що модернізовані суспільства та багаті економіки регіоні відрізнялися авторитарною стійкістю. Економічні умови не визначали результати режиму, так само як і колоніальне минуле країн. Демократія стала альтернативною формою правління лише тоді, коли авторитаризм перестав бути прийнятним способом керування.

Хоча хвилі демократизації у Південно-Східній Азії не спостерігаються, перехід від авторитаризму на Філіппінах у 1986 року, у Таїланді – у 1992-му і, можливо, в Індонезії у 1998-му був частиною так званої третьої хвилі демократизації Хантінгтона [Huntington 1991].

У всіх трьох випадках мали місце елементи розриву або заміни режиму [Linz, Stepan 1996], оскільки широкі протестні рухи допомогли повалити султаністські режими Маркоса і Сухарто та військової хунти на Філіппінах, в Індонезії та у Таїланді відповідно.

Індонезія та Філіппіни відповідали позиції транзитологів, що високоперсоналізовані режими унеможливають переговори всередині еліт та перетворення автократій на демократії [O'Donnell, Schmitter 1986].

Але замість повного розриву з авторитарним минулим перехідні режими у цих трьох країнах повернули владу старій еліті, яка раніше була зміщена поваленими диктаторами. Також спостерігалось політичне пристосування перебіжчиків, пов'язаних із попереднім режимом, та підтримка економічних відносин з олігархами, які насамперед підтримували ці автократії [Boudreau 2009].

Південно-Східна Азія не виправдала очікувань теорії переходу, оскільки її транзити не мали революційних наслідків, властивих її аналогам у всьому світі. У той час як рево-

люції перемогли у Ірані, Нікарагуа та Румунії, враховуючи персоналізований характер їх авторитарних режимів, переходи в Південно-Східній Азії пішли більш помірним і консервативним шляхом. Випадок з Філіппінами ілюструє особливе відхилення, не характерне для країн Південно-Східної Азії.

Повстання EDSA (Жовта революція) 1986 року – гарний приклад ненасильницьких колективних дій щодо зміни режиму. На перехідний уряд Корасона Акіно поклалися великі надії. Однак їй не вдалося перетворити революційний потенціал народної влади на справжні економічні реформи, такі як перерозподіл багатства та податкова реструктуризація, а також на політичні реформи, які дозволили народній участі. Натомість політичні династії та олігархи, за витіснення яких боровся Маркос, повернулися до влади та сформулювали демократизацію в основному для задоволення своїх інтересів, ігноруючи необхідність розширення політичного простору для багатьох філіппінців, які не мали права голосу чи участі у політичній системі країни.

Розчаровуючий результат демократичних перетворень у Південно-Східній Азії не здивує тих, хто знайомий із політикою регіону. Зрештою, жодна з держав, що демократизуються, не мала соціальних передумов для демократії, як стверджує теорія модернізації [Lipset 1959; Przeworski 2000]. На відміну від своїх сусідів, таких як Тайвань та Південна Корея, демократизація на Філіппінах та в Індонезії стала результатом глибокої економічної кризи та фінансового банкрутства. Міцна диктатура Сухарто стала кінцевою політичною жертвою азійської фінансової кризи 1997 року, в той час як Маркос відіграв важливу роль у величезному зовнішньому боргу Філіппін, де стабільні виплати під час адміністрації Корасон Акіно стали однією з небагатьох стабільних економічних політик, які втілюються до сьогоднішнього дня.

Це надало урядам після Маркоса небагато можливостей для розширення соціальних послуг, модернізації сил безпеки або будівництва важливих інфраструктурних проєктів. Тільки в Таїланді логіка модернізації, схоже, мала місце. Поява значного середнього класу

завдяки стійкому економічному зростанню призвела до суспільного тиску на користь демократизації.

Таким чином характер шляхів демократизації в регіоні відповідає мінімальній концепції демократії як узгодженого процедурного механізму наступності політичних еліт. Існуючі демократії Південно-Східної Азії відповідають процесуальному поняттю демократичної держави, орієнтованої на регулярні вибори. Якщо під демократією розуміти головним чином «режим, у якому ті, хто править, обираються шляхом змагальних виборів» [Przeworski, 2000], Індонезія і Філіппіни вважаються демократичними. Однак розглядати їх як консолідовані демократичні режими лише на цій підставі було б, принаймні. Виборчі демократії в регіоні (включаючи демократичні моменти в Таїланді) не повністю відповідали інституційним вимогам Даля [Dahl 1971], які необхідні для того, щоб зробити два його виміри опозиції та участі дійсно значущими у будь-якому демократичному режимі.

Слабкий вплив структурних чинників дає багато важелів пояснення результатів демократизації у регіоні з урахуванням специфіки інститутів. Консенсус еліти та єдність щодо демократії як єдиного шляху розвитку були відчутні у Південно-Східній Азії. Політичні інститути були створені навколо цього консенсусу, оскільки політичні партії не демонстрували ідеологічного суперництва усередині політичного класу. На відміну від Латинської Америки, офіційно не було підписано жодних чітких політичних пактів для просування демократії серед еліт Південно-Східної Азії [Ткач 2021].

Нездатність політичного класу створити життєздатні механізми представництва та участі обмежувала потенціал демократизації. Невдоволення населення, вимоги підзвітності та заклики до участі у політичних процесах та управлінні залишилися поза увагою, оскільки еліти більше зайняті захистом своїх інтересів, ніж проведенням прогресивних реформ.

Еліти у співпраці з військовими, парламентарями та представниками судових органів, не вагаючись, усували обрані уряди чесними або нечесними засобами. Такі події ви-

глядають ще цікавішими ще й тому, що еліти звернулися до військового втручання, ігноруючи конституціоналізм та верховенство права, в ім'я захисту демократії [Slater, Arugay 2018].

Усунення законно обраних лідерів від влади посилює політичну кризу, яка переросла у повномасштабний поляризований конфлікт між двома ворогуючими сторонами, кожна з яких вважала, що представляє народ.

Розуміння Південно-Східної Азії лише через призму демократизації дуже обмежене. Не існує детермінованої траєкторії демократизації, яка спрямовує рішення еліт країн регіону. Насправді те, що ми бачимо, – винахідливість і прагматизм лідерів у створенні демократичних інститутів таким чином, щоб підтримувати обмеженість демократії. Це можна інтерпретувати як пристосування до політичної реальності, за якої необхідна певна форма демократії, хоч і обмежена, для політичної легітимності та виживання.

Різновиди авторитаризму та механізми стійкості – приклади інституційної мінливості, які ще довго привертатимуть увагу вчених-політологів, що вивчають Південно-Східну Азію. Поки незрозуміло, чи стане регіон на шлях, який характеризуватиметься тією чи іншою формою демократизації в майбутньому, чи залишаться в сірій зоні авторитаризму з деякими демократичними рисами.

Стабільний консенсус щодо демократичних виборів як способу вибору керівництва є найбільшим досягненням демократизації в регіоні. Завдання для демократій у регіоні, – продемонструвати, що їхні режими здатні одночасно забезпечувати хороший рівень управління і проводити реформи, спрямовані на інклюзивну участь і політичну підзвітність.

Це складне завдання, але є надія, що еліти Південно-Східної Азії у вирішенні проблем та подоланні криз апелюватимуть до демократичних ідеалів. Чи перетнуться дві сфери Південно-Східної Азії в один тип режиму, який спрямований на просування та захист добробуту всіх своїх громадян, – питання майбутнього.

Висновки.

У відповідності до мети, в ході дослідження виконано наступні завдання:

1. Здійснено аналіз режимної динаміки країн регіону в контексті «третьої хвилі» демократизації. Характерною ознакою політичного розвитку країн Південно-Східної Азії є відсутність змін за класичним визначенням «третьої хвилі» демократизації.

2. Досліджено чинники, що вплинули на політичну трансформацію в державах регіону. Так, зокрема, на часткову демократизацію Філіпін та Індонезії вплинув фактор соціально-економічної кризи, а не бажання політичних еліт до змін. Логіка модернізації мала місце лише у Таїланді. Поява значного середнього класу завдяки стійкому економічному зростанню призвела до суспільного тиску на користь демократизації.

3. Виявлено специфічні риси авторитарних та демократичних політичних режимів у Південно-Східній Азії. Так, зокрема, авторитарним режимам регіону винахідливість і прагматизм лідерів у створенні демократичних інститутів таким чином, щоб підтримувати обмеженість демократії. Щодо демократій, для них характерний стабільний консенсус щодо демократичних виборів як способу вибору керівництва та демонстрація здатності забезпечувати високий рівень управління та проведення реформ, спрямованих на інклюзивну участь і політичну підзвітність.

Розуміння Південно-Східної Азії лише через призму демократизації дуже обмежене. Не існує детермінованої траєкторії демократизації, яка спрямовує рішення еліт країн регіону. Насправді те, що ми бачимо, – винахідливість і прагматизм лідерів у створенні демократичних інститутів таким чином, щоб підтримувати обмеженість демократії. Це можна інтерпретувати як пристосування до політичної реальності, за якої необхідна певна форма демократії, хоч і обмежена, для політичної легітимності та виживання.

Залишається сподіватися, що еліти Південно-Східної Азії у вирішенні проблем та подоланні криз апелюватимуть до демократичних ідеалів. Чи перетнуться дві сфери Південно-Східної Азії в один тип режиму, який спрямований на просування та захист добробуту всіх своїх громадян, – питання майбутнього.

Бібліографічні посилання

- Ansell, B.W., Samuels, D.J. (2014). *Inequality and Democratization*. New York: Cambridge Univ. Press.
- Aspinall, E. (2014). *Indonesia's democracy is in danger, New Mandala*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.newmandala.org/indonesias-democracy-is-in-danger/> (дата звернення 18.09.22)
- Boudreau, P. (2009). For a Model of Supervision of Inductive Training in Supervising Tutors in Physical Education. *Education and Francophonie*, 37, 121-139.
- Case, W. (2009). Low-quality democracy and varied authoritarianism: Elites and regimes in Southeast Asia today. *The Pacific Review*, 22(3), 255-269.
- Case, W. (2015). *Routledge Handbook of Southeast Asian Democratization*. London: Routledge.
- Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Bell, Daniel A. (2006). *Beyond Liberal Democracy: Political Thinking for an East Asian Context*. Princeton University Press.
- Freedom House report*. (2016). Retrieved September 26, 2022 from https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf
- Hewison, K. (1999.) *After the Asian Crisis: Challenges to Globalisation*. University of New England
- Hungtington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Hungtington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Lacuata, R.C. (2016). EDSA fatigue: Why Bongbong Marcos is suddenly popular, ABS-CBN News, April 6. Retrieved September 11, 2022 from <https://news.abs-cbn.com/nation/04/05/16/edsa-fatigue-why-bongbong-marcos-is-suddenly-popular>
- Linz, J.J., Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Morgenbesser, L. (2016). *Behind the Facade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia*. Albany, NY: SUNY Press.
- O'Donnell, G., Schmitter, P. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press.
- Przeworski, A. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge University Press.
- Reilly, B. (2017). An elephant's graveyard? Democracy and development in East Asia. *Government and Opposition*, 52(1), 1-22.
- Reporters Without Borders, Indonesia*. (2022). Retrieved September 11, 2022 from <https://rsf.org/en/country/indonesia>
- Slater D., Arugay A. (2018). Polarizing Figures: Executive Power and Institutional Conflict in Asian Democracies. *American Behavioral Scientist*, 62(1).
- Slater, D. (2013). Democratic careening. *World Politics*, 65(4), 729-763.
- Sztompka, P. (1992). *Dilemmas of the Great Transition*. Harvard Center for European Studies Working Paper, 19. Cambridge, Mass.
- Ткач, О. (2021). Згорання демократії як небезпека повернення до авторитаризму. *Політичні дослідження*, 2, 170-185. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-2-9
- Ткач, О., Ткач, А. (2021). Особливості авторитарної демократизації в умовах глобалізації. *Політологічний вісник: Збірник наукових праць*, 87, 241-257.
- Ткач, О., Ткач, А. (2021a). Підтримка демократичної політичної системи суспільством як чинник ефективності урядів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 2(5), 55-64. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-6/8>
- Цвих, В.Ф. (2017). Громадянська непогора як вияв владного потенціалу громадянського суспільства. *Трибуна*, 2, 20-25.

References

- Ansell, B.W. & Samuels, D.J. (2014). *Inequality and Democratization*. New York: Cambridge Univ. Press.

- Aspinall, E. (2014). *Indonesia's democracy is in danger, New Mandala*. Retrieved September 18, 2022 from <https://www.newmandala.org/indonesias-democracy-is-in-danger/>
- Bell, Daniel A. (2006). *Beyond Liberal Democracy: Political Thinking for an East Asian Context*. Princeton University Press.
- Boudreau, P. (2009). For a Model of Supervision of Inductive Training in Supervising Tutors in Physical Education. *Education and Francophonie*, 37, 121-139.
- Case, W. (2009). Low-quality democracy and varied authoritarianism: Elites and regimes in Southeast Asia today. *The Pacific Review*, 22(3), 255-269.
- Case, W. (2015). *Routledge Handbook of Southeast Asian Democratization*. London: Routledge.
- Dahl, R.A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Freedom House report. (2016). Retrieved September 26, 2022 from https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf
- Hewison, K. (1999.) *After the Asian Crisis: Challenges to Globalisation*. University of New England
- Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Lacuata, R.C. (2016). EDSA fatigue: Why Bongbong Marcos is suddenly popular, ABS-CBN News, April 6. Retrieved September 11, 2022 from <https://news.abs-cbn.com/nation/04/05/16/edsa-fatigue-why-bongbong-marcos-is-suddenly-popular>
- Linz, J.J. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Morgenbesser, L. (2016). *Behind the Facade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia*. Albany, NY: SUNY Press.
- O'Donnell, G. & Schmitter, P. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Johns Hopkins University Press.
- Przeworski, A. (2000). *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge University Press.
- Reilly, B. (2017). An elephant's graveyard? Democracy and development in East Asia. *Government and Opposition*, 52(1), 1-22.
- Reporters Without Borders, *Indonesia*. (2022). Retrieved September 11, 2022 from <https://rsf.org/en/country/indonesia>
- Slater D. & Arugay A. (2018). Polarizing Figures: Executive Power and Institutional Conflict in Asian Democracies. *American Behavioral Scientist*, 62(1).
- Slater, D. (2013). Democratic careening. *World Politics*, 65(4), 729-763.
- Sztompka, P. (1992). *Dilemmas of the Great Transition*. Harvard Center for European Studies Working Paper, 19. Cambridge, Mass.
- Tkach, O. & Tkach, A. (2021). Osoblyvosti avtorytarnoi demokratyzatsii v umovakh hlobalizatsii [Features of authoritarian democratization in the context of globalization]. *Politolohichniy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats*, 87, 241-257. (in Ukrainian)
- Tkach, O. & Tkach, A. (2021a). Pidtrymka demokratychnoi politychnoi systemy suspilstvom yak chynnyk efektyvnosti uriadiv [Support of democratic political system by society as a factor of government efficiency]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia*, 2(5), 55-64. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-6/8> (in Ukrainian)
- Tkach, O. (2021a). Zghortannia demokratii yak nebezpeka povernennia do avtorytaryzmu [Democratic backsliding as a threat of a return to authoritarianism]. *Політичні дослідження*, 2, 170-185. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-2-9 (in Ukrainian)
- Tsvykh, V.F. (2017). Hromadianska nepokora yak vyjav vladnoho potentsialu hromadianskoho suspilstva [Civil disobedience as a manifestation of the power potential of civil society]. *Trybuna*, 2, 20-25. (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Артем Олександрович Хмельников

Кандидат політичних наук,

депутат Дніпровської міської ради,

пр. Яворницького, 75, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: artemhmelnykov22@protonmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-8161>

УДК 323.378

Artem Oleksandrovych Khmelnykov

Candidate of political sciences,

Deputy of the Dnipro City Council,

75 Yavornytskogo Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ЛОКАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ:
ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ФОРМУВАННЯ

Received 25 October 2022; revised 20 November 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352225

Анотація

Стаття присвячена здатності сучасних локальних політичних спільнот до сприйняття інновацій, подолання стереотипних настанов минулого, негативних поведінкових практик, яка актуалізується у зв'язку з процесами європейської інтеграції та глобалізації. Визначено інклюзивність локальних громад України як чинник, який вигідно відрізняє нашу державу від країни агресора. Метою дослідження є визначення чинників підвищення рівня інклюзивності громади як політичної спільноти. Охарактеризовано можливість включення нетрадиційних (непритаманних) локальній спільноті соціально-політичних груп до процесу прийняття локальних політичних рішень, а також механізмів політичного представництва. Було підкреслено, що корекція локальної політики не входить до компетенцій локального політичного менеджменту. Проаналізовано підходи до визначення жорсткої, м'якої або поміркованої політики інклюзивності має базуватися на міжнародно апробованих кейсах. Розкрито основні виміри місцевих проблем, які спонукають до корекції наявного стану ідентичності та усунення викликів конфліктогенних чинників. З'ясовано класичні погляди на проблему інклюзивності, які дозволяють побачити взаємозв'язок між ідейними та психологічними засадами локальної політичної ідентичності та проблемами місцевого розвитку. Розкрито, значення умов самодостатності громади та нових компонентів системи інклюзивності, які не будуть викликати «реакцію відторгнення». Доведено, що взаємозв'язок між громадою та політичною елітою держави визначає перелік варіантів щодо формування локальної політики інклюзивності. Встановлено, що контекст смислів політичної ідентичності формулює поведінкові стереотипи в центрах прийняття рішень, а також у громадському середовищі. Припущено, що бюджетна політика виступає простором взаємодії основних «титових» та «новітніх» соціально-політичних груп локального рівня. Встановлено, що потреби «нових» та «традиційних» груп у громаді будуть забезпечені з урахуванням можливостей спільноти. Зроблено висновок, що здатність локальних політичних акторів пристосуватися до нових учасників локальної поліції говорить про рівень зрілості та спроможності громади. Виявлено значення локальної політики інклюзивності є сукупність інституційних та ідейних чинників, які визначають порядок денний включення до локального політичного простору нових груп. Встановлено, що локальна ідентичність виступає основою сприйняття або несприйняття нових соціально-етнічних груп як загрози або як чиннику розвитку громади. Зазначено, що в умовах сучасної України істотним процесом, який впливає на інституційну спроможність сфері інклюзивності, є навички політичної участі в кожній конкретній громаді.

Ключові слова: політична інклюзивність, політична толерантність, соціально-економічні спільноти, групи інтересів, локальна еліта.

INCLUSIVENESS OF THE LOCAL POLITICAL COMMUNITY:
FEATURES AND CHALLENGES OF FORMATION

Abstract

The article is devoted to the ability of modern local political communities to perceive innovations, overcome stereotyped instructions of the past, negative behavioral practices, which is actualized in connection with the processes of European integration and globalization. The inclusiveness of local communities of

Ukraine is defined as a factor that favorably distinguishes our state from the aggressor country. The purpose of the study is to determine the factors of increasing the level of inclusiveness of the community as a political community. The possibility of including non-traditional (not inherent in the local community) socio-political groups in the process of making local political decisions, as well as mechanisms of political representation, is characterized. It was emphasized that the correction of local politics is not part of the competences of local political management. Approaches to defining a hard, soft or moderate policy of inclusiveness have been analyzed and should be based on internationally proven cases. The main dimensions of local problems are revealed, which lead to the correction of the existing state of identity and the elimination of the challenges of conflict-causing factors. Classical views on the problem of inclusivity have been clarified, which allow us to see the relationship between the ideological and psychological foundations of local political identity and the problems of local development. The meaning of the conditions of self-sufficiency of the community and new components of the system of inclusiveness, which will not cause a "rejection reaction", are revealed. It has been proven that the relationship between the community and the political elite of the state determines the list of options for the formation of a local policy of inclusiveness. It was established that the context of political identity meanings formulates behavioral stereotypes in decision-making centers, as well as in the public environment. It is assumed that budget policy acts as a space for interaction between the main "title" and "latest" socio-political groups at the local level. It has been established that the needs of "new" and "traditional" groups in the community will be provided taking into account the capabilities of the community. It was concluded that the ability of local political actors to adapt to new members of the local police indicates the level of maturity and capacity of the community. The value of the local policy of inclusiveness is revealed to be a set of institutional and ideological factors that determine the agenda for the inclusion of new groups in the local political space. It was established that local identity is the basis of perception or non-perception of new socio-ethnic groups as a threat or as a factor of community development. It is noted that in the conditions of modern Ukraine, the essential process that affects the institutional capacity of the sphere of inclusiveness is the skills of political participation in each specific community.

Keywords: *political inclusiveness, political tolerance, socio-economic communities, interest groups, local elite.*

Постановка проблеми.

В умовах сучасного демократичного політичного розвитку самоврядні громади постають перед викликами, спричиненими різноманітним соціально-демографічним складом. Ця ситуація ускладнюється кризовими соціально-економічними умовами. Тому перед локальним політичним менеджментом постають завдання створення сприятливого клімату для різних груп всередині громади. Важливого значення набувають механізми адекватного реагування на міграційні процеси глобального рівня. У контексті переміщення населення актуальності набуває можливість інтеграції нових етнічних та соціальних груп до структури та можливостей громади. Здатність сучасних локальних політичних спільнот до прийняття інновацій, подолання стереотипних настанов минулого, негативних поведінкових практик, актуалізується у зв'язку з процесами європейської інтеграції та глобалізації. В умовах сучасної кризи, спричиненої російською агресією, інклюзивність локальних громад Укра-

їни є чинником, який вигідно відрізняє нашу державу від країни агресора.

У зв'язку з цим актуальним є розгляд чинників та умов конституювання інклюзивності в рамках сучасних територіальних громад в Україні. Необхідним є розв'язання проблем та викликів, з якими стикається локальної політичний менеджмент. Існує потреба ідентифікації статичного та динамічного вимірів політичного розвитку громади.

Метою статті є визначення чинників підвищення рівня інклюзивності громади як політичної спільноти. Завданням статті є з'ясування шляхів укріплення терпимості в умовах соціально-економічних та військових криз.

Аналіз публікацій.

Зарубіжні та вітчизняні вчені активно розробляють інституційну спроможність та повітчині перспективи локальних громад. Зокрема, П.Ле Галес вивчає соціальні конфлікти та управління європейськими містами [Le Galès 2002], а також підйом місцевої політики на глобальному тлі [Le Galès 2021], Т.Кемени та

М.Сторпер розробляють пояснення переходів від конвергенції до дивергенції в рамках падіння та зростання міжрегіональної нерівності, [Kemeny, Storper 2020], Н.Керстінг, Дж.Колфілд, Р.А.Ніксон, Д.Олову, Х.Волманн аналізують реформу місцевого управління в глобальній перспективі [Kersting, Caulfield, Nickson, Olowu, Wollmann 2009], К.Краал, С.Вертовец розкривають складові громадянства в європейських містах, вивчаючи іммігранти, місцева політика та політика інтеграції [Kraal, Vertovec 2017], О.Барабаш аналізує локальні та глобальні підтексти політичних процесів і пошуки конституційного характеру в країнах латинської Америки та Карибського басейну [Барабаш 2020], Р.Ключник досліджує локальний протест як форма політичної участі у глобальному світі [Ключник 2018]. Попре ці значні доробки існує потреба аналізу інституційних чинників формування політики інклюзивності локальних громад.

Основний зміст.

Важливим параметром просування локальної політичної системи стану консолідованої демократії слід вважати інклюзивність. Цей параметр визначає можливість включення нетрадиційних (непритаманних) локальній спільноті соціально-політичних груп до процесу прийняття локальних політичних рішень, а також механізмів політичного представництва. Одним із проявів ступеня інклюзивності є ставлення громади до міграційних процесів. С.Швець слушно вважає, що «децентралізація здійснює вагомий вплив на розвиток локальної інтеграційної політики, муніципалітети з вищою автономією (незалежні міста, райони) мають більше шансів на розробку, ніж інші, оскільки вони мають тенденцію та стимул. Те саме стосується муніципалітетів з відносно більшою фінансовою свободою» [Швець 2021: 77].

Специфіка міграційної політики держави впливає на рівень інклюзивності локальної громади як політичної спільноти. Корекція такої політики не входить до компетенцій локального політичного менеджменту. Отже, на порядку денному з'являються заходи пом'якшення міграційних норм або їх належна (ситуаційна) імплементація. С.Швець обґрунто-

вано твердить, що «ступінь залученості іммігрантів та причини їх політичної неучасті (обмеження дій, політична активність, недовіра до органів місцевого самоврядування, низький рівень політичної культури) впливають на процеси створення та реалізації локальної міграційної політики, оскільки наявні проблеми можуть завадити проведенню заходів з реалізації, а значить помилки були наявні ще на першому етапі створення» [Швець 2021: 78].

Процеси децентралізації в сучасній Україні виступають тлом, яке визначає перелік опцій локальних політичних рішень стосовно інклюзивності. Жорстка, м'яка або поміркована політика інклюзивності має базуватися на міжнародно апробованих кейсах. С.Швець розглядає Україну як країну «яка поки не готова застосовувати європейські моделі локальної міграційної політики, однак непотрібно реалізовувати готові моделі. Україна може використовувати європейську практику та уроки, вдалі та невдалі моменти для створення власної локальної міграційної політики як складової частини державної міграційної політики в контексті децентралізації» [Швець 2021: 79].

Крім інституційно-організаційних чинників впровадження локальною політикою інклюзивності важливого значення набуває стан та динаміка формування локальної політичної ідентичності. Різні виміри цієї проблеми спонукають до корекції наявного стану ідентичності та усунення викликів конфліктогенних чинників. С.Махсма слушно стверджує, що «ідентичності локального рівня детермінуються комплексом специфічних «місцевих» факторів (територіально-географічних, історичних, політичних, соціально-економічних, соціокультурних, міфологічних, топонімічних та ін.), а також особливостями інших типів соціальних ідентичностей (етнічної, соціальної, громадянської, національної та ін.). Тому в структурі локальної ідентичності можна виділити різні соціальні аспекти: етнічний, релігійний, культурний, політичний, психологічний та ін.» [Махсма 2022: 43].

Для того, аби сформувати модель локальної політичної інклюзивності необхідна ідентифікувати модель ідентичності конкретної

громади. Класичні погляди на цю проблему дозволяють побачити взаємозв'язок між ідейними та психологічними засадами локальної політичної ідентичності та проблемами місцевого розвитку. «Локальна ідентичність належить до горизонтального типу ідентичностей, є первинною ланкою в ієрархії територіальних ідентичностей та вбудована у структуру регіонального і більш широкого простору (національного, глобального). Наявність локальних політичних інтересів та цінностей формують політичні ідентичності мешканців локальної спільноти», зауважує С.Махсма [Махсма 2022: 43].

Спроможність громади сформувати самодостатню локальну політичну ідентичність забезпечує можливість високого рівня інклюзивності. Такий стан стає нормою за умови самоусвідомлення більшості населення як частини автономної політичної спільноти. За умови самодостатності громади нові компоненти цієї системи не будуть викликати «реакцію відторгнення». С.Махсма доводить, що «консолідована локальна ідентичність посилює суб'єктність локального співтовариства у політичних процесах різних рівнів: локального, регіонального, загальнонаціонального» [Махсма 2022: 43].

Механізми формування локальної політичної ідентичності зумовлені не лише локальними, але й регіональними і загальнонаціональними політичними процесами. Взаємозв'язок між громадою та політичною елітою держави визначає перелік варіантів щодо формування локальної політики інклюзивності. Цей зв'язок транслює на локальний рівень норми та пріоритети загальнодержавної політики інклюзивності. С.Махсма досить раціонально бачить особливості локальної політичної ідентичності у демократичних країнах: «вони виявляються під час виборів, підтримки тих чи інших політичних лідерів та партій. При цьому дуже часто пріоритет надається регіональним чи місцевим політичним партіям, які активно функціонують на території локальної спільноти» [Махсма 2022: 45].

Ігрова парадигма загальнодержавної та локальної політичної ідентичності визначає рівень претензій до нових політичних груп.

Контекст смислів політичної ідентичності формує поведінкові стереотипи в центрах прийняття рішень, а також у громадському середовищі. Це знаходить прояв у політичній медіасфері. Є. Малюк демонструє, що «політичні ігри в широкому сенсі пропонують широкі можливості щодо переконання гравця як за допомогою класичних видів риторики – візуальної, вербальної, – так і нової, притаманної серед інших медіа лише відеоіграм, процедурної риторики. Більшість політичних ігор експлуатує меми, пов'язані з політикою» [Малюк 2017: 112].

Інституційні та організаційні чинники формування локальної політики інклюзивності тісно пов'язані з процесами розподілу ресурсів локальної громади. Бюджетна політика виступає простором взаємодії основних «титкульних» та «новітніх» соціально-політичних груп локального рівня. Вітчизняні науковці О.Вінницька, І.Бержанір та Н.Гвоздей ефективною називають бюджетну політику, «концепція якої забезпечує максимально можливе на даному етапі досягнення мети фінансової діяльності державного підприємства і забезпечення бюджетної рівноваги на основі найбільш повної реалізації функціональних можливостей (функцій) бюджету» [Вінницька, Бержанір, Гвоздей 2018: 39].

Ефективність локального бюджетування як наслідок діяльності локального політичного менеджменту може стати вагомим підґрунтям дієвої локальної політики інклюзивності. За цих умов потреби «нових» та «традиційних» груп у громаді будуть забезпечені з урахуванням можливостей спільноти. Передумовою цього є відкритість та спроможність громади до консенсусу. О.Вінницька, І.Бержанір та Н.Гвоздей вірно вказують, що «бюджетна політика органів місцевого самоврядування відображає суперечливий характер соціально-економічного розвитку територій. З одного боку, низький рівень кількості і якості, соціальних благ і послуг, які надаються державою, послуги і потреби в структурній перебудові економіки вимагають проведення політики суттєвого збільшення державних видатків (видатки органів місцевого самоврядування) на основі зростання податкових і

інших прибуткових джерел» [Вінницька, Бержанір, Гвоздей, 2018: 38].

Забезпечення згоди в рамках консолідованої локальної політики інклюзивності висуває вимоги щодо проактивної політичної участі. Здатність локальних політичних акторів пристосуватися до нових учасників локальної поліції говорить про рівень зрілості та спроможності громади. Для Л.Доскіч громадська участь постає як «можливість та здатність громадян отримувати інформацію щодо владного рішення, публічно її обговорювати, формувати власну консолідовану позицію та відстоювати її у процесі взаємовідносин із органами місцевого самоврядування та державного управління» [Доскіч 2018: 151].

Політична участь локальної громади визначає певні звичаї та підходи до політичної діяльності. Вона може мати значний, достатній або недостатній, рівень відносно проблем політичного представництва. Л.Доскіч розглядає політичну участь на рівні місцевого самоврядування «як залучення членів певної соціально-політичної спільноти [міста, села, селища, об'єднаної територіальної громади] до процесу політико-владних відносин, вплив місцевої громади на перебіг соціально-політичних процесів на її території та на формування владних політичних структур місцевого самоврядування» [Доскіч 2018: 151].

Цікавим кейсом для розуміння динаміки формування локальної політики інклюзивності в Україні слід вважати кейси перейменування топонімів у рамках процесів декомунізації. В різних громадах ці процеси відбивають політичну участь та особливості ідентичності як на рівнях локальної еліти, так і громади. Очевидно, Н.Ротар має рацію, коли підсумовує харківський досвід декомунізації. «Отже, рішення органів та посадових осіб органів місцевого самоврядування залишали комуністичну спадщину у назвах міських районів. З 9 адміністративних районів, 7 підпадали під дію Закону, однак перейменування зазнавали тільки 5, з яких тільки 3 були перейменовані фактично та численних назвах вулиць (Посівкомівська, Профінтерну, Колгоспна). Наведені практики органів місцевого самоврядування Харкова, зокрема в частині перейменування

адміністративних районів міста, засвідчують застосування елементів символічного спротиву сутності декомунізації символічного простору міста. Саме він спричинив розгортання другого етапу декомунізації топонімичної карти Харкова», стверджує українська вчена [Ротар 2021: 216].

Таким чином, локальна політика інклюзивності є сукупністю інституційних та ідейних чинників, які визначають порядок денний включення до локального політичного простору нових груп. Якщо вимоги є завищеними, інтеграція нових членів до процесів локального політичного менеджменту відбувається повільно. Водночас модель локальної політики ідентичності пов'язана із специфікою кожної конкретної громади.

Висновки.

Таким чином, політична інклюзивність громад визначається як їх спроможність сприйняти спроби політичного представництва з боку нових соціально-демографічних або етнічних груп. При цьому якщо громада здатна включити ці групи до процесів представництва політичних інтересів, артикуляції потреб, спроб участі у прийнятті рішень на прозорих толерантних засадах, то цілком можна вести мову про формування основ режиму політичної інклюзивності.

Локальна ідентичність виступає основою сприйняття або несприйняття нових соціально-етнічних груп як загрози або як чиннику розвитку громади. В умовах сучасної України істотним процесом, який впливає на інституційну спроможність сфері інклюзивності є навички політичної участі в кожній конкретній громаді [див.: Доскіч 2017]. Недостатність артикуляції політичної позиції формує ситуацію відсутності згоди та консенсусу.

У зв'язку з цим існує потреба поширення практики публічного діалогу, створення в просторі для висловлювання потреб та шляхів їх задоволення. Важливу роль відіграє відкритість та циркуляція еліт, рівноправ'я всіх інституалізованих груп, політична та правова культура громадян. Вказаний аспект формує перспективу подальших досліджень теми, порушеної в даній статті.

Бібліографічні посилання

- Kemeny, T., Storper, M. (2020). The fall and rise of interregional inequality: explaining shifts from convergence to divergence. *Sci. Reg.*, 19(2), 175-98.
- Kersting, N., Caulfield, J., Nickson, R.A., Olowu, D., Wollmann, H. (2009). *Local Governance Reform in Global Perspective*. Wiesbaden, Ger.: Springer-Verlag.
- Kraal, K., Vertovec, S. (2017). *Citizenship in European Cities: Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. London: Routledge.
- Le Galès, P. (2002). *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford, UK: Oxford Univ. Press.
- Le Galès, P. (2021). The Rise of Local Politics: A Global Review. *Annual Review of Political Science*, 24(1), 345-363.
- Барабаш, О. (2020). Локальні та глобальні підтексти політичних процесів і пошуки конституційного характеру в країнах латинської Америки та Карибського басейну. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, 29, 154-162.
- Вінницька, О.А., Бержанір, І.А., Гвоздей, Н.І. (2018). Суть та фундаментальні напрями розвитку бюджетної політики на локальному рівні. *Економіка. Фінанси. Право*, 3, 38-41.
- Доскіч, Л.С. (2017). Політична участь на локальному рівні: теоретико-методологічні засади визначення та практика функціонування в умовах реформування системи місцевого самоврядування України. *Гілея: науковий вісник*, 125, 398-403.
- Доскіч, Л.С. (2018). Трансформація політико-правових механізмів участі членів локальних спільнот в процесі адміністративно-територіальної реформи: польський досвід та українські реалії. *Держава і право. Серія: Політичні науки*, 81, 146-158.
- Ключник, Р. (2018). Локальний протест як форма політичної участі у глобальному світі. *Evropský politický a právní diskurz*, 5(2), 177-183.
- Малюк, Є.О. (2017). Риторика політичних відеоігор у глобальному та локальному контексті. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія*, 25, 108-114.
- Махсма, С.Г. (2022). Функціональний аналіз локальної ідентичності як ресурсу політичного розвитку локальної спільноти. *Політикус*, 2, 42-47.
- Ротар, Н.Ю. (2021). Особливості реалізації політики декомунізації символічного простору в локальних макроспільнотах України. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*, т.9, 207-231.
- Швець, С.Л. (2021). Формування місцевої міграційної політики в контексті локальної демократії. *Політикус*, 5, 76-80.

References

- Barabash, O. (2020). Lokalni ta hlobalni pidteksty politychnykh protsesiv i poshuky konstytutsiinoho kharakteru v krainakh latynskoi Ameryky ta Karybskoho baseinu [Local and global implications of political processes and constitutional searches in the countries of Latin America and the Caribbean]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofovsko-politolohichni studii*, 29, 154-162. (in Ukrainian)
- Doskich, L.S. (2017). Politychna uchast na lokalnomu rivni: teoretyko-metodolohichni zasady vyznachennia ta praktyka funktsionuvannia v umovakh reformuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy [Political participation at the local level: theoretical and methodological principles of definition and practice of functioning in the conditions of the reform of the local self-government system of Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 125, 398-403. (in Ukrainian)
- Doskich, L.S. (2018). Transformatsiia polityko-pravovykh mekhanizmv uchasti chleniv lokalnykh spilnot v protsesi administratyvno-terytorialnoi reformy: polskyi dosvid ta ukrainski realii [Transformation of political and legal mechanisms of participation of members of local communities in the process of administrative and territorial reform: Polish experience and Ukrainian realities]. *Derzhava i pravo. Seriiia: Politychni nauky*, 81, 146-158. (in Ukrainian)
- Kemeny, T. & Storper M. (2020). The fall and rise of interregional inequality: explaining shifts from convergence to divergence. *Sci. Reg.*, 19(2), 175-98.
- Kersting, N, Caulfield, J, Nickson, R.A., Olowu D. & Wollmann, H. (2009). *Local Governance Reform in Global Perspective*. Wiesbaden, Ger.: Springer-Verlag.

- Kliuchnyk, R. (2018). Lokalnyi protest yak forma politychnoi uchasti u hlobalnomu sviti [Local protest as a form of political participation in the global world]. *Evropský politický a právní diskurz*, 5(2), 177-183. (in Ukrainian)
- Kraal, K. & Vertovec, S. (2017). *Citizenship in European Cities: Immigrants, Local Politics and Integration Policies*. London: Routledge.
- Le Galès, P. (2002). *European Cities: Social Conflicts and Governance*. Oxford, UK: Oxford Univ. Press.
- Le Galès, P. (2021). The Rise of Local Politics: A Global Review. *Annual Review of Political Science*, 24(1), 345-363.
- Makhsma, S.H. (2022). Funktsionalnyi analiz lokalnoi identychnosti yak resursu politychnoho rozvytku lokalnoi spilnoty [Functional analysis of local identity as a resource of political development of the local community]. *Politykus*, 2, 42-47. (in Ukrainian)
- Maliuk, Ye.O. (2017). Rytoryka politychnykh videoihor u hlobalnomu ta lokalnomu konteksti [The rhetoric of political video games in global and local contexts]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Kulturolohiia*, 25, 108-114. (in Ukrainian)
- Rotar, N.Iu. (2021). Osoblyvosti realizatsii polityky dekomunizatsii symvolichnoho prostoru v lokalnykh makrosopilnotakh Ukrainy [Peculiarities of implementation of the policy of decommunization of symbolic space in local macrocommunities of Ukraine]. *Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment*, t.9, 207-231. (in Ukrainian)
- Shvets, S.L. (2021). Formuvannia mistsevoi mihratsiinoi polityky v konteksti lokalnoi demokratii [Formation of local migration policy in the context of local democracy]. *Politykus*, 5, 76-80. (in Ukrainian)
- Vinnytska, O.A., Berzhanir, I.A. & Hvozdei, N.I. (2018). Sut ta fundamentalni napriamy rozvytku biudzhethnoi polityky na lokalnomu rivni [The essence and fundamental directions of the development of budget policy at the local level]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 3, 38-41. (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Катерина Андріївна Швець

Аспірантка кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя 21, Вінниця, 21021, Україна

E-mail: k.shvets@donnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5272-3268>

УДК: 32.321.342.2.353

Kateryna Shvets

PhD student of of the Department of Political Science and Public Administration Vasyl Stus Donetsk National University, 21 600-richchia str., Vinnytsia, 21021, Ukraine

**КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
«IMPERFECT DEMOCRACIES» НА ПРИКЛАДІ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ**
Received 24 October 2022; revised 20 November 2022; accepted 12 December 2022
DOI: 10.15421/352226

Анотація

У статті визначено, що публічне управління як в демократичних державах, так і в державах, що перебувають на шляху до демократії, залежить від низки чинників: історичного минулого, економічного розвитку, територіальної приналежності, глобальних політичних та інтеграційних процесів, національних особливостей. Значний вплив на формування тої чи іншої моделі публічної політики держави, а особливо на формування відносин «знизу – вгору» мають: рівень розвитку громадянського суспільства та політичної культури, рівень довіри до органів публічної влади, розвиток е-урядування та е-демократії. Встановлено, що державам недосконалої демократії притаманні і свої особливості. До характерних рис Литовської моделі публічного управління, яке формувалося на різних етапах адміністративних перетворень у Литві та сприяло встановленню двохстороннього зв'язку зверху – вниз та знизу – вгору між владою і суспільством, доречно віднести такі: зниження надлишкового державного регулювання; підвищення якості державних послуг; нарощування ефективності діяльності органів публічної влади; підвищення інформаційної транспарентності у роботі державних органів та організацій. Натомість в Польщі, не зважаючи на ряд демократичних перетворень, публічне управління ще досі залишається вертикальним з певними елементами діалогової політики. В країні доволі ефективний громадський контроль, запроваджено ряд механізмів електронного врядування, але низка державних рішень впроваджується без публічних консультацій, мало використовуються показники ефективності, аудит та експертні оцінки, відсутні відкриті конкурси на заміщення вакантних публічних посад.

Таким чином, проведене компаративне дослідження в зазначених країнах за методом бінарного лангитюдного темпорального порівняння дозволило виокремити модель публічної політики держав недосконалої демократії, яка відрізняється децю меншим полем взаємодії між владою і суспільством, причиною чого є наявність окрім конструктивних факторів, цілого ряду деструктивних, які гальмують розвиток публічної політики.

До деструктивних факторів можна віднести: не чітка законодавча регламентація правового статусу всіх учасників суспільно-політичного процесу, централізація влади, корупція, відсутність прямих, вільних виборів; відсутність або ігнорування інституту референдуму; відсутність активного громадянського суспільства; низький економічний розвиток держави; малий проширок середнього класу; низький рівень політичної та правової культури і свідомості; олігархія та наявність фінансових кланів тощо.

Ключові слова: *компаративний аналіз, публічна політика, державне управління, ліберальні демократії, модель недосконалої демократії.*

**COMPARATIVE ANALYSIS OF PUBLIC POLICY MODELS OF
«IMPERFECT DEMOCRACIES» USING THE EXAMPLES OF LITHUANIA AND POLAND**

Abstract

The article determines that public administration both in democratic states and in states on the way to

democracy depends on a number of factors: historical past, economic development, territorial affiliation, global political and integration processes, national characteristics. The level of development of civil society and political culture, the level of trust in public authorities, the development of e-government and e-democracy have a significant influence on the formation of this or that model of public policy of the state, and especially on the formation of "bottom-up" relations. It has been established that the states of imperfect democracy have their own characteristics. Among the characteristic features of the Lithuanian model of public administration, which was formed at various stages of administrative transformations in Lithuania and contributed to the establishment of a two-way connection from top to bottom and bottom to top between the government and society, it is appropriate to include the following: reduction of excessive state regulation; improving the quality of public services; increasing the effectiveness of public authorities; increasing information transparency in the work of state bodies and organizations. On the other hand, in Poland, despite a number of democratic transformations, public administration still remains vertical with certain elements of dialogue politics. Public control is quite effective in the country, a number of e-governance mechanisms have been introduced, but a number of state decisions are implemented without public consultations, performance indicators, audits and expert evaluations are rarely used, and there are no open tenders for filling vacant public positions.

Thus, the comparative study conducted in the specified countries using the method of binary longitudinal temporal comparison made it possible to single out the model of public policy of the states of imperfect democracy, which is characterized by a slightly smaller field of interaction between the government and society, the reason for which is the presence, in addition to constructive factors, of a number of destructive factors that inhibit development public policy.

Destructive factors include: unclear legislative regulation of the legal status of all participants in the socio-political process, centralization of power, corruption, lack of direct, free elections; absence or ignoring of the referendum institution; lack of an active civil society; low economic development of the state; a small stratum of the middle class; low level of political and legal culture and consciousness; oligarchy and presence of financial clans, etc.

Key words: *comparative analysis, public policy, public administration, liberal democracies, model of imperfect democracy.*

Постановка проблеми.

Розвиток сучасної демократії напряму пов'язаний з рівнем розвитку публічної політики та управління. Інститут публічної політики є тим соціально-політичним утворенням, яке за своєю природою покликане виступати умовою та засобом, що дозволяє суспільству формувати стратегічний «порядок денний», створювати внутрішні стимули та цінності суспільно-політичного розвитку, переводити конфлікти, що виникають у цьому процесі, у позитивно-функціональне русло, перетворюючи їх у елемент соціальної динаміки. Сучасну демократію неможливо розглядати відокремлено від таких процесів як відкритість і прозорість дій влади, підзвітність влади, рівень залученості громадянського суспільства до публічного управління та його вплив на процес прийняття політичних рішень, зацікавленість влади у співпраці з громадянським суспільством, публічний контроль дій влади тощо. В свою чергу на становлення та функціонування тої чи іншої моделі публічної

політики впливають культурно-історичні традиції держави, рівень економічного розвитку, політико-правовий режим, інституційні особливості політичної системи, рівень розвитку громадянського суспільства, політичної культури та свідомості.

Відповідно до індексу демократії, розробленого англійським дослідницьким центром Economist Intelligence Unit, всі сучасні держави поділяються на повноцінні (ліберальні) демократії, недосконалі демократії, перехідні режими, автократичні режими. Даний індекс базується на п'яти категоріях: виборчий процес та плюралізм, політична участь, функціонування уряду, політична культура і громадянські свободи. Суть повноцінної демократії або ліберальної демократії полягає в тому, що населення має право управління країною. У таких державах права та політичні свободи громадян не лише поважаються, а й охороняються на законодавчому рівні. Для країн із ліберальною демократією характерна незалежна судова система. Країни з повноцін-

ною демократією мають індекс від 8 і вище. Сьогодні у світі всього 21 країна з ліберальною формою демократії (Норвегія, Фінляндія, Швеція, Велика Британія, Ісландія та інші). Недосконала або неліберальна демократія – режим, який передбачає часткове володіння населенням владою. Для прикладу, в країні можуть справедливо відбуватися вибори, але права громадян частково обмежуються або порушуються тими ж засобами масової інформації, шляхом інформаційної агітації чи пропаганди. Недосконала демократія, згідно даних 2021 року поширена серед 53 країн (Франція, США, Естонія, Латвія, Польща, Молдова тощо). Країни з недосконалою демократією характеризуються індексом від 6 до 8. Гібридний режим або перехідний відрізняється нейтральністю. Цей режим є щось середнім між демократією та авторитаризмом. Іншими словами, це проміжний варіант, де з одного боку влада належить народу, але водночас країною керує парламент. Даний режим відрізняється стабільністю, тобто держава може багато років існувати за умов такого режиму навіть за ймовірності настання державних переворотів. Гібридний режим може згодом переродитися на автократію чи демократію, але найчастіше він слабшає і перетворюється на демократичний лад. Для гібридного режиму характерні індекси від 4 до 6. На сьогоднішній день із гібридним режимом існує 34 країни (Україна, Мексика, Грузія, Туреччина та інші). За автократії влада належить одній людині, або певній правлячій партії. Автократія диктує абсолютизм, деспотію та самодержавство. Яскравим прикладом автократичного режиму є Північна Корея, Росія, Китай, Білорусія, Афганістан. Країни з автократією вирізняються індексом нижче 4. На сьогоднішній день у світі 59 країни з авторитарним режимом правління [Democracy Index 2022].

Метою статті є здійснити компаративний аналіз сучасних моделей публічної політики в країнах недосконалої демократії (Литви та Польщі) сформованих під впливом глобальних трендів та внутрішньо-політичних детермінаційних факторів.

Виклад основного матеріалу.

Для повноти нашого дослідження вважає-

мо за необхідне зупинитися на вивченні досвіду реалізації моделей публічної політики у перехідних системах, недосконалих демократіях Литви та Польщі, позаяк Україна неодноразово запозичувала практики демократичних перетворень даних держав [Democracy Index 2022].

Як і Україна, раніше дані країни перебували під впливом або в складі Радянського Союзу. Сьогодні ці держави ще перебувають в процесі трансформації своїх політичних систем, адже саме демократичні перетворення та євроінтеграційні процеси стали каталізатором ряду політичних змін та спричинили необхідність вироблення власної моделі публічного управління для низки країн колишнього соцтабору.

Литва стала першою радянською республікою, яка заявила про свою незалежність. 1988 року було створено Литовський рух за перебудову («Саюдіс»). Його представники під час виборів до Верховної Ради Литовської РСР у лютому 1990 року отримали більшість мандатів. Нова Верховна Рада Литви 11 березня 1990 року проголосила незалежність республіки. Державна Рада СРСР визнала незалежність Литовської Республіки 6 вересня 1991 року. Через коливання міжнародного співтовариства формальне визнання нової незалежної держави почалося за кілька місяців, і лише у серпні-вересні 1991 року, після розпаду СРСР, Литва остаточно здобуває незалежність.

На відміну від інших пострадянських республік, у країн Балтії в ХХ столітті в міжвоєнний період був двадцятирічний досвід державності, причому як демократії, так і авторитаризму. Саме він у 1990-1991 роках став для багатьох правоконсервативних політиків тим «історичним ідеалом», «міфом», який пропонувалося покласти в основу державного будівництва балтійських держав, що знову отримали незалежність.

Після відновлення незалежності у Литві була проведена фундаментальна політико-правова реформа, метою якої стала трансформація усєї правової системи відповідно до норм нової демократичної Конституції. Згідно з основним законом держави, прийня-

тим на референдумі 25 жовтня 1992 року, державна влада в Литві здійснюється Сеймом, Президентом, Урядом та Судом (ст. 5), сформована парламентсько-президентська республіка. На відміну від Латвії та Естонії, де президента обирає парламент, у Литві народ сам обирає главу держави, який наділяється вельми чіткими повноваженнями. Водночас влада президента врівноважується Сеймом, Урядом та Конституційним судом. Балансу сил також сприяє змішана виборча система під час виборів до Сейму, коли половина депутатів обирається за мажоритарною, а друга половина – за пропорційною системою. В даний час ведеться дискусія про доцільність внесення поправок до основного закону країни. Зокрема, пропонується відобразити соціальну спрямованість держави, а не лише її демократичний характер, спростити можливість проведення референдумів, зменшивши кількість необхідних підписів із 300 тисяч до 100 тисяч [Лізовська 2019]. Таким чином, можемо стверджувати, що Литва взяла за зразок Скандинавську модель публічної політики, що була описана вище.

Після виходу зі складу СРСР Литва так само, як і її прибалтійські сусіди, почала орієнтуватися на європейську інтеграцію, яка не допускала у країнах – кандидатах на членство в ЄС – наявність таких політичних інституцій, які сумісні із сильною авторитарною владою. З урахуванням цієї обставини, а також довоєнного досвіду, інституту президента у Литві відведено значно меншу роль, ніж в інших пострадянських державах.

Членство в ЄС вплинуло на масштаби, характер та темпи реформування публічної системи управління. Одним із ключових факторів успішного економічного розвитку є якість державного управління, його адаптивність та еластичність, що дозволяють враховувати нові соціальні та політичні запити, які формуються у громадян держави в умовах переходу до постіндустріального суспільства.

Варто зазначити, що Литва найбільш послідовно із країн Центральної та Східної Європи здійснювала адміністративну реформу, включаючи перетворення у сфері державної служби. Слід зазначити, що ще на початко-

вому етапі відновлення державності у політичних та академічних колах країни виникла широка дискусія щодо вибору оптимальної моделі державного управління в умовах трансформації суспільного устрою. Відомі литовські дослідники А.Бекста та А.Петкевичус відзначають, що розробкою стратегії реформ займався відразу кілька експертних спільнот, включаючи найбільш впливову групу професора П.Вайтекунаса, якій в 1993 році уряд офіційно доручив продовжувати розпочату роботу [Holubko 2010]. До першочергових завдань, що пропонували вирішувати реформатори, належали: чітке розмежування повноважень між центральною виконавчою владою та місцевими органами влади; створення системи місцевого самоврядування; побудова ієрархічної системи територіально-адміністративних одиниць; створення умов для ефективного державного та регіонального управління. Напрацювання групи П.Вайтекунаса стали надалі основою для формування базового законодавства у сфері державного управління у Литві. На цьому етапі проведення реформ ключова роль у їх підготовці та реалізації належала Сейму. 1994 року для кардинальної перебудови державного управління по лінії виконавчої влади було створено Міністерство з адміністративної реформи та місцевих органів влади, яке проіснувало до 2001 року. У 1990-ті роки здійснено масштабну адміністративно-територіальну реформу та створено сучасну систему місцевого самоврядування, сформовано досить гнучку та оптимальну структуру органів центральної влади. Цілі адміністративної реформи були спрямовані на підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади, а також якості та доступності державних послуг, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу, зумовлених державним регулюванням економіки. Крім того, ставилися завдання переходу на систему принципів та механізмів управління за результатами, посилення відкритості та прозорості у діяльності державних органів, формування ресурсного та кадрового потенціалу для проведення процесу реформування державної служби [Лізовська 2019].

В даний час розробку державної політи-

ки у сфері публічного управління, організацію, міжвідомчу координацію та контроль за її реалізацією, покладено на Міністерство внутрішніх справ. До завдань відомства належать: підготовка законопроектів та інших правових актів щодо системи публічного управління; надання адміністративних послуг; адміністрування системи надання державних послуг; вдосконалення внутрішнього управління державними установами та організаціями; формування політики управління якістю у сфері державного управління, а також аналіз та оцінка досвіду держав – членів ЄС та інших країн з метою його можливого використання на національному рівні; розробка політики щодо зниження адміністративного навантаження на громадян [Holubko 2010].

Основним правовим актом, що регулює сферу державного управління, є Закон про державне управління, ухвалений 1999 року. Цей правовий акт встановлює суб'єктів державного управління, визначає засади їхньої діяльності, встановлює основи адміністративного регулювання, управління системою державних послуг (Republic of Lithuania. Law on public administration). З метою забезпечення послідовного та цілеспрямованого процесу модернізації системи державного управління, крім згаданого закону, МВС республіки виходить із Посібника з удосконалення структури системи виконавчої влади, затвердженого Урядом Литви в 2016 року, та Програми вдосконалення державного управління на 2012-2020 роки. Основна мета програми – забезпечити високу якість державного управління, щоб усі його органи функціонували відкрито, відповідально, ефективно витрачали кошти платників податків, приймали необхідні для цього рішення та надавали послуги, яких найбільше потребують жителі країни [Zybala 2015].

В даний час основний вектор адміністративної реформи спрямований на модернізацію державних та місцевих органів влади у контексті концепції New Public Management, що передбачає органічну імплементацію ринкових засад у систему державного управління.

У рамках сприяння сталому розвитку інформаційного суспільства Литовською Республікою була реалізована Програма розвит-

ку інформаційного суспільства на 2014-2020 роки «Цифровий порядок денний дня Литовської Республіки», в якій було визначено, що саме Інтернет є життєво важливим інструментом, який використовуються у всіх сферах діяльності, а також для отримання всього спектра електронних послуг. Сама ж Програма реалізувалася з метою максимального та безпечного використання інформаційних та комунікаційних технологій.

Окрім того, урядом Литви затверджена Програма вдосконалення державного управління на 2012-2020 рр., яка передбачає відкритість для громадського суспільства процесів державного управління і заохочення громадськості до активної участі в них. Для реалізації зазначеної ініціативи в Канцелярії Уряду Литовської Республіки діє Відділ громадян та відкритого уряду Департаменту комунікації, який забезпечує щоденний прийом для пересічних громадян, представників бізнесу, неурядових організацій тощо, розглядаючи їхні скарги, пропозиції, вирішуючи їхні проблеми, надаючи консультації та необхідну інформацію. Аналогічні консультативні пункти діють у кожному з міністерств Литви. Один раз на тиждень консультації проводяться одним з Міністрів Уряду Литви. Окрім того, Уряд створив сайт Громадських консультацій, на якому розміщуються теми для обговорення. Усі міністерства на власних сайтах мають розділ присвячений законодавчим ініціативам та поточним питанням над якими працює міністерство. Міністерства сприяють проведенню громадських консультацій, за результатами яких готуються доповіді про участь громадянського суспільства у вирішенні тих чи інших питань [Чальцева, Швець 2020].

З метою полегшення доступу громадськості до публічної інформації в Литві створено так звані Електронні ворота влади (www.evaldzia.lt), завдяки яким фізичні та юридичні особи можуть отримати певний перелік послуг через інтернет (www.epaslaugos.lt). З метою покращення надання електронних послуг в Литві діє принцип Єдиного вікна, який полягає в тому, що людина, звертаючись до державної установи з метою отримання конкретної послуги, може не здійснювати збір

довідок, необхідних для розгляду цього питання. Зазначену функцію здійснює в електронному вигляді сама державна установа. З метою удосконалення засобів боротьби з корупцією та залучення до цього процесу громадянського суспільства, на сайтах державних установ Литви надано перелік контактів (телефонні номери і електронні адреси), за якими може надходити в анонімному режимі інформація про випадки корупції. Крім того, у Міністерстві внутрішніх справ створено окремий відділ «Попередження корупції», який працює безпосередньо з громадянським суспільством з проблеми ліквідації корупції [Чальцева, Швець 2020].

Загалом, електронне правління в Литві є доволі прогресивним і ефективним, про що свідчить 24 місце, яке займає країна в рейтингу електронного правління ООН за 2022 рік [UN E-Government Survey 2022]. Впровадження технологій електронного урядування у Литві призводить до переосмислення ролі і функцій влади, зростання можливостей контролю за ефективністю діяльності органів влади на різних рівнях, спрощення управлінських процедур, скорочення адміністративних витрат, застосування сучасних методів державного управління, досягнення якісно нового рівня управління державою і суспільством у цілому, а також зміцнення довіри до інститутів держави.

Отже, як бачимо, аналіз та оптимізація процесів, а також усунення дублюючих дій, зниження адміністративного навантаження, стали важливою частиною роботи державної адміністрації. З моменту запуску Плану реформування державного управління якість та доступність державних послуг для населення постійно покращуються завдяки дедалі ширшим можливостям, що надаються інформаційними та комунікаційними технологіями. І хоча не всі проблеми ще вирішено, прогрес очевидний. Процес покращення послуг непростий та нешвидкий, але Латвія має ясне бачення – країна має стати лідером у галузі цифрових послуг, а громадяни повинні мати легкий доступ до всіх послуг державного управління.

Сучасна державна політика постсоціаліс-

тичної Польщі почала формуватися наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Глибока політико-економічна криза, а також відкритий конфлікт між владою та населенням призвели до падіння соціалістичного режиму та радикальних економічних і політичних змін у ході перетворень. Системні зміни були направлені на досягнення економічної стабільності в країні, внесення змін до інституційної та правової систем, налагодження тісної співпраці з країнами Західної Європи. Для реалізації таких комплексних перетворень було запроваджено дерегуляцію (обмеження можливості держави прямо втручатися в роботу ринку), деєтатизацію (поступове усунення держави від економічної діяльності), лібералізацію (ринкові механізми регулювання економічної діяльності засновані на принципах рівності всіх учасників ринку), приватизацію та комуналізацію (підвищення ролі місцевого самоврядування), а також реструктуризацію (у сфері власності, капіталу, виробництва та інвестицій). Запровадження таких масштабних системних змін було пов'язане з високими ризиками та потребувало значних соціально-економічних витрат, а також прийняття нетрадиційних політичних рішень [Chaltseva, Neprytska 2020].

Наступний етап формування державної політики розпочався з підготовки Польщі до вступу в Європейський Союз і триває досі. Угода про асоціацію з ЄС (1991 р.) стала початком нового етапу реформ і системних змін. Це також вплинуло на процес формування національної моделі публічної політики, що проявилось у спробах впровадження методології її функціонування в рамках структур ЄС. До успішного завершення процесу вступу Польщі до ЄС 1 травня 2004 року політико-правові зусилля були спрямовані на гармонізацію польської державної політики з державною політикою країн ЄС. Наднаціональні нормативні документи соціального партнерства, які слугували для Польщі орієнтирами для побудови публічного простору, включали Білу книгу про державне урядування в Європі (2001 р.), Білу книгу про європейську комунікаційну політику (2006 р.) та статтю 11 Договору про Європейський Союз (2009 р.). Ці документи окреслили ключові принципи

діалогової взаємодії (відкритість, співучасть, підзвітність, ефективність та координація) між громадянським суспільством з одного боку та центральною і місцевою владою з іншого [Chaltseva, Neprytska 2020].

Результатом цих кроків стала низка позитивних досягнень у сфері розвитку державної політики в Польщі. Політика ринку праці, соціальна політика та освітня політика є одними з найбільш вдалих прикладів. Крім того, Мін-регіон запроваджує дієві заходи, спрямовані на переформатування механізму розробки стратегічних програм розвитку, які безпосередньо пов'язані з публічною політикою держави.

Погоджуємося з професором О.Чальцевою, яка говорить, що впровадження інноваційних моделей управління (New Public Management, Good Governance, e-Governance, Open Government Partnership) у Польщі сприяли переходу від вертикальної моделі державної політики до діалогової, хоча такі програми як «е-Польща» та «Польська брама» не були повністю реалізовані [Chaltseva, Neprytska 2020].

В Польщі доволі ефективним є громадський контроль, який еволюціонував і тепер має системний, багатовекторний характер (правовий захист, моніторинг, благодійність, соціальна сфера, вибори). Окрім того, для посилення участі громадськості, в країні активно використовуються Інтернет-технології. Як приклад можемо навести веб-сайт <http://mamprawowiedziec.pl>, де розміщується інформація про обраних державних службовців. Іншим прикладом є портал www.sejstometr.pl, де можна легко стежити за роботою Сейму, а також за змінами в польському законодавстві. Крім того, з'явилися ініціативи щодо моніторингу процесу відбору людей на найвищі посади в державі (Генерального прокурора на <http://www.hfhrpol.waw.pl/prokurator/>, кандидатів на посаду суддів Конституційного трибуналу на <http://inpris.yumistudio.pl/wazne/omx-monitoring/wybory-do-tk-omx-tk/>, Генерального інспектора персональних даних на <http://www.panoptykon.org/content/zaczynamy-obywatelskimonitoring-wybor-w-giodo>). На різних веб-сайтах розміщені біографії кан-

дидатів на державну службу, їхні відповіді на запитання, поставлені під час моніторингу, інформація про громадську думку щодо характеру посади, кола обов'язків та необхідного рівня компетенції тощо. З метою забезпечення права на доступ до публічної інформації діє Громадський центр доступу до публічної інформації (при Асоціації лідерів місцевих громадських формувань), який займається підвищенням рівня публічності за допомогою ІКТ (www.informacjapubliczna.org.pl). Електронні послуги надаються громадянам різними урядовими сайтами, що взаємодіють між собою, але об'єднує їх платформа ePUAR. Окрім того в країні діє сервіс електронних петицій, які розглядаються парламентом через депутата. Петиція має вигляд відсканованого документу. Голова Сейму може запросити петиціонера для обговорення петиції [Chaltseva, Neprytska 2020].

Слід зазначити, що початковий етап трансформації визначив особливості формування державної політики «зверху – вниз» у Польщі. Так, польська публічна політика значно відрізняється від того, як її розуміють у країнах Західної Європи. Через спадщину трансформаційного періоду, публічна політика Польщі значно більше, ніж в інших країнах, спирається на сферу державного управління та адміністративного права. Це проявляється щонайменше у трьох різних аспектах: загальному, матеріальному (основні правові акти, що стосуються сфери соціальної політики) та процесуальному (Кодекс про адміністративні злочини, а також інші процесуальні аспекти, включені до текстів окремих законів) [Zybala 2015].

У 1990-х роках термін «публічне управління» замінив поняття «державне управління», який використовувався до 1989 року, в період Польської Народної Республіки. Дослідниця О.Котовська вважає, що «Така термінологічна зміна назви від державного управління до публічного, виявила радикальну зміну управлінської парадигми з державної на суспільну» [Котовська 2018]. Термін «публічність», безсумнівно, є ближчим і прийнятнішим для суспільства, ніж «державна», проте все одно залишається «адміністрацією», що позначає

ієрархічну піраміду органів управління, які реалізують вертикальну політику. І все це відбувається в умовах успішної адміністративно-територіальної реформи 1990-х років, після якої органи місцевого самоврядування стали більш відповідальними за реалізацію державної політики, а гміна є ключовою адміністративною одиницею. Зв'язок з поняттям «адміністративне право» також вказує на сильний регуляторний компонент і особливість польської публічної політики.

У своєму дослідженні, проведеному для Інституту громадських справ, науковець Анджей Зибала пише про те, що важко прирівнювати польську публічну політику до її західноєвропейського зразку. Він обґрунтовує цю ідею тим, що не існує ані структурованого, раціонального процесу планування діяльності публічної політики та її оцінки, ані системного та комплексного процесу аналізу загальних проблем, як основи реалізації визначених заходів [Zybala 2015]. У Польщі ми бачимо переважно випадкову, несистемну діяльність, засновану виключно на інтуїтивних, необґрунтованих ідеях і баченнях тих, хто приймає рішення. Крім того, багато рішень впроваджуються без посилання на проведення опитування та без будь-якого зворотного зв'язку (документування того, як функціонують реалізовані рішення), без застосування сучасних методів державного управління (наприклад, без урахування значення показників ефективності), без будь-якого аудиту, оцінки та консультацій із зацікавленими сторонами щодо запланованої діяльності [Vanags, Vilka 2003].

Українська дослідниця публічних політик європейських країн О.Котовська також наводить досить критичні зауваження щодо польської публічної політики. Вона вважає, що польські традиції базуються на односторонній моделі публічної політики. «Однобічність» пояснюється домінуванням державних інституцій (державного управління, політичних еліт загалом) та вертикалі процесу прийняття рішень, збереженням інструментів контролю, низькому рівні участі акторів та використання експертних рекомендацій у процесі прийняття рішень, а також відсутності відкритих конкурсів на заміщення посад. «Фактична» державна політика в Польщі все ще вертикальна. Найвагомими інструментами контролю акумульовані в неефективних правових механізмах, що збільшують фактичну вартість державних послуг, які могли бути надані на вищому рівні [Котовська 2018].

Можемо стверджувати, що зазначені проблеми існують з початку існування польської публічної політики та закономірно закладені у 1990-х роках у період трансформації через невідповідність наявних ресурсів (брак часу, досвіду, грошей тощо) масштабу поставлених завдань. Сьогодні польська модель публічної політики є не досконалою та задля більшої управлінської ефективності потребує більшого залучення недержавних інституцій до публічного управління.

Проведене дослідження публічної політики в зазначених країнах дозволило виокремити модель функціонування публічної політики – «Публічна політика держав недосконалої демократії» (рис.1.1), яка відрізняється дещо

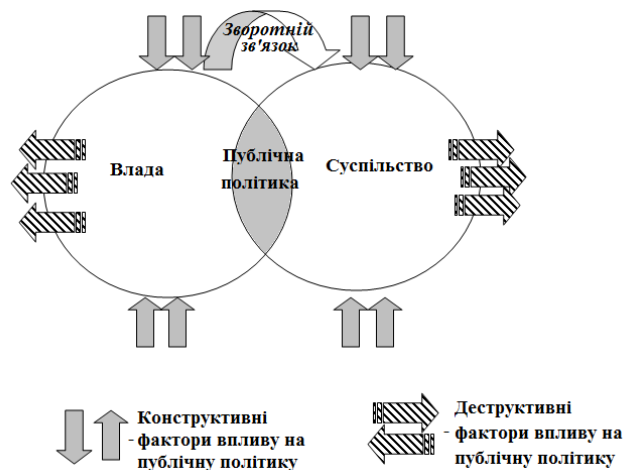

Рис. 1. Публічна політика держав недосконалої демократії

малим полем взаємодії між владою і суспільством, причиною чого є наявність окрім конструктивних факторів, цілого ряду деструктивних, які гальмують розвиток публічної політики.

До деструктивних факторів можна віднести: не чітка законодавча регламентація правового статусу всіх учасників суспільно-політичного процесу, централізація влади, корупція, відсутність прямих, вільних виборів; відсутність або ігнорування інституту референдуму; відсутність активного громадянського суспільства; низький економічний розвиток держави; малий прошарок середнього класу; низький рівень політичної та правової культури і свідомості; олігархія та наявність фінансових кланів тощо. Для кожної окремої країни є певний притаманний їй набір, як конструктивних так і деструктивних факторів. Деструктивні фактори тягнуть владу і суспільство до різних полюсів, тим самим негативно впливаючи на формування публічної політики. Країни другої групи знаходяться на певній межі балансу між розвинутою публічною політикою ліберальних демократій і публічною політикою держав, які поки на шляху до демократії. Часто в країнах недоско-

налої демократії відсутній зворотній зв'язок між владою і суспільством.

Висновки.

Таким чином, до характерних рис Литовської моделі публічного управління, яке формувалося на різних етапах адміністративних перетворень у Литві та сприяло встановленню двохстороннього зв'язку зверху – вниз та низу – вгору між владою і суспільством, доречно віднести такі: зниження надлишкового державного регулювання; підвищення якості державних послуг; нарощування ефективності діяльності органів публічної влади; підвищення інформаційної транспарентності у роботі державних органів та організацій. Натомість в Польщі, не зважаючи на ряд демократичних перетворень, публічне управління ще досі залишається вертикальним з певними елементами діалогової політики. В країні доволі ефективний громадський контроль, запроваджено ряд механізмів електронного врядування, але низка державних рішень впроваджується без публічних консультацій, мало використовуються показники ефективності, аудит та експертні оцінки, відсутні відкриті конкурси на заміщення вакантних публічних посад.

Бібліографічні посилання

- Chaltseva, O., Neprytska, T. (2020). Designing public policy in Ukraine and in Poland in conditions of political system transformation. *European Journal of Transformation Studies*, Vol. 8(2), 134-147.
- Democracy Index*. (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index (дата звернення: 15.10.2022)
- Holubko, W. (2010). Transformacja administracji państw postradzeickich: od totalitarizmu ku standardom europejskim. *Roczniki Administracji I Prawa: teoria i praktyka*. Rok X, 9-19. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/50659?id=50659&from=FBC> (дата звернення: 19.10.2022).
- UN E-Government Survey*. (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022> (дата звернення: 15.10.2022)
- Vanags, E., Vilka, I. (2003). *Local government reform in the Baltic countries*, в: Kersting N., Vetter A. (Eds.): *Reforming Local Government in Europe. Closing the Gap between Democracy and Efficiency*. Opladen: Leske + Budrich.
- Zybal, A. (2015). Polityka publiczna wobec teorii i jej praktyki w Polsce. *Wroclawskie Studia Politologiczne*, 18, 28-43.
- Котовська, О. (2018). Особливості польської традиції здійснення публічної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 4, 27-36.
- Лізовська, С.В. (2019). Взаємодія органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 9, 64-70. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pd_f/9_2019/26.pdf (дата звернення: 15.10.2022)

Чальцева, О.М., Швець К.А. (2020). Online практики публічної політики в Литві та Україні. *Політичне життя*, 2, 63-71.

References

- Chaltseva, O. & Neprytska, T. (2020). Designing public policy in Ukraine and in Poland in conditions of political system transformation. *European Journal of Transformation Studies*, Vol. 8(2), 134-147.
- Chal'tseva, O.M., Shvets', K.A. (2020). Online praktyky publichnoyi polityky v Lytvi ta Ukrayini [Online public policy practices in Lithuania and Ukraine]. *Politychne zhyttya*, 2, 63-71. (in Ukrainian)
- Democracy Index*. (2022). Retrieved October 15, 2022 from https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index
- Holubko, W. (2010). Transformacja administracji państw postradzeickich: od totalitarizmu ku standardom europejskim [Transformation of the administration of post-Soviet states: from totalitarianism to European standards. *Annals of Administration and Law: Theory and Practice*]. *Roczniki Administracji I Prawa: teoria i praktyka*. Rok X, 9-19. Retrieved October 15, 2022 from <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/50659?id=50659&from=FBC> (in Polish)
- Kotovs'ka, O. (2018). Osoblyvosti pol's'koyi tradytsiyi zdiysnennya publichnoyi polityky. [Peculiarities of the Polish tradition of public policy implementation]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*, 4, 27-36. (in Ukrainian)
- Lizovs'ka, S.V. (2019). Vzayemodiya orhaniv publichnoyi vlady z instytutamy hromadyans'koho suspil'stva v krayinakh Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy [Interaction of public authorities with institutions of civil society in the countries of Central and Eastern Europe]. «*Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*», 9, 64-70. Retrieved October 15, 2022 from http://www.dy.nayka.com.ua/pd/f/9_2019/26.pdf. (in Ukrainian)
- UN E-Government Survey*. (2022). Retrieved October 15, 2022 from <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2022>
- Vanags, E., Vilka, I. (2003). *Local government reform in the Baltic countries*, в: Kersting N., Vetter A. (Eds.): *Reforming Local Government in Europe. Closing the Gap between Democracy and Efficiency*. Opladen: Leske + Budrich.
- Zybala, A. (2015). Polityka publiczna wobec teorii i jej praktyki w Polsce [Public policy towards theory and its practice in Poland]. *Wroclawskie Studia Politologiczne*, 18, 28-43. (in Polish)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Катерина Ігорівна Відімська

Старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65000, Україна

E-mail: Vidimochka@gmail.com,

Карина Ігорівна Кулешова

Кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65000, Україна

E-mail: karyna.kuleshova@onu.edu.ua,

Володимир Іванович Рижих

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65000, Україна

E-mail: vryzhykh@gmail.com,

Ганна Іванівна Шагли

Старший викладач кафедри суспільних комунікацій та регіональних студій, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65000, Україна

E-mail: Shagli@onu.edu.ua,

Kateryna Vidimska

Senior Lecturer of the Department of Public Communications and Regional Studies, I.I.Mechnikov Odesa National University, str. Dvoryanska 2, Odesa, 65000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7352-5316>

Karyna Kuleshova

PhD in Political Sciences, Docent of the Department of Public Communications and Regional Studies, I.I.Mechnikov Odesa National University, str. Dvoryanska 2, Odesa, 65000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0906-2972>

Vladimir Ryzhykh

PhD in Philological Sciences, Docent, Docent of the Department of Public Communications and Regional Studies, I.I.Mechnikov Odesa National University, str. Dvoryanska 2, Odesa, 65000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2011-3120>

Ganna Shagli

Senior Lecturer of the Department of Public Communications and Regional Studies, I. I. Mechnikov Odesa National University, str. Dvoryanska 2, Odesa, 65000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4377-9029>

УДК 316.77

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Received 30 October 2022; revised 28 November 2022; accepted 10 December 2022

DOI: 10.15421/352227

Анотація

У статті досліджуються особливості прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах. Проаналізовано трактування сутності категорії «суспільні комунікації в міжнародних відносинах», які визначаються як диференційовані аспекти відносин через обмін інформацією між національними, етнічними, культурними чи іншими групами чи співтовариствами як на міждержавному, так і на внутрідержавному рівнях. Визначено, що суспільні комунікації в міжнародних відносинах завжди реалізуються в публічній сфері та часто взаємопов'язані з процесами формування нації і створення колективної ідентичності. Встановлено, що система суспільних комунікацій сучасного суспільства визначається як комунікаційна мережа, яка об'єднує взаємопов'язаних соціальних суб'єктів, які координують та узгоджують власну спільну діяльність через передачу повідомлень за допомогою ІКТ. З'ясовано, що суспільна комунікація розгортається у публічній сфері, де громадяни країни задіяні в процес комунікації, які в результаті обговорень формують громадську думку. Встановлено, що суспільні комунікації в міжнародних відносинах займаються вирішенням важливих питань, таких як: геополітичні та стратегічні проблеми, економічний розвиток та його відношення до проблем безпеки, міжнародна політика, екологічні питання, попередження та вирішення конфліктів, мирні переговори та угоди, міжнародна реакція на надзвичайні ситуації тощо. Встановлено, що до прикладних аспектів

суспільних комунікацій в міжнародних відносинах належать: політичні комунікації у міжнародних суспільних комунікаціях; особливості комунікації у міжнародних суспільних комунікаціях; іміджеві та бренд-комунікації у міжнародних відносинах; етика PR та заборонені PR технології у міжнародних суспільних комунікаціях; технології комунікативної роботи у міжнародних суспільних комунікаціях; міжнародні та міжкультурні комунікації тощо. З'ясовано, що майбутні фахівці у сфері суспільних комунікацій в міжнародних відносинах повинні правильно організовувати процес міжнародних суспільних комунікацій на всіх його фазах.

Ключові слова: суспільна комунікація, міжнародні відносини, прикладні аспекти.

APPLIED ASPECTS OF PUBLIC COMMUNICATIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract

The paper analyzes the peculiarities of applied aspects of public communications in international relations. The interpretation of the essence of the category "public communications in international relations" is analyzed, which are defined as differentiated aspects of relations through the exchange of information between national, ethnic, cultural or other groups or communities both at the interstate and intrastate levels. It was determined that public communications in international relations are always implemented in the public sphere and are often interconnected with the processes of nation formation and collective identity creation. It has been established that the system of public communications of modern society is defined as a communication network that unites interconnected social subjects that coordinate and coordinate their joint activities through the transmission of messages using ICT. It has been found that public communication unfolds in the public sphere, where citizens of the country are involved in the communication process, which, as a result of discussions, form public opinion. It has been established that public communications in international relations deals with solving important issues, such as: geopolitical and strategic problems, economic development and its relation to security problems, international politics, environmental issues, conflict prevention and resolution, peace negotiations and agreements, international response to emergencies situations, etc. It was established that applied aspects of public communications in international relations include: political communications in international public communications; peculiarities of communication in international public communications; image and brand communications in international relations; PR ethics and prohibited PR technologies in international public communications; technologies of communicative work in international public communications; international and intercultural communications, etc. It was found that future specialists in the field of public communications in international relations should properly organize the process of international public communications at all its phases.

Key words: public communication, international relations, applied aspects.

Постановка проблеми.

Розвиток інформаційно орієнтованого суспільства є швидким і часто непередбачуваним процесом. І сьогодні суспільство лише починає розуміти його соціальні, політичні та економічні результати. Інформаційно-орієнтований розвиток суспільства відзначається своєю неоднорідністю, оскільки різні галузі суспільного життя по-різному реагують на зміни умов навколишнього середовища. Країни, які мають більш розвинену інформаційну інфраструктуру, встановлюючи свої технологічні стандарти та надаючи свої ресурси споживачам, формують умови розвитку та діяльності інформаційних структур в інших країнах і впливають на розвиток інформаційних сфер у цих країнах.

Будь-яка інформація відображає факти і за-

кони зовнішнього світу, пропонує можливості для прогнозування реальності та трансформації на користь міжнародної спільноти. Оскільки інформаційний фактор був причиною найглибших змін у цивілізаційному житті протягом всієї історії, він об'єднав світ в одну систему, яка працює в режимі реального часу. Даний союз міжнародної спільноти є дещо формальним, але глобальні засоби комунікації можуть призвести до подальшої концентрації міжнародної співпраці. Важливою характеристикою глобальної ролі інформації є стрімке зростання суспільної цінності інформації, однак лише в XX столітті інформація перетворилася на стратегічний ресурс людства. Невичерпність інформаційних ресурсів відкриває можливість для їх використання в інтересах міжнародної

спільноти і визначає інформацію як глобальну проблему цивілізації. Феномен комунікаційної глобалізації класифікується як явище останньої чверті ХХ століття і пов'язане з регулюванням міжнародних інформаційно-комунікаційних потоків на глобальній основі, тому з-за сучасних кондицій велика увага приділяється комунікаційним процесам, які мають важливе значення у внутрішньому та міжнародному суспільному житті, в результаті чого актуальним є дослідження особливостей прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тематику дослідження особливостей прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах досліджує незначна кількість науковців. Зокрема, наукові праці А. Л. Шинкарука, В. М. Парфенюка, Е. Я. Каца, Н. П. Карпчука, Н. Білана, А. Вран'єша, З. Будиміра, присвячені аналізу суспільних комунікацій у міжнародному контексті, які забезпечили результативний процес суспільних комунікацій у політичному вимірі.

Метою роботи є дослідження особливостей прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах. Для досягнення мети визначено наступні завдання: визначити теоретичну сутність поняття «суспільні комунікації в міжнародних відносинах»; встановити характерні особливості суспільних комунікацій в міжнародних відносинах; проаналізувати прикладні аспекти суспільних комунікацій в міжнародних відносинах. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу.

Нові засоби комунікації відкривають нові перспективи та можливості міжнародної співпраці, але вони також формують нові небезпеки для дотримання основних прав і свобод людини в інформаційному суспільстві. Сучасне інформаційно-комунікативне середовище впливає на структуру суспільства та його систему цінностей, визначає політичні пріоритети країн та інформаційну політику [Bilan 2015: 138].

Розвиток інформаційних технологій завжди мав значний вплив на міжнародні відносини. Проте саме з появою промисловості на початку ХІХ століття ці зміни набули революційного характеру. У відповідності до третьої ІТ-революції, яка викликала найбільші зміни в суспільстві, економіці та міжнародній політиці, відбулися зміни структурних компонентів, на яких була заснована світова політика [Nye, 2004: 285], а саме діючи на ключових акторів міжнародних відносин, змінюючи їх природу та значення. Розвиток дипломатичної служби яскраво показує, як технологічний фактор здійснив вплив на суспільні комунікації в міжнародних відносинах.

У цьому контексті досить часто згадується випадок Бенджаміна Франкліна, який був послом США у Франції наприкінці ХVІІІ століття, якому знадобилося п'ять місяців, щоб зв'язатися з урядом і отримати подальші інструкції. Сьогодні традиційна дипломатична роль майже втрачає сенс, обмін інформацією між владою та її представниками відбувається миттєво, тому дипломати втратили незалежність і самостійність дій. Також розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій здійснив вплив на прозорість міжнародних відносин, тому інформація про глобальну політику більше не обмежується вузьким колом професіоналів, а стає доступною для найширших мас.

В Енциклопедії теорії комунікації автор Марк ДаКоста Аллейн «Теорії міжнародної комунікації» визначає суспільні комунікації в міжнародних відносинах як міждисциплінарну галузь дослідження, у центрі якої знаходяться різні форми взаємодії на глобальному рівні, включаючи глобальну комунікацію через мас-медіа, міжкультурну комунікацію та політику у сфері телекомунікацій [Littlejohn 2009: 537].

Автор відзначає, що предмет дослідження суспільних комунікацій в міжнародних відносинах можна визначити через два виміри:

1) правовий і політичний вимір, який стосується аналізу того, як рішення та процедури певних урядів та державних установ впливають на природу суспільної комунікації в міжнародних відносинах;

2) культурний вимір, який зосереджений на зв'язку між культурою та суспільними комунікаціями в міжнародних відносинах.

Відзначимо, що поняття суспільні комунікації в міжнародних відносинах безпосередньо пов'язане зі сферами політології та міжнародних відносин з національною державою як основним актором у центрі цієї форми комунікації з іншими країнами [Radojković 2015: 23; Vranjes 2017].

Таким чином, суспільна комунікація в міжнародних відносинах відзначається як спричинений ситуацією й соціально-психологічними особливостями комунікаторів процес встановлення і підтримання контактів між членами суспільства загалом на базі духовного, професійного або іншого єднання учасників комунікації, який реалізується у вигляді взаємопов'язаних інтелектуально-мисленневих та емоційно-вольових актів, опосередкованих мовою й розірваних у часі та просторі, що взаємопов'язані з процесом збору фактів, їх зберігання, аналізу, переробки, оформлення, висловлення та при потребі поширення, сприймання й розуміння, відбуваються з або без застосування диференційованих знакових систем, зображень, звуків, засобів комунікації, засобів зв'язку і результатом яких являється конкретна інтелектуально-мисленева й емоційно-вольова поведінка комунікатора, конкретні результати його діяльності, схвалені ним рішення, що задовольняють членів певної соціальної групи або суспільства загалом.

У ролі ініціаторів даної категорії комунікації найчастіше виступають соціально комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти, учасники соціальної взаємодії. Система суспільних комунікацій сучасного суспільства визначається як:

- комунікаційна мережа, яка об'єднує взаємопов'язаних соціальних суб'єктів, які координують та узгоджують власну спільну діяльність через передачу повідомлень за допомогою ІКТ;

- загальнодоступне сховище масивів знань та інформації, яке застосовується як засіб сатисфакції інформаційно-комунікативних потреб соціальних суб'єктів у системі соціальної взаємодії.

Суспільна комунікація розгортається у публічній сфері, де громадяни країни задіяні в процес комунікації, тобто збираються разом, обмінюються думками стосовно поточних публічних справ, дискутують, обдумують та формують громадську думку. Оскільки публічна сфера визначається як центральний аспект хорошого керівництва, де через відсутність функціональної та демократичної публічної сфери урядовці не матимуть змогу звітуватися про свої дії, а громадяни не зможуть впливати на імплементацію політичних рішень [Шинкарук 2013].

Суспільні комунікації в міжнародних відносинах відзначаються як диференційовані аспекти відносин через обмін інформацією між національними, етнічними, культурними чи іншими групами чи співтовариствами як на міждержавному, так і на внутрідержавному рівнях. Суспільні комунікації в міжнародних відносинах завжди реалізуються в публічній сфері та часто взаємопов'язані з процесами формування нації і створення колективної ідентичності [Карпчук 2018]. Суспільні комунікації в міжнародних відносинах займаються вирішенням наступних важливих питань як попередження, запобігання, вирішення конфліктів, мирні переговори та угоди, геополітичні та стратегічні проблеми, контроль за озброєнням, економічний розвиток та його відношення до проблем безпеки, міжнародна політика, екологія, міжнародна реакція на надзвичайні ситуації тощо (рис. 1).

Суспільні комунікації в міжнародних відносинах реалізуються через традиційну дипломатію, яка являється основною формою підтримання офіційних відносин між державами у відповідності до норм та дипломатичної практики міжнародного права, найпоширенішою формою участі держави у міжнародному співробітництві. Дипломатичні відносини покликані сприяти розвитку ділового партнерства та дружніх взаємин між країнами, підтриманню міжнародного миру та безпеки, та публічної дипломатії як форми зовнішньополітичної діяльності, пов'язаної з представництвом інтересів держави або різних державних об'єднань через відповідні легітимні інституції (міністерства, відомства, комітети), що ви-

Характеристика суспільних комунікацій в міжнародних відносинах	
→	протікають у ситуації умовно незалежного комунікативного ланцюга, де не існує всесвітнього уряду;
→	комунікація відбувається між принципово диференційованими структурами, між якими часто не співпадають коди та національні картини світу;
→	піддаються більш жорсткому контролю, ніж внутрішні комунікації, що потребує більшої відповідності коду;
→	досить часто протікають в агресивному середовищі, коли існує потреба розв'язання конфліктних ситуацій;
→	реалізуються у непрямому виді, наприклад, через фільми, літературу, інші прояви масової культури, можуть виступати певним силовим центром.

Рис. 1. Характеристика суспільних комунікацій в міжнародних відносинах
Примітки: сформовано авторами на основі джерела [Шинкарук 2013].

ражають суверенну волю нації, користуючись наданими їм повноваженнями в межах державного законодавства та міжнародно-правових актів [Шинкарук 2013; Cull 2008; Melissen 2005].

Марк ДаКоста Аллейн виділяє п'ять парадигм у теорії суспільних комунікацій в міжнародних відносинах, а саме [Littlejohn 2009]:

1. Теорії інтернаціоналізму – це парадигма, яка заснована на технологічному детермінізмі. У якій стверджується, що демократичний потенціал і порядок у світі розвиватимуться більше, оскільки учасники міжнародних відносин стануть більш зв'язаними за допомогою нових технологій. Дана парадигма ґрунтувалася на припущеннях, що люди в усьому світі поділяють велику кількість основних цінностей, незалежно від їхнього культурного та географічного походження. Крім того, важливим припущенням у цій парадигмі є існування ідеї міжнародного суспільства, в якому панує думка, орієнтована на мир і толерантність. Останні теорії про те, як Інтернет перетворить міжнародне суспільство в якийсь глобальний порядок, однак науковці в основному поділяють основні припущення цієї парадигми. Вважаємо, що ранній оптимізм щодо соціальної ролі Інтернету як деміурга нового демократичного, глобального та політичного порядку в основному походить від цих теорій.

2. Марксистська парадигма суспільних

комунікацій в міжнародних відносинах ґрунтується на припущенні, що форма або спосіб спілкування міжнародної системи по суті представляє функцію певних способів економічного виробництва. Одним із найвідоміших авторів у галузі цієї парадигми є Герберт Шиллер. Його теорія культурного імперіалізму звинувачує розвинену економіку США у формуванні дисбалансу у сфері глобальної комунікації. Як вважає Г. Шиллер, держава має бути продовженням капіталістичного проекту, який дозволяв використовувати нові технології з метою створення надмірної вартості замість ширшого суспільного блага. Нарешті, Г. Шиллер пропонує, щоб держава використовувала свою владу для регулювання «індустрії зв'язку» для ширшого соціального добробуту, а не для вигоди капіталістичної меншості.

3. Теорії репрезентації припускають, що популярну культуру слід сприймати серйозно в контексті надання розуміння міжнародних відносин. Дослідження лінгвістики та літератури можуть контролювати міжнародні медіа, особливо тому, що значення не є фіксованою категорією, та існує постійна боротьба за збереження панівної ідеології. Дискурсивні тенденції в популярних ЗМІ часто відображають міжнародні політичні програми.

4. Теорії сприйняття стверджують, що існує нерівність в інформаційному потоці, який генерують міжнародні медіа, і причину цього

шукають через аналіз текстів, а не на основі культурного імперіалізму. Показовим прикладом є модель прозорого наративу Скотта Роберта Олсона, який шукав причину величезної популярності американської аудіовізуальної продукції в усьому світі. Згідно з цією теорією, американські фільми та телепрограми є прикладами так званих «прозорих медіатекстів», оскільки представники різних культур можуть легко декодувати їхні повідомлення. Іншими словами, прозорі медіатексти покликані містити елементи, які впізнають люди в усьому світі. Незважаючи на те, що Олсон не ставив свою теорію в контекст культурного імперіалізму, ми, безумовно, можемо визначити деякі елементи, які надають динаміки процесу «американізації» в усьому світі.

5. Теорія ідентичності базується на пост-модерністській інтелектуальній традиції та припускає, що основні контури формування людської ідентичності відбуваються не класом, а новими соціальними рухами, сконфігурованими питаннями статі, раси та етнічної приналежності. Теорії ідентичності пропонують значні зміни в уявленні про суспільні комунікації в міжнародних відносинах, особливо тому, що вони відкидають першість національних держав і зосереджуються на ролі акторів або суб'єктів цієї форми комунікативної практики. Відповідно до її точки зору, актори суспільних комунікацій в міжнародних відносинах мають агентів, які можуть зменшувати та перевищувати силу держави в цьому процесі [Littlejohn 2009: 538-541].

І інтернаціоналістична, і марксистська парадигми представляють так звані «великі теорії» щодо суспільних комунікацій в міжнародних відносинах, оскільки вони, як правило, описують і включають нормативні правила для розуміння всієї системи суспільних комунікацій в міжнародних відносинах. Інші три парадигми прагнуть знайти сліди для розуміння суспільних комунікацій в міжнародних відносинах через специфічні елементи в самому комунікативному процесі.

Отже, ми можемо визначити тенденцію зміщення теорій суспільних комунікацій в міжнародних відносинах з соціальних наук у бік загальногуманістичної перспективи. Ран-

ні інтернаціоналістичні та марксистські теорії прагнули до позитивного сприйняття реальності міжнародного соціального середовища і навіть емпірично спираючись на питання ідентичності та сприйняття суспільних комунікацій в міжнародних відносинах як аргументу раціонального вибору.

Завдяки розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та їх доступності звичайним користувачам відбувається модернізація міжнародної політичної комунікації. Масштаби змістилися з рамок національних держав на глобальний рівень і збільшилася кількість суб'єктів цієї форми спілкування. У минулому держава була найважливішим суб'єктом міжнародної політичної комунікації, як особлива форма комунікаційної практики. Окрім держави, важливу роль відігравали транснаціональні компанії, наднаціональні ЗМІ, інформаційні агентства, міжнародні радіо- та телевізійні служби тощо. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій збільшив кількість предметів.

М.Радойкович, Б.Стойкович і А.Вранеш стверджують, що список учасників такого типу взаємодії може включати пошукові системи Інтернету, соціальні мережі, міжнародні урядові та неурядові організації, різні місцеві та транснаціональні громадські рухи, а також будь-якого громадянина та потребою до спілкування в кіберпросторі, тобто через кордони своєї національної держави [Radojković 2015: 141]. Цей процес також можна пояснити як наслідок зникнення комунікаційного суверенітету, який сучасні країни втратили задовго до появи Інтернету. Пізніше під впливом процесів глобалізації вони почали втрачати економічний, військовий, фінансовий, екологічний та інші суверенітети. У цьому контексті К.Стайл і А.Стайн стверджують, що розвиток і доступність нової інформації та комунікаційних технологій зменшили владу держав, оскільки їхні громадяни та ЗМІ отримали можливість прямого та швидкого збору інформації [Steel 2002: 35].

Таким чином, суспільні комунікації сприяють підвищенню обізнаності людей та їх мобілізації і можуть стати найважливішими інструментами ідентичності, інтеграції, поваги

та зміцнення демократії. Суспільні комунікації можуть допомогти краще зрозуміти громадянство, і за допомогою цього розуміння, країни зможуть покращити свої інституції та політику. Сучасні форми суспільної комунікації формують особливі субкультурні середовища, які є методами соціально-побутового дискурсу. Ці форми також демонструють соціальну диференціацію, соціальну стратифікацію, соціальну ієрархізацію та категоризацію відносин і взаємооб'єднань. Тому сучасне комунікаційне суспільство характеризується постійним зростанням і глобалізацією комунікацій. Якість і кількість зв'язку невідмінно зростає, оскільки більшість людей залучені в процес спілкування.

Зв'язки між певними комунікаціями зміцнюються, комунікаційна робота зростає, а комунікаційна мережа виходить на глобальний рівень. Розширення соціальних комунікацій відкриває нові можливості, які роблять людей вільними від будь-яких обмежень, будь-яких систем соціального контролю та примусу, що створює нову основу для особистого представництва.

Особливістю сьогодення є формування та розвиток відкритого цивілізованого суспільства. У цьому типі суспільства з'являються нові форми спілкування, засновані на соціальному та особистому партнерстві. Крім того, ці форми спілкування базуються на суперництві, правових і соціальних засадах формальної рівності всіх громадян і правильному управлінні соціальними взаємодіями [Bilan 2015].

До прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах належать: політичні комунікації у міжнародних суспільних комунікаціях; особливості комунікації у міжнародних суспільних комунікаціях; іміджеві та бренд-комунікації у міжнародних відносинах; етика PR та заборонені PR технології у міжнародних суспільних комунікаціях; технології комунікативної роботи у міжнародних суспільних комунікаціях; міжнародні та міжкультурні комунікації тощо.

Професійна підготовка фахівців у сфері суспільних комунікацій в міжнародних відносинах здійснюється в Одеському національному університеті імені І.І.Мечникова на фа-

культет міжнародних відносин, політології та соціології. По завершенню навчання у майбутніх фахівців у сфері суспільних комунікацій в міжнародних відносинах формуються фахові компетентності, які відображені на рис. 2.

Отже, можна зробити висновок, що формування фахових компетентностей у майбутніх фахівців у сфері суспільних комунікацій в міжнародних відносинах сприяє успішному працевлаштуванню після закінчення навчання та фаховій відповідності ринку праці.

Таким чином, суспільні комунікації в міжнародних відносинах пронизують усі рівні комунікації – від внутрішньо особистісного, до глобального, де кожна політична система створює власну мережу суспільних комунікацій відповідно до своїх можливостей.

Висновки та перспективи досліджень.

В результаті аналізу прикладних аспектів суспільних комунікацій в міжнародних відносинах, встановлено, що ефективність інструментарію суспільних комунікацій змушує міжнародних акторів і організацій до включення їх у стратегії зовнішньої і безпекової політики, оскільки комунікативні технології сприяють забезпеченню міжнародних і національних інтересів.

Міжнародні відносини та політичні процеси обумовлюють також включення суспільних комунікацій в національні програмні документи країни для представництва держави і активної участі у збалансованому міжнародному співробітництві. Підсумовуючи, варто підкреслити міждисциплінарний характер змісту поняття суспільних комунікацій в міжнародних відносинах, а також те, що дослідження феномену суспільних комунікацій в міжнародних відносинах постійно продукує наповнення попередніх розробок і ідей.

Перспективи подальших досліджень полягають у здійсненні аналізу щодо використання суспільних комунікацій в зовнішній політиці країни для забезпечення національних інтересів і позитивного позиціонування держави в міжнародних відносинах. Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені автором та запропоновані в статті, можуть бути використані для дослідження сучасного стану суспільних комунікацій.

<p>Навчальний процес скерований на отримання наступних компетентностей</p>	<ul style="list-style-type: none"> – оволодіти сучасними знаннями у галузі суспільних комунікацій; – здатність працювати з суспільними комунікаціями у міжнародному контексті; – здатність застосовувати теоретичні знання про міжнародні суспільні комунікації у практичних ситуаціях; – здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; – здатність використовувати ІКТ у міжнародних суспільних комунікаціях; – здатність працювати в міжнародному контексті над створенням іміджу країни в очах широких кіл масової міжнародної спільноти; – здатність робити змістовний аналіз процесу міжнародних суспільних комунікацій; – здатність відстоювати свою професійну точку зору щодо місця і ролі своєї професії в структурі масового спілкування; – здатність розрізняти учасників суспільних комунікацій за функціями, завданнями, методами, засобами; – здатність аналізувати міжнародні процеси у різних контекстах, зокрема політичному, безпековому, правовому, економічному, суспільному, культурному та інформаційному; – здатність застосовувати знання характеристик розвитку країн та регіонів, особливостей та закономірностей глобальних процесів та місця в них окремих держав для розв’язання складних спеціалізованих задач і проблем; – здатність досліджувати проблеми міжнародних суспільних комунікацій та виявляти перешкоди на шляху забезпечення суспільних комунікацій; – визначати міжнародний аспект суспільних комунікацій.
<p>Програмні результати навчання</p>	<p>знати: специфіку та особливості міжнародних суспільних комунікацій як сфери професійної діяльності; види, типи та функції зовнішньополітичних комунікативних технологій; головні етапи становлення та розвитку міжнародних суспільних комунікацій у XX столітті; методи комунікативного аналізу; ключові ознаки інформаційного суспільства; роль PR у системі міжнародних суспільних комунікацій; основні теорії політичної комунікації; роль політичної символіки та міфології у політичній комунікації; заборонені PR-технології у політичній боротьбі; комунікативні технології Е-дипломатії; основні складові культурної дипломатії та комунікації у міжнародних відносинах; різницю у формах комунікації між східними та західними культурами; основні напрями, форми та механізми реалізації «М’якої сили» (Soft power) у міжнародних суспільних комунікаціях;</p> <p>уміти: застосовувати отримані знання на практиці; обирати оптимальні зовнішньополітичні комунікативні технології; організувати інформаційно-комунікативну, інформаційно-аналітичну та аналітико-прогностичну діяльність владних інституцій; правильно організувати процес міжнародних суспільних комунікацій на всіх його фазах; створювати імідж політичного лідера та надавати послуги інформаційно-політичного консалтингу; використовувати заборонені PR-технології у політичній боротьбі працювати над створенням іміджу країни в очах широких кіл міжнародної спільноти.</p> <p>володіти: прийомами публічної дипломатії.</p>

Рис. 2. Фахові компетентності майбутніх фахівців у сфері суспільних комунікацій в міжнародних відносинах

Примітки: сформовано авторами на основі джерела [Факультет міжнародних відносин, політології та соціології 2022].

Бібліографічні посилання

- Bilan, N. (2015). Social communications as a sociopolitical phenomenon in the European union information sphere. *European political and law discourse*, 2(6), 138-142.
- Cull, N. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616 (1), 31-54.
- Littlejohn, S.W., Foss, K.A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy: soft power in international relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nye, J.S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Radojković, M., Stojković, B., Vranješ, A. (2015). *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Beograd: Clio.
- Steel, C., Stein, A. (2002). *Communications Revolutions and International Relations*, in. Allison, J.E. (ed.): *Technology, Development and Democracy - International Conflict and Cooperation in the Information Age*. Albany: State University of New York Press.
- Vranjes, A., Budimir, Z. (2017). International political communication and influence of information and communication technologies on contemporary international relations. *ПОЛИТЕИА*, 7. 128-139. DOI:10.5937/pol1713128V
- Карпчук, Н.П. (2018). *Міжнародна інформація та суспільні комунікації: навч. посіб. для студ. закл. вищ. освіти*. Луцьк.
- Офіційний сайт Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. (2022). Факультет міжнародних відносин, політології та соціології. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvs> (дата звернення 17.10.22)
- Шинкарук, А.Л., Парфенюк, В.М., Кац, Е.Я. (2013). *Європейські публічні комунікації: культура, політика, технології: колективна монографія*. Рівне.

References

- Bilan, N. (2015). Social communications as a sociopolitical phenomenon in the European union information sphere. *European political and law discourse*, 2(6), 138-142.
- Cull, N. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 31-54.
- Fakultet mizhnarodnykh vidnosyn, politolohii ta sotsiolohii [Faculty of International Relations, Political Science and Sociology]. (2022). Ofitsiyni sait Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I.Mechnykova. Retrieved October 17, 2022 from <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvs> (in Ukrainian)
- Karpchuk, N.P. (2018). *Mizhnarodna informatsiia ta suspilni komunikatsii* [International information and public communications]: navch. posib. dlia stud. zakl. vyshch. osvity. Lutsk. (in Ukrainian)
- Littlejohn, S.W. & Foss, K.A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Melissen, J. (2005). *The new public diplomacy: soft power in international relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nye, J.S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Radojković, M., Stojković, B., Vranješ, A. (2015). *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Beograd: Clio.
- Shynkaruk, A.L., Parfeniuk, V.M. & Kats, E.Ya. (2013). *Yevropeiski publichni komunikatsii: kultura, polityka, tekhnolohii* [European public communications: culture, politics, technology]: kolektyvna monohrafiia Rivne. (in Ukrainian)
- Steel, C., Stein, A. (2002). *Communications Revolutions and International Relations*, in. Allison, J.E. (ed.): *Technology, Development and Democracy - International Conflict and Cooperation in the Information Age*. Albany: State University of New York Press.
- Vranjes, A. & Budimir, Z. (2017). International political communication and influence of information and communication technologies on contemporary international relations. *ПОЛИТЕИА*, 7. 128-139. DOI:10.5937/pol1713128V

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Іван Костянтинович Головко

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: ivan.dnu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2907-3046>

Ivan Holovko

PhD of political sciences, Associate Professor of
International Relations Department,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro,
49010, Ukraine

УДК 323.174:304.4+327.82

НОВА ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Received 29 August 2022; revised 30 September 2022; accepted 19 October 2022

DOI: 10.15421/352228

Анотація

Досліджуються нові інструменти публічної дипломатії та масштаб розширення кола явищ, які можна використовувати як нові інструменти публічної дипломатії. Розглядаються, що на додаток до старих у новому тисячолітті можна виділити нові інструменти публічної дипломатії, такі як: діаспора, міжнародні конференції, стипендії, журнали, рекламні матеріали, високі особистості, спорт, домінуюча культура, відносини з міжурядовими установами, зосередженість на міжнародних групах громадянського суспільства, інформаційні агентства, інструменти соціальних медіа, культурні центри, універсальна кухня, музика та програми обміну. Встановлюється, що старі інструменти публічної дипломатії нелегко замінити, так само як і створити нові, наприклад, організувати діаспору, зруйнувати мову, кухню чи культуру, але більшість нових інструментів публічної дипломатії можна створити в середньостроковій або короткостроковій перспективі, наприклад: заснування університетських кафедр, телевізійних каналів, спілкування груп у соціальних мережах, організація частих міжнародних конференцій, видання журналів, ініціювання якісних фільмів і серіалів і встановлення добрих стосунків з міжнародними аналітичними центрами. Доводиться, що дані інструменти потребують грошей, але це слід сприймати як інвестицію в м'яку силу.

Ключові слова: публічна дипломатія, глобальний імідж, м'яка сила, нові зв'язки з громадськістю, інструменти публічної дипломатії.

NEW PUBLIC DIPLOMACY IN MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract

New tools of public diplomacy and the extent of expanding the range of phenomena that can be used as new tools of public diplomacy are explored. It is considered that, in addition to the older ones, new tools of public diplomacy can be identified in the new millennium, such as: diaspora, international conferences, scholarships, magazines, advertising materials, high personalities, sports, dominant culture, relations with intergovernmental institutions, concentration on international groups of civil societies, news agencies, social media tools, cultural centers, universal cuisine, music and exchange programs. Mostly, the classic tools of public diplomacy and soft power require long training, historical background and are not easy to change in a short time, for example, organizing a diaspora abroad, exporting a dominant cuisine/food culture to the world, influencing a local music on the world public, the prosperity of your own languages in the region or in the whole world. It is found that old tools of public diplomacy are not easy to replace or create new ones, for example, to organize diaspora, to destroy language, cuisine or culture, but most of the new tools of public diplomacy can be created in the medium or short term, such as the establishment of university departments, television channels, communication of groups in social networks, organization of frequent international conferences, publication of magazines, initiation of quality films and TV series and establishment of good international relations by some analytical centers. It turns out that these tools cost money, but it should be seen as an investment in soft power. Public diplomacy is perhaps the most important tool of soft power, because winning hearts and minds can change the policies of other nations to one's liking, drawing other nations to some intended/goal points.

Key words: public diplomacy, global image, soft power, new relations with the public, tools of public diplomacy.

Постановка проблеми.

В епоху після холодної війни все більшої популярності та важливості набувають підходи та компоненти «м'якої сили». Публічна дипломатія є одним із найважливіших компонентів цієї «м'якої сили». Сполучене Королівство було першою державою, яка використала його в XIX столітті. Використання публічної дипломатії прискорилося під час світових війн і в мирний час. Під час Першої світової війни Сполучене Королівство створило Міністерство пропаганди, щоб легітимізувати та виправдати свої далекі війни. Результати його зусиль були дуже задовільними, особливо на Близькому Сході та в Африці. Після Другої світової війни було створено Інститут зв'язків з громадськістю. Сьогодні майже всі великі держави використовують публічну дипломатію як інструмент наряду із розвідкою, міністерствами закордонних справ і внутрішніх справ.

Нові дослідження підкреслюють, що публічна дипломатія добре розвинулася за останні два десятиліття і що це вже не ізольована діяльність з одним значенням, а динамічна та відкрита кампанія. Це означає, що нова публічна дипломатія зосереджена не лише на наданні інформації та використанні інших відповідних інструментів прямо чи опосередковано сучасними урядами, а й на зборі інформації та зворотного зв'язку від цільових аудиторій, щоб зрозуміти рівень успіху урядової політики. Метою роботи уряду є перевірка ефективності інструментів публічної дипломатії та їх коригування за результатами зворотного зв'язку.

Протягом останніх двадцяти років дослідники розробили теоретичні рамки та концепції, що використовуються у зв'язках з громадськістю та публічній дипломатії. Як приклади ми можемо навести Фіцпатріка (2007, 2010), Л'Етанга (2009), Сігітцера (2008), Сонді (2009), Ванга (2006), Захарна (2010). У науковому дискурсі публічна дипломатія розглядається як процес спілкування, стратегічного діалогу та побудови відносин. Вона тісно пов'язана з глобальними зв'язками з громадськістю. Фіцпатрік і Ванк (2012) проілюстрували теоретичні взаємозв'язки між зв'язками

з громадськістю та публічною дипломатією. Крім того, Голан і В'ятчанінова (2013) аналізують використання рекламних роликів як інструменту для прямого спілкування з читачами *The Washington Post* і *The Times of India*. У їхньому дослідженні представлено концепцію соціальної відповідальності уряду (GSR) і обговорюється її роль у публічній дипломатії між урядом та іноземними громадянами. Однак наразі відсутнє комплексне дослідження, яке б визначало місце нової публічної дипломатії в сучасному науковому середовищі.

Метою дослідження є визначення місця нової публічної дипломатії в сучасному науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу.

Після холодної війни світові кордони нівелювалися, і весь світ став доступним для урядів, а також для зростаючих міжнародних акторів, неурядових акторів, аналітичних центрів, груп громадянського суспільства. У такому світі конкуренції м'якої сили небагато країн мають переваги, якщо вони мають потенційно домінуючу культуру, підготовлені проєкти, заплановані цілі та інвестовані інструменти. Нова публічна дипломатія сьогодні дозволяє уряди звертатись до іноземних громадян, намагаючись вплинути на них відповідно до довгострокових планів рідної країни. Це стверджують Уайзман і Джеффрі у своїй книзі «Ізолювати або вступати: ворожі держави, Зовнішня політика США та публічна дипломатія» (2015). Вони стверджують, що Сполучені Штати повинні компенсувати свої обмежені дипломатичні відносини з антагоністичними державами шляхом взаємодії з громадськістю в цих країнах через публічну дипломатію. У своїй статті під назвою «Зв'язки з громадськістю та публічна дипломатія в програмах культурного та освітнього обміну» (2016) Кім стверджує, що національний імідж Сполучених Штатів постійно погіршується в усьому світі. Антиамериканізм був однією з головних дипломатичних проблем США протягом трьох десятиліть. Після шоку 11 вересня 2001 року уряд США переглянув свою публічну дипломатію. Наприклад, фінансування програми Фулбрайта різко зросло, особливо для арабського народу, щоб додати позитив-

ного іміджу США.

Джекі Л'Етанг (1998) у своїй статті «Державна пропаганда та бюрократична розвідка» вказує на те, як у Великій Британії бюрократія, розвідка, публічна дипломатія та пропаганда поєдналися та працюють разом у всьому світі. Айхан (2019) у своїй таксономічній статті «Межі публічної дипломатії та недержавних акторів» стверджує, що не існує узгодженого визначення та меж публічної дипломатії. Неоднозначність концепції спричинила плутанину та перешкоджає консолідації публічної дипломатії як наукової сфери. Він переглянув 160 статей і книг про публічну дипломатію і дійшов висновку, що таксономія зменшує характеристики публічної дипломатії до орієнтованих на державу, недержавництва, нетрадиційних, орієнтованих на суспільство та поступливих. Він визначає межі публічної дипломатії з чіткими та послідовними основними критеріями та позиціонує публічну дипломатію в якості ширшої дисципліни – міжнародних відносин.

Цзя та Лі (2020) пропонують концепцію мережі публічної дипломатії для вивчення впливу публічної дипломатії Китаю на Twitter. Крім того, Хуанг та Ванг (2020) стверджують, що, незважаючи на монополію держави на засоби масової інформації, вона зазнала невдачі у сфері публічної дипломатії та що її ЗМІ залишаються зосередженими на традиційних засобах пропаганди. У сучасному безмежному світі соціальні медіа більше не можна ігнорувати. У науковій статті «Перехід до яремної позиції в публічній дипломатії: як ворогуюча громадськість, яка використовує соціальні медіа, ставить під сумнів законність держави» (2016) Захарна та Уйсал стверджують, що нації розглядають інші нації як своїх головних конкурентів у публічній дипломатії. Сьогодні держави застосовують управління відносинами та використовують методи публічної дипломатії, які здебільшого орієнтовані на іноземну аудиторію. Стаття пояснює цю динаміку відносин між державами та глобальною громадськістю.

Ян, Ключова та Тейлор (2012) віддають перевагу багатовимірному підходу до розуміння зусиль китайської публічної дипломатії в

лівійській кризі. Вони зацікавлені в побудові іміджу та управлінні відносинами, пропонуючи аналіз семантичних мереж у дослідженнях публічної дипломатії та розкриваючи лінгвістичні зв'язки та спільне значення, які проявляються у змісті журналістського висвітлення лівійської кризи газетою People's Daily. Китай посилив свою публічну дипломатію, використовуючи міжнародне мовлення та культурну дипломатію, спонсорує музейні виставки, будуючи школи китайської мови та засновуючи інститути Конфуція по всьому світу. Китай витрачає мільярди доларів на просування ідеї глобальної багатополлярної системи, заснованої на цінностях, які він пропагує, і на тому, де він матиме силу.

Уайт і Радік (2014) провели порівняльне дослідження зв'язків з громадськістю, застосували його до спілкування зі своєю аудиторією та отримали вищий рівень демократизації. Крім того, вони краще використовували засоби комунікації та отримували вигоду від публічної дипломатії та стратегій обміну повідомленнями. Вони виявили, що ці країни досягли кращих результатів.

Паммент (2014) зазначає, що хоча публічна дипломатія та національні бренди зміцнили своє місце в академічному дискурсі на початку 21 століття, оцінці цих заходів не приділялося такого ж рівня уваги. Описуючи, як оцінюються кампанії, дослідники, як правило, роблять припущення на основі цілей або результатів ініціативи, а не на надійних емпіричних даних про її результати. Питання публічної дипломатії та практики оцінювання переплітаються в складних організаційних і владних структурах, які породжують прагматичні відповіді як на «проблему впливу», так і на комунікацію результатів. Використовуючи концепцію артикуляції, Паммент описує структуру для інтерпретації практик оцінювання з контекстуалізованої перспективи, яка фіксує, як і чому практики м'якої сили приймають певні форми.

У своїй статті «Назустріч моделі медіа-дипломатії неурядових організацій (НУО) в епоху Інтернету: практичне дослідження Вашингтонського профілю» Чжан і Шварц (2009) розглядають НУО як нові інструменти

та акторів. Вони стверджують, що в громадській думці НУО ефективніші та надійніші за державу. Їхнє якісне дослідження вивчає цінності, сприйняту ефективність і фактори, які впливають на ефективність міжнародних інформаційних послуг, зосереджених на публічній дипломатії НУО, що базуються в США. Вони провели напівструктуровані інтерв'ю та дійшли висновку, що незалежні НУО в громадській думці об'єктивніші за державу.

У своїй статті «Інтегрований підхід до публічної дипломатії» Голан (2013) наголошує на глобальному зобов'язанні урядів, неурядових організацій та інших соціальних учасників узгодити публічну дипломатію та зовнішню політику. Він пропонує модель нової публічної дипломатії США, де програми м'якої сили, такі як освітні програми, культурні обміни та програми мовної підготовки, займають центри дій.

За словами Амірбека та Ідріса (2014), «Освіта та м'яка сила: аналіз як інструмент зовнішньої політики», освіта була основним інструментом публічної дипломатії протягом останніх трьох десятиліть, і кількість країн, які вважають її інструментом для просування своїх національних інтересів постійно зростає. Зокрема, великі держави почали приділяти особливу увагу та значення використанню освіти як ефективного інструменту та джерела м'якої сили. Крім того, добре налагоджена національна система освіти може створити сприятливий і позитивний глобальний імідж на міжнародній арені на державному та суспільному рівнях.

У роботі «Державна політика та м'яка сила» Джозеф Най (2008) визначає «м'яку силу», культурні ресурси, цінності та політику як здатність впливати на інших для досягнення бажаних результатів шляхом залучення, а не через примус. У «Станьте розумними – поєднання жорсткої та м'якої сили» (2009) Най ще більше прояснив свою думку, запропонувавши одночасне використання жорстких і м'яких можливостей для застосування успішної публічної дипломатії. Хайден Бук у роботі «Громадська дипломатія в глобальних контекстах» (2012) вивчає концепцію «м'якої сили» Джозефа Найя для вивчення ефектив-

ності публічної дипломатії та стратегічної комунікації. В ній порівнюється культура, зовнішня політика, комунікаційні технології та національні інтереси чотирьох країн, щоб визначити схожість і відмінності в їхніх стратегіях міжнародного впливу.

У своїй праці Леонард (2002) визначає три етапи комунікації та зв'язку в британській публічній дипломатії. По-перше, щоденне спілкування, де представлено контекст внутрішньої динаміки. По-друге, стратегічна комунікація, яка є цілісним підходом до просування різних аспектів соціалізації та управління британським суспільством. Спираючись на перші два кроки, третій крок полягає в розвитку та зміцненні особистих стосунків із ключовими особами, які приймають рішення. Побудова таких стосунків залежить від завоювання великої довіри, створення нейтрального та безпечного середовища. Прикладами цього є стипендії, семінари, студентські обміни, навчання та конференції. Усі ці типи комунікації намагаються побудувати та залучити спільноту приймаючої держави, щоб її залучила інша держава.

На думку Джозефа Найя, існує три способи здійснення влади: примус, оплата і залучення. Отже, м'яка сила – це здатність досягати бажаних результатів за допомогою привабливості. Основні компоненти м'якої сили держави включають культуру, цінності та політику, якщо вони є привабливими та інклюзивними, щоб спонукати громадськість інших країн, а не їхні уряди [Nye 2009]. Він також зазначає, що м'яка сила не може бути вирішенням усіх проблем. Наприклад, північнокорейський лідер любить дивитися голлівудські фільми, але не готовий дотримуватися американських цінностей і політики.

За словами Фіцпатріка, публічна дипломатія зосереджена на завоюванні сердець і розумів іноземних громадян (2010). Підхід Найя підкреслює необхідність переходу від класичної міжурядової дипломатії до підходу «уряд – громадянин». Це розуміння дає різні перспективи, нові компоненти та інструменти в публічній дипломатії. На думку деяких дослідників, пропонують розрізняти публічну дипломатію і нову публічну дипломатію. За їх

словами, нова публічна дипломатія є двостороннім підходом і «інструментом, який використовують держави та їхні залежні особи, а також недержавні суб'єкти для розуміння ставлення та поведінки різних культур з метою побудови та управління стосунками та впливу на думки та мобілізувати дії для просування своїх інтересів» [Айхан 2019]. Йдеться не лише про пропаганду чи класичну публічну дипломатію, а й про вимірювання глобальної громадської думки за допомогою засобів масової інформації, таких як опитування.

Новизна цього дослідження полягає в тому, що воно збагатило теорію публічної дипломатії шляхом додавання нових акторів, таких як неурядові організації (НУО), групи громадянського суспільства, аналітичні центри, багатонаціональні компанії, міжурядові організації та ЗМІ.

Розбудова потенціалу також включає контакти між цими суб'єктами та населенням країн, на які спрямована публічна дипломатія, яку здійснює уряд. Друга важлива формула полягає в тому, щоб додати в руки уряду більше інструментів для впливу на цільових людей. Це маніпуляції діаспорою, потенційно домінуючою культурою, телевізійними програмами, іншими інструментами соціальних медіа, культурними центрами, інформаційними агентствами та міжнародними телеканалами на додаток до класичних відомих інструментів публічної дипломатії.

Конструктивістська школа стверджує, що НУО відіграють дуже важливу роль у зміні поточних дискурсів на міжнародній арені, впливаючи на ідеї, норми, переконання та, у свою чергу, на національні інтереси щодо своїх сусідів [Айхан 2019: 66]. Також стверджується, що НУО є новими та сильнішими акторами публічної дипломатії, оскільки вони більш надійні, заслуговують довіри порівняно з державними чи напівдержавними інформаційними агентствами та каналами [Zhang and Swartz: 2009].

Най стверджує, що мету публічної дипломатії слід поширити на інших учасників. За його словами, уряди повинні конкурувати за довіру з різними альтернативами, включаючи засоби масової інформації, транснаціональні

корпорації, НУО, міжнародні організації та мережі наукових спільнот [Nye 2008: 100]. Особливо в епоху після холодної війни ТНК перетворюються на напівдержавних гравців, спрямованих на надання суспільних благ і внесок у суспільство. Сьогодні ТНК використовують різні види політичної економії, але можуть також включати інші види діяльності для деяких інших цілей [Weber and Larsson 2017]. Тепер ТНК орієнтовані на ключових зацікавлених сторін приймаючої країни та націлені на участь у процесах прийняття рішень щодо відповідних соціально-політичних питань і побудову відносин для отримання корпоративної легітимності [Ingenhoff and Marschlich 2019: 358]. Крім того, національні ТНК можуть виконувати функції добровільних або почесних дипломатів у приймаючих країнах, оскільки «їх представники та бренди безпосередньо торкаються життя набагато більшої кількості людей, ніж представники уряду» [Nye 2008].

Міжнародні міжурядові організації поступово стали ключовими гравцями в міжнародних відносинах і публічній дипломатії, особливо в епоху після холодної війни. З цієї причини важливо визнати місце їхнього вибору в спільноті націй. У 2020 році, через 30 років після закінчення холодної війни, Організація Об'єднаних Націй, єдина глобальна міжнародна організація *par excellence*, стала головною платформою для дебатів і переговорів і головним законним творцем міжнародних стандартів [Yenigun 2015].

Гіпотетичний підхід цього дослідження ґрунтується на такому розумінні: у нову еру після холодної війни уряд однієї країни може використовувати кілька інструментів для впливу на громадян другої країни. Деякі з цих інструментів: культура, їжа, музика, мова, технології, міжнародні теле- та радіоканали (такі як CNN, BBC, France 24, TRT World), сила діаспори, інструменти соціальних медіа, рекламний ролик, програми обміну (професори, студенти, Сократ, Еразмус тощо), освітні інструменти (університети, академічні відділення та франшизи), фільми (Голлівуд, Боллівуд, аніме) та міжнародні фестивалі. На додаток до них, культурні центри, конференції,

шкільні журнали, журнали, книги, державні та приватні стипендії, університетські кафедри (Жан Моне, Султан Кабус).

Освіта є одним із найважливіших методів публічної дипломатії як інструмент м'якої сили. Лише розвинена система освіти може стати однією з головних конкурентних переваг сучасної держави у «глобальному змаганні за розум» і залучити найталановитіших іноземних студентів. Успішні іноземні студенти, які поряд з вивченням мови поступово знайомляться з досягненнями науки і культури країни перебування. Потім, коли вони повернуться з набутими знаннями та особистими стосунками в приймаючій країні, очікується, що вони стануть ефективними передавачами мови та культури країни, де вони навчалися [Amirbek & Ydyrys 2014: 515]. Ось чому багато держав, які амбітно розвиваються, такі як Бразилія, Індія та Китай, приділяють особливу увагу модернізації та інтернаціоналізації своїх національних систем освіти [Nye 2008: 94]. Таким чином, такі країни, як Китай, Німеччина, США, Туреччина та деякі розвинені європейські країни запровадили різноманітні програми вищої освіти для компетентної та перспективної молоді з усього світу. Бхутто, Мурсі, Саакашвілі, Масако – деякі з них відігравали важливі ролі як глави держав чи урядів у своїх країнах після повернення з американських університетів [Amirbek & Ydyrys 2014: 515].

Реклама є одним із нових видів публічної дипломатії як інструменту «соціальної відповідальності уряду» [Golan, 2013, 404], як-от культурні та освітні обміни, прес-агентства, а також іноземна допомога та міжнародне мовлення [L'Etang 1998: 426].

Висновки.

У нову світову еру дипломатичні інструменти різко змінилися та поглибилися. Незважаючи на те, що класична дипломатія зберігає свою важливість, нова публічна дипломатія різко зростає та кидає виклик класичній дипломатії як інструменту м'якої сили в новому тисячолітті. Світові кордони нівелюються, комп'ютерна ера все змінила, соціальні медіа стали зброєю, а спілкування з іншими людьми стало дуже нормальним, корисним, законним

і відкритим. Публічна дипломатія, мабуть, є найважливішим інструментом м'якої сили, тому що завоювання сердець і розумів може змінити політику інших держав відповідно до вашого бажання, притягнувши інші народи до запланованих/цільових точок. Сила-гегемон (США), великі держави (Франція, Китай і Велика Британія) і претенденти на роль великої держави (Туреччина, Бразилія та Індія) вже зосередилися на новій публічній дипломатії та використовували нові інструменти в останній десятиліття.

Здебільшого класичні інструменти публічної дипломатії та м'якої сили потребують тривалої підготовки, історичного підґрунтя та їх непросто змінити за короткий термін, наприклад, організація діаспори за кордоном, експорт домінуючої культури кухні/харчування у світ, вплив місцевої музики на світову громадськість, процвітання вашої власної мови в регіоні чи світі. Однак деякі з них можна було б організувати за короткий термін у сфері освіти, наприклад, налагодити добрі стосунки з НУО, укласти угоди з університетами, програми обміну студентами та викладачами, надання повної стипендії для футуристичних послів-волонтерів, часті міжнародні конференції та семінари в цільовому суспільстві, видання книг для цільового суспільства, створення деяких культурних центрів у приймаючих країнах та публікація рекламних матеріалів у цільове суспільство. Створення університетських кафедр і створення нових журналів для вихваляння рідної країни також є дуже корисними короткостроковими новими інструментами публічної дипломатії в руках держав.

Деякі з нових інструментів публічної дипломатії потребують середньострокової політики та планування щонайменше на десятиліття. Наприклад, створення міжнародних телевізійних каналів і особливо інформаційних агентств, вплив на соціальні медіа через приймаючі країни, експорт високоякісних фільмів і серіалів, створення глокалізованих (глобалізованих + локалізованих) радіо та телевізійних каналів у цільовій країні потребують визначених планів, впровадження свердловин і ідеальні проєкти підтримки.

Безумовно, всі перераховані вище інструменти потребують грошей. Тим не менш, ці витрати не слід розглядати як витрати, а слід сприймати як культурні, політичні та міжнародні інвестиції. У середньостроковій та довгостроковій перспективі цільове суспільство

повертатиме їм кошти на батьківщину. Потужні країни, середні та малі держави будуть змінені відповідно до їхнього значення нових інструментів публічної дипломатії як найважливішого компонента м'якої сили в найближчі десятиліття.

Бібліографічні посилання / References

- Albishri, O., Tarasevich, S., Proverbs, P., Kioussis, S.K., & Alahmari, A. (2019). Mediated public diplomacy in the digital age: Exploring the Saudi and the U.S. governments' agendabuilding during Trump's visit to the Middle East. *Public Relations Review*, 45(4). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.101820>
- Amirbek, A., & Ydyrys, K. (2014). Education and Soft Power: Analysis as an Instrument of Foreign Policy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 143, 514-516. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.428>
- Ayhan, K. J. (2019). Boundaries of Public Diplomacy and Nonstate Actors: A Taxonomy of Perspectives. *International Studies Perspectives*, 20(1), 63-83. <https://doi.org/10.1093/isp/eky010>
- Craig, H. (2012). *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in Global Contexts*. Lexington Books.
- Fitzpatrick, K.R. (2010). *The future of the US public diplomacy; an uncertain fate*. Leiden. Martinus Nijhoff Publishers.
- Huang, Zh.A. & Wang, R. (2020). Panda engagement, in: China's digital public diplomacy, *Asian Journal of Communication*, 30(2), 118-140,
- Golan, G.J. (2013). An Integrated Approach to Public Diplomacy. *American Behavioral Scientist*, 57(9), 1251.
- Ingenhoff, D., & Marschlich, S. (2019). Corporate diplomacy and political CSR: Similarities, differences and theoretical implications. *Public Relations Review*, 45(2), 348-371. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.01.002>
- Jia, R., & Li, W. (2020). Public diplomacy networks: China's public diplomacy communication practices in twitter during Two Sessions. *Public Relations Review*, 46(1). <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2019.101818>
- Kim, J. (2016). Public relations and public diplomacy in cultural and educational exchange programs: A coorientational approach to the Humphrey Program. *Public Relations Review*, 42(1), 135-145. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.09.008>
- L'Etang, J. (1998). State propaganda and bureaucratic intelligence: The creation of public relations in 20th century Britain. *Public Relations Review*, 24(4), 413-441. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(99\)80109-X](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(99)80109-X)
- Mogensen, K. (2017). From public relations to corporate public diplomacy. *Public Relations Review*, 43(3), 605-614. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2017.03.011>
- Nye, J.S., Jr. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94. <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>
- Nye, J. S., Jr. (2009). Get Smart- Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*, 88(4), 160-163.
- Pacher, A. (2018). The ritual creation of political symbols: International exchanges in public diplomacy. *British Journal of Politics & International Relations*, 20(4), 880-897. <https://doi.org/10.1177/1369148118786043>
- Pamment, J. (2014). Articulating influence: Toward a research agenda for interpreting the evaluation of soft power, public diplomacy and nation brands. *Public Relations Review*, 40(1), 50-59. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.11.019>
- Pajtinka, Erik. (2016). Military Diplomacy and Its Present Functions. Security Dimensions. *International and National Studies*, 179-194.
- Park Se Jung & Lim Yon Soo (2014) Information networks and social media use in public diplomacy: a comparative analysis of South Korea and Japan. *Asian Journal of Communication*, 24(1), 79-98. DOI: [10.1080/01292986.2013.851724](https://doi.org/10.1080/01292986.2013.851724)
- SarvestaniFatemehShafiee, Ameli Saied Reza & IzadiFoad (2019) Israeli public diplomacy toward the United States: a network and narrative approach. *Asian Journal of Communication*, 29(2), 181-200, DOI: [10.1080/01292986.2018.1531898](https://doi.org/10.1080/01292986.2018.1531898)
- Weber, F., & Larsson-Olaison, U. (2017). Corporate social responsibility accounting for arising issues. *Journal of Communication Management*, 21(4), 370-383. <https://doi.org/10.1108/jcom-02-2017-0028>.
- White, C., & Radic, D. (2014). Comparative public diplomacy: Message strategies of countries in transition.

- Public Relations Review*, 40(3), 459-465. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2014.01.012>
- Wiseman, G. (2015). *Isolate or Engage: Adversarial States, US Foreign Policy, and Public Diplomacy*. Stanford University Press.
- Yang, A., Klyueva, A., & Taylor, M. (2012). Beyond a dyadic approach to public diplomacy: Understanding relationships in multipolar world. *Public Relations Review*, 38(5), 652-664. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.07.005>
- Yenigun, C., Basoos, H. & Hassan, G., (2020). Negotiation level between EU and the GCC/ *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 14 (11), 65- 75. https://www.ijicc.net/images/Vol_14/Iss_11/141107_Yenigun_2020_E1_R.pdf
- Yenigun, C., (2016) Conflict Resolution for the Middle East: Sectarian Rapprochement, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 3(2), 13-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/231834>
- Yenigun, C., (2016) Evolution Dilemma of the United. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5 (1), 65-75.
- Yenigun, C., (2010). Balkan multiculturalism: sample to its own and to the EU. *European Studies Journal*, 1(1), 5-12. https://www.researchgate.net/publication/278023306_Balkan_Multiculturalism_Sample_to_Its_Own_and_to_the_EU
- Zaharna, R. S., & Uysal, N. (2016). Going for the jugular in public diplomacy: How adversarial publics using social media are challenging state legitimacy. *Public Relations Review*, 42(1), 109-119. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.07.006>
- Zhang, J., & Swartz, B.C. (2009). Toward a model of NGO media diplomacy in the Internet age: Case study of Washington Profile. *Public Relations Review*, 35(1), 47-55. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2008.09.018>

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Тетяна Миколаївна Дерещук

Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м.
Івано-Франківськ, 76018, Україна

E-mail: tetiana.dereshchuk@pnu.edu.ua

Tetiana Dereshchuk

Candidate of Juridical Sciences (Ph.D), Associate
Professor of the International Relations Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Shevchenka Str., 57, Ivano-Frankivs'k,
76018, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5348-9394>

Тетяна Зіновіївна Струтинська

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м.
Івано-Франківськ, 76018, Україна

E-mail: tetiana.z.strutynska@pnu.edu.ua

Tetiana Strutynska

PhD in Political Science, Associate Professor of the
International Relations Department,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Shevchenka Str., 57, Ivano-Frankivs'k, 7
6000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8045-4886>

Вікторія Василівна Романченко

Студентка спеціальності «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м.
Івано-Франківськ, 76018, Україна

E-mail: viktoriia.romanchenko.17@pnu.edu.ua

Viktoriia Romanchenko

Student of International Relations,
Public Communications and Regional Studies,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Shevchenka Str., 57, Ivano-Frankivs'k,
76018, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5358-2572>

УДК 327.7

**ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Received 12 November 2022; revised 05 December 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352229

Анотація

У публікації охарактеризовано ключові виклики в боротьбі з кіберзлочинністю в ЄС на сучасному етапі. На основі звітів установ правопорядку та спеціалізованих агентств Європейського Союзу здійснено огляд та систематизацію сфер, з викликами в яких найчастіше стикаються організація під час боротьби з кіберзлочинністю, а також вказано на заходи, що вже були прийняті для їх вирішення. Наголошується на змінах в тенденціях кіберзагроз ЄС, які спостерігаються в порівнянні зі звітами минулих років, та підкреслюється вплив геополітики на дану сферу, зокрема, теперішній конфлікт між Росією та Україною.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібербезпека, Європейський Союз (ЄС), Європол, Євроюст, ENISA, виклик, міжнародні електронні комунікації, міжнародна інформація.

**CHALLENGES ON THE WAY TO EFFECTIVE COUNTERACTION
TO CYBERCRIME IN THE EUROPEAN UNION**

Abstract

The publication describes the key challenges in the fight against cybercrime in the EU at the present stage. They were carried out based on reports by law enforcement agencies and special agencies of the European Union (the European Police Agency - Europol, the European Agency in cooperation with the judicial and police authorities of EU member states - Eurojust, the European Agency for Network and Information Security - ENISA, etc.). They analyze and systematize those areas with challenges that law enforcement agencies most often face when fighting cybercrime. In addition, these reports indicate what measures have already been taken to solve them.

Cybercrime knows no borders. The reports emphasize noticeable changes in the development and spread of cyber threats in the EU. Compared to the reports of previous years, today almost any type of crime can be

carried out with the help of the Internet. In addition, the impact of geopolitics on this area is emphasized. In particular, the current conflict between Russia and Ukraine has opened and strengthened new areas of cybercrime (operations with cryptocurrency allow Russian citizens to circumvent sanctions imposed by the world community, hacktivism is when political ideas are promoted using the Internet, cyberattacks by pro-Russian hackers, etc.).

As for measures to combat cybercrime, the European Union adopted a number of legal documents that were supposed to contribute to this. In particular, in order to prevent the illegal circulation of cryptocurrency, a bill on the regulation of cryptocurrencies MiCA (Markets in Crypto Assets) was developed, which received the support of many EU countries; Europol and Eurojust jointly launched the SIRIUS project to simplify the procedure for cross-border access to electronic evidence; in May 2018, a Joint Memorandum of Understanding was signed between Europol, ENISA (European Network and Information Security Agency), EDA (European Defense Agency) and CERT-EU (Computer Emergency Response Team Computer Emergency Response Team); in March 2019, the Protocol on the response of EU law enforcement agencies to emergency situations (including large-scale cross-border cyber attacks) and many others was adopted. Some of them are still in the planning and development stage.

Key words: *cybercrime, cybersecurity, European Union (EU), Europol, Eurojust, ENISA, challenge, international electronic communications, international information.*

Постановка проблеми.

Ефективна реалізація політики кібербезпеки та боротьба з кіберзлочинністю в ЄС ускладнена низкою унікальних факторів. По-перше, за своєю природою кіберзлочинність не має кордонів та розвивається набагато швидше, ніж на те можуть реагувати національні та наднаціональні владні структури. По-друге, ця ситуація ускладнюється горизонтальною природою кіберзлочинності – практично будь-який тип злочину зараз може бути здійснено за допомогою мережі Інтернет. Більш того, докази таких незаконних діянь зібрати набагато важче через нестабільність електронних даних та обсяг необхідних знань для такої роботи. По-третє, для вчасного та безпечного збереження електронних доказів і гарантування їх допустимості під час судового процесу необхідне тісне та ефективне міжнародне судове співробітництво. Такому співробітництву на заваді часто стають суттєві відмінності у правових системах окремих держав-членів ЄС та конфлікти юрисдикцій. Ситуація ускладнюється і динамічністю сфери: кіберпростір постійно розвивається та є досить залежний від світових тенденцій (наприклад, підвищення активності кіберзлочинців в період пандемії COVID-19) та, у випадку з ЄС, локальних геополітичних чинників. Саме тому робота над виявленням та вирішенням труднощів та викликів в боротьбі з кіберзлочинністю ЄС є постійною та

невід'ємною складовою діяльності як самої організації та її спеціалізованих установ, так і наукової спільноти.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідженням правових засад політики кібербезпеки ЄС, а також потенційних труднощів в цій сфері займалися А.Грубінко, О.Звоздецька, А.Марущак, В.Пазюк. Л.Могілевський розглядав моніторингову діяльність правоохоронних органів ЄС та функціонування окремих проектів, складовою яких є протидія кіберзлочинності. М.Саєнко, Є.Савела та Ю.Тополянський вивчали досвід міжнародної спільноти в боротьбі з кібершахрайством та кіберзлочинністю.

Мета та завдання.

Метою даної статті є аналіз поточних викликів в Європейському Союзі на шляху до ефективної реалізації політики кібербезпеки. Для досягнення даної мети було поставлено наступні завдання: проаналізувати звіти Європолу та Євроюсту та ENISA за останні роки; охарактеризувати основні труднощі, з якими стикається ЄС під час протидії злочинності; розглянути вплив геополітичного чинника конфлікту в Україні на тенденції в кіберзагроз для ЄС.

Виклад основного матеріалу.

В червні 2019 року Європейське агентство, зі співпраці з судовими та поліцейськими органами країн-членів ЄС (Євроюст) та Європейський центр з протидії кіберзлочинності

(ЕСЗ) Європейського поліцейського агентства (Європолу) опублікували Спільний звіт «Загальні проблеми у боротьбі з кіберзлочинністю» [Europol 2019]. В даному документі було окреслено головні виклики в сфері кіберзлочинності, що базувались на оперативному та практичному досвіді, на спільних обговореннях, висновках, звітах та оцінках міжнародних експертів, а також на підсумкових звітах кількох тематичних і стратегічних зустрічей з національними експертами та відповідними зацікавленими сторонами. Виявлені та визначені виклики було розділено на п'ять сфер:

- 1) втрата даних;
- 2) втрата локації;
- 3) виклики, пов'язані з національними правовими рамками держав-членів ЄС;
- 4) труднощі в міжнародному співробітництві;
- 5) виклики публічно-приватного партнерства.

В свою чергу, сфера втрати даних може бути розділена на кілька категорій, таких як збереження даних, шифрування даних, поширення використання криптовалюти.

Цікаво, що до розвитку першої категорії викликів вклад було зроблено самим ЄС, оскільки рішенням від 8 квітня 2014 року, Судом Європейського Союзу було скасовано Директиву про збереження даних (Директива 2006/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 березня 2006 р. про збереження даних, створених або оброблених у зв'язку з наданням загальнодоступних електронних комунікаційних послуг або громадських комунікаційних мереж, та про внесення змін до Директиви 2002/58/ЄС). Це скасування унеможливило отримання даних від приватних осіб правоохоронними органами та прокуратурою. Так, в деяких державах-членах ЄС досі діє законодавство, яке дозволяє та навіть гарантує збереження даних провайдерами Інтернет-послуг для правоохоронних цілей, тоді як в інших державах ЄС це було скасовано у зв'язку з рішенням Суду. В останніх, деякі дані зберігаються виключно для бухгалтерських чи комерційних цілей, але дані, що могли б бути корисними для кримінальних розслідувань видаляються. Така розбіжність ускладнює

ефективність роботи відповідальних правоохоронних органів. Більше того, ця ситуація змушує слідчі органи розставляти пріоритети своєї оперативної діяльності згідно з різними існуючими системами зберігання даних замість того, щоб зосередитись на важливіших цілях [Rojaszczak 2021].

Після даного рішення Суду ЄС саме відсутність уніфікованої політики зберігання даних електронних комунікацій держав-членів стала основним викликом для розслідування транснаціональних кіберзлочинів, зокрема кібератак, сексуальної експлуатації дітей в Інтенеті, транскордонного платіжного шахрайства, злочинів в «темній мережі» (Dark Web) і т. д. Комплексний аналіз, проведений Євроюстом та Європолом засвідчив цінність даних електронних комунікацій та підтвердив, що більшість правоохоронних та судових органів держав-членів ЄС підтримали б створення законодавчої бази на рівні ЄС. У грудні 2015 року на засіданні Ради з питань юстиції та внутрішніх справ (JHA) було підтримано потребу спільноєвропейського підходу до зменшення фрагментації правової бази в питаннях збереження даних та закликано до законодавчої ініціативи щодо її повноцінного функціонування [Europol 2019].

Серед кроків, які вже були прийняті ЄС в цій сфері є зокрема розвиток концепції обмеженого збереження даних та цільового доступу до даних за результатами двох експертних семінарів, що були проведені Європолом в березні і травні 2018 року. Також Європолом та Євроюстом здійснюється моніторинг впливу анулювання Директиви про збереження даних рішенням Суду ЄС у справах Tele2 Sverige та Watson на проведення кримінальних та судових розслідувань. Проте питання потреби в новій законодавчій базі, що регулювала б питання зберігання даних з метою їх використання в правоохоронних цілях на рівні ЄС залишається відкритим.

Ще одним фактором, що ускладнює боротьбу з кіберзлочинністю є широке застосування шифрування інформаційних даних злочинцями [Могілевський 2021]. Безумовно, шифрування є невід'ємним елементом цифрової демократії і саме воно допомагає забезпе-

чити безпеку цифрової економіки та основні права людини. Та з іншої сторони, ці технології доступні і злочинцям для приховування своїх даних чи доказів злочинної комунікацій.

Законне перехоплення електронних комунікацій стає не ефективним або ж навіть технічно недоступним через збільшення кількості постачальників електронних послуг, що впроваджують особисте шифрування або анонімізацію електронних комунікацій у своїх послугах за замовчуванням.

Ця проблема була підтверджена і в оцінках ІОСТА (Internet Organised Crime Threat Assessment), що публікується Європейським центром протидії кіберзлочинності [Europol (ІОСТА) 2022]. У звіті ІОСТА, особливо підкреслюється використання віртуальних приватних мереж (VPN), анонімізуючих мереж, таких як Tor, та використання шифрування. Наприклад, сексуальні злочинці щодо дітей використовують наскрізно зашифровані додатки для завантаження та обміну незаконними матеріалами, що створює значну проблему в розслідуванні кіберзлочинів пов'язаних з сексуальною експлуатацією дітей в Інтернеті.

На даний час для вирішення цього виклику впроваджуються заходи, запропоновані в 11-му та 13-му звітах Європейської Комісії про хід реалізації безпекової політики Союзу. Це включає в себе спостереження за шифруванням для аналізу технічних і правових змін (проводиться ЕСЗ при Європолі, Євроюсті та Європейській судовій мережі по боротьбі з кіберзлочинністю (EJCN)) та підтримку Європолу в розширенні його можливостей з дешифрування. Тим не менш, для протидії злочинному зловживанню шифруванням необхідно забезпечити правоохоронні органи ширшим асортиментом інструментів та методів.

Серед основних викликів ЄС в протидії кіберзлочинності також стало і поширення криптовалюти. Багато інвесторів звернули увагу на криптовалюту після її різкого зростання в ціні наприкінці 2017 року. Наприклад, для біткоіна кількість транзакцій збільшилась до понад 300 000 євро на день. Не дивно, що таким видом розрахунків зацікавилися і злочинці для проведення незаконних

транзакцій. Зловживання біткоіном досі є одним з основних факторів, що допомагають кіберзлочинності в Інтернеті (до прикладу, для покупки чи оренди інструментів для кіберзлочинів), проте є і інші валюти, що орієнтовані на анонімність (Monero), і які від 2017 року все частіше використовуються в цифровому андеграунді. Зараз для вирішення цієї проблеми ЄС зокрема встановлює партнерські стосунки з біржами криптовалюти та платіжними системами та проводить щорічну конференцію з віртуальних валют [Europol 2019].

Одним з кроків на шляху вирішення цього виклику також став законопроект про регулювання криптовалют MiCA (Markets in Crypto Assets). Законопроект отримав підтримку багатьох країн ЄС. Зокрема, Президент Франції Еммануель Макрон висловив підтримку такому кроку, оскільки сам він «не вірить у саморегульований фінансовий сектор». На думку політика, «Саме державні органи мають визначити правильні умови, які дозволять сектору впевнено розвиватися, заохочуючи інновації» [Мінфін (регулювання криптовалют) 2022]. 5 жовтня 2022 року члени Ради ЄС підписали текст законопроекту, який зобов'язує всіх постачальників послуг криптоактивів дотримуватись чітких норм та вимог, що будуть спрямовані на захист споживачів [MiCA 2022].

Проте, низка питань досі залишається невирішеними, оскільки все частіше проведення операцій з криптовалютою веде до розширення бази потенційних жертв.

Ще більш актуальним для ЄС це питання постало після початку повномасштабного воєнного наступу Росії на Україну та запровадження санкцій щодо країни-агресора, оскільки росіяни мають змогу обходити санкції саме за допомогою криптовалюти. В березні 2022 року Європейський центрбанк висловив стурбованість такою ситуацією [Financial Times 2022]. Також варто згадати, що криптовалюта вже легалізована в Україні від 16 березня 2022 року після підписання закону «Про віртуальні активи», який вступить в силу після змін в Податковому кодексі [Мінфін (закон про криптовалюту) 2022].

Втрата локації є ще одним важливим ви-

кликком для ЄС в боротьбі з кіберзлочинністю, оскільки через часте використання шифрування та здійснення криптовалютних транзакцій правоохоронним органам важче визначити фізичне місцезнаходження кіберзлочинця, злочинної організації чи доказів. Крім того, в таких ситуаціях важко встановити країну, що має юрисдикцію і правову базу для регулювання збору доказів. Більш того, зберігання даних в хмарних сховищах означає, що фізично вони можуть знаходитись в різних юрисдикціях.

17 квітня 2018 року Європейською Комісією було висунуто Пропозицію про електронні докази, яка досі перебуває на стадії обговорення [Europol 2019]. Відкритим залишається питання міжнародної правової бази для прямого транскордонного доступу до інформації.

Серйозною завадою на шляху до ефективної протидії кіберзлочинності є різниця між національними правовими системами держав-членів ЄС та міжнародними інструментами, оскільки перенесення останніх в національне законодавство є неповним.

Серед основних відмінностей – є відмінність у визначенні криміналізації поведінки та положень про розслідування кіберзлочинів та збору електронних доказів. Наприклад, у різних держав ЄС різні покарання та заходи в боротьбі з шахрайством, що пов'язане з безгтовітковими платіжними засобами. Через швидкий розвиток географії та розмаїття кіберзагроз, адаптація нормативно-правової бази є надзвичайно складним завданням. Ефективним інструментом для компенсації відсутності відповідного законодавства могла б бути судова практика (прецедентне право), проте поки що не існує достатньо прецедентів для ліквідації чи хоча б контролю кіберзлочинності [Europol 2019].

Схожа ситуація склалась і по відношенню до спеціального законодавства, яке б конкретніше регулювало дії правоохоронних органів в кіберсередовищі. Спільні оперативні дії, як от усунення масштабних бот-мереж чи підпільних злочинних форумів, могли б стати більш ефективними завдяки гармонізації відповідного законодавства на рівні ЄС.

Цей виклик стає все більш нагальним у

зв'язку з посиленням заходів з безпеки злочинцями у «темній мережі» (дворівнева аутентифікація, зашифровані повідомлення тощо) після успішних операцій правоохоронних органів з закриття величезних незаконних онлайн-ринків Hansa Market та AlphaBay, а також RAMP влітку 2017 року [Саєнко 2021].

На даний час ЄС вже прийняв низку заходів для подолання даного виклику. Наприклад, розробляється Дорожня карта щодо скоординованого підходу правоохоронних органів ЄС у боротьбі зі злочинністю в «темній мережі» (Dark Web); більш того, при Європолі була створена нова група з питань «темної мережі». Також поступово відбуваються зміни у національному законодавстві, наприклад, у США прийнято Закон «Про хмарні технології» [Europol 2019]. Проте відкритим залишається питання розробки загальноєвропейської правової бази для проведення кіберрозслідувань, зокрема в Deep Web («глибокій мережі») і Dark Web.

Серед труднощів в міжнародному співробітництві ЄС в боротьбі з кіберзлочинністю існують виклики, що пов'язані з взаємною правовою допомогою. Причиною таких викликів є відсутність єдиної правової бази для швидкої передачі та отримання (а також збереження) доказів. На практиці це проявляється в ситуаціях, коли навіть при наявності збережених доказів проходить дуже багато часу до того моменту, коли вони будуть надані запитуючій країні для кримінального розслідування. Навіть наявність Європейського ордеру для проведення конкретного розслідування не забезпечує потрібну для збору доказів швидкість. Більш того, Директива про Європейський ордер на проведення розслідування (Директива 2014/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 3 квітня 2014 року Про європейський ордер на розслідування в кримінальних справах) не передбачає конкретних механізмів, що сприяли б пришвидшеному збору електронних доказів. Безумовно, необхідно розробити більш налагоджену систему для розслідування, запобігання та захисту від кіберзлочинів, а також яка б гарантувала надання взаємної правової допомоги запитуючій країні. Велике значення в цьому

контексті може мати встановлення розмежування між запитом на отримання інформації, котрі повинні бути оформлені у відповідності з процедурою надання взаємної допомоги, та запитом, які такої процедури зазвичай не потребують (наприклад, прямий запит даних в постачальників електронних послуг в США). Коли така кооперація здійснюється в межах спільної слідчої групи, то відповідні органи можуть проводити транснаціональні слідчі дії та обмін доказами без потреби перенаправлення додаткових офіційних запитів.

Згідно зі звітом Європолу та Євроюсту, теперішні відмінності в правових системах та неефективна міжнародна співпраця можуть стати причиною появи «гарячих точок» кіберзлочинності та віртуальних «безпечних гаваней», в яких кримінальне розслідування чи збирання доказів буде практично неможливим [Europol 2019].

Для подолання цих викликів проводяться переговори щодо законодавчої пропозиції Європейської Комісії від 17 квітня 2018 року про електронні докази де пропонується запровадження нових інструментів для прямого транскордонного співробітництва з постачальниками послуг (Пропозиція до Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС Про європейський ордер на пред'явлення та збереження електронних доказів у кримінальних справах COM/2018/225 фінал - 2018/0108 (COD)). Також розробляється захищений онлайн-портал для обміну слідчими даними та електронними доказами в межах ЄС. Європол спільно з Євроюстом запустили проект SIRIUS який має допомагати в інтернет-розслідуваннях та спрощувати доступ до електронних доказів.

Складним викликом для ЄС є і реагування на великомасштабні кібератаки. WannaCry і NotPetya – дві транскордонні кібератаки безпрецедентного масштабу – довели, що реагування на великі кібератаки, яке ґрунтується на минулих інцидентах, є недостатньо ефективним в протистоянні швидкозмінним методам кіберзлочинців [Bendiek 2021]. Цікаво, що від цих двох атак одночасно постраждали безліч галузей в різноманітних регіонах; вражала і швидкість проведення атак. Саме ці дві атаки

дали поштовх до удосконалення законодавства в сфері міжнародного співробітництва для боротьби з кіберзлочинністю. Фундаментальне значення має раннє залучення правоохоронних та судових органів до розслідування масштабних кіберінцидентів. Їх активна участь у тренуваннях та навчаннях з імітацією кіберзагроз також має велике значення, оскільки сприяє зміцненню довіри та співробітництва з мережевою та інформаційною спільнотою з питань інформаційної безпеки.

Для вирішення цього виклику, у вересні 2017 року було опубліковано План скоординованого реагування на великомасштабні транскордонні інциденти та кризи у сфері кібербезпеки (проте він ще досі не введений в дію), а в травні 2018 року було підписано Спільний Меморандум про взаєморозуміння між Європолом, ENISA (European Network and Information Security Agency – Європейська агенція мережевої та інформаційної безпеки), EDA (European Defence Agency – Європейське оборонне агенство) та CERT-EU (Computer Emergency Response Team – Команда реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації). В березні 2019 року було ухвалено Протокол реагування правоохоронних органів ЄС на надзвичайні ситуації (в тому числі широкомасштабні транскордонні кібератаки). Центральна роль в такій діяльності згідно з протоколом відводиться Європейському центру Європолу по боротьбі з кіберзлочинністю [Марущак 2018].

Ще однією групою викликів, яка була виокремлена у Спільному звіті Європолу та Євроюсту є виклики публічно-приватного партнерства. Таке партнерство має відігравати ключову роль у зниженні кіберзлочинності. Левова доля доказів кіберзлочинів зберігається у приватному секторі, а ліквідація кримінальної інфраструктури приватними особами, усунення незаконного контенту та сповіщення правоохоронних органів про витоки даних є одним з найбільш ефективних заходів для протидії кіберзлочинності. Також публічно-приватне партнерство відіграє ключову роль у боротьбі з кіберзлочинністю та підвищенні кібербезпеки шляхом запобігання таких видів злочинів та обізнаності про них.

Тим не менш, досі немає єдності у думках щодо необхідної нормативно-правової бази для довірчої співпраці з приватним сектором, яка б одночасно регулювала питання прозорості, пов'язані з такою кооперацією.

Часто ЄС також звинувачується в надмірній бюрократизації та відсутності балансу в практичному розвитку систем кіберзахисту та виділенні коштів на програми організаційно-управлінської складової забезпечення кібербезпеки [Грубінко 2021].

ENISA, як агентство ЄС, на яке покладена функція виявлення та запобігання кібератакам [Саєнко 2021], 3 листопада 2022 року опублікувала десяте видання щорічного звіту про стан загроз кібербезпеки (ENISA Threat Landscape – ETL) [ENISA 2022]. В цьому документі описуються ключові загрози та їх тенденції, також вказуються необхідні заходи для протидії кіберзлочинам. В створенні звіту цього року також приймала участь спеціальна робоча група ENISA з питань ландшафту загроз кібербезпеці.

В порівнянні з минулорічним звітом спостерігаються певні зміни в основних загрозах. Наприклад, в цьогорічному звіті відсутні криптоджекінг та загрози, пов'язані з електронною поштою; натомість, до списку додалися загрози, пов'язані з соціальною інженерією.

В звіті відзначається і вплив геополітики на кіберзагрози, зокрема конфлікт між Росією та Україною. В цьому контексті спостерігається нова хвиля хактивізму (англ. hacktivism – словозлиття від хакер і активізм) – просування політичних ідей за допомогою мережі Інтернет. У звіті, випадок з «Інформаційною армією України», створеною 26 лютого 2022 року міністром цифрової трансформації України Михайлом Федоровим, називається унікальним, зважаючи на труднощі в її класифікації: адже таку армію можна вважати і групою добровольців-хактивістів, так і групою, що підтримується державою або гібридною групою. Заява міністра була звернена до добровольців, які координували свої дії на кіберфронті через Telegram-канал. Вони здебільшого проводили атаки типу DDoS (denial-of-service attack – атаки на відмову в обслуговуванні) [Foreign Policy 2022].

Варто зазначити, що на момент вторгнення російських військ в Україну не існувало військового органу, який би міг керувати такими діями. У зв'язку з цим Україна була вимушена створити гібридну структуру, яку важко класифікувати через різноманітність її складу – українські військовослужбовці, українські та закордонні цивільні громадяни, а також, навіть, приватні компанії. Наприклад, компанія Microsoft підтримала українських посадовців з питань кібербезпеки у боротьбі зі шкідливим програмним забезпеченням FoxBlade, а також допомогла з розвідувальними та інформаційними звітами про російські кібероперації [DW 2022]. Досі ведуться дискусії щодо обов'язків та ролі приватних компаній в майбутніх кіберопераціях.

Більш того, конфлікт в Україні поляризував світовий кіберпростір: з'явилися проукраїнські та прокремлівські хакери. ЄС, як і більшість його країн-членів, в цьому конфлікті стали на сторону України, таким чином піддавши себе ризику хакерських атак зі сторони країни-агресора. Проросійські хакерські колективи (наприклад, Killnet) здійснили кібератаки як на українські, так і на європейські організації та офіційні веб-сайти, що було підтверджено 10 травня 2022 року керівником Центру урядового зв'язку Великої Британії Джеремі Флемінгом [The Guardian. Sabbagh 2022].

Висновки.

Отже, боротьба з кіберзлочинністю в ЄС є надзвичайно динамічною та нестабільною сферою, виклики в якій досить важко регулювати та передбачити. Згідно з офіційними звітами спеціалізованих органів та агенцій ЄС за 2019-2022 роки, під час протидії кіберзлочинності організація найчастіше стикається з викликами, пов'язаними з втратою даних чи локації, національно-правовими рамками, а також труднощами в міжнародному співробітництві та державно-приватному партнерстві. Незважаючи на те, що ці виклики та загрози досить швидко виявляються та ретельно моніторяться, процес прийняття заходів щодо їх усунення зазвичай досить повільний. Надмірна схильність ЄС до бюрократизації також відзначається

дослідниками, як один з викликів в ефективній боротьбі з кіберзлочинністю. Згідно з звітом ENISA, протягом останнього року все більше кіберзагроз для ЄС було пов'язано з геополітичним чинником, а саме військовим конфліктом в Україні.

Бібліографічні посилання

- Bendiek, A., Schulze, M. (2021). Attribution: A major challenge for EU cyber sanctions. An analysis of WannaCry, NotPetya, Cloud Hopper, Bundestag Hack and the attack on the OPCW. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 11.
- DW. (2022) Ukraine: Microsoft reports malware after cyberattack. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dw.com/en/ukraine-microsoft-reports-destructive-malware-after-cyberattack/a-60440990> (дата звернення 08.11.2022).
- ENISA (2022). Threat Landscape. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2022> (дата звернення: 08.11.2022)
- Europol (IOCTA). (2022). Internet Organised Crime Threat Assessment [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment> (дата звернення 08.11.2022)
- Europol. (2019) Common challenges in combating cybercrime: As identified by Eurojust and Europol. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/common_challenges_in_combating_cybercrime_2018.pdf (дата звернення: 08.11.2022)
- Financial Times. (2022). Ukraine war latest from March 22: US and European allies to escalate Russia sanctions, Ukraine urges international banks to leave Russia. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ft.com/content/795b432f-b189-4c91-b202-bbc2c8b655a> (дата звернення 08.11.2022)
- Foreign Policy. (2022). Don't underestimate Ukraine's volunteer hackers. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2022/04/11/russia-cyberwarfare-us-ukraine-volunteer-hackers-it-army/> (дата звернення 08.11.2022)
- MiCA. (2022). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення 08.11.2022)
- Rojszczak, M. (2021). The uncertain future of data retention laws in the EU: Is a legislative reset possible? *Computer Law & Security Review*, 41.
- The Guardian. Sabbagh D. (2022). Russian hackers targeting opponents of Ukraine invasion, warns GCHQ chief. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.theguardian.com/technology/2022/may/10/russian-hackers-targeting-opponents-of-ukraine-invasion-warns-gchq-chief> (дата звернення: 08.11.2022)
- Борисюк, О. (2022). *Кібер-ризик та їх страхування в сучасних умовах*, в.: *Трансформація національної, закордонної моделей економічного розвитку та законодавства в умовах воєнного часу*: матеріали III міжн. наук.-практ. конф., 27-29 червня 2022р. Луцьк: ВНУІЛУ, 159-161.
- BBC (2022). AlphaBay and Hansa dark web markets shut down. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bbc.com/news/technology-40670010> (дата звернення: 08.11.2022).
- Грубінко, А. (2021). Особливості формування політики кібербезпеки Європейського Союзу: правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*, 1, 5-10.
- Марушак, А.І. (2018). Міжнародне співробітництво у боротьбі з транснаціональною кіберзлочинністю. *Інформація і право*, 3, 104-110.
- Мінфін (закон про криптовалюту) (2022). В Україні остаточно легалізували криптовалюту: Зеленський підписав закон. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/16/82176211/> (дата звернення 08.11.2022)
- Мінфін (регулювання криптовалют) (2022). Макрон підтримав регулювання криптовалют у ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/22/84201072/> (дата звернення 08.11.2022)
- Могілевський, Л.В. (2021). *Кіберзлочинність у проєкті Європолу SOCTA*, в.: *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: зб. матеріалів міжн. наук.-практ. конф., 18.05.2021р. Харків: ХНУВС, 16-18.
- Саєнко, М.І., Савела, Є.А., Тополянський, Ю. (2021). Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності та кібершахрайству. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право*, 64, 386-391.

References

- BBC. (2022). AlphaBay and Hansa dark web markets shut down. Retrieved November 08, 2022 from <https://www.bbc.com/news/technology-40670010>
- Bendiek A., Schulze M. (2021). Attribution: A major challenge for EU cyber sanctions. An analysis of WannaCry, NotPetya, Cloud Hopper, Bundestag Hack and the attack on the OPCW. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 11.
- Borysiuk, O. (2022). *Kiber-ryzyky ta yikh strakhuvannia v suchasnykh umovakh* [Cyber risks and their insurance in modern conditions], in: *Transformatsiia natsionalnoi, zakordonnoi modelei ekonomichnoho rozvytku ta zakonodavstva v umovakh voiennoho chasu: materialy III mizhn. nauk.-prakt. konf.* Lutsk: VNUILU, 159-161. (in Ukrainian)
- DW. (2022). Ukraine: Microsoft reports malware after cyberattack. Retrieved November 08, 2022 from <https://www.dw.com/en/ukraine-microsoft-reports-destructive-malware-after-cyberattack/a-60440990>
- ENISA. (2022). Threat Landscape. Retrieved November 08, 2022 from <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2022>
- Europol. (2019). Common challenges in combating cybercrime: As identified by Eurojust and Europol. Retrieved November 08, 2022 from https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/common_challenges_in_combating_cybercrime_2018.pdf
- Europol. (IOCTA) (2022). Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). Retrieved November 08, 2022 from <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment>
- Financial Times. (2022). Ukraine war latest from March 22: US and European allies to escalate Russia sanctions, Ukraine urges international banks to leave Russia. Retrieved November 08, 2022 from <https://www.ft.com/content/795b432f-b189-4c91-b202-bbcb2c8b655a>
- Foreign Policy. (2022). Don't underestimate Ukraine's volunteer hackers. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2022/04/11/russia-cyberwarfare-us-ukraine-volunteer-hackers-it-army/>
- Hrubinko, A. (2021). Osoblyvosti formuvannia polityky kiberbezpeky yevropeiskoho soiuzu: pravovi aspekty [Peculiarities of cybersecurity policy formation in the European Union: legal aspects]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 1, 5-10. (in Ukrainian)
- Marushchak, A.I. (2018). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u borotbi z transnatsionalnoiu kiberzlochynnistiu [International cooperation in combating transnational cybercrime]. *Informatsiia i pravo*, 3, 104-110. (in Ukrainian)
- MiCA. (2022). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. Retrieved November 08, 2022 from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13198-2022-INIT/en/pdf>
- Minfin (cryptocurrency law). (2022). V Ukraini ostatochno lehalizuvaly kryptovaliutu: Zelenskyi pidpysav zakon [Ukraine finally legalized cryptocurrency: Zelensky signed the law]. Retrieved November 08, 2022 from <https://minfin.com.ua/ua/2022/03/16/82176211/> (in Ukrainian)
- Minfin (regulation of cryptocurrencies). (2022). Makron pidtrymav rehuliuвання kryptovaliut u YeS [Macron supported the regulation of cryptocurrencies in the EU]. Retrieved November 08, 2022 from <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/22/84201072/> (in Ukrainian)
- Mohilevskiy, L.V. (2021). *Kiberzlochynnist u proiekti Yevropolu SOCTA* [Cybercrime in the Europol SOCTA project], in: *Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy: zb. materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf.*, 16-18. Kharkiv: KhNUVS. (in Ukrainian)
- Rojszczak, M. (2021). The uncertain future of data retention laws in the EU: Is a legislative reset possible? *Computer Law & Security Review*, 41.
- Saienko M.I., Savela Ye.A. & Topolianskyi, Yu. (2021). Mizhnarodnyi dosvid protyidii kiberzlochynnosti ta kibershakhraistvu [International experience in combating cybercrime and cyber fraud]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia Pravo*, 64, 386-391. (in Ukrainian)
- The Guardian. Sabbagh D. (2022). Russian hackers targeting opponents of Ukraine invasion, warns GCHQ chief. Retrieved November 08, 2022 from <https://www.theguardian.com/technology/2022/may/10/russian-hackers-targeting-opponents-of-ukraine-invasion-warns-gchq-chief>

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Ніна Олексіївна Коннова

Кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
пр. Науки 9а, Харків, 61166, Україна

E-mail: nina.konnova@hneu.net,

Олег Миколайович Кузь

Доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії,
Харківський національний економічний
університету імені Семена Кузнеця,
пр. Науки 9а, Харків, 61166, Україна

E-mail: oleh.kuz@hneu.net,

Валентин Федорович Чешко

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
пр. Науки 9а, Харків, 61166, Україна

E-mail: valentyn.cheshko@hneu.net,

Nina Konnova

PhD in Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of
International Relations, Political Science and
Practical Philosophy, Simon Kuznets Kharkiv
National University of Economics,
Prospect Nauki 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7096-7714>

Oleh Kuz

D.Sc. (Philosophy), PhD (Sociology), Professor,
Head of the Department of International Relations,
Political Science and Practical Philosophy,
Simon Kuznets Kharkiv National University
of Economics,
Prospect Nauki 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1359-2466>

Valentin Cheshko

D.Sc. (Philosophy), PhD (Biology), Professor,
Professor of the Department of International
Relations, Political Science and Practical Philosophy,
Simon Kuznets Kharkiv National University
of Economics,
Prospect Nauki 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8414-9141>

УДК 327:321.8.573:141.155

МЕХАНІЗМ ТРАНСБІОПОЛІТИЧНОГО ПЕРЕХОДУ У ГЕОПОЛІТИЦІ

Received 16 October 2022; revised 20 November 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352230

Анотація

Постановка проблеми. Процес глобальної еволюції досяг епохи антропоцену. Цей факт практично одночасно породив одразу два кардинальні, нерозривно пов'язані між собою імперативи в ідеолого-світоглядному базисі сучасної цивілізації: по-перше, відчуття того, що нова геологічна епоха вимагає і принципово нових алгоритмів, що спрямовують практичну діяльність та її теоретичне осмислення, обґрунтування у всіх сферах політичної реальності, з неминучим виходом на рівень міжнародних відносин та геополітики; по-друге, зміст категорій АНТРОПОЦЕН і (ГЛОБАЛЬНА) КРИЗА перетинається настільки різноманітно і широко, що утворює практично нероздільну логічно і ментально амальгаму. **Метою** цієї публікації є виявлення власне політичних аспектів інтеграції нової біополітичної проблематики у життя сучасного соціуму. Зміст терміну біополітика нині не формалізовано остаточно. У нашій концепції біополітика визначається як процеси реалізації біовлади, тобто здатність (пряма чи опосередкована) владних структур соціуму контролювати та маніпулювати відправленням біологічних функцій окремих індивідуумів. На основі поєднання методів концептуального, дискурсивного та еволюційно-антропологічного аналізу (концепції еволюційної стратегії та культурно-екологічної ніші) виявляються можливі сценарії майбутнього розвитку політичного процесу на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях. Досліджено механізм трансбіополітичного переходу – інклюзії цивілізаційної та біологічної еволюції у політичний процес. **У підсумку** формулюється зміст категорії «трансбіополітика» як основного елемента раціоналізації глобально-еволюційного процесу в світі, що глобалізується. Трансбіополітика у нашому розумінні є міжнародно-політичною проблематикою, пов'язаною з раціоналізацією глобального еволюційного

процесу. Технологізація глобального еволюційного процесу, вибір чинних технологічних проєктів і форм їхнього інституційного забезпечення визначається, переважно, гео- та біополітичною мотивацією місцевих еліт та наявними в їх розпорядженні гуманітарними та іншими конвергентними технологіями.

Ключові слова: політика, геополітика, міжнародні відносини, біовлада, біополітика, трансбіополітика, глобальна еволюція, глобальна політика.

THE MECHANISM OF TRANSBIPOLITICAL TRANSITION IN GEOPOLITICS

Abstract

Problem Statement. The process of global evolution has entered the Anthropocene. This fact has almost simultaneously generated two cardinal, inseparable imperatives in the rapidly changing ideological and outlook basis of modern civilization. Firstly, the feeling that the new geological epoch also requires fundamentally new algorithms guiding practical activity and its theoretical comprehension, justification in all spheres of political reality, with inevitable exit to the level of international relations and geopolitics. Secondly, the content of the categories of ANTHROPOCEN and (GLOBAL) CRISIS overlap so diversely and widely that they form an almost inseparable logically and mentally amalgam. **The purpose** of this publication is to reveal the political aspects of the integration of new biopolitical issues into the life of modern society. The content of the term biopolitics is currently not formalized in a definitive form. In our concept, biopolitics is defined as the processes of implementing biopower; that is, the ability (direct or indirect) of the power structures of society to control and manipulate the performance of the biological functions of certain individuals. Based on a combination of methods of conceptual, discursive and evolutionary-anthropological analysis (the concepts of evolutionary strategy and cultural-ecological niche), possible scenarios for the future development of the political process at the domestic and international levels are identified. The mechanism of transbipolitical transition – the inclusion of civilizational and biological evolution in the political process – is investigated. **The conclusion** formulates the content of the category “transbiolitics” as the main element of rationalization of the global-evolutionary process in the globalizing world. Transbiolitics in our understanding is an international political problematic related to the rationalization of the global evolutionary process. Technologization of the global evolutionary process, the choice of implemented technological projects and forms of their institutional support is determined primarily by geo- and biopolitical motivation of local elites and humanitarian and other convergent technologies available to them.

Key words: politics, geopolitics, international relations, biopolitics, biopolitics, transbiopolitics, global evolution, global politics.

Постановка проблеми.

Процес глобальної еволюції вступив у епоху антропоцену. Людський фактор став головним у системі основних еволюційних трендів у доступній Розуму частині Космосу. Нова геологічна епоха вимагає і принципово нових алгоритмів, що спрямовують практичну діяльність та її теоретичне осмислення, обґрунтування у всіх сферах політичної реальності, з неминучим виходом на рівень міжнародних відносин та геополітики. Зміст категорій АНТРОПОЦЕН і (ГЛОБАЛЬНА) КРИЗА перетинаються настільки різноманітно і широко, що утворюють практично нероздільну логічно і ментально амальгаму.

Численні публікації останніх років, присвячені політичним аспектам ситуації антропоцену, вже в назві яких зустрічаються логічно пов'язані між собою «антропоцен», «криза», «політика», «міжнародні відноси-

ни» – тому підтвердження (див.: [Purdy 2015; Dryzek, Pickering 2018; Fremaux 2019; Dalby 2020; Rydström 2022] та ін.).

Метою цієї роботи є системне дослідження впливу ситуації, створеної новою епохою, на статистику та динаміку процесу глобалізації, насамперед, у аспекті коеволюційних відносин усередині тріади «геополітика – біополітика – міжнародні відносини» у мультикультурному контексті та на тлі прогресуючої технологізації біосфери.

Раніше [Кузь, Чешко 2021а] нами було проведено концептуальне дослідження розвитку технологічної цивілізації, що глобалізується, із залученням фактографії пандемії COVID-19 (інфекційного захворювання, що викликається коронавірусом SARS-CoV-2) та соціополітичних конфліктів використання конвергентних технологій. Було проаналізовано еволюційно-антропологічні витоки пере-

творення біополітики на системо-формуєчий фактор сучасної міжнародно-політичної ситуації. У нашій концепції біополітика окреслюється як процес реалізації біовлади, тобто здатність (пряма чи опосередкована) владних структур соціуму контролювати та маніпулювати відправленням біологічних функцій окремих індивідуумів [Чешко, Кузь 2019].

Виклад основного матеріалу.

Факт кризи сучасної цивілізації і, більше того, її вихід на рівень дискурсу політичного визнається у всіх формах дискурсу громадського (філософського, наукового, повсякденного). Апокаліптичні очікування та інтенція їх подолання стають трендом практичної політики, а отже, вектором цивілізаційної еволюції.

Цей феномен, за Гансом Йонасом, можна назвати «евристикою страху» [Йонас 2001]. Рівнодіюча між страхом перед фактором ризику та страхом перед очікуваними результатами заходів, що вживаються проти нього, визначає еволюційний ландшафт нашого майбутнього [Sterling-Folker et al. 2021]. Ковідна епідемія стала ще однією ілюстрацією цього феномену [Кузь, Чешко 2021а]. Вкрай емоційно цю закономірність описала Аннетт Фрейберг-Інан (Амстердамський університет, ЄС): «Протягом приблизно двадцяти років слова «криза», «безпрецедентна» та «нова» активно використовувалися у політичному дискурсі. Дослідники, політики, журналісти та громадяни, схоже, сприймають те, що привертає їхню увагу, як нове, навіть якщо це не так, і перебільшують очікуваний вплив цих нібито нових подій» [Sterling-Folker et al. 2021].

Починаючи з доповіді Римського Клубу Д.Медоуза та ін. у 1972 р., через енергетичну кризу 1973 р., пандемію ВІЛ-СНІД 1980-х, глобальне потепління 2000-х, пандемію коронавірусу 2020-2021 рр. техногенна глобальна цивілізація проходить через низку криз, що нашаровуються одна на одну, як невід'ємних атрибутів глобальної кризи антропоцену. Низка криз «випереджає наші традиційні концепції оцінки ризику, перегляду розрахунків на економічний успіх, розхитування геополітичного статус-кво» [Kelly 2019: 10].

Завдячуючи своїй «прив'язці» до кате-

горій РИЗИК та НЕБЕЗПЕКА, криза сучасної (технологічної, техногенної) цивілізації є трансдисциплінарною проблемою за визначенням. Базисний атрибут стабільної еволюційної стратегії *Homo sapiens* – виживання людства як біологічного виду – досягається шляхом перетворення реальності (середовища та власної тілесної організації та психіки), а не шляхом реактивної адаптивної зміни фізіологічного-соматичної основи [Чешко, Кузь 2019].

Із цієї еволюційно-антропологічної посылки випливає онтологічна – кантіанська – антиномія. Відображення реальності у свідомості розширюється на дві автономні складові – фізичну та віртуальну: «СВІТ СУЩОГО (Світ, Як Він Є) versus СВІТ НАЛЕЖНОГО (Світ, Яким Він Повинен Бути)».

Це є початковою точкою онтології цивілізаційної кризи. У теорії ризику ця антиномія конкретизується або як дихотомія «РИЗИК versus НЕБЕЗПЕКА», або «РИЗИК versus НАДІЙНІСТЬ». При цьому більш логічним видається перший варіант: опозиція небезпеки (спонтанної загрози, що має об'єктивне, зовнішнє по відношенню до людини джерело) і ризику (побічного результату цілеспрямованої діяльності людини з перетворення реальності) найбільш виразно виявляє фундаментальний атрибут стабільної еволюційної стратегії. (Очевидно, вперше це зазначив Ніклас Луман [Luhmann 2017]).

У свою чергу, з опозиції «РИЗИК versus НЕБЕЗПЕКА» походить опозиція «КРИЗА versus КАТАСТРОФА (СТИХІЙНЕ ЛИХО)», тобто протиставлення радикальних трансформацій людинорозмірних систем внаслідок стереотипних та нормативно загальноприйнятих практик та політичних дій, які є їх причиною (криза), та руйнівних результатів накладання спонтанних об'єктивних природних процесів, що посилюються сформованим соціокультурним ландшафтом (лихо) [Barríos 2017].

Таке дослідження кризової фази цивілізаційної еволюції як передодня переходу до фази радикальних трансформацій її світоглядного базису передбачає поєднання кількох атрибутів та категорійно-термінологічних каркасів:

– по-перше, хронотопного, тобто обчис-

лення динаміки та співвідношення окремих проявів кризи у часі та просторі та, одночасно, багат шаровості, процесуальності та протиріччя між окремими її складовими;

– по-друге, трансбіополітичного, тобто обчислення диференційованих гендерних, економічних, правових тощо соціальних наслідків для окремих соціальних спільнот [Bergman Rosamond et al. 2020].

Звідси – багат шаровість і плюралізм пояснювальних парадигмальних моделей складних еволюціонуючих систем, що включають людину. При цьому виникає проблема редукціонізму – у таких системах виявлення причинних зв'язків для феноменів одного смислового шару має на увазі їх редукцію до феноменів смислового шару, що лежать нижче. Для парадигмальних моделей нижчого шару такі пояснення, у свою чергу, є просто емпіричним описом, що потребує власної редукції.

Проте, для коеволюціонуючих систем основні феномени різних смислових шарів є взаємообумовленими, розвиток кожного пояснює розвиток інших. Причина та наслідок обертаються. Іншими словами, еволюція людинорозмірних систем та стабільна еволюційна стратегія технологічної цивілізації описується коеволюційною потрійною спіраллю трьох модулів: **ГЕНЕТИКА–КУЛЬТУРА–ТЕХНОЛОГІЯ**.

Перетворення *Homo sapiens* на основний фактор еволюційного процесу низкою дослідників [Dryzek & Pickering 2018; Fremaux 2019] розцінюється як доказ того, що антропоцен є геологічною епохою «після природи»: майбутня історія Землі та навколоземного Космосу раціоналізується та технологізується, що рівнозначно суб'єктивізації еволюції як такої.

Насправді це не зовсім так. Технологія є раціональним використанням Законів Природи у якості інструментів цілеспрямованої трансформації віртуальної реальності Світу Належного у фізичну реальність Світу Суцього. Але використання чогось не рівнозначне його створенню. Природні та соціальні закономірності є об'єктивною даністю, що надає зворотного впливу як на цілі соціального та біологічного конструювання, так і на його засоби реалізації.

Паралельно розвитку сучасних технологій сформована в Епоху Просвітництва концепція доквілля людства як антагоністичного зіткнення об'єктивної Природи та раціоналізованої, а, отже, суб'єктивованої Культури стала виглядати усе більшим анахронізмом. У сучасних уявленнях про структуру культурно-екологічної ніші *Homo sapiens* відводиться дедалі більшого значення елементам, які знаходяться під спільною суперечливою дією об'єктивних законів природи (Біосфери) і раціональних, заснованих на системі ціннісних пріоритетів, технологічних інновацій (Техносфери). Показово, що епістемологічне відображення (власне поява терміна «етико-епістемологічні гібриди» [Potthast 2000; Lolas 2016]) наслідків цього сталося раніше, ніж спроби його включення до онтологічних схем [Ноу-Łuczaj, Blok 2019].

Для опису механізму таких гібридних структур ми використовуємо гіпотетичну концептуальну модель К.Гарбаріно [Garbarino 2022]. Відповідно до цієї моделі «деонтологічні оператори набувають свого значення через соціальні угоди, які генерують «особисті правила» (соціальні, моральні та юридичні), мають «ментальний зміст», що належить ширшому «нормативному розуму», розуму, який, очевидно, включає у себе будь-які варіанти вибору» [Garbarino 2022].

Значення цих, «гібридних» за визначенням, елементів на межі між етикою та епістемологією зростає, а їх (гібридів) еволюційна траєкторія стає все більш турбулентною залежно від цивілізаційно-культурно-історичного контексту. Зрештою, саме цей контекст визначає як спектр потенційних рішень, так і успіх чи невдачу у реалізації конкретних технологічних інновацій. Категорія «еволюційний успіх» виявляється невідворотно політизованою.

Диференціація адаптивного біополітичного ландшафту, що визначає траєкторію глобально-еволюційного процесу, починається зі світоглядного категоріального каркасу, тобто з визначення початкових абстрактних принципів. Початкова дихотомія протікає між західним (аналітичним за визначенням) та східним (синтетичним) варіантами онтології (для

останнього початкова антиномія Людина (Мікрокосм)/Природа (Макрокосм) є неприйнятною).

З цієї онтологічної дихотомії випливає ціннісно-цільова антиномія: технологічні схеми в умовах антропоцену мають на меті (1) збереження природного середовища, що забезпечує біологічне існування людства або (2) збереження гуманності, культурної складової людської природи в умовах того ж самого середовища проживання, що трансформується технологією. Перша установка домінує у сфері природознавства, друга – у гуманітарних науках трансатлантичної цивілізації [Bartha 2021].

Наступними сходами є дихотомія припустимих / неприпустимих методів досягнення цих цілей. Кінцевим етапом буде рівень прийнятних / неприйнятних з погляду політичної легітимності рішень. Глобалізація, як природний наслідок технологізації культурно-екологічної ніші Homo sapiens, актуалізується як збільшення пов'язаності, уніфікація відносин усередині та між фіксованими просторами територіальних держав / регіональних блоків, укладених відповідно до різних правил або форм суверенітету та особливостей соціокультурної еволюції [Dalby 2020].

Значення регіональної диференціації збільшується під час кризи, що веде до підвищення ролі регіональних політичних еліт за наявності посилення політичної турбулентності, викликаной зовнішніми причинами. Зовнішніми в даному контексті є фактори, які або безпосередньо впливають із природного сектору культурно-екологічної ніші, або є наслідком реалізації віддалених технологічних ризиків. У будь-якому випадку, турбулентність виникає у гібридній зоні між біо- та техносферою, тобто там, де вплив стійких, архетипічних культурних стереотипів найбільше виражений.

Вакцинація є, за суттю, першою у хронологічному списку біомедичних технологій. Саме тому соціокультурна та соціополітична історія застосування вакцинації та соціальної реакції на неї [Berman 2020] є, на наш погляд, найбільш ілюстративною у сенсі емпіричного підтвердження зазначеного вище. Рівень

вакцинації та колективного імунітету проти вірусу COVID-19 у популяції різняться між окремими країнами та регіонами у кілька разів навіть усередині Європейського континенту (дані листопада 2021 р.) [Our World in Data 2021]. Причиною є комплекс економічних, соціальних і організаційних чинників.

Але при цьому протистояння «антиваксерів» та «суперваксерів» давно набуло характеру політичного конфлікту [Hotez, 2020], а самі терміни стали міцним елементом культури, навіть на рівні мовної комунікації [Громенко et al. 2021]. «Антиваксерський рух», за загальноприйнятою думкою, міцно асоційований з ідеологією популізму [Berman 2020], апелює до усталених у часі культурних архетипів. Останні найчастіше пов'язані з негативним сприйняттям інновацій (одним із найдавніших і найстійкіших елементів «евристики страху», принаймні, у Західній культурі, є побоювання стороннього втручання у психосоматичну основу особистісної самоідентифікації).

Це робить подібні аргументи найбільш ефективними інструментами гуманітарних технологій вже за визначенням [Чешко, Кузь 2019]. Внаслідок цього подібного роду рухи – вже не маргінальні групи населення, їхній соціальний та політичний вплив зростає, наприклад, на пострадянському геополітичному просторі (РФ, Україна, Білорусь) [Кривчик, Накашидзе 2021; Горошко et al. 2021], де опір вакцинації виражено найбільшою мірою [Lazarus et al. 2021]. Тут інтенсифікація вакцинації пов'язана із жорсткими адміністративними заходами.

Утім, аналогічна закономірність характерна і для США [Latkin et al. 2021], звідки вона поширюється на Європу (за значної диференціації серед окремих європейських держав), Японію та інші «технологічно просунуті» та економічно розвинені країни, що тяжіють до неоліберальної моделі (див. огляд [CAREC Institute 2021]). Це явище відзначалося [De Figueiredo et al. 2020] вже напередодні коронавірусної пандемії (2015-2019 рр., опитування проводилося у 149 країнах).

Згідно з висновком Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (2019 р.), розширення впливу руху «антиваксерів» на менталітет

людства посідає 8-е місце серед 10 глобальних загроз здоров'ю сучасної цивілізації [World Health Organization 2019]. Причому це єдина зі списку загроз, що носить не екологічний, інфекційно-епідемічний чи соціально-економічний характер, а повністю відноситься до світоглядних установок, аналогічних релігійним догмам, тобто до сфери культури. Такі стереотипи сприйняття реальності слабо піддаються логічним та емпіричним аргументам.

Гуманітарні технології конструюють інформаційний простір, через управління емоційною сферою та поведінковими стереотипами модифікують громадську думку на користь політичної еліти. «*Постправада*» у поєднанні з технологією веде до «*Постдемократії*». Вільна конкуренція всередині електорату поступово витісняється домінуванням ідеологічних моделей у внутрішній політиці. Перетворення людини на об'єкт технологічного конструювання веде до зміни соціального статусу сучасної науки у технологічній цивілізації. Постакадемічна фаза її розвитку характеризується, зокрема, прогресуючою політизацією, до проявів якої відносяться [Reyes-Galindo 2021]:

– ціннісна оцінка не тільки теоретичних настанов, а й емпірично встановлених результатів наукових досліджень у вигляді політичних аргументів, зокрема – у етичній інтерпретації;

– успішна політична експлуатація універсальних культурно-психологічних стереотипів для обґрунтування / дискредитації наукових даних та науково-обґрунтованих технологій;

– девальвація впливу наукового знання на політику та суспільний дискурс;

– перманентне зростання ролі політичного лобіювання у вирішенні загальнозначущих соціальних проблем.

Таким є взаємний зв'язок між епістемологічним та соціо-/біополітичним контекстом розвитку процесу адаптації технологічної цивілізації (насамперед, у її неоліберальному варіанті) до умов кризи.

Ступінь політичної поляризації наближається до рівня, коли вона стає базовим атрибутом особистісного самовизначення як члена певної соціальної спільноти. Так, за ознакою

негативного ставлення до вакцинації ідентифікують себе за деякими даними від 8 до 22% жителів США, причому є деяка кореляція між цією ознакою та приналежністю до однієї з двох провідних політичних партій США [Motta et al. 2021].

Раніше ми продемонстрували аналогічну закономірність щодо імплікації інших технологій, зокрема ГМО [Чешко, Кузь, 2019]. Ту ж аналогію між соціальним сприйняттям дескриптивної обґрунтованості та етичною припустимістю цих технологій відзначають і деякі інші дослідники. Р.Бірд, наприклад, констатує, що прості заходи популяризації наукових знань та «грубе заперечення міфів» призводять до зворотних результатів. Як засіб протистояння міфологізованому скептицизму пропонується використання гуманітарних технологій, подібних до тих, що застосовуються сторонами у ході судового розгляду для впливу на присяжних [Bird 2020]. Це лише наголошує на технологізації глобального еволюційного процесу.

Тут також спостерігається явна геополітична диференціація щодо моделей, методів та цілей імплементації нових технологічних схем, об'єктом яких є складні еволюціонуючі системи, що включають людину [Schnurr, 2019]. Ця диференціація спостерігається не лише між державами та соціумами, що належать до різних культурно-цивілізаційних типів, подібних до США та Китаю, а й усередині одного й того ж цивілізаційного типу. Так, одним із найбільш ранніх прикладів є розбіжності в принципах та практиці правового контролю використання ГМ-продуктів у США та ЄС [Kuntz 2020; Hilbeck et al. 2020]. Причини мають комплексний характер і перебувають під спільним (очевидно, різноспрямованим та нелінійним) впливом багатьох факторів – «медіа-середовища, структури політичних можливостей, режимів соціального контролю знань та стратегій активістів» [Jia 2021: 188-191].

Відмінністю є згладжений характер біополітичних конфліктів. Однак це пояснюється відсутністю ознак гострої стадії реалізації ризику, що наближається до екзистенційного рівня, як у пандемії. Аналогічні висновки мо-

жуть бути застосовані до будь-яких сфер «технонауки», що належать до гібридної зони, де зустрічаються дескриптивно-науковий та публічно-аксіологічний дискурси (глобальне потепління, зелена енергетика та ін.).

Таким чином, перед нами – природна закономірність розвитку технологічної цивілізації на тлі переходу власне науки, як її основи, до фази постнекласичної, людинорозмірної технонауки з плинними межами між дескриптивним і аксіологічним дискурсами.

Зазначена цивілізаційна трансформація полягає у відносинах синергізму зі світоглядною трансформацією – переходом від модерністської філософії Проекту Просвітництва до постмодернізму Суспільства Ризику. У філософії постмодернізму наукові дослідження та оцінка ризиків *de facto* стають і *de jure* мають бути предметом демократичного (політичного – Авт.) процесу. Ця вихідна посилка «заохочується теоретиками постмодерну, які заявляють, що науковим дослідженням як таким не можна довіряти, оскільки як соціальна інновація наукове дослідження носить політичний характер і, отже, має здійснюватися як таке, що несе певний невисловлений політичний порядок денний» [Kuntz 2020] – так описує світоглядні зрушення французький біотехнолог Марсель Кунц, який відчуває явну ностальгію за логічною схемою класичної науки та принципом етичної нейтральності наукового знання. Це, проте, не скасовує точність самого діагнозу.

Висновок.

Вибір актуальних технологічних проєктів і форм їхнього інституційного забезпечення визначається, переважно, гео- та біополітичною мотивацією місцевих еліт та наявними в їх розпорядженні гуманітарними та іншими конвергентними технологіями.

Як приклад, уже на першій стадії коронавірусної пандемії експерти виділили принаймні сім різних моделей адаптивної стратегії соціуму, які ще й змінювалися з часом: соціал-дарвіністську (утилітарну), кантіанську, лібертаріанську, модель забезпечення біополітичної безпеки, посткапіталістичну, біхевіористську, соціал-демократичну [Кузь, Чешко 2021а].

Цей список потребує подальшої деталізації, оскільки акцент робиться на протиставленні політичної демократії та тоталітаризму (авторитаризму), а точніше, гуманістичного індивідуалізму західного типу та конфуціансько-марксистського тлумачення пріоритету «суспільного блага», і моделі першого типу значно деталізовані порівняно з іншими. Як мінімум, слід додати ще й «ісламську» модель [Al Eid, Arnout 2020].

Ще раз наголосимо, що для сучасної неоліберальної політичної демократії біовлада та її теоретичне розуміння (біополітика) є найбільш ефективним інструментом та технологією стабілізації сценаріїв та тенденцій глобально-еволюційного процесу, оптимальних у рамках цієї ідеологічної системи [Чешко, Кузь 2019].

При цьому міжнародно-політичний фактор «вписується» у загальний соціальний та культурний ландшафт та його результуюче значення виявляється різноспрямованим. Як приклад, статистичний аналіз продемонстрував [Achim et al. 2021], що в умовах коронавірусної пандемії політична демократія гальмувала її розвиток у країнах з високим рівнем доходів населення і посилювала в альтернативному випадку. Це спостереження змушує нас проаналізувати наступну базисну категорію цивілізаційної еволюції – «трансбіополітичний хронотоп».

Бібліографічні посилання

- Achim, M.V., Văidean, V.L., Borlea, S.N., Florescu, D.R., Muntean, N. (2021). Democracy and the Covid-19 Pandemic. A Cross-Country Perspective within Cultural Context. *International Journal of Business and Society*, 22(2), 546-573. DOI: <https://doi.org/10.33736/ijbs.3734.2021>
- Al Eid, N. A., Arnout, B. A. (2020). Crisis and disaster management in the light of the Islamic approach: COVID-19 pandemic crisis as a model (a qualitative study using the grounded theory). *Journal of Public Affairs*, 20(4), e2217. DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2217>
- Barrios, R.E. (2017). What does catastrophe reveal for whom? The anthropology of crises and disasters at the onset of the Anthropocene. *Annual Review of Anthropology*, 46, 151-166. DOI: <https://doi.org/10.1146/>

annurev-anthro-102116-041635

- Bartha, K. (2021). *Cosmos vs. Anthropocene Multi-scalar Praxis for Socio-environmental Justice with Adrienne Maree Brown's Emergent Strategy*, в: G.Dürbeck, P.Hüpkes (Eds.) *Narratives of Scale in the Anthropocene: Imagining Human Responsibility in an Age of Scalar Complexity*, New York: Routledge, 177-192. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003136989>
- Bergman Rosamond, A., Gammeltoft-Hansen, T., Hamza, M., Hearn, J., Ramasar, V., Rydström, H. (2020). The Case for Interdisciplinary Crises Studies. *Global Discourse: A Developmental Journal of Research in Politics and International Relations*. DOI: <https://doi.org/10.1332/204378920X15802967811683>
- Berman, J.M. (2020). *Anti-vaxxers: how to challenge a misinformed movement*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Bird, R. C. (2020). Anti-GMO and Vaccine-Autism Public Policy Campaigns in the Court of Public Opinion. *Hastings Law Journal*, 72, 719. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol72/iss3/1 (дата звернення 19.08.22)
- CAREC Institute. (2021). Анализ отношения общества к вакцинации от COVID-19 в отдельных странах. Аналитический отчет. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/CAREC-Institute-vaccination-attitudes-report-RUS-22-Apr-2021.pdf> (дата звернення 17.08.22)
- Dalby, S. (2020). *Anthropocene Geopolitics: Globalization, Security, Sustainability*. University of Ottawa Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvx5w8dk>
- De Figueiredo, A., Simas, C., Karafillakis, E., Paterson, P., Larson, H.J. (2020). Mapping global trends in vaccine confidence and investigating barriers to vaccine uptake: a large-scale retrospective temporal modelling study. *The Lancet*, 396(10255), 898-908. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31558-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31558-0)
- Dryzek, J.S., Pickering, J. (2018). *The politics of the Anthropocene*. Oxford University Press.
- Fremaux, A. (2019). *After the Anthropocene: Green republicanism in a post-capitalist world*. Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-11120-5>
- Garbarino, C. (2022). Social, Moral and Legal Rules, Biopolitics and the Covid-19 Crisis. *Global Jurist*, 22(2), 231-260. DOI: <https://doi.org/10.1515/gj-2021-0060>
- Hilbeck, A., Meyer, H., Wynne, B., Millstone, E. (2020). GMO regulations and their interpretation: how EFSA's guidance on risk assessments of GMOs is bound to fail. *Environmental Sciences Europe*, 32(1), 1-15. DOI: [10.1186/s12302-020-00325-6](https://doi.org/10.1186/s12302-020-00325-6)
- Hoły-Luczaj, M., Blok, V. (2019). How to deal with hybrids in the anthropocene? Towards a philosophy of technology and environmental philosophy 2.0. *Environmental Values*, 28(3), 325-346. DOI: <https://doi.org/10.3197/096327119X15519764179818>
- Hotez, P.J. (2020). Anti-science extremism in America: escalating and globalizing. *Microbes and infection*, 22(10), 505-507. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.micinf.2020.09.005>
- Jia, H. (2021). *Science in Movements: Knowledge Control and Social Contestation in China's Hydropower, GMO and Nuclear Controversies*. New York: Routledge. Retrieved from <https://library.oapen.org/bitstream/id/31d9c336-a3f7-4525-99a7-7190887f3274/9781000418385.pdf> (дата звернення 17.08.22)
- Kelly, D. (2019). *Politics and the Anthropocene*. John Wiley & Sons.
- Kuntz, M. (2020). Technological Risks (GMO, Gene Editing), What Is the Problem With Europe? A Broader Historical Perspective. *Front. Bioeng. Biotechnol.* 8:557115. DOI: [10.3389/fbioe.2020.557115](https://doi.org/10.3389/fbioe.2020.557115)
- Latkin, C.A., Dayton, L., Yi, G., Konstantopoulos, A., Boodram, B. (2021). Trust in a COVID-19 vaccine in the US: A social-ecological perspective. *Social science & medicine* (1982), 270, 113684. doi: [10.1016/j.socscimed.2021.113684](https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113684)
- Lazarus, J.V., Ratzan, S.C., Palayew, A., Gostin, L.O., Larson, H.J., Rabin, K., Kimball, S., El-Mohandes, A. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature medicine*, 27, 225-228. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41591-020-1124-9>
- Lolas, F. (2016). Bioethics as hybrid epistemic culture: a comment to Agazzi. *Bioethics Update*, 2(1), 66-71. DOI: [10.1016/j.bioet.2016.04.001](https://doi.org/10.1016/j.bioet.2016.04.001)
- Luhmann, N. (2017). *Risk* (1st ed.). Taylor and Francis. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.perlego.com/book/1579666/risk-pdf> (Original work published 2017). (дата звернення 15.08.22)
- Motta, M., Callaghan, T., Sylvester, S., Lunz-Trujillo, K. (2021). Identifying the prevalence, correlates, and

- policy consequences of anti-vaccine social identity. *Politics, Groups, and Identities*, 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1080/21565503.2021.1932528>
- Our World in Data. (2021). Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> (дата звернення 15.08.22)
- Potthast, T. (2000). Bioethics and epistemic-moral hybrids: Perspectives from the history of science. *Biomedical Ethics Newsletter: Newsletter of the European Network for Biomedical Ethics*, 5(1), 20-23.
- Purdy, J. (2015). *After Nature: A Politics for the Anthropocene*, Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674915671>
- Reyes-Galindo, L. (2021). Post-truth and science: Looking beyond the Global North. In Ludwig, D., Koskinen, I., Mncube, Z., Poliseli, L., & Reyes-Galindo, L. (Eds.). *Global Epistemologies and Philosophies of Science*, 183-195. London, New York: Routledge.
- Rydström, H., Hamza, M., Gammeltoft-Hansen, T., Berggren, V. (Eds.) (2022). Critical Explorations of Crisis: Politics, Precariousness, and Potentialities. *Global Discourse: A Developmental Journal of Research in Politics and International Relations*, 12(3-4), 1-4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://portal.research.lu.se/en/publications/critical-explorations-of-crisis-politics-precarioussness-and-poten> (дата звернення 15.08.22)
- Schnurr, M.A. (2019). *Africa's gene revolution: Genetically modified crops and the future of African agriculture*. Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP. DOI: <https://doi.org/10.1080/2325548X.2021.1883358>
- Sterling-Folker, J. et al. (2021). Forum: Thinking Theoretic ally in Unsettled Times: COVID-19 and Beyond. *International Studies Review*, 23(3), 1100-1125. DOI: <https://doi.org/10.1093/isr/viab018>
- World Health Organization. (2019). *Ten threats to global health in 2019*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.who.int/emergencies/ten-threats-to-global-health-in-2019> (дата звернення 15.08.22)
- Горошко, Н.В., Емельянова, Е.К., Пацала, С.В. (2021). Проблема ковид-антивакцинаторства: Россия на мировом фоне. *Социальные аспекты здоровья населения [сетевое издание]*, 67(4):3. DOI: 10.21045/2071-5021-2021-67-4-3
- Громенко, Е.С., Павлова, А.С., Приёмшева, М.Н. (2021). О «ковидно-коронавирусных» процессах в русском языке 2020 года. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 65(1), 51-70. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://akjournals.com/view/journals/060/65/1/article-p51.xml> (дата звернення 13.08.22)
- Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. К.: Лібра.
- Кривчик, Г.Г., Накашидзе, І.С. (2021). Вакцинація від COVID-19 в Україні: передісторія та початок процесу. *Modern Scientific Researches*, 15(2), 125-130. DOI: 10.30889/2523-4692.2021-15-02-030
- Кузь, О., Чешко, В. (2021b). Трансбіополітика: онтологія та метатеорія керованої еволюції. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 4(1), 84-94. DOI: <https://doi.org/10.15421/342110>
- Кузь, О.М., Чешко, В.Ф. (2021a). Трансбіополітичний тренд пандемії COVID-19: від політичної глобалізації до політики глобальної еволюції. *Політикус*, 3, 122-130. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.19>
- Чешко В.Ф., Кузь О.Н. (2019). Технология биополитики и биополитика технологии (метафизическое и политико-антропологическое эссе). *Практична філософія*, 4(74), 42-52.

References

- Achim, M.V., Văidean, V.L., Borlea, S.N., Florescu, D.R., & Muntean, N. (2021). Democracy and the Covid-19 Pandemic. A Cross-Country Perspective within Cultural Context. *International Journal of Business and Society*, 22(2), 546-573. DOI: <https://doi.org/10.33736/ijbs.3734.2021>
- Al Eid, N.A., & Arnout, B.A. (2020). Crisis and disaster management in the light of the Islamic approach: COVID-19 pandemic crisis as a model (a qualitative study using the grounded theory). *Journal of Public Affairs*, 20(4), e2217. DOI: <https://doi.org/10.1002/pa.2217>
- Barrios, R.E. (2017). What does catastrophe reveal for whom? The anthropology of crises and disasters at the onset of the Anthropocene. *Annual Review of Anthropology*, 46, 151-166. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102116-041635>
- Bartha, K. (2021). *Cosmos vs. Anthropocene Multi-scalar Praxis for Socio-environmental Justice with*

- Adrienne Maree Brown's Emergent Strategyn*, in: G.Dürbeck & P.Hüpkes (Eds.) *Narratives of Scale in the Anthropocene: Imagining Human Responsibility in an Age of Scalar Complexity*. New York: Routledge, 177-192. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003136989>
- Bergman Rosamond, A., Gammeltoft-Hansen, T., Hamza, M., Hearn, J., Ramasar, V., & Rydström, H. (2020). The Case for Interdisciplinary Crises Studies. *Global Discourse: A Developmental Journal of Research in Politics and International Relations*. DOI: <https://doi.org/10.1332/204378920X15802967811683>
- Berman, J. M. (2020). *Anti-vaxxers: how to challenge a misinformed movement*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Bird, R. C. (2020). Anti-GMO and Vaccine-Autism Public Policy Campaigns in the Court of Public Opinion. *Hastings Law Journal*, 72, 719. Retrieved August 19, 2022 from https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol72/iss3/1
- CAREC Institute. (2021). Анализ отношения общества к вакцинации от COVID-19 в отдельных странах. Аналитический отчет. Retrieved August 17, 2022 from <https://www.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/CAREC-Institute-vaccination-attitudes-report-RUS-22-Apr-2021.pdf>
- Cheshko, V.F. & Kuz, O.N. (2019). Tekhnologiya biopolitiki i biopolitika tekhnologii (metafizicheskoe i politiko-antropologicheskoe esse) [Technology of biopolitics and biopolitics technologies (metaphysical, political and anthropological essay)]. *Praktichna filosofiya*, 4, 43-53. (in Russian)
- Dalby, S. (2020). *Anthropocene Geopolitics: Globalization, Security, Sustainability*. University of Ottawa Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvx5w8dk>
- De Figueiredo, A., Simas, C., Karafillakis, E., Paterson, P., & Larson, H.J. (2020). Mapping global trends in vaccine confidence and investigating barriers to vaccine uptake: a large-scale retrospective temporal modelling study. *The Lancet*, 396(10255), 898-908. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31558-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31558-0)
- Dryzek, J.S., & Pickering, J. (2018). *The politics of the Anthropocene*. Oxford University Press.
- Fremaux, A. (2019). *After the Anthropocene: Green republicanism in a post-capitalist world*. Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-11120-5>
- Garbarino, C. (2022). Social, Moral and Legal Rules, Biopolitics and the Covid-19 Crisis. *Global Jurist*, 22(2), 231-260. DOI: <https://doi.org/10.1515/gj-2021-0060>
- Goroshko, N.V., Emel'yanova, E.K., & Pacala, S.V. (2021). Problema kovid-antivakcinatorstva: Rossiya na mirovom fone [The problem of covid anti-vaccination: Russia against the global background]. *Social'nye aspekty zdorov'ya naseleniya* [setevoe izdanie], 67(4):3. DOI: 10.21045/2071-5021-2021-67-4-3 (in Russian)
- Gromenko, E.S., Pavlova, A.S., & Priyomysheva, M.N. (2021). O «kovidno-koronavirusnyh» processah v russkom yazyke 2020 goda [On the “covid-coronavirus” processes in the Russian language of 2020]. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 65(1), 51-70. Retrieved Aug 13, 2022, from <https://akjournals.com/view/journals/060/65/1/article-p51.xml> (in Russian)
- Hilbeck, A., Meyer, H., Wynne, B. & Millstone, E. (2020). GMO regulations and their interpretation: how EFSA's guidance on risk assessments of GMOs is bound to fail. *Environmental Sciences Europe*, 32(1), 1-15. DOI:10.1186/s12302-020-00325-6
- Hoły-Luczaj, M. & Blok, V. (2019). How to deal with hybrids in the anthropocene? Towards a philosophy of technology and environmental philosophy 2.0. *Environmental Values*, 28(3), 325-346. DOI: <https://doi.org/10.3197/096327119X15519764179818>
- Hotez P.J. (2020). Anti-science extremism in America: escalating and globalizing. *Microbes and infection*, 22(10), 505-507. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.micinf.2020.09.005>
- Jia, H. (2021). *Science in Movements: Knowledge Control and Social Contestation in China's Hydropower, GMO and Nuclear Controversies*. New York: Routledge. Retrieved August 17, 2022 from <https://library.oapen.org/bitstream/id/31d9c336-a3f7-4525-99a7-7190887f3274/9781000418385.pdf>
- Kelly, D. (2019). *Politics and the Anthropocene*. John Wiley & Sons.
- Kryvchyk, H.H., & Nakashydz, I.S. (2021). Vaktsynatsiia vid COVID-19 v Ukraini: predistoriia ta pochatok protsesu [Vaccination against COVID-19 in Ukraine: background and beginning of the process]. *Modern Scientific Researches*, 15(2), 125-130. DOI: 10.30889/2523-4692.2021-15-02-030. (in Ukrainian)
- Kuntz, M. (2020). Technological Risks (GMO, Gene Editing), What Is the Problem With Europe? A Broader

- Historical Perspective. *Front. Bioeng. Biotechnol.* 8:557115. DOI: 10.3389/fbioe.2020.557115
- Kuz, O., & Cheshko, V. (2021b). Transbiopolityka: ontolohiia ta metateoriia kerovanoi evoliutsii [Transbiopolitics: ontology and metatheory of managed evolution]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh*, 4(1), 84-94. DOI: <https://doi.org/10.15421/342110> (in Ukrainian)
- Kuz, O.M., & Cheshko, V.F. (2021a). Transbiopolitychnyi trend pandemii COVID-19: vid politychnoi hlobalizatsii do polityky hlobalnoi evoliutsii [Transbiopolitical trend of the covid-19 pandemic: from political globalization to policy of global evolution]. *Politykus*, 3, 122-130. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.19> (In Ukrainian)
- Latkin, C.A., Dayton, L., Yi, G., Konstantopoulos, A., & Boodram, B. (2021). Trust in a COVID-19 vaccine in the US: A social-ecological perspective. *Social science & medicine (1982)*, 270, 113684. doi: 10.1016/j.socscimed.2021.113684
- Lazarus, J.V., Ratzan, S.C., Palayew, A., Gostin, L.O., Larson, H.J., Rabin, K., Kimball, S. & El-Mohandes, A. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature medicine*, 27, 225-228. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41591-020-1124-9>
- Lolas, F. (2016). Bioethics as hybrid epistemic culture: a comment to Agazzi. *Bioethics UDate*, 2(1), 66-71. DOI: 10.1016/j.bioet.2016.04.001
- Luhmann, N. (2017). *Risk* (1st ed.). Taylor and Francis. Retrieved August 15, 2022 from <https://www.perlego.com/book/1579666/risk-pdf> (Original work published 2017)
- Motta, M., Callaghan, T., Sylvester, S., & Lunz-Trujillo, K. (2021). Identifying the prevalence, correlates, and policy consequences of anti-vaccine social identity. *Politics, Groups, and Identities*, 1-15. DOI: <https://doi.org/10.1080/21565503.2021.1932528>
- Our World in Data (2021). Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. Retrieved August 19, 2022 from <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>
- Potthast, T. (2000). Bioethics and epistemic-moral hybrids: Perspectives from the history of science. *Biomedical Ethics Newsletter: Newsletter of the European Network for Biomedical Ethics*, 5(1), 20-23.
- Purdy, J. (2015). *After Nature: A Politics for the Anthropocene*, Cambridge, MA and London, England: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674915671>
- Reyes-Galindo, L. (2021). Post-truth and science: Looking beyond the Global North. In Ludwig, D., Koskinen, I., Mncube, Z., Poliseli, L., & Reyes-Galindo, L. (Eds.). *Global Epistemologies and Philosophies of Science* (pp. 183-195). London, New York: Routledge.
- Rydström, H., Hamza, M., Gammeltoft-Hansen, T. & Berggren, V. (Eds.) (2022). Critical Explorations of Crisis: Politics, Precariousness, and Potentialities. *Global Discourse: A Developmental Journal of Research in Politics and International Relations*, 12(3-4), 1-4. Retrieved August 15, 2022 from <https://portal.research.lu.se/en/publications/critical-explorations-of-crisis-politics-precariousness-and-poten>
- Schnurr, M. A. (2019). *Africa's gene revolution: Genetically modified crops and the future of African agriculture*. Montreal: McGill-Queen's Press-MQUP. DOI: <https://doi.org/10.1080/2325548X.2021.1883358>
- Sterling-Folker, J. et al. (2021). Forum: Thinking Theoretic ally in Unsettled Times: COVID-19 and Beyond. *International Studies Review*, 23(3), 1100-1125. DOI: <https://doi.org/10.1093/isr/viab018>
- World Health Organization. (2019). *Ten threats to global health in 2019*. Retrieved August 15, 2022 from <https://www.who.int/emergencies/ten-threats-to-global-health-in-2019>
- Yonas, H. (2001). *Pryntsyv vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii* [The principle of responsibility. In Search of Ethics for a Technological Civilization]. K.: Libra. (in Ukrainian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Наталія Олегівна Конопка

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Національний університет «Острозька академія»,
вул. Семінарська, 2, Острого,
35800, Україна

E-mail: natalia.konopka@oa.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1245-3459>

УДК 327(536.8)

«М'ЯКА СИЛА» ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ КУВЕЙТ

Received 18 September 2022; revised 21 October 2022; accepted 10 November 2022

DOI: 10.15421/352231

Анотація

Стаття присвячена аналізу інструментів «м'якої сили» у зовнішньополітичній діяльності Держави Кувейт. Визначено роль емірату у Раді співробітництва арабських держав Затоки, простежено участь у врегулюванні регіональних конфліктів та криз (Катар, Сирія, Ємен, Ірак, Ліван, палестинське питання), проаналізовано особливості стратегії політичного геджування, зокрема у відносинах з Іраном; авторкою проаналізовано реалізацію програми диверсифікації економіки та покращення іміджу держави на регіональному та глобальному рівнях; окреслено проблеми та перспективи застосування інструментів «м'якої сили» політичним керівництвом Держави Кувейт.

Ключові слова: *посередництво, гуманітарна діяльність, «Kuwait Vision 2035 “New Kuwait”», диверсифікація економіки.*

**SOFT POWER AS A TOOL OF FOREIGN POLICY
OF THE STATE OF KUWAIT**

Abstract

The article examines the peculiarities of the foreign policy of the State of Kuwait, particularly the use of soft power to promote its own interests at the regional and global levels. For more than 60 years, Kuwait has used the tools of soft power to strengthen its place in the system of international relations. The emirate actively uses mediation diplomacy and humanitarian and charitable activities in its foreign policy. The state is the largest donor of humanitarian aid to the Syrian people; it provides aid to Iraq and supports the Palestinians, which indicates that humanitarian aid is an essential component of Kuwait's soft power at the regional level.

In foreign policy, Kuwait adheres to a hedging strategy, i. e., political balancing, protection of national interests and minimization of risks. The state is an active participant in settling regional conflicts and preventing new ones. The article states that since the beginning of the Qatari diplomatic crisis in 2017, Kuwait has declared itself an important mediator and played a decisive role in its settlement. Through mediating activities, the emirate tries to promote its vision of the activities of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, at the origins of which it stood. In connection with the emergence of new security challenges related to the intensification of terrorism, the growth of political instability, conflicts and crises, the volatility of energy prices and the transformation of the international system as a whole, Kuwait seeks to strengthen the multilateral nature of the Council and strengthen its soft power by strengthening the interstate ties and coordinating the efforts of states in the fight against new challenges.

The article outlines that diversification of the state's economy has become a priority of the emirate's agenda, given the region's increasing political and energy instability. The peculiarities of the national development strategy Kuwait Vision 2035 «New Kuwait» were taken into consideration in this research. However, it is noted that despite specific successful steps taken by the emirate to transform the economy, Kuwait has a number of serious obstacles to implementing its ambitious projects and reforms. It is concluded that Kuwait significantly lags behind the Gulf leaders on many soft power indicators and is unlikely to achieve the strategy's ambitious goals in a timely manner due to the lack of a comprehensive roadmap and coherent policies.

Key words: *mediation, humanitarian activity, Kuwait Vision 2035 “New Kuwait”, diversification of the economy.*

Постановка проблеми.

Кувейт посилює своє місце у регіональній та глобальній системі міжнародних відносин завдяки «м'якій силі» вже понад 60 років. Країна була першим донором для країн Затоки, стояла біля витоків творення союзу країн регіону (в майбутньому Ради співробітництва арабських держав Затоки), створила «Фонд арабського економічного розвитку», позиціонувала себе у спорті, культурі, освіті. Після іракської агресії 90-их рр. XX ст. Кувейт активно почав себе проявляти у сфері посередницької дипломатії, пропонувати себе у якості площадки для розв'язання криз, конфліктів й суперечок. Варто відзначити, що важлива роль у посередницьких процесах та зростанні впливу Кувейту у регіоні протягом тривалого періоду належала покійному еміру Кувейту Сабаху аль-Ахмеду аль-Джабару ас-Сабаху, котрий з 1963 по 2003 рр. був міністром закордонних справ, з 2003 по 2006 рр. – прем'єр-міністром, а з 2006 по 2020 рр. – еміром Кувейту. Ас-Сабаху вдалося, на думку Кортні Фрір (Courtney Freer), перетворити емірат на активного посередника та гуманітарного партнера [Freer 2020a]. Не зважаючи на кризові явища у політичному житті держави, кувейтській правлячій еліті крок за кроком вдалося налагодити системну роботу на шляху до всебічного державного розвитку та позиціонування емірату як важливого гравця у регіоні. Після смерті еміра ас-Сабаху (у вересні 2020 р.) шістнадцятим еміром Кувейту було проголошено Навафа аль-Ахмеда аль-Джабіра ас-Сабаху, який продовжив внутрішньополітичний та зовнішньополітичний курс попередника. Варто відзначити, що внутрішня політика й громадська думка кувейтського суспільства має абсолютний вплив на особливості ведення зовнішньої політики монархії і цей вплив буде зберігатися й надалі [Freer 2020a].

Зважаючи на поглиблення кризових явищ у регіоні Середнього Сходу, пов'язаних з сирійським та єменським конфліктами, ситуацією в Іраку та Лівані, палестинським питанням, зростанням терористичної загрози, регіональним протистоянням арабських держав (зокрема КСА та ОАЕ) з Іраном, політичне керівництво Кувейту намагається знайти баланс

у досить складних регіональних та позарегіональних відносинах. Активізуючи інструментарій «м'якої сили», реалізуючи стратегії диверсифікації економіки, налагоджуючи двосторонній діалог із державами-сусідами, емірат демонструє свою важливість не лише у регіоні, але й на глобальному рівні.

Стан наукової розробки проблеми.

Роль та місце Кувейту у регіональній системі міжнародних відносин Середнього Сходу, його зовнішньополітичний інструментарій, безумовно, цікавлять світову наукову спільноту. Так, др. Софі Олвер-Елліс (Sophie Olver-Ellis), експертка Лондонської школи економіки, у своїх дослідженнях, присвяченим особливостям та викликам, що стоять перед Кувейтом, визначила проблеми та перспективи трансформації економіки держави, та участі різних політичних й бізнесових кіл у розробці та реалізації програми «Vision 2035» [Olver-Ellis 2020: 21]. Авторка провела інтерв'ю з різними групами громадськості щодо впровадження нової стратегії та прийшла до висновку, що у кувейтському суспільстві є дві реакції на майбутні перетворення: 1. стурбовані та 2. розчаровані респонденти, які сумніваються у можливості повної диверсифікації економіки держави. Аналітикиня Брукінгського Інституту (США) Кортні Фрір досліджує особливості зовнішньої політики Кувейту у др. пол. XX – на поч. XXI ст., зокрема, відзначає, що емір ас-Сабах є головним архітектором зовнішньої політики держави. «Враховуючи вплив пандемії COVID-19, з одного боку, та амбіції «Vision 2035», з іншого, цілком ймовірно, що шейх Наваф та наступник будуть зосереджені на подоланні внутрішніх проблем, зокрема на проведенні економічних реформ та подоланні корупції» – відзначила авторка [Freer 2020b]. Експерт Gulf State Analytics Самуель Рамані (Samuel Ramani) досліджує процес зростання впливу Кувейту як посередника у регіоні Затоки, зокрема у Раді співробітництва арабських держав Затоки підчас катарської та єменської криз, визначає дії емірату щодо збереження механізму колективної безпеки в організації. У статті також використані аналітичні матеріали таких інформаційних порталів, як: KUNA (Kuwait News Agency), Kuwait Times, Gulf

News, Al-Monitor та ін.

Метою дослідження є всебічний аналіз «м'якої сили» Держави Кувейт, визначення інструментів та механізмів її реалізації у зовнішньополітичній діяльності держави.

Виклад основного матеріалу.

З початку ХХІ ст. участь Кувейту у житті регіону значно активізувалася. Використовуючи посередницьку дипломатію, гуманітарну та благодійну діяльність емірат є захисником панарабських та ісламських інтересів як в регіоні, так і у світі. У 2009 р. у Кувейті пройшов перший Економічний арабський саміт, робота якого була присвячена соціальним, економічним, безпековим та політичним питанням розвитку регіону [Al-Bedah 2019]. У 2013 р. – відбувся ІІІ африкансько-арабський саміт, за підсумками якого було прийнято «Кувейтську декларацію», що передбачала зміцнення політичних та економічних відносин по лінії Південь – Південь, та координацію боротьби з тероризмом [Africa-Arab summit 2013]. З 2013 по 2015 рр. у Кувейті відбулися три міжнародні гуманітарні конференції по Сирії. Кувейт є одним із найбільших донорів, зокрема влада Кувейту виділила понад 1,3 млрд дол для допомоги сирійському народу [Shayji Abdullah 2018] і до сьогодні є активним донатором різноманітних гуманітарних проектів та програм для сирійців.

На думку С.Рамані, Кувейт прагне використати посередництво як інструмент для просування свого унікального бачення діяльності РСАДЗ, бажаючи пом'якшити антишійтську риторику держав-членів, зміцнити багатосторонній характер організації та посилити «м'яку силу» Ради завдяки зміцненню міждержавних зв'язків та координації зусиль держав у боротьбі із екстремізмом, тероризмом та незаконними фінансовими операціями [Ramani 2018]. Водночас, Кувейт протягом десятиліть залишається важливим та стабільним каналом комунікації для США у питаннях протистояння безпековим викликам. У травні 2015 р. емір ас-Сабах був одним з двох глав держав Затоки, котрі особисто були присут-

ні на саміті США – РСАДЗ, який проходив у Кемп-Девіді (другим главою держави був емір Катару Тамім бін Хамад Аль Тані) [Ulrichsen 2019]. Для Кувейту це не лише іміджева стратегія, а й власна безпека.

Кувейт все більше демонструє свій власний незалежний підхід до регіональної політики і підтверджує свою традиційну роль захисника панарабських інтересів на всіх дипломатичних форумах.

Гуманітарна діяльність є важливою складовою «м'якої сили» Кувейту у регіоні. Ще у 1961 р. було створено Кувейтський фонд арабського економічного розвитку (Kuwait Fund for Arab Economic Development, KFAED) з метою надання допомоги арабських країнам, та країнам, що розвиваються. На думку, Хесси Алоджаяни (Hessah Alojayan), капітал фонду має незначну урядову частку, фактично є незалежним, а відтак на нього майже не впливають коливання цін на нафту-сирець. Авторка стверджує, що Кувейт використовує активи фонду для гуманітарних та антитерористичних операцій на національному й міжнародному рівнях, зокрема: Кувейтський фонд арабського економічного розвитку виділяє не більше ніж 25% свого річного доходу державній житловій програмі; Фонд надає кредити країнам для розвитку інфраструктури, сфери охорони здоров'я, енергетики та сільського господарства [Alojayan 2015]. Варто відзначити, що у 2021 році Кувейтський фонд арабського економічного розвитку та Програма розвитку ООН підписали угоду про партнерство [Kuwait fund 2021] для боротьби із пандемією COVID-19 та подоланні криз у регіонах світу, що свідчить про розширення ролі Кувейту у глобальній гуманітарній діяльності та сталому розвитку.

Іншим органом через який здійснюється гуманітарна діяльність емірату є Кувейтське інвестиційне управління (Kuwait Investment Authority, KIA). Управління¹, штаб-квартира якого знаходиться у Лондоні, було створено у 1953 р. з метою диверсифікації економіки, збільшення інвестицій у Європу, Північну та Південну Америки, АТР, зміцнення добробу-

¹ У 2011 р. було відкрито відділення Кувейтського інвестиційного управління у Пекіні, яке у 2018 р. було перенесено у Шанхай.

ту кувейтців у майбутньому [About Kuwait Investment Authority]. Під контролем Управління знаходяться Загальний резервний фонд (General Reserve Fund, GRF) та Фонд майбутній поколінь (Future Generations Fund, FGF), а також низка інших державних фондів емірату, що відповідають за інвестиції на регіональному та глобальному рівнях [Investment].

Окрім Сирії, важливе місце у гуманітарній діяльності емірату займає Ірак. Політичний естаблішмент емірату дуже добре засвоїв уроки історії, насамперед, у відносинах з сусідом. У 2015 р., з метою боротьби з терористичною загрозою, Кувейт надав Іраку гуманітарну допомогу на суму 200 млн дол США та погодився відтермінувати до 2017 р. виплати Іраком компенсацій за агресію у розмірі 4,6 млрд дол США [Alojayan 2015]. У 2018 р. Кувейт провів масштабну донорську конференцію, у результаті роботи якої було виділено 30 млрд дол США на допомогу колишньому супернику [Kuwait marks 2021], що свідчить про реалізацію однієї із основоположних рис сучасної зовнішньої політики емірату – гуманітарній діяльності.

На відміну від ОАЕ та Бахрейн, які оголосили у 2020 р. про нормалізацію відносин із Ізраїлем, Кувейт послідовно підтримує палестинців та заперечує можливість будь-якого потепління у двосторонніх взаєминах із Ізраїлем. Тайлер Паркер (Tyler V. Parker) виокремлює три фактори, що формують таку позицію Кувейту: 1. Парламент та деванія²; 2. Палестинська спільнота, яка проживає на території Кувейту; 3. Панарабська солідарність [Parker 2020]. Кувейтські урядові кола стверджують, що Кувейт буде «останньою» країною, яка нормалізує відносини із Ізраїлем [Freer 2020a].

Кувейт не висловлює різкої антишиїтської риторики (щодо Ірану, «Братів-мусульман», «Хезболли» та ін. шиїтських груп), яку активно озвучує Королівство Саудівська Аравія та його союзники, емірат намагається балансувати між провідними та потужнішими державами регіону, маючи більше простору для

зовнішньополітичних маневрів. Так, у 2014 р. відбувся перший (після революції 1979 р.) візит кувейтського еміра, глави арабської держави до Тегерану, що став, за словами посла Ірану у Кувейті Алі Анаяті (Ali Anayati), «ною сторінкою двосторонніх відносин» [Kuwait's ruler 2014]. Із загостренням взаємин Ірану із КСА у 2016 р., виходу США з ядерної угоди у 2018 р., Кувейт зберігав економічні та політичні зв'язки із Тегераном, реалізуючи свою *стратегію політичного геджування* [Vaabood] – балансування, захисту національних інтересів та мінімізації ризиків. Водночас, емірат приєднався до санкцій США та Ради безпеки ООН, які були введено супроти Ірану.

Позиція кувейтського політичного керівництва щодо єменського конфлікту теж неоднозначна. З 2015 р. зовнішня політика Кувейту щодо цього питання еволюціонувала. У 2015 р. до коаліції, яка була створена за ініціативи Саудівської Аравії супроти хуситського руху на території Ємену, приєдналися майже усі держави-члени РСАДЗ, окрім Оману [Cafiero 2020]. Кувейт підтримував цілі КСА у боротьбі з хуситськими повстанцями, вважаючи їх загрозою регіональній стабільності та дозволив використовувати свою територію в якості бази для авіаударів по ядерним об'єктам Ірану. Окрім того, емірат надав військам коаліції 15 винищувачів. Однак, зважаючи на ескалацію конфлікту та недосягнення Королівством стратегічних цілей, позиція Кувейту щодо єменської проблеми стала менш мілітаристською та більш дипломатичною – вважає генеральний директор та співзасновник Gulf State Analytics, Джорджіо Каф'єро (Giorgio Cafiero) [Cafiero 2020]. Автор відзначає, що з 2016 р. Кувейт став активним учасником переговорного процесу щодо врегулювання єменського питання; зокрема з 2015 р. координує свою дипломатичну позицію щодо Ємену з сусіднім Оманом, водночас номінально залишаючись членом саудівської коаліції; у якості непостійного члена Ради Безпеки ООН у 2018 – 2019 рр. Окрім того, емірат залишається

² Деванія (Diwaniyya) – так звані салони, площадки обміну думками, на яких обговорюються важливі питання державного, економічного, політичного, соціального та культурного життя держави. Є невід'ємною та важливою частиною кувейтської політичної культури.

важливим надавачем гуманітарної допомоги єменському населенню.

З початком катарської дипломатичної кризи у 2017 р. Кувейт заявив про себе як важливий нейтральний посередник, який враховуватиме інтереси як Саудівської Аравії, так і Катару. Спроби еміра Кувейту Сабаха Аль-Ахмеда Аль-Джабіра ас-Сабаха провести переговори між саудівськими, еміратськими та катарськими дипломатами мали на меті знизити градус напруженості між членами РСАДЗ та завадити розпаду організації [Parasiliti 2021]. Кувейтський емір протягом трьох років активно працював над розв'язанням суперечок між державами, використовуючи човникову дипломатію. Після його смерті у вересні 2020 р. емір Наваф аль-Ахмад ас-Сабах та міністр закордонних справ Ахмад Насер ас-Сабах продовжили активно сприяти врегулюванню та оголосили про припинення ембарго за день до початку саміту держав. Так, 5 січня 2021 р. у саудівському місті Аль-Ула відбувся саміт Ради співробітництва арабських держав Затоки, в ході якого відбулася зустріч спадкового принца Мохаммеда бін Салмана та еміра Катару Таміма бін Хамада Аль Тані. У результаті роботи саміту було прийнято два важливі документи, зокрема «Декларація Аль-Ула» та «Заключне комюніке РСАДЗ», що врегулювали всі гострі питання у відносинах між державами, а відтак відбулося відновлення єдності організації на фоні загроз з боку Ірану. Однак, варто відзначити, що деталі «врегулювання всіх гострих питань» залишилися «за кадром».

За повідомленнями початку 2022 р. Кувейт взяв на себе ініціативу щодо врегулювання і ліванської кризи. 22-23 січня 2022 р. міністр закордонних справ Кувейту шейх Ахмад Насер аль-Мохаммед аль-Сабах, перебуваючи з офіційним візитом у Бейруті, представив ліванським політичним колам пропозицію від держав-членів РСАДЗ, яка містила 12 пунктів та мала на меті завершити політичну кризу у державі. Це був перший візит представника держави-члена Ради від жовтня 2021 р., коли міністр інформації Лівану розкритикував військову інтервенцію Саудівської Аравії в Ємен [Parasiliti, Hagedorn, Snell 2021]. За словами

міністра закордонних справ Кувейту: «Зараз ми здійснюємо кроки щодо укріплення довіри... це не відбувається швидко...» та відзначив, що Кувейт ніколи не розривав відносин з Ліваном, не дивлячись на відкликання свого посла. «Ми хочемо бачити Ліван таким яким він був понад 73 роки: блискучим, традиційним, символічним як у цілому світі, так і в арабському Машриці» [Parasiliti, Hagedorn, Snell 2021]. Беззаперечно, налагодження відносин та спроба врегулювання ліванської кризи відбулася у контексті напруження з Іраном, впливу останнього на ліванську «Хезболлу» у регіоні, а також на тлі економічної та політичної кризи, яка поглибилася після вибуху селітри у порті Бейруту у 2020 р. Роль Кувейту як посередника цілком виправдана, зважаючи на збалансовану позицію у регіоні, відсутність радикальної риторики та політику консенсусу.

Емірату, які і іншим державам регіону, довелося простояти новим безпековим викликам, пов'язаними із активізацією тероризму, зростанням політичної нестабільності, конфліктами та кризами, волатильністю цін на енергоносії й трансформації міжнародної системи в цілому. Зниження цін на нафту у 2014 р. завершило 16-річний період профіциту бюджету Кувейту і з тих пір емірат відчуває дефіцит бюджету у розмірі від 10,2 млрд дол США у 2014 р. до 21 млрд дол США у 2018 р. [Olver-Ellis 2021: 5] У 2021 р., у зв'язку із фінансовою кризою, падінням цін на нафту та пандемією COVID-19, дефіцит бюджету держави досяг рекордно високого рівня – 36 млрд дол. США [MacDonald 2021]. І лише у 2022 р., згідно із повідомленням нового міністра фінансів Кувейту Абдулвахаба Аль-Рашида (Abdulwahab Al-Rasheed) Кувейт планує скоротити дефіцит до 10 млрд дол США, зважаючи на ріст світових цін на нафту та скорочення державних витрат [MacDonald 2022].

Зважаючи на нестабільність світового нафтового ринку, зростання політичної, економічної та соціальної напруженості у близькосхідному регіоні, диверсифікація економіки держави стала пріоритетом порядку денного емірату.

Ще у 2010 році, відчуваючи необхідність проведення таких змін, кувейтське керівниц-

тво зініціювало стратегію національного розвитку «Kuwait Vision 2035 “New Kuwait”», що передбачала досягнення цілої низки амбітних цілей до 2035 р. Ця стратегія була розроблена консалтинговою компанією Tony Blair Associates на замовлення уряду колишнього прем'єр-міністра Насера аль-Сабаха (Nasser al-Sabah). Однак, через високі державні витрати не отримала належної політичної підтримки та була згорнута у кінці 2011 р. [Olver-Ellis 2020: 6] У 2017 р., після запуску іншими державами Затоки подібних програм диверсифікації економіки, Кувейт повернувся до перегляду та реалізації стратегії. Основною формулою, що лежить в основі майбутньої трансформації є «Стабільний розвиток у минулому + джерела процвітання сьогодні = стабільне процвітання у майбутньому». Досягнути п'яти стратегічних цілей передбачалося протягом конкретного п'ятирічного періоду: 2010 – 2014 – трансформація законодавства; 2015 – 2019 – інфраструктурна розбудова; 2020 – 2024 – залученість приватного сектору та підтримка ініціатив; 2025 – 2029 – розвиток наукоємної економіки; 2030 – 2035 – побудова інтелектуального середовища держави [Kuwait voluntary 2019: 17; Kuwait's plan 2018: 30].

Стратегія базується на семи основних шляхах (стовпах) майбутніх реформ, зокрема: 1. Ефективне державне управління, що має на меті створити прозоре законодавство та ліквідувати бюрократичні перешкоди; 2. Диверсифікація економіки, що покликана знизити залежність від нафтового сектору; 3. Розвиток інфраструктури, яка спрямована на модернізацію національної інфраструктури та покращення якості життя; 4. Покращення умов життя на основі екологічної безпеки; 5. Реформа сфери охорони здоров'я, яка покращить якість медичних послуг у державній системі охорони здоров'я та сприятиме залученню національного потенціалу; 6. Розвиток творчого людського капіталу, який спрямований на реформування системи освіти для підготовки конкурентоздатної молоді та висококваліфікованих кадрів та 7. Глобальне позиціонування, що має на меті посилення регіональної та глобальної присутності Кувейту у

дипломатії, торгівлі, культурі та гуманітарній діяльності [Kuwait voluntary 2019: 18; Kuwait Vision]. Згідно із національним стратегічним планом (The Kuwait National Development Plan, KNDP) Кувейт впровадив 164 програми розвитку. Короткострокові та середньострокові цілі плану були спрямовані на позиціонування Кувейту як глобального центру нафтохімічної промисловості та збільшення прямих іноземних інвестицій на 300 відсотків. Окрім того, програма передбачала залучення понад 400 млн кувейтських динарів (понад 1 млрд дол. США) на розвиток інформаційних технологій, сфери послуг, відновлюваної енергетики тощо [Kuwait launches 2017].

Відповідальним за реалізацію цілей національного стратегічного плану є Генеральний секретаріат Вищої Ради з планування та розвитку, теперішній очільником якого з 2016 р. є Халед А. Махді (Khaled A. Mahdi). 14 березня 2018 р. відбулася міжнародна конференція, присвячена інноваційній та економічній диверсифікації держави у рамках плану національного розвитку Кувейту [Kuwait's plan 2018: 30]. План також було представлено на саміті Світового банку, який відбувався у Вашингтоні 9-14 квітня 2019 р. [The future 2019].

Окрім Вищої ради було створено низку органів, що відповідають за реформування окремих секторів економіки. Зокрема: Національний фонд з підтримки малих та середніх підприємств (The National Fund for Small and Medium Enterprises), Управління із залучення іноземних інвестицій (Kuwait Authority for Direct Investment Promotion Authority, KDIPA), Управління з справ державно-приватного співробітництва (Kuwait Authority for Public Private Partnership, KAPPA) й Вища рада у справах приватизації – виконавчий офіс, (Supreme Council for Privatization – Execution office). Стратегія визначала пріоритетні сфери економіки, на які спрямовуватимуться реформи: розвиток малого та середнього бізнесу, логістика, освіта, охорона здоров'я, енергетика, нафтогазовий сектор.

Стратегія «New Kuwait» передбачала і побудову низки інфраструктурних мегапроектів. Одним із них стала побудова Терміналу 2 аеропорту Кувейту. Будівництво, яке розпочало-

ся у травні 2017 року, повинно було завершитися у серпні 2022 р., однак через пандемію відкриття було перенесено на 2024 р. Новий термінал є одним із найбільших екологічно чистих аеропортів у світі.

В енергетичному секторі передбачалася побудова парогазової електростанції Alkhairan Power Plant³, добудови 2 та 3 майданчика опріснювальної та парогазової електростанції Shamal Alzour Power Plant й сонячної електростанції в Аль Дібдабі (Dibdiba Renewable Energy Complex) ін. Щодо останньої, то за повідомленнями 2020 р. уряд Кувейту зупинив проект через пандемію та падіння цін на нафту [Kuwait cancels 2021].

Передбачалася і реалізація низки урбаністичних проектів – міст Наваф Аль Ахмад (Nawaf Alahmad City), Північного Аль Мутла (South of Mutlaa City)⁴, бізнес-районів в Сабах Альмад й Джабір Альмад. Одним із амбіційних проектів майбутнього розвитку емірату є побудова міста Мадінат аль-Харір («Шовкового міста»), що передбачає побудову на найбільшому кувейтському острові Бубіян нового порту та автомагістралі вартістю 3 млрд дол, які з'єднають материкову частину емірату з неосвоєною північню. У рамках стратегічного бачення Кувейту «Шовкове місто» є важливим вузлом китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», що передбачає з'єднання та розвиток сухопутних торговельних шляхів з Пекіну до Туреччини через Затоку у Кувейт та Ірак [Etheridge 2019]. Проект реалізовується у кілька етапів, на сьогодні триває перший, у рамках якого вже відкрито автомагістраль ім. еміра Джабіра аль-Ахмада аль-Джабіра ас-Сабаха, що з'єднала місто Кувейт з північню країни. Перший етап передбачає і реалізацію інфраструктурного мегапроекту на острові Бубіян. Рішення про будівництво було прийнято міністерською радою Кувейту ще у 2004 р. Передбачалося, що проект охопить 450 кв км, вартуватиме 1,34 млрд дол. [Janssen 2004] та відповідатиме економічним інтересам не лише Кувейту, але й Китаю, Іраку та Ірану. Окрім того, географічно порт є одним

з найближчих морських портів у Центральній Азії. За даними Kuwait Quarterly Newsletter за 2021 р., у 2019 р. був заключений контракт на побудову порту «Мубарак-аль-Кабір» на острові Бубіян [Kuwait Quarterly 2021: 5]. Станом на 2022 р. проект перебуває у стадії реалізації. Завершити будівництво морського порту планується до 2030 р., а інфраструктури острова Бубіян вцілому до 2040 р. [Kuwait Quarterly 2022: 6] Варто відзначити, що порт Мубарак-аль-Кабір є також важливою складовою проекту Gulf Railway⁵ – розгалуженої залізничної системи, яка має з'єднати шість країн-членів Ради співробітництва арабських держав Затоки. Станом на 2022 р. роботи ще не розпочиналися.

Розбудовуючи важливі інфраструктурні проекти держава виступає і за баланс у торгово-економічних взаєминах як в регіоні так і за його межами. Емірат позиціонує себе як важливий торговельний центр у регіоні Затоки, який намагається вийти на ринки КНР та інших азійських держав, водночас залишаючись надійним партнером для Заходу. Джеймі Етерідж (Jamie Etheridge) для *Al-Monitor* відзначає, що політичне керівництво держави, не зважаючи на повільні темпи, проводить процес реінжинірингу економіки емірату [Etheridge 2019]. Зокрема, здійснює фінансові, інфраструктурні, законодавчі перетворення, що мають на меті якісно змінити бізнесовий, інвестиційний клімат держави.

Кувейт стоїть на шляху і цифрової трансформації, що дозволить позбавитися вугледовневої залежності та перейти до економіки, базованої на знаннях. Для подолання цифрової нерівності держава прагне сприяти підвищенню рівня освіти, опануванню професійних навиків, залученню різних вікових груп населення, зокрема жінок, до ширшого використання інформаційно-комунікаційних технологій. На думку, професора Американського інституту у Кувейті, Фахеда Аль-Сумаїта (Fahed Al-Sumait), відповідні органи, освітяни, організації приватного та інших секторів можуть відіграти важливу роль у

³ Розпочати реалізацію проекту планується у 2022 р., завершити у 2024 р.

⁴ Є найбільшим житловим комплексом в історії Кувейту, що забезпечить житлом понад 400 тис. осіб.

⁵ Кувейтська частина проекту передбачає прокладання понад 500 км нових залізничних ліній.

цифровій трансформації Кувейту, виявляючи та долаючи цифрову нерівність шляхом моніторингу, навчання та залучення як громадян так і негромадян до такого процесу [Al-Sumait 2022]. У цьому контексті у 2016 р. відбулася I-а Національна конференція з економіки знань (NCKE), де обговорювалися питання створення ефективної інноваційної екосистеми, що передбачає модернізацію управління на основі ідеї екосистеми знань та інновацій. У 2018 р. відбулася II-а конференція «Форум економіки знань», де обговорювалися питання цифрової революції та ролі у ній держави, використання мережі Інтернет у державному секторі, зокрема надання державних послуг через соціальні мережі, важливість цифрової освіти тощо [Kuwait Knowledge]. Проведення 3-ої конференції, що мала відбутися в Ель-Кувейті у 2020 р., було відтерміновано, зважаючи на пандемію.

Важливим інструментом «м'якої сили» емірату є і культурна дипломатія. У рамках стратегії диверсифікації політичним керівництвом Кувейту було започатковано багатомільярдний проект «Кувейтський національний культурний район» (Kuwait National Cultural District, KNCD)⁶, який складається із трьох кластерів: 1. Західного, де розташовані Культурний центр ім. шейха Джабіра аль-Ахмада, (тут знаходиться найбільший оперний театр у регіоні Середнього Сходу, конференц-зала, національна бібліотека, концертна зала та парк) та Палац аль-Салам («Палац миру»); 2. Східного, де розташований Культурний центр ім. шейха Абдулли аль-Салема – сучасного, інтерактивного, високотехнологічного музейного кварталу площею 13 га відкритого у 2018 р. у столичному районі Аль-Шааб [Sheikh Abdullah]. Тут знаходяться Музей природознавства, Музей арабської ісламської науки, Музей науки та техніки, Музей космонавтики, Центр театрального та образотворчого мистецтва [Megson 2018], та 3. Околиця міста, де у парку аль-Шахід, розташований Природничий музей та Музей пам'яті.

Про поступ емірату у використанні

«м'якої сили» свідчать останні аналітичні дослідження. Зокрема, у 2021 р. міжнародна консалтингова компанія із оцінки національних брендів та стратегій *Brand Finance* опублікувала «Глобальний індекс “м'якої сили”» (Global Soft Power Index), у якому було вперше проаналізовано 100 країн та опитано понад 75 тис. респондентів. У документі було також визначено індекс «м'якої сили» Кувейту, який посів у рейтингу 42 місце (з 38,5 балами з 100) [Global soft 2021: 5]. Для порівняння, сусідні монархії Затоки у рейтингу посіли такі позиції: ОАЕ – 17 місце (з 48,4 б.), Королівство Саудівська Аравія – 24 (з 44,2 б.), Катар – 26 (з 42,3 б.), Йорданія – 50 (з 33,7 б.), Оман – 51 (з 33,6 б.), Бахрейн – 65 (з 31,7 б.). Аналізуючи окремі категорії «м'якої сили», відзначено, що упізнаваність Кувейту на міжнародній арені становить 4,2 (з 10 б.), репутація – 5,8, вплив – 3,7, бізнес і торгівля – 3,1, уряд – 2,8, міжнародні зв'язки – 3, культура та традиції – 2,2, медіа та комунікація – 1,9, освіта та наука – 1,9, люди та цінності – 2,2, боротьба з пандемією – 3,7 [Global soft 2021: 115].

Вже у індексі 2022 р. емірат посів 36 позицію відповідно із 39,1 балами, таким чином покращивши свій результат на 3,3 пункти [Global soft 2022: 7]. Відповідно показники «м'якої сили» дещо зросли: упізнаваність держави – 4,7, репутація – 5,9, вплив – 3,9, бізнес і торгівля – 3,8, уряд – 3,1, міжнародні зв'язки – 3,6, культура та традиції – 2,4, медіа та комунікація – 2,6, освіта та наука – 2,5, люди та цінності – 2,7, боротьба з пандемією – 5,0 [Global soft 2022: 120-121]. Як бачимо, більшість показників піднялися в середньому на 5 пунктів (окрім показників – репутація, вплив, уряд, культура та традиції), що свідчить про проведення комунікаційної стратегії на зовнішньому рівні.

Не зважаючи на певні успішні кроки емірату щодо трансформації економіки, варто відзначити, що перешкодами на шляху до реалізації амбітних проектів та гальмування реформ є, насамперед, протекціоністська політика (олігополія) правлячих еліт, часті по-

⁶ На розвиток проекту «Кувейтський національний культурний район» виділено 1 млрд дол. США, що є на сьогодні одним з найбільших інвестиційних вкладень у сектор культури у світі.

літичні сутички між Національними зборами та урядом, недосконала нормативно-правова база щодо залучення прямих іноземних інвестицій, асиметричність трудового законодавства, а відтак державного та приватного ринку праці, відсутність прозорості ведення конкурентного бізнесу, менталітет держави рантє – суспільства залежного від розподілу нафтових доходів [Olver-Ellis 2020: 8-13]. Також, на думку С. Олвер-Елліс, важливою перешкодою на шляху до реформ є відсутність ефективної системи вищої освіти, зокрема щодо здобуття технічних спеціальностей, яка б сприяла збалансованому розвитку ринку праці у державі [Olver-Ellis 2020: 14].

В основі доповненої стратегії реформ і надалі залишатиметься політика «кувейтизації», що має на меті збільшення частки національної робочої сили у приватному секторі економіки [Olver-Ellis 2020: 7]. Експертка відзначила, що «New Kuwait» не може бути реалізована у нинішньому вигляді, та не зможе досягти цілей до 2035 р. Це не означає, що у Кувейту немає стратегії, та очевидно, що уряд дійсно хоче провести соціально-економічні перетворення і досягти відповідних цілей. Однак, теперішній програмі не вистачає всеохоплюючої дорожньої карти і послідовної політики, які дозволять емірату успішно реалізувати амбіційну програму розвитку. Більше того, як вказує авторка, допоки всі зацікавлені сторони не зрозуміють і не будуть докладати зусиль для перетворення соціально-економічного середовища Кувейту, доти вони залишатимуться вразливими для циклів нафтових бумів та спадів [Olver-Ellis 2019].

Окрім того, державі варто посилити роботу у напрямку усвідомлення національної ідентичності як серед громадян так і негромадян, внутрішньої та зовнішньої громадськості, шляхом розбудови мережі музеїв, мистецьких установ, дослідження культурної та історичної спадщини, нових підходів у всебічному вивченні історії держави. Важливе значення матиме і проведення освітньої, наукової, спортивної, культурної дипломатії на всіх стратегічних рівнях. Кувейт відчутно програє лідерам-державам Затоки по багатьох показниках «м'якої сили», хоча на відміну від КСА,

ОАЄ, Катару має більш тривалу історію популяризації національної культури, досягнень у спорті, відкритості суспільства, поміркованої внутрішньої політики, конституційного розвитку тощо.

Зважаючи на ріст цін на нафту-сирець, пов'язаних з російсько-українською війною, цілі стратегії «New Kuwait» – проведення глибокої трансформації економіки не будуть досягнуті та викликають все більший скептицизм. Адже переконати суспільство, добробут якого залежить від розподілу нафтових доходів, стане важче. З іншого боку, правлячі кола емірату мають можливість врахувати всі наслідки коливання цін на енергоносії та виробити практичні стратегії, що трансформують державу.

Висновки.

Зважаючи на зростання кількості зовнішніх та внутрішніх викликів, що стоять перед еміратом, керівництву держави навряд чи вдасться досягти амбітних цілей стратегії «Kuwait Vision 2035 “New Kuwait”» у визначені терміни. Однак, застосування інструментів «м'якої сили», таких як посередництво (катарська, єменська та ліванська кризи, палестинське питання, відносини з Іраном), гуманітарна діяльність, проведення внутрішніх реформ (реформа законодавства, освіти, цифровізація держави), реалізація інфраструктурних мегапроектів дає підстави говорити, що Кувейт повільно просувається до своєї мети. Кувейт намагається не допустити нового конфлікту у регіоні, прикладає зусиль для реалізації своєї миротворчої стратегії та торує свій власний шлях до добробуту.

Беззаперечно, проведення глибоких внутрішніх реформ є запорукою диверсифікації економіки, покращення фінансового, ділового, соціального клімату держави, а відтак сприятиме адаптації Кувейту до складних та змінних умов регіонального та світового порядку та дасть можливість застосувати більш широкий спектр інструментів «м'якої сили» у зовнішній політиці емірату. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз культурної, освітньої, спортивної, цифрової дипломатії Кувейту.

Бібліографічні посилання / References

- About. Kuwait Investment Authority*. Retrieved July 21, 2022 from <https://kia.gov.kw/about-kia/>
- Africa-Arab summit urges economic ties and counter-terrorism cooperation. (2013). *Deutsche Welle*. Retrieved July 20, 2022 from <https://www.dw.com/en/africa-arab-summit-urges-economic-ties-and-counter-terrorism-cooperation/a-17242159>
- Al-Bedah, B. (2019) Arab Economic Summit 2009 aspired to uplifting Arabs' living standards. *KUNA*. Retrieved July 20, 2022 from <https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2771521&language=en#>
- Alojayan, H. (2015). Kuwait's Economic 'Toolkit': Foreign Aid & the Kuwait Investment Authority. *LSE's Middle East Centre Blog*. Retrieved July 21, 2022 from <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2015/11/13/kuwait-economic-toolkit-foreign-aid-the-kuwait-investment-authority/>
- Al-Sumait, F. (2022). Inequalities: The Persistent Obstacle to Kuwait's Digital Transformation. *LSE Meadley East Centre Blog*. Retrieved July 21, 2022 from <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2022/06/29/inequalities-the-persistent-obstacle-to-kuwait-digital-transformation/>
- Baabood, A. (2022). The Middle East's New Battle Lines. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved July 21, 2022 from https://ecfr.eu/special/battle_lines/qatar_regional
- Cafiero, G. (2020). Kuwait's Yemen foreign policy. *MEI*. Retrieved July 21, 2022 from <https://www.mei.edu/publications/kuwait-yemen-foreign-policy>
- Etheridge, J. (2019). Kuwait charts new path in changing region. *Al-Monitor*. Retrieved July 22, 2022 from <https://www.al-monitor.com/originals/2019/07/kuwait-uncertain-path-future.html>
- Freer, C. (2020a). How politics at home shapes Kuwait's foreign policy. *Brookings*. Retrieved July 21, 2022 from <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/11/19/how-politics-at-home-shapes-kuwait-foreign-policy/>
- Freer, C. (2020b). The post-Sabah era in Kuwait. *Brookings*. Retrieved July 13, 2022 from <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/09/30/the-post-sabah-era-in-kuwait/>
- Global Soft Power Index 2021. (2021). The world's most comprehensive research study on perceptions of nation brands, 122.
- Global Soft Power Index 2022. (2022). The world's most comprehensive research study on perceptions of nation brands, 126.
- Investment. Kuwait Investment Authority. Retrieved July 21, 2022 from <https://kia.gov.kw/investments/#1600854759494-f633c959-a1ca>
- Janssen, N. (2004). Kuwait to start work on new port at Bubiyan Island. *Gulf News*. Retrieved July 19, 2022 from <https://gulfnews.com/business/kuwait-to-start-work-on-new-port-at-bubiyan-island-1.340708>
- Kuwait cancels Al-Dabdaba solar plant project due to coronavirus. (2021). *Reuters*. Retrieved July 11, 2022 from <https://www.reuters.com/article/us-kuwait-solar-plant-idUSKCN24E2XQ>
- Kuwait Fund and UNDP join forces to support the most vulnerable people in countries affected by crisis. Joint efforts to focus on humanitarian-development-peace nexus. (2021). Retrieved July 21, 2022 from <https://www.undp.org/news/kuwait-fund-and-undp-join-forces-support-most-vulnerable-people-countries-affected-crisis>
- Kuwait Knowledge Economy Forum (KKEF)*. (2022). Retrieved July 24, 2022 from <https://kmeducationhub.de/national-conference-on-knowledge-economy-nkec/>
- Kuwait launches new plan to transform economy by 2035. (2017). *Arabian Business*. Retrieved July 10, 2022 from <https://www.arabianbusiness.com/politics-economics/kuwait-launches-new-plan-transform-economy-by-2035-661652>
- Kuwait marks invasion anniversary with continued relief aid to Iraqis. (2021). *Kuwait Times*. Retrieved July 21, 2022 from <https://www.kuwaittimes.com/kuwait-marks-invasion-anniversary-with-continued-relief-aid-to-iraqis/>
- Kuwait Quarterly Newsletter. (2021). *Economy & Project update*, 4, 16.
- Kuwait Quarterly Newsletter. (2022). *Economy & Project update*, 8, 15.
- Kuwait Vision 2035 «New Kuwait». Retrieved July 21, 2022 from <https://www.mofa.gov.kw/en/kuwait-state/kuwait-vision-2035/>
- Kuwait voluntary national review*. (2019), 122.
- Kuwait's plan for the future*. (2018). International conference on innovational and economic diversification in

- GCC's National development plan (14 March 2018), Kuwait, 30.
- Kuwait's ruler makes rare visit to Iran to build ties. (2014). *Reuters*. Retrieved July 11, 2022 from <https://www.reuters.com/article/us-iran-kuwait-idUSKBN0EC1LX20140601>
- MacDonald, F. (2021). Kuwait Posts Record \$36 Billion Deficit on Oil Price Drop, Virus. *Bloomberg*. Retrieved September 1, 2022 from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-07/kuwait-posts-record-36-billion-deficit-on-oil-price-drop-virus>
- MacDonald, F. (2022). Kuwait Sees \$10 Billion Deficit on Higher Oil, Cuts Spending. *Bloomberg*. Retrieved July 21, 2022 from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-01-24/kuwait-sees-10-3-billion-deficit-on-higher-oil-cuts-spending>
- Megson, K. (2018). First phase of museum district opens in Kuwait. *Leisure Opportunities: Daily leisure jobs, news, training and property*. Retrieved September 1, 2022 from <https://www.leisureopportunities.co.uk/news/First-phase-of-museum-district-opens-in-Kuwait/336280>
- Olver-Ellis, S. (2019). A New Vision for Kuwait. *LSE Middle East Centre Blog*. Retrieved July 9, 2022 from <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2019/01/08/a-new-vision-for-kuwait/> <https://blogs.lse.ac.uk/mec/2019/01/08/a-new-vision-for-kuwait/>
- Olver-Ellis, S. (2020). Building the New Kuwait Vision 2035 and the challenge of diversification. *LSE Middle East Centre Paper Series*, 21.
- Parasiliti A., Hagedorn E., Snell J. (2021). The Takeaway: Kuwait takes lead in Gulf effort to solve Lebanon crisis. *Al-Monitor*. Retrieved September 8, 2022 from <https://www.al-monitor.com/originals/2022/01/takeaway-kuwait-takes-lead-gulf-effort-solve-lebanon-crisis>
- Parasiliti, A. (2021). Gulf unity deal further isolates Iran. *Al-Monitor*. Retrieved September 1, 2022 from <https://www.al-monitor.com/originals/2021/01/gulf-unity-deal-isolate-iran-biden-trump-gcc-rift-qatar.html>
- Parker, T.B. (2020). Why Kuwait Rejects Normalization With Israel. *Fair Observer*. Retrieved September 7, 2022 from https://www.fairobserver.com/region/middle_east_north_africa/tyler-parker-kuwait-news-israel-relations-uae-gulf-arab-news-international-media-news-79163/
- Ramani, S. (2018). Growing Kuwaiti influence in the Gulf. *GSA*. Retrieved September 1, 2022 from <https://gulfstateanalytics.com/growing-kuwaiti-influence-gulf/>
- Shayji Abdullah, Al. (2018). Kuwait's soft power is its biggest asset. *Gulf News*. Retrieved September 5, 2022 from <https://gulfnews.com/opinion/op-eds/kuwait-soft-power-is-its-biggest-asset-1.2180201>
- Sheikh Abdullah Al Salem Cultural Centre*. (2022). Retrieved September 1, 2022 from <https://www.culturalinnovations.com/sheikh-abdullah-al-salem-cultural-centre>
- The future of Kuwait starts with you. National development plan*. (2019), 30.
- Ulrichsen, K.C. (2019). Kuwait's steady hand in Gulf affairs. *Al-Monitor*. Retrieved September 3, 2022 from <https://www.al-monitor.com/originals/2019/03/kuwait-steady-hand-gulf-affairs.html>

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Влада Русланівна Негіна

Аспірантка кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеса Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна
E-mail: vneginal17@gmail.com,

Олександр Юрійович Висоцький

Доктор політичних наук, професор, професор
кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеса Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49010, Україна
Email: vysalek@gmail.com,

Vlada Niehina

Ph.D. student of the International
Relations Department,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2293-423X>

Oleksandr Vysotskyi

D.Sc. (Political Science), PhD (History), Professor,
Professor of the International Relations Department,
Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin Ave., Dnipro,
49010, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0712-8499>

УДК 13 +122

ТЕХНОЛОГІЇ ДВОСТОРОННІХ ІЗРАЇЛЬСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Received 10 November 2022; revised 08 December mber 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352232

Анотація

Автори осмислюють двосторонні ізраїльсько-китайські відносини через призму технологічного підходу, який дозволив виділити ефективні зовнішньополітичні заходи для зміцнення взаємовигідного співробітництва обох країн на міжнародній арені. Завдяки технологічному підходу автори розглядають такі заходи як технології, що стають чинником зміцнення міжнародної безпеки та глобального управління взаємозалежністю. Дослідники доводять, що розвиток двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин був обумовлений розвитком зовнішньополітичних технологій обох країн, сприявших їх ефективному взаємному посиленню на міжнародній арені. Технології двосторонніх відносин створили ефективну взаємність між Ізраїлем та Китаєм. Для Ізраїлю важливим результатом технологічно-дипломатичного зближення з Китаєм стало здобуття більшої незалежності від США. Своєю чергою, Китай використав своє зближення з Ізраїлем як технологію боротьби проти американського впливу в регіоні. На первісному етапі налагодження двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин помітний ефект дала китайська зовнішньополітична технологія гармонізації світу. Вагому роль також відіграли технології двосторонньої таємної дипломатії, а також технології безпекової дипломатії. В останні роки переважне значення у двосторонніх ізраїльсько-китайських відносинах проявила себе китайська геополітична технологія, що передбачає партнерство з Ізраїлем у загальній близькосхідній політиці, підриєв позицій США в регіоні та реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях».

Ключові слова: технології, Ізраїль, Китай, двосторонні відносини, геополітика, міжнародні відносини.

TECHNOLOGIES OF BILATERAL ISRAELI-CHINESE RELATIONS

Abstract

The authors study bilateral Israeli-Chinese relations through the prism of a technological approach, which made it possible to identify effective foreign policy measures to strengthen mutually beneficial cooperation between the two countries in the international arena. Thanks to the technological approach, the authors consider such measures as technologies that become a factor in strengthening international security and global governance of interdependence. The researchers prove that the development of bilateral Israeli-Chinese relations was due to the development of foreign policy technologies of both countries, which contributed to their effective mutual strengthening in the international arena. The technologies of bilateral relations have created effective reciprocity between Israel and China. For Israel, gaining greater independence from the United States was an important result of its technological and diplomatic rapprochement with China. In turn, China used its rapprochement with Israel as a technology to counter American influence in the region. At

the initial stage of establishing bilateral Israeli-Chinese relations, the Chinese foreign policy technology of harmonizing the world had a noticeable effect. Bilateral secret diplomacy technologies, as well as security diplomacy technologies, have also played a significant role. In recent years, China's geopolitical technology, which involves partnering with Israel on a common Middle East policy, undermining U.S. positions in the region, and implementing the Belt and Road Initiative, has performed well and has taken precedence over bilateral Israeli-Chinese relations.

Keywords: *technology, Israel, China, bilateral relations, geopolitics, international relations.*

Постановка проблеми.

Успішна та ефективна реалізація національних інтересів країн на міжнародній арені багато в чому залежи від технологій налагодження та зміцнення двостороннього міждержавного співробітництва між ними. Такі технології є своєрідною специфікацією, різновидом технології союзницького зв'язування, що реалізується через ініціювання союзно-договірних відносин у різноманітних сферах життя міжнародної спільноти [Висоцький 2017: 101]. Здійснення технологій двосторонніх міждержавних відносин спрямовано на ефективне взаємне посилення країн на міжнародній арені, які беруть у них участь. Такі технології створюють ефективну взаємність, яка стає чинником зміцнення міжнародної безпеки та глобального управління взаємозалежністю. Реалізація технологій двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин є унікальним досвідом, вивчення якого є актуальним в контексті сучасних світових процесів.

Аналіз останніх публікацій.

До останніх публікацій, що присвячені розгляду особливостей ізраїльсько-китайських відносин, належать роботи таких авторів, як Г.Лаві [Lavi 2021], Й.Гузанські [Guzansky 2021], Г.Кац [Katz 2021], Т.Стікер [Sticker 2021], М.А.Куо [Kuo 2018; 2019], Д.К.Рубін [Rubin 2022], Д.Елла [Ella 2021], Я.Кац [Katz 2017], А.Бохбот [Bohbot 2017].

Аналіз праць зазначених вчених дозволив нам зробити висновок, що технології двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин не знайшли належного вивчення та потребують окремого дослідження.

Мета роботи – визначити особливості реалізації технологій двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин.

Методологічною основою дослідження є технологічний підхід, що дозволив авторам осмислити двосторонні ізраїльсько-китайські

відносини як комплекс ефективних зовнішньополітичних заходів, спрямованих на зміцнення взаємовигідного співробітництва обох країн на міжнародній арені. Обґрунтування доцільності та релевантності використання технологічного підходу як методологічного засобу у вивченні зовнішньо-політичної активності Ізраїлю було здійснено нами у попередніх публікаціях [Негіна, Висоцький 2020a; 2020b; 2021a; 2021b].

Виклад основного матеріалу.

Становлення ізраїльсько-китайських відносин та технологія гармонізації світу

Офіційно дипломатичні відносини між двома країнами були встановлені 24 січня 1992 року. Відтоді Китай та Ізраїль поступово покращували свої відносини, які досягли свого піку під час візиту президента Цзян Цземіня до Ізраїлю в 2000 році. З того часу чотири президенти Ізраїлю та три прем'єр-міністри здійснили офіційні візити до Пекіну, включаючи візит прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху в березні 2017 року. У листопаді 2021 року президент Ізраїлю Іцхак Герцог та китайський лідер Сі Цзіньпін провели перший офіційний телефонний дзвінок. У січні 2022 року лідери обох країн обмінялися вітальними посланнями з нагоди святкування 30-річчя встановлення дипломатичних відносин, підкресливши зміцнення двосторонніх відносин [Guzansky&Lavi 2021].

Ізраїль став першою країною на Близькому Сході, яка визнала КНР у січні 1950 року. Після цього обидві сторони зробили деякі попередні кроки для встановлення офіційних дипломатичних відносин. Однак ці спроби зазнали невдачі протягом більш ніж чотирьох десятиліть, оскільки дві країни опинилися на протилежних сторонах холодної війни та зіткнулися з тиском третіх сторін. З боку Ізраїлю – Сполучені Штати, з боку Китаю – арабські країни, які перешкоджали встановленню офі-

ційних зв'язків до 1992 року.

Ізраїльсько-китайські відносини почалися в 1979 році, коли ізраїльський бізнесмен Шауль Айзенберг допоміг організувати таємну зустріч між двома сторонами, результатом якої стала перша з багатьох угод щодо передачі ізраїльських оборонних технологій Китаю. Протягом наступних двох десятиліть передача військових технологій між Ізраїлем та Китаєм досягла 1-2 мільярдів доларів США, здійснивши понад 60 транзакцій [Feith 2021].

Незважаючи на позитивний початок, ізраїльсько-китайські зв'язки зазнали негативного впливу третіх сторін, що стало перешкодою встановленню офіційних зав'язків протягом більше 40 років. У 1951 році Сполучені Штати почали тиснути на Ізраїль, щоб заморозити зв'язки з Китаєм і отримати ізраїльську підтримку щодо позиції США стосовно Корейської війни в ООН. У 1951 році відбулося різке погіршення відносин між Радянським Союзом та Ізраїлем через репресивну «справу лікарів», у якій кремлівських лікарів єврейської національності звинуватили в спробі убити Йосипа Сталіна. Китай наслідував прикладу Радянського Союзу. Китай віддав пріоритет відносинам з арабськими державами в якості частини своєї зовнішньої політики, зосередившись на тому, що тоді було відомо як «третій світ», незважаючи на те, що ізраїльська комерційна делегація відвідала Китай у 1955 році.

Надавши пріоритет відносинам з іншими країнами, і Ізраїль, і Китай відклали розвиток двосторонніх зав'язків з 1956 до початку 1970-х років. Китай продовжував розвивати відносини з арабським світом, і в 1960-х роках ставлення Китаю до Ізраїлю стало досить ворожим. Пекін запросив новостворену арабську терористичну Організацію визволення Палестини (ОВП) відкрити напівдипломатичну місію, першу в неарабській країні. Китай виступав за розв'язання ізраїльсько-палестинського конфлікту шляхом збройного опору та надавав різним палестинським фракціям військову підготовку разом зі зброєю. Після примирення між Пекіном та Вашингтоном і прийняття КНР до ООН як постійного члена Ради Безпеки на початку 1970-х років, Китай

розширив свої зовнішні зв'язки. Ізраїль підтримував заявку КНР на вступ до ООН. Це можна вважати прикладом застосування Ізраїлем технології дипломатичної підтримки зарубіжної країни на міжнародній арені. Ізраїль мав почесного консула в Гонконзі з 1961 року, а на початку 1970-х років оновив його до штатного консульства для розширення зв'язків спілкування з Китаєм. Безумовно, це було здійсненням технології розширення міжнародної комунікації на світовій арені з боку Ізраїля. Проте згадані технології були орієнтовані скоріше на ефект в стратегічній перспективі між двома країнами [Guzansky, Lavi 2021].

Протягом 1970-х років, не дивлячись на пом'якшення китайської критики на адресу Ізраїлю та кілька зустрічей між китайськими та ізраїльськими представниками, Китай уникав встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем, обумовлюючи такий розвиток подій врегулюванням арабо-ізраїльського конфлікту. Смерть засновника КНР Мао Цзедун та підйом реформаторського китайського керівництва в поєднанні з ізраїльсько-єгипетським мирним процесом 1977-1978 років призвели до незначної зміни ставлення Китаю до Ізраїлю. Ізраїльтяни з закордонними паспортами разом зі сторонніми посередниками продовжували неофіційні зв'язки між країнами, остерігаючись критики арабів. У той же час Китай продовжував обумовлювати офіційні зв'язки вирішенням арабо-ізраїльського конфлікту, а в 1979 році Китай висунув нову вимогу – створення Палестинської держави. З боку Китаю, це було застосуванням зовнішньополітичної технології гармонізації світу – 和而不同 (hé ér bù tóng, хе ер бу тун).

Можна вважати розгортанням цієї технології те, що починаючи з 1979 року і особливо з середини 1980-х років, ізраїльсько-китайські обміни високопоставленими особами стали більш частими. Ці обміни відбувалися через ООН, інші міжнародні організації, академічні та культурні асоціації. Мирний процес між Єгиптом та Ізраїлем змусив Китай усвідомити важливість зовнішнього посередництва в арабо-ізраїльському конфлікті. У 1984 році Китай запропонував провести міжнародну мирну конференцію під егідою п'яти постій-

них членів Ради Безпеки ООН для вирішення арабо-ізраїльського конфлікту. Ідея такої конференції вимагала, щоб КНР зайняла більш збалансовану позицію, проклавши шлях до більш широких ізраїльсько-китайських залучень [Guzansky, Lavi 2021].

Влітку 1985 року Ізраїль знову відкрив своє генеральне консульство в Гонконгу, частково для того, щоб досягти контактів з Китаєм, і публічні зустрічі між представниками зовнішньої політики, включаючи ізраїльську та китайську делегації ООН, почали відбуватися частіше. Наприкінці 1987 року відбулася зустріч на високому рівні між тодішнім міністром закордонних справ Шимоном Пересом і його колегою У Сюецянем, і до 1988 року ізраїльські туристи стікалися до Китаю. Того року Китай визнав Палестину як державу та покращив свої зв'язки з Організацією визволення Палестини (ОВП), але це не вплинуло на Західні країни, які ізолювали КНР після інциденту на площі Тяньаньмень у 1989 році.

Санкції проти Китаю відкрили двері для тісніших зв'язків з Ізраїлем щодо продажу зброї. Ізраїль почав застосовувати технологію унікального союзника та пов'язаною з нею технологією особливих вигід. Сутність цих технологій полягає у розвитку особливих відносин з державою-ізгоєм (rogue state) та реалізації за рахунок цього економічних та інших інтересів. Це нагадує нинішні китайсько-російські відносини, коли Китай отримує особливі вигоди від торгівлі з РФ, користуючись її становищем держави-ізгоя.

Між Ізраїлем та Китаєм почали розвиватися й інші зв'язки. У 1989 році China International Travel Service відкрила офіс у Тель-Авіві, а делегація китайських журналістів відвідала Ізраїль. Згодом Ізраїль відкрив академічний центр у Пекіні. Тут можемо констатувати застосування технологій туристичної та культурної дипломатії. У 1990 році Китай фактично скасував свої передумови вирішення палестинського питання, коли тодішній президент Ян Шанкунь заявив, що Китай розгляне можливість встановлення зв'язків з Ізраїлем, «якщо він змінить свою жорстку позицію та сприятиме мирним зусиллям»

На початку 1990-х років після війни в Пер-

ській затоці, під час якої Китай приєднався до Заходу, підтримавши санкції проти Іраку, Китай проклав собі шлях назад у міжнародне співтовариство. Після Мадридської мирної конференції 1991 року стосовно арабо-ізраїльського конфлікту та під час підготовки до багатосторонньої мирної конференції в Москві в січні 1992 року КНР та Ізраїль встановили офіційні відносини [Guzansky, Lavi 2021].

Відтоді заявлена політика Китаю щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту принципово не змінилася, і, як і більшість міжнародної спільноти, Китай підтримує створення незалежної палестинської держави поряд із Ізраїлем, про що він регулярно заявляє на міжнародних форумах. Однак на практиці така позиція не завадила КНР зміцнювати свої відносини з Ізраїлем. З іншого боку, Ізраїль продовжував стикатися з проблемами, пов'язаними з необхідністю збалансувати відносини як зі Сполученими Штатами, так і з Китаєм [Кіо 2019].

Ізраїльсько-китайські технології безпекової дипломатії

Оскільки єврейська держава знаходиться в постійному оточенні ворожих держав, Ізраїль має великий досвід у веденні війн та у боротьбі з тероризмом, та, внаслідок цього, викликає зацікавленість китайської сторони, перш за все стосовно унікальної бази знань. Це створило передумови для розвитку ізраїльсько-китайських технологій безпекової дипломатії.

Починаючи з 1947 року, Ізраїль приймав участь у воєнних конфліктах з арабськими державами, а також брав участь у кампаніях проти терористичних організацій, таких як ХАМАС, Хезболла та ОВП (Організація визволення Палестини, створена у 1964 році). Завдяки цим викликам для національної безпеки Ізраїлю, йому вдалося розвинути величезну військову могутність та отримати досвід у проведенні контртерористичних заходів. Китайські експерти у військовій сфері високо оцінюють військовий потенціал Ізраїлю, інформаційну безпеку та політику проведення контртерористичних операцій. Китай прагне запозичити найкращий ізраїльський досвід, враховуючи наявність внутрішніх проблем у провінції Сінцзян, де проживають уйгури –

мусульмани тюркського походження.

Китай досяг значних успіхів у модернізації власної армії, але через відсутність реального військового досвіду, запозичує його у більш досвідчених країн. Доступ Китаю до ізраїльських військових технологій був обмеженим, але Китай все ще сподівається на значний внесок у військову модернізацію від Ізраїлю. Статті в китайських оборонних журналах висвітлюють лідерство ізраїльської оборони, командування та управління, боєздатність, оборонно-промислову базу, включаючи продаж зброї та БПЛА, які нададуть великі можливостями для навчання Китаю.

У 1979 році ізраїльська делегація таємно прибула до Пекіну, використовуючи приватний літак ізраїльського бізнесмена Шауля Айзенберга, який був одним із 20 000 єврейських біженців у Китаї, пов'язаних із Голокостом. У складі делегації перебували чиновники оборонної промисловості, серед них генеральний директор провідної державної оборонної компанії «Israel Aerospace Industries» Габріель Гідор та високопоставлені представники Міністерства закордонних справ Ізраїлю. Китай був зацікавлений у розвитку відносин в оборонній сфері з певних причин. По-перше, ізраїльські військові технології вразили китайців. Після поразки в китайсько-в'єтнамській війни, Китай вирішив розпочати модернізацію власної армії. По-друге, частково через війни на Близькому Сході, Ізраїль мав доступ до радянських військових технологій та був знайомий з радянською військовою доктриною. У результаті Ізраїль міг би допомогти Китаю оновити своє обладнання радянського виробництва. Розпочате таємно співробітництво між країнами було пов'язано і з намаганням Китаю приймати капіталізм та відкрити торгівлю з Заходом (на той час Сполучені Штати та Китай були на шляху відновлення зв'язків). У свою чергу Ізраїль бачив у Китаї нового потенційного покупця озброєння після втрати одного з основних клієнтів з початком Іранської революції. Китайська сторона потребувала артилерійські снаряди, броню та різного типу ракети. Прем'єр-міністр Ізраїлю Менахем Бегін доручив вирішення цього питання міністру оборони Езеру Вейцману. Пер-

ші вантажі з озброєнням – танкові снаряди – Китай отримав у 1981 році. Протягом року обидві сторони не могли прийти до взаємовигідних умов в контрактах. Ізраїльтяни влаштував один довготривалий контракт, який можна використовувати в наступних угодах, але китайці не звикли підписувати складні контракти [Katz, Bohbot 2017].

Згодом, відмовившись від відвідувань Ізраїлю своїми представниками, Китай все ж таки погодився підписати контракти з Ізраїлем на сотні мільйонів доларів. Китайські представники так жодного разу й не відвідали заводи, де виготовлялося озброєння, що стало безпрецедентним випадком у світі продажу зброї. Але це свідчило про високий рівень довіри між сторонами. Китай отримав технології модернізації китайських танків, системи нічного бачення, системи електронної боротьби, ракети «Python-3» класу «повітря-повітря», технології винищувачів та технології БПЛА. Роками Ізраїль та Китай проводили таємно зустрічі, оскільки Ізраїль передбачав негативну реакцію з боку Сполучених Штатів на подібне співробітництво, а Китай – з боку Радянського Союзу та арабських країн. Безумовно, така практика засвідчила успішне застосування технологій двосторонніх таємних відносин між двома країнами [Katz, Bohbot 2017].

Після Мадридської мирної конференції 1991 року, яка призвела до підписання угод в Осло, Китай погодився офіційно встановити дипломатичні відносини з Ізраїлем. Торгівля між країнами одразу стрімко зросла, щонайменше з 100 мільйонів доларів США у 1992 році до 8 мільярдів доларів США через 20 років. За останні два десятиліття торгівля товарами та послугами між Китаєм та Ізраїлем значно зросла. Ізраїльське Центральне статистичне констатує, що вартість торгівлі між Ізраїлем і Китаєм зросла з 1,07 мільярда доларів США у 2001 році до 17,54 мільярда доларів США у 2020 році [Ella 2021]. Таким чином, Китай перетворився на найбільшого торгового партнера Ізраїлю в Азії, ставши номером один. Використавши передові технології та військовий досвід, Ізраїль застосував технології збройної дипломатії, змусивши Китай стати союзником. Після таємного візиту до

Китаю у 1979 році, Ізраїль продовжує удосконалювати та успішно використовувати цю модель дипломатії і в наші часи [Ella 2021].

В ізраїльській системі експортного контролю відбулися суттєві зміни після двох невдач, які довготривало вплинули на ізраїльсько-китайські відносини. У 2000 році Сполучені Штати натиснули на Ізраїль, що призвело до скасування угоди з Китаєм про встановлення удосконаленої електронної бортової радіолокаційної системи PHALCON на літаках спостереження для Військово-повітряних сил Народно-визвольної армії Китаю. Сполучені Штати були стурбовані тим, що такі можливості раннього попередження дозволять Китаю отримати більший контроль над повітряним простором та змінити баланс сил у американсько-китайському конфлікті, зокрема в Тайванській протоці. США стверджували, що PHALCON є технологією США, незважаючи на протилежні заяви Ізраїлю. Значна помилка Ізраїлю полягала в безпосередньому лобюванні у Конгресі дозволу на експорт технології до Китаю. Позиція адміністрації США полягала в тому, що Конгрес не бажав отримання Китаєм технології, вбудованої в PHALCON. Лобісти Ізраїлю з обох партій були глибоко незадоволені такою поведінкою, тому Ізраїль змушено відступив. Інцидент не вплинув на загальні зв'язки американсько-ізраїльських відносини. Однак це призвело до більшої перевірки та підозр щодо передач третім особам. Після скасування угоди Ізраїль виплатив компенсацію китайській стороні у розмірі 350 мільйонів доларів США, включаючи 190 мільйонів доларів США, сплачені Китаєм наперед. Незважаючи на збентеженість Ізраїлю, цей інцидент суттєво не вплинув на ізраїльсько-китайські відносини, бо Китай вирішив звинуватити головним чином США.

У 2005 році стався другий інцидент, який стосувався модернізації (технічного обслуговування) БПЛА «Harpy». Ізраїль продав БПЛА Китаю в 1990-х роках, а потім уклав контракт на їх обслуговування. Однак у 2005 році спалахнула криза, коли Сполучені Штати виявили, що технічне обслуговування включатиме модернізацію, і звинуватили Ізраїль в обмані США щодо характеру роботи.

За словами колишнього високопоставленого чиновника Ради національної безпеки США: «цей інцидент ледь не зруйнував особливі відносини з Ізраїлем». Колишній високопоставлений чиновник Міністерства оборони Ізраїлю нагадав, що в той час члени Конгресу попередили його, що Ізраїль розглядається як «загроза національній безпеці США». Під час інциденту з БПЛА «Harpy», США припинили співпрацю з Ізраїлем у програмі «Joint Strike Fighter» F-35, яка включала розробку та придбання винищувача. Тиск США призвів до тривалих змін у відносинах Ізраїлю з Китаєм [Katz, Bohbot 2017].

Характер ізраїльсько-китайських відносин потребував змін. Значною мірою через еволюцію обох економік та політичні пріоритети кожного уряду, відносини розвивалися в кількох інших вимірах, включаючи торгівлю, інвестиції та освітній обмін. Існують прагматичні причини для взаємодії КНР з Ізраїлем. Китайці розглядають Ізраїль як країну, яка може допомогти їм стимулювати інновації, дослідження та розробки. Це особливо важливо, оскільки Китай намагається перейти від економіки, орієнтованої на інвестиції та експорт, до економіки, орієнтованої на інновації та споживання. Технології та політика Ізраїлю в галузі оборони, безпеки та боротьби з тероризмом є одним із способів вирішення проблем Китаю у військовій та внутрішній безпеці. Досягнення Ізраїлю в сільськогосподарських технологіях, медичних технологіях, водних технологіях та інших галузях техніки також мають відношення до вирішення внутрішньополітичних проблем Китаю [Feith 2021].

Геополітичний вимір відносин полягає у спробах Китаю зблизитися з Ізраїлем як ключовим союзником США у близькосхідному регіоні та підірвати глобальні альянси і партнерство США. Китай розглядає Ізраїль як партнера у власній загальній близькосхідній політиці та прагне підтримувати добрі відносини з усіма країнами регіону. Геополітична технологія Китаю щодо налагодження взаємовідносин з Ізраїлем полягає у розгляді єврейської держави як корисного вузла в ініціативі «Один пояс, один шлях», тобто в гран-

діозному баченні Китаю щодо сполучення Євразії, Африки та Європи сушею та морем. Для Ізраїлю також є багато потенційних переваг. Ізраїль працює над диверсифікацією своїх економічних відносин зі своїми традиційними торговими та інвестиційними партнерами - Сполученими Штатами та Європою - через економічні та дипломатичні міркування [Кіо 2019].

Китайські аналітики особливу увагу приділяють ефективному веденню Ізраїлем політики контртероризму. В одній із статей зазначаються передові методи виявлення та попередження терористичних актів на ізраїльській території. Китай може використовувати досвід ізраїльської боротьби з тероризмом у якості довідника у власних операціях. Обидві держави протягом тривалого часу страждають від тероризму та нетрадиційних загроз безпеці, ці виклики створюють основу для посилення антитерористичної підготовки та навчань серед поліцейських і військових сил кожної країни. Для Китаю важливий потенціал Ізраїлю в мережевій та інформаційній безпеці, як зазначають аналітики, ізраїльські приватні та державні організації розробили низку передових кіберможливостей, таких як наступальна та оборонна електронна війна, шифрування даних і методи моніторингу соціальних медіа для визначення місцезнаходження зацікавлених осіб. Ізраїль стикається з великою кількістю кібератак, тому розробляє різні національні кіберініціативи для боротьби з цією загрозою. У 2010 році Ізраїльським урядом була ухвалена Національна кіберініціатива, а вже в наступному році був запроваджений План дій з її реалізації. У 2012 році урядом Ізраїлю був створений Національний кіберштаб, задля реалізації засад національної кібербезпекової політики і нарощування технологічного потенціалу в кіберпросторі. У тому ж році була створена ізраїльська кіберполіція як суб'єкт забезпечення національної безпеки. Влітку 2010 року збільшилася кількість кібератак з боку ісламських екстремістів, через що було створено новий відділ з інформаційної безпеки при Службі безпеки (ШАБАК). Відділ займається контролем критично важливої національної інфраструктури та спеціалізується

на запобіганні кібертероризму, проведенні спеціальних операцій в глобальному інформаційному просторі. Це стало унікальним підходом Ізраїлю до досліджень, розробок та інтеграції приватної промисловості, наукових кіл і військових установ. Таким чином ізраїльська політика кіберзахисту стала особливо помітною Китаєм. На частку Ізраїлю припадає 15% світових надходжень у розвиток кібербезпеки.

У березні 2017 року прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньяху під час свого візиту до голови Китаю Сі Цзіньпіна оголосив про встановлення «всебічного партнерства для інновацій» між Ізраїлем і Китаєм [Кіо 2018]. Ця ініціатива була розроблена після візиту Беньяміна Нетаньяху до Китаю в травні 2013 року, під час якого обидва уряди створили п'ять цільових груп у сферах «високих технологій, захисту навколишнього середовища, енергетики, сільського господарства та фінансування» [Хіао 2018]. Обидві сторони домовилися надавати «пріоритет зміцненню співпраці у сферах науково-технічних інновацій, водних ресурсів, сільського господарства, медичної допомоги та громадського здоров'я і чистої енергії» [Катц, Стікер 2021]. У жовтні 2018 року відбувся китайсько-ізраїльський спільний комітет з інноваційного співробітництва, який відвідала близька довірена особа Сі Цзіньпіна, віце-президент Китаю Ван Цішань разом з представниками 13 міністерств. Під час свого візиту Ван Цішань високо оцінив здобутки Ізраїлю, сказавши, що «Ізраїль є лідером у світі в електроніці, інформаційних технологіях, сучасній медицині та сільському господарстві. Китай все ще прагне досягти модернізації» [Катц, Стікер 2021]. Його заява ілюструє те, чого Китай найбільше прагне від Ізраїлю: отримати знання з політики та практики, які Ізраїль запровадив щодо інновацій та підприємництва, оскільки Китай намагається змінити свою економіку з орієнтованої на експорт та інвестиційної, на орієнтовану на споживання та інновації. З точки зору Китаю, Ізраїль представляє історію успіху того, як «нація-стартап» з невеликим населенням, може впроваджувати інновації на високому рівні та створювати великі багатонаціональні технологічні компанії, які є конкуренто-

спроможними в глобальній економіці. Історія успіху Ізраїлю сприяє розв'язанню існуючих у Китаї стереотипів стосовно євреїв як розумних, підприємливих, винахідливих і багатих. У цьому контексті китайці бачать ізраїльську економіку загалом та її науково-технічну галузь особливо корисною. Оскільки Китай займається реструктуризацією власної економіки, він прагне вчитися в ізраїльській моделі інновацій, особливо з огляду на обмеження природних ресурсів Ізраїлю.

Глобальний китайський проект «Один пояс, один шлях» (BRI) як геополітична технологія та місце Ізраїлю в її реалізації

Ізраїль характеризується як високорозвинений вільний ринок і, насамперед, як економіка заснована на знаннях. Процвітання розвиненої економіки Ізраїлю дозволяє країні мати складну сучасну мережу інфраструктури та надзвичайно потужний сектор високих технологій. Ізраїль займає друге місце за кількістю стартапів у світі після Сполучених Штатів, що чітко показує готовність основних секторів ізраїльської економіки в різних напрямках, від високотехнологічного до промислового виробництва. Ізраїль розглядає сектор національної, фізичної інфраструктури як позитивний та ефективний шлях для спрямування та стимулювання економічного зростання по всій країні. Щороку ізраїльський уряд публікує план впровадження, заснований на багаторічній програмі, призначеній для інфраструктурних проектів, із зазначенням передбачуваних національних проектів у бюджеті на рік, охоплюючи сфери транспорту, зв'язку, водопостачання, охорони здоров'я та захисту навколишнього середовища. У січні 2019 року уряд Ізраїлю опублікував багаторічну програму інфраструктурних проектів і розвитку на 2020-2024 роки. Заплановані проекти оцінюються у мільярди доларів США та відображають прихильність ізраїльського розвитку та модернізації національної фізичної інфраструктури на тлі переконання, що це дозволить інфраструктурі й надалі служити основним двигуном зростання та стимулом для економіки країни. Поточна багаторічна програма приділяє особливу увагу проектам у сфері транспорту та дорожньої інфраструк-

тури, а реалізація великих проектів у таких сферах оцінюється в сотні мільярдів доларів США. Наведене уявлення ізраїльського уряду ідеально узгоджується з ініціативою «Один пояс, один шлях». За останні роки відновили багато проектів в рамках ініціативи, які були в стадії «планування». Механізми планування зробили чесними проведення тендерів та інших конкурентних процесів, в яких могли вільно брати участь як місцеві, так і міжнародні компанії. Проекти перейшли до фази реалізації, тому за допомогою робочих працівників (як іноземних, так і місцевих) основні транспортні проекти будуть завершені протягом наступних років. Китайські компанії та групи є провідними у спеціалізації планування, будівництва та реалізації великих інфраструктурних проектів, особливо проектів «поясів» – портів, залізниць, легких рейок, трамваїв, метро та тунелі. Маючи унікальний та успішний досвід виконання масштабних інфраструктурних проектів у Китаї та по всьому світу, вони почали відігравати активну роль на арені масштабних проектів в Ізраїлі. Здебільшого, ці проекти отримують китайці [Katz, Sticker 2021].

Одним за найбільших проектів в рамках BRI на території Ізраїлю є будівництво нової головної гавані країни під назвою «Проект Хадаром» в місті Ашдод, який, як очікується, стане головними морськими воротами в Ізраїль. Він служитиме головним портом для імпорту та експорту вантажів і товарів. Реалізація проекту розпочалася ще у 2014 році, а будівництво закінчилося в кінці 2021 року. Доданий причальний простір вміщує найбільші у світі контейнеровози, що дозволяє ефективніше обробляти зростаючі обсяги морських вантажів. «Проект Хадаром» є флагманом транспортних проектів і прискорить потік торгівлі до Ізраїлю та з Ізраїлю [Rubin 2022].

Ще одним значущим проектом китайської геополітичної технології «Один пояс, один шлях» стало будівництво нового порту, який примикає до існуючого порту міста Хайфа на півночі Ізраїлю і має назву «порт Перської затоки» (розташовується у посеред Хайфської затоки – єдина природна гавань Ізраїлю). Будівництво розпочалося у 2015 році, а завер-

шилося у 2021 році, істотно збільшивши пропускну спроможність і швидкість морської торгівлі в Ізраїлі та за його межі, сприяючи економічному, промисловому та матеріально-технічному процвітання на півночі Ізраїлю. Як і в інших великих морських інфраструктурних проєктах, новий порт переданий в оренду китайській Шанхайській міжнародній портовій групі, яка також отримала тендер на експлуатацію та обслуговування нового порту на 25 років [Stub 2021].

Не дивлячись на очевидні економічні вигоди для Ізраїлю, оцінка Сполучених Штатів дещо негативна через побоювання, що китайські портові оператори можуть відстежувати переміщення кораблів США та технічне обслуговування, а також можуть мати доступ до інформаційних систем, збільшуючи ймовірність загроз для інформації та кібербезпеки США. Колишній посол США в Ізраїлі Ден Шапіро в інтерв'ю ізраїльському ЗМІ «Times of Israel» заявив, що китайська компанія, яка керує портом, створює ризики для операцій Військово-морських сил США. Будь-яка компанія значного розміру китайського походження, ймовірно, має офіційні чи неофіційні зв'язки з урядом і, як очікується, співпрацюватиме з китайськими органами безпеки та розвідки. Зв'язки з військовою розвідкою або з китайськими операціями в Південно-Китайському морі викликають особливе занепокоєння у Сполучених Штатів. Кіберризика та потенціал для передачі чутливих технологій є основними проблемами для військових і державних зв'язків компаній, які займаються інвестиціями. З точки зору США, такі ризики також поширюються на співпрацю, яка покращує китайські військові технології чи можливості. Крім того, у зв'язку з передачею технологій існує комерційний ризик, що посилює потребу Ізраїлю у захисті власної технологічної переваги. Інвестиції в інфраструктуру представляють окрему групу проблем. Наприклад, Хайфа є частим портом заходу Шостого флоту США і служить базою для підводних човнів Ізраїлю, що змушує деяких експертів сумніватися в компромісі між економічною цінністю та ризиками для безпеки, спричиненими потенційним китайським спо-

стереженням за морським портом. У вересні 2018 року контр-адмірал (у відставці) Шауль Хорев, директор Дослідницького центру морської політики та стратегії Хайфського університету та колишній заступник начальника військово-морських операцій, зазначив, що Військово-морські сили Ізраїлю ставлять під загрозу свої відносини з Шостим флотом, дозволивши китайській компанії керувати портом [Guzansky, Lavi 2021].

Варто згадати і кілька великих проєктів будівництва доріг, які продовжують виконуватися в Ізраїлі на регулярній основі. Протягом останнього десятиліття Ізраїль зробив величезний крок у розвитку та розширенні існуючої мережі доріг по всій країні, побудувавши багато нових доріг, а інші були розширені або перетворені на автостради. Прикладом такого значного проєкту є будівництво нової дороги – Дороги 15 км, біля нещодавно відремонтованого в'їзду до Єрусалиму, столиці Ізраїлю, де виникали щоденні великі затори, які ізраїльський уряд намагався зменшити. Планування та будівництво нової дороги – втілення великого інженерного досягнення, оскільки рельєф Єрусалиму та навколо нього є складним, це пов'язано як з розташуванням міста на висоті, так і через гірську місцевість, на якій воно побудовано [Katz, Sticker 2021].

З початку тисячоліття Ізраїль зосереджувався на значних інвестиціях в інфраструктурні проєкти по всій країні і продовжує прагнути розвивати та вдосконалювати, на регулярній та постійній основі, ті інфраструктурні проєкти, які вважаються для країни важливими, охоплюючи будь-який можливий сектор промисловості. Ізраїль відкрив пропозиції численним гравцям у секторі інфраструктури, як місцевим, так і міжнародним. Можливість аналогічним чином підвищити свою репутацію та інвестувати в унікальні і прибуткові інфраструктурні проєкти в Ізраїлі особливо тим, хто приймає участь в амбітному китайському проєкті «Один пояс, один шлях» [Xiao 2018].

Висновки.

Отже, розвиток двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин був обумовлений розвитком зовнішньополітичних технологій

обох країн, сприявших їх ефективному взаємному посиленню на міжнародній арені. Технології двосторонніх відносин створили ефективну взаємність між Ізраїлем та Китаєм. Для Ізраїлю важливим результатом технологічно-дипломатичного зближення з Китаєм стало здобуття більшої незалежності від США. Своєю чергою, Китай використав своє зближення з Ізраїлем як технологію боротьби проти американського впливу в регіоні. На первісному етапі налагодження двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин дала помітний ефект китайська зовнішньополітична технологія гармонізації світу. Вагому роль також

відіграли технології двосторонньої таємної дипломатії, а також технології безпекової дипломатії. В останні роки переважне значення у двосторонніх ізраїльсько-китайських відносинах продемонструвала китайська геополітична технологія, що передбачає партнерство з Ізраїлем у загальній близькосхідній політиці, підриєв позицій США в регіоні та реалізацію ініціативи «Один пояс, один шлях». Остання має об'єднати Євразію, Африку та Європу сушею та морем. Передбачається побудувати величезну мережу інфраструктури – дороги, залізниці, порти, трубопровід, щоб з'єднати Китай із сусідами та світом.

Бібліографічні посилання

- Ella, D. (2021). *Chinese Investments in Israel: Developments and a Look to the Future*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.inss.org.il/publication/chinese-investments/> (дата звернення 20.10.2022)
- Ella, D. (2021). *Trade in Goods and Services Between Israel and China in the Era of COVID-19*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.inss.org.il/publication/israel-china-trade/> (дата звернення 20.10.2022)
- Feith, D. (2021). *Israel's growing ties to China are testing its relationship with the U.S.* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2021/07/06/israels-growing-ties-china-are-testing-its-relationship-with-us/> (дата звернення 20.10.2022)
- Guzansky, Y., Lavi, G. (2021) *Relations between China and the Gulf States: Opportunities and Risks for Israel*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.inss.org.il/publication/china-gulf-states/> (дата звернення 20.10.2022)
- Katz, G., Sticker, T. (2021). *CDR – The Belt and Road Initiative*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://iclg.com/cdr-essential-intelligence/1100-cdr-the-belt-and-road-initiative-2021/israel> (дата звернення 01.11.2022)
- Katz, Y., Bohbot, A. (2017). *How Israel Used Weapons and Technology to Become an Ally of China*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.newsweek.com/china-israel-military-technology-beijing-jerusalem-saul-eisenberg-weapons-607117> (дата звернення 20.10.2022)
- Kuo, M.A. (2018). *China and Israel in the Belt and Road Initiative*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://thediplomat.com/2018/09/china-and-israel-in-the-belt-and-road-initiative/> (дата звернення 28.10.2022)
- Kuo, M.A. (2019). *Israel Balancing US-China Relations: Geostrategic Context*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://thediplomat.com/2019/04/israel-balancing-us-china-relations-geostrategic-context/> (дата звернення 01.11.2022)
- Rubin, D.K (2022). *Best Project Airport/Port: HaDarom Port*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.enr.com/articles/55530-best-project-airportport-hadarom-port> (дата звернення 28.10.2022)
- Stub, Z. (2021). *Israel set to open massive new Haifa port September 1*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.jpost.com/israel-news/israel-set-to-open-massive-new-haifa-port-september-1-674606> (дата звернення 20.10.2022)
- Xiao, X. (2018). *The “Belt and Road Initiative” and China-Israeli Relations*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19370679.2016.12023285> (дата звернення 22.10.2022)
- Висоцький, О.Ю. (2017). Легітимізаційні технології в міжнародних відносинах. *Грані*, 20(10), 98-104. DOI: 10.15421/1717138
- Негіна, В.Р., Висоцький, О.Ю. (2020а). Латиноамериканський вектор зовнішньої політики Ізраїлю: технологічний вимір. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 12(2), 94-103. DOI:10.15421/352039

- Негіна, В.Р., Висоцький, О.Ю. (2020b). Реалізація технологій зовнішньої політики Ізраїлю через проізраїльське лобі у США. *Політологічний вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 84, 203-217. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/64> (дата звернення 20.10.2022)
- Негіна, В.Р., Висоцький, О.Ю. (2021a). Африканський вектор зовнішньої політики ізраїлю: технологічний вимір. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(1), 130-139. DOI: 10.15421/352115
- Негіна, В.Р., Висоцький, О.Ю. (2021b). Технологія периферії як інструмент зовнішньої політики Ізраїлю. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(2), 95-107. DOI: 10.15421/352129

References

- Ella, D. (2021). *Chinese Investments in Israel: Developments and a Look to the Future*. Retrieved October 20, 2022 from <https://www.inss.org.il/publication/chinese-investments/>
- Ella, D. (2021). *Trade in Goods and Services Between Israel and China in the Era of COVID-19*. Retrieved October 20, 2022 from <https://www.inss.org.il/publication/israel-china-trade/>
- Feith, D. (2021). *Israel's growing ties to China are testing its relationship with the U.S.* Retrieved October 20, 2022 from <https://www.washingtonpost.com/opinions/2021/07/06/israels-growing-ties-china-are-testing-its-relationship-with-us/>
- Guzansky, Y. & Lavi, G. (2021). *Relations between China and the Gulf States: Opportunities and Risks for Israel*. Retrieved October 20, 2022 from <https://www.inss.org.il/publication/china-gulf-states/>
- Katz, G. & Sticker, T. (2021). *CDR – The Belt and Road Initiative*. Retrieved November 1, 2022 from <https://iclg.com/cdr-essential-intelligence/1100-cdr-the-belt-and-road-initiative-2021/israel>
- Katz, Y. & Bohbot, A. (2017). *How Israel Used Weapons and Technology to Become an Ally of China*. Retrieved November 1, 2022 from <https://www.newsweek.com/china-israel-military-technology-beijing-jerusalem-saul-eisenberg-weapons-607117>
- Kuo, M.A. (2018). *China and Israel in the Belt and Road Initiative*. Retrieved October 28, 2022 from <https://thediplomat.com/2018/09/china-and-israel-in-the-belt-and-road-initiative/>
- Kuo, M.A. (2019). *Israel Balancing US-China Relations: Geostrategic Context*. Retrieved November 01, 2022 from <https://thediplomat.com/2019/04/israel-balancing-us-china-relations-geostrategic-context/>
- Niehina, V.R. & Vysotskyi, O.Y. (2020a). Latynoamerykanskiy vektor zovnishnoi polityky Izrailiu: tekhnolohichniy vymir [Latin American Vector of Israel's Foreign Policy: Technological Dimension]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 12(2), 94-103. DOI: 10.15421/352039 (in Ukrainian)
- Niehina, V.R. & Vysotskyi, O.Y. (2020b). Realizatsiia tekhnolohii zovnishnoi polityky Izrailiu cherez proizrailiske lobi u SSHA [Application of Israeli foreign policy technologies through the pro-Israel lobby in the United States]. *Politolohichniy visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 84, 203-217. Retrieved October 20, 2022 from <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/64> (data zvernennia 20.11.2022) (in Ukrainian)
- Niehina, V.R. & Vysotskyi, O.Y. (2021a). Afrykanskiy vektor zovnishnoi polityky izrailiu: tekhnolohichniy vymir [African Vector of Israel's Foreign Policy: Technological Dimension]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(1), 130-139. DOI: 10.15421/352115 (in Ukrainian)
- Niehina, V.R. & Vysotskyi, O.Y. (2021b). Tekhnolohiia peryferii yak instrument zovnishnoi polityky Izrailiu [Technology of periphery as a Foreign Policy tool of Israel]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(2), 95-107. DOI: 10.15421/352129 (in Ukrainian)
- Rubin, D.K. (2022). *Best Project Airport/Port: HaDarom*. Retrieved October 28, 2022 from <https://www.enr.com/articles/55530-best-project-airportport-hadarom-port>
- Stub, Z. (2021). *Israel set to open massive new Haifa port September 1*. Retrieved October 20, 2022 from <https://www.jpost.com/israel-news/israel-set-to-open-massive-new-haifa-port-september-1-674606>
- Vysotskyi, O. Y. (2017). Lehitymatsiyni tekhnolohiyi v mizhnarodnykh vidnosynakh [Technologies of legitimation in international relations]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 20(10), 98-104. DOI: 10.15421/1717138 (in Ukrainian)
- Xiao, X. (2018). *The “Belt and Road Initiative” and China-Israeli Relations*. Retrieved October 22, 2022 from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19370679.2016.12023285>

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Володимир Олександрович Пермінов

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: finstruk@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0897-1269>

Volodymyr Olexandrovich Perminov

PhD in Political Science,
Associate Professor of International Relations,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro,
49010, Ukraine

УДК 327

МОЖЛИВОСТІ ТА ФАКТОРИ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Received 15 November 2022; revised 05 December 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352233

Анотація

Розглядається питання вірогідності розпаду Російської Федерації у найближчому (в перспективі двох років) майбутньому. Проводиться аналогія з розпадом СРСР з метою побачити шляхи та засоби вирішення проблем сьогодення. Доводиться більша обґрунтованість та краща готовність місцевих еліт, аніж це можна було спостерігати під час розпаду Радянського Союзу, що стосується, в першу чергу, ціннісних орієнтирів та розуміння реальії ринкової економіки.

Ключові слова: імперія, національні рухи, місцеві еліти, ціннісні орієнтири.

POSSIBILITIES AND FACTORS OF DISINTEGRATION OF MODERN RUSSIA

Abstract

The world is aware of the urgent need to develop a new global security architecture, new «recipes» for resolving territorial disputes, agreeing on borders, and the disappearance or emergence of state entities. In such a world, obviously, there will be no place for empires like the Russian Federation. In this context, it is important to refer to the last «successful» attempt to destroy the USSR, which was almost «painless» for neighboring countries and quite fruitful in terms of affirming the values of the Western world. In this relatively recent historical retrospective, there is an opportunity to see ways and means of solving the problems of today.

The purpose of the article is to substantiate the high probability of the collapse of the Russian Federation in the near (in the perspective of two years) future.

Representatives of the Russian elite and ordinary Russians believe in the steadfastness of the empire. It is a common and revealing notion that if Russia collapses in the future, Moscow will find ways to come together again. However, the process of the collapse of empires is natural. Its causes are the deteriorating situation in the economy, the impoverishment of the population and military defeats, behind which one can usually see a crisis of values and moral decay, and the activation of national movements. In the context of Russia, today we can already speak about the activation of many factors of disintegration.

For the new socio-historical subjects, getting out of the power of the center looks like the most effective solution to the accumulated problems. The key point of the disintegration processes on the territory of the Russian Federation is their greater justification and better readiness for this by the local elites than could be observed during the collapse of the Soviet Union. This concerns value orientations and understanding of the realities of a market economy. Thus, there is a full-fledged basis for the future formation of new states on the territory of the Russian Federation.

Key words: empire, national movements, local elites, value orientations.

Постановка проблеми.

Турбулентність сучасної системи міжнародних відносин актуалізує питання переформатування значної частини Євразії, яка нині має назву «Російська Федерація». Розв'язання або ж врегулювання (навіть часткове) питань

безпеки на континенті та у світі в цілому не є можливим у дусі повернення до умовної межі «24 лютого 2022 року» чи «кордонів України 1991 року», що сьогодні є зрозумілим як експертному середовищу, так і пересічному громадянину, виправити ситуацію повною

мірою не зможуть ані значні успіхи ЗСУ, ані підтримка нашої держави з боку країн НАТО. Поступово світ усвідомлює нагальну необхідність вироблення нової глобальної архітектури безпеки, нових «рецептів» вирішення територіальних спорів, узгодження кордонів, вірогідного зникнення або ж появи державних утворень. В такому світі, очевидно, не залишиться місця для пухких імперій на кшталт РФ. Втім перспектива розпаду найбільшої за територією країни багатьох лякає, перед очима виникають десятки мільйонів біженців, численні локальні конфлікти, які переходять на сусідні території, невизначеність долі неймовірного за масштабами ядерного арсеналу та іншої зброї масового ураження тощо. В цьому контексті важливим видається звернення до останньої «успішної» спроби знищення чергової реінкарнації Російської імперії – СРСР, яка була майже «безболісною» для сусідніх країн та доволі плідною у сенсі ствердження цінностей західного світу. У зазначеній відносно недалекій історичній ретроспективі є можливість побачити шляхи та засоби вирішення проблем сьогодення.

Аналіз досліджень і публікацій.

Досліджувана тема останнім часом широко обговорюється у так званому експертному середовищі, отже, певні твердження вже стали доволі банальними, втім можна зустріти й оригінальні цікаві висновки та припущення, здобуті шляхом інтуїтивного пошуку. У даній роботі використані матеріали відеохостингу YouTube (І.Новіков, А.Піонтковський, Г.Юдін, колишній міністр закордонних справ України В.Огризко), соціальної мережі Facebook (В.Пекар), для проведення певних аналогій з розпадом Радянського Союзу використана праця А.Амальрика 1968 (перероблена у 1979, для цитування використано видання 1991) року. Проте, зважаючи на беззаперечну актуальність питання, важливим є систематизація та узагальнення накопиченого матеріалу, його подальше обґрунтування і надання наукової достовірності.

Метою статті є обґрунтування високої вірогідності розпаду Російської Федерації у найближчому (в перспективі двох років) майбутньому. Водночас кількість та ймовірні кор-

дони нових державних утворень на території РФ, детальний зміст необхідних для усталення їх розвитку перетворень мають стати предметом подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу.

Упевненість росіян у навіть теоретичній неможливості зменшення розмірів їх імперії та абсолютній необхідності та всеосяжній обґрунтованості, невідворотності її подальшого розширення носить справді містичний характер. Мова йде не про традиційну міфотворчість, яка зазвичай супроводжує буття будь-якої імперії, та не про релігійне підґрунтя і божественне походження всевладдя імператора. Представники російської еліти та пересічні росіяни однаково вірять у передумовлену непохитність імперії з доволі наукоподібних причин. Поширеною та показовою є така думка: якщо в осяжному майбутньому з Росією трапиться крах, Москва знайде способи знову зібратися воєдино. Причина цього не у винятковості російської державності, втім у тому, як формується її соціальна структура. Росія, що розвалюється, не буде обмежена етнічними чи географічними факторами, не буде ніяких чітких кордонів, які розділяють її простір, на території країни немає жодної значимої географічної перешкоди, крім Уральських гір. Мабуть, єдиний виняток – це Північний Кавказ з його характерними географічними і етнічними відмінностями та яскраво вираженою ідентичністю, яких достатньо для успішного руху за відокремлення. Інших географічних перешкод, які б сприяли відокремленню, у Росії немає. Як немає і етнічних кордонів, від яких можна було б відштовхнутися. Етнічні меншості, які мешкають у Росії, найчастіше оточені етнічно російськими територіями. Це підкріплюється тим, що внутрішні регіони Росії мало придатні для проживання. Відсутність суднохідних річок серйозно обмежує їх контакти із зовнішнім світом. Специфічний клімат із сльотою, дощами та екстремальними перепадами температур сприяють малонаселеності та економічній відсталості цих територій. Якщо Росія розпадеться, вона просто перезбереться заново. Так само, як це було після попередніх розпадів [The Curious 2021]. Таким чином, навіть респектабельні російські

науковці, які мають великий досвід роботи у закордонних університетах, можуть вперто не бачити найменших підстав для корегування сучасних меж Російської Федерації у бік зменшення. Поширеним також є уявлення про найжахливіші наслідки дезінтеграції імперського простору, десятки мільйонів біженців та тривалу втрату стабільності на території всіх навколишніх країн. Втім процес розпаду імперій є природнім, його причиною найчастіше є погіршення ситуації в економіці, збіднення населення та військові поразки, за якими зазвичай можна побачити ціннісну кризу і моральний розпад. Активізація національних рухів у такій ситуації фактично є відповіддю на виклики ціннісного характеру, результатом пошуку нових моральних орієнтирів, образ «світлого майбутнього» знаходить додаткове історичне обґрунтування. У кінцевому рахунку віднаходяться «нові рецепти» вирішення застарілих проблем, «гордієві вузли» світової політики розв'язуються за рахунок зникаючої імперії, на її місці з'являється оновлений етнічний ландшафт. В контексті Росії вже сьогодні можна говорити про активізацію багатьох факторів розпаду.

У процесі одного з традиційних інтерв'ю Андрія Піонтовського, у якому коментувалися останні події в РФ, зокрема «зростаючий накал атак польових командирів Кадірова та Пригожина на вище військове керівництво», ведуча влучно відмітила, що держава у РФ фактично втрачає монополію на насилля [24 канал 2022]. Втрата основної за К.Марксом та М.Вебером ознаки держави може не турбувати російське керівництво безпосередньо зараз, але ж неминуче виразно проступить у майбутньому, по мірі зміцнення альтернативних центрів влади.

Додатковим фактором дезінтеграції виступає ще один, «уведений» безпосередньо російським керівництвом, скоріше за все, без вираховування та усвідомлення наслідків: процес розпаду Росії вже фактично розпочався після рішення про включення до неї чотирьох українських областей, що зробило кордони імперії рухомими. Зазначене явище чітко описав російський блогер М.Светов, який підкреслив, що «це буквально створює преце-

дент перегляду кордонів Російської Федерації, ми просто по мапі зараз не розуміємо, де закінчується Росія, і нормалізуємо ідею про те, що кордони можуть змінюватися, кордони не лише України, проте й Росії... це урок, який Володимир Путін надає і міжнародному співтовариству і власне тим, хто живе на території Росії». Продовжуючи вказану думку, російський соціолог Г. Юдін додатково охарактеризував поточну ситуацію як «деякий результат того, що Росії не вдалося ужитися із самою собою, в першу чергу, в тих кордонах, які були в 1991 році намічені» [SVTV 2022].

Країна з невизначеними кордонами та хиткою центральною владою потребує лише додаткового поштовху для початку процесів радикальної дезінтеграції. В історії найчастіше таким поштовхом виступають військові поразки чи просто затяжні війни без виразного результату. Про такий механізм розпаду СРСР радянський дисидент А.Амальрик писав ще 1979 році, маючи на увазі невідворотне, на його погляд, військове зіткнення СРСР та Китаю: «Природньо, що початок війни... викличе спалах російського націоналізму – «ми їм покажемо» – та одночасно надасть деякі надії націоналізму неросійському. У подальшому обидві ці тенденції йтимуть одна по низхідній, а інша по висхідній кривій. Дійсно, війна буде йти далеко, не впливаючи тим самим безпосередньо на емоційне сприйняття народу та на налагоджений стиль життя..., проте водночас вимагаючи все нових і нових жертв. Поступово це породжуватиме все більше моральну втому від війни, яка ведеться далеко та невідомо навіщо. Між цим почнуться економічні, зокрема продовольчі, труднощі, тим більше відчутні, що останніми роками рівень життя повільно, але ж неухильно підвищувався. Оскільки режим не настільки м'який, щоб зробити можливими якісь легальні прояви невдоволення та тим самим їх розрядку, водночас не настільки жорстким, щоб виключити саму можливість протесту, розпочнуться спорадичні спалахи народного невдоволення, локальні бунти... Їх придушуватимуть за допомогою військ, що прискорить розкладання армії. По мірі зростання труднощів режиму середній клас займатиме все більш ворожу

позицію, вважаючи, що режим не у змозі впоратися із своїми завданнями. Зрада союзників та територіальні претензії на сході та заході посилюватимуть відчуття самотності та безнадійності. Екстремістські організації, які з'являться до того часу, гратимуть все більшу роль... Між тим, бюрократичний режим, який звичними йому напівмірами не у змозі буде одночасно вести війну, розв'язувати економічні складнощі та придушувати або задовольняти народне невдоволення, все більше замикатиметься у собі, втрачатиме контроль над країною і навіть зв'язок із дійсністю. Достатньо буде сильної поразки на фронті чи будь-якого великого спалаху невдоволення у столиці – страйку чи збройного зіткнення, – щоб режим впав» [Амальрик 1991: 672-673]. Відносно сучасної ситуації в Росії ці строки читаються як пророцтво, чітко проглядає навіть послідовність подій.

Ще одним фундаментальним фактором, який провокує розпад імперій, є певна моральна безвихідь, ситуація розуміння того, що попередні ціннісні орієнтири ані дають розуміння майбутнього, ані є опорою, поясненням та виправданням подій сьогодення. Як каже з цього приводу російський вчений Г.Юдін: «Росія – це велика імперія, яка знаходиться у стані розпаду. Та конвульсивна спроба повернути втрачене, яку ми зараз бачимо, закінчиться для Росії дуже погано... Ми не бачимо ніякої ідеї, яка б могла зробити Росію привабливою країною сьогодні. У певному сенсі Радянський Союз був спробою перевіднайти зміст великої імперії, який би знову зробив її привабливою... Радянський Союз ставав привабливим як певна нова модель і перспектива майбутнього. Росія нічого не пропонує сьогодні... І це агонія...» [Factor tv 2022]. Про перспективи пошуку моральних орієнтирів вже поза межами імперії висловлюється український громадський діяч В.Пекар: «Німецький народ після Другої світової пройшов через каяття та очищення за 25 років. Для цього знадобилася повна окупація, бо важливою частиною процесу каяття було масове відвідування концтаборів та примусовий перегляд документальних фільмів перед кіносеансами. І все одно ціле покоління. І це в

Німеччині, країні із сильними базовими етичними принципами, хоч і відкинутими й спотвореними нацизмом. Як же тоді відбудеться каяття росіян? Як вони пройдуть через свій катарсис? Відповідаю – ніяк. Для катарсису потрібна базова етика, а вона в Росії відсутня... Гріх передбачає каяття, після якого ти повертаєшся в рамку системи... Натомість в анти-етичних системах понять гріха та каяття немає, а є поняття «зашквар» чи аналогічне. «Зашквар», на відміну від гріха, назад не відкручується – каяття неможливе, повернення в рамку неможливе. Підкреслю, що каяття – це не лише індивідуальний, а й соціальний акт. Після гріха спільнота тебе відкидає. Після каяття спільнота приймає тебе розкаяного назад. Якщо немає спільноти, яка тебе відкидає, а потім приймає назад, то й каяття неможливе. Отже, каяття неможливе навіть за умов окупації (окупація також неможлива через фізичні причини, але, підкреслю, окупація не дасть каяття й очищення, бо воно неможливе через вищезазначені причини). Водночас і залишатися в рамці, окресленій катастрофою, людина також не може. Безвихідь? Аж ніяк не безвихідь. Розв'язання цієї нерозв'язної задачі буде масово відбуватися шляхом виходу за рамку. Простими словами, десятки мільйонів людей замість недоступного їм каяття скажуть: «Я не російський, мене это не касается, это не моя система, не моя война, не моя катастрофа». Десятки мільйонів людей раптом виявляться башкирами, татарами, калмиками, черкесами, ерзянами, удмуртами та представниками інших національностей (є серйозні підстави вважати, що неросійське населення складає не 22%, як стверджують офіційні дані, а чи не вдвічі більше, бо динаміка зменшення чисельності національностей між переписами свідчить або про страшний геноцид, якого не було, або про масове записування «руськими», а значить, можна й повернутися назад). Але також десятки мільйонів людей виявляться не «руськими», а сибіряками, казаками, уральцями чи поморами. Активісти на місцях вже малюють бланки паспортів Карелії та Сполучених Штатів Сибіру. Не можна жити в катастрофі. Потрібна або помста, або каяття, або вихід за рамку. Перший шлях унеможливають

військова поразка та довгострокові санкції. Другий шлях неможливий через внутрішні причини. Росіяни підуть третім шляхом» [Пекар 2022].

Такий «третій шлях» є доволі вигідним не лише у моральному сенсі, проте й юридично обґрунтованим і матеріально вигідним, він дає змогу уникнути фінансового тягаря імперських боргів, приклади чого маємо в історії. В контексті Російської імперії ці аспекти прояснює адвокат І.Новіков: «Уявіть собі, що ви – лідер чи голова якогось російського регіону, наприклад, у статусі республіки, яка має всі шанси оголосити про незалежність і вийти зі складу Росії і тим самим уникнути сплати своєї частини репарацій і взагалі сказати, що ми тут непричетні, ми також були окуповані Російською Федерацією» [Телеканал Прямий 2022].

Отже, незважаючи на тотальне неприйняття самої ідеї розпаду РФ інтелектуальною елітою цієї держави, її керівництвом, а дуже часто – інтелектуальною елітою та керівництвом держав колективного Заходу, об'єктивні вищезазначені чинники у певний історичний момент зумовляють дезінтеграційні процеси та спровокують відцентрові тенденції всередині Росії. Доволі чітко цю ідею артикулював колишній міністр зовнішніх справ України В. Огризко: «Є... глибша причина того, чому все це відбувається. На Заході бояться дуже швидкого розвалу Російської Федерації. Вони не знають, як піде цей процес, вони не розуміють алгоритм дій в такій ситуації. Але це мені нагадує те ж саме, що відбувалося перед розвалом СРСР: Захід не хотів цього розвалу, але є об'єктивні речі, які не залежать від думки того чи іншого західного політика. А Росія об'єктивно підійшла до свого фіналу. І зараз цей фінал навіть вже не в кінці тунелю, а десь ближче» [Радіо НВ 2022]. Найважливішим у цьому контексті є те, що можна позначити як готовність чи неготовність регіонів та їх еліт, активної меншості розпочинати процес державотворення. Водночас фактори чисельної переваги на окремій території певної етнічної групи, збереження багатовікових традицій, відмінних від загальноросійських, мови тощо – все це має другорядне значення, що перекон-

ливо доводить приклад розпаду Радянського Союзу, на чому слід зупинитися детально.

Україна в 1991 році отримала незалежність в результаті збігу обставин, проте ніяк не тривалої визвольної боротьби. Так, незалежність мала серйозні юридичні підстави, адже кожна з 15 радянських соціалістичних республік мала право на вихід із СРСР згідно з його конституцією. Втім абсолютна більшість населення тогочасної України залишалася у ментальному просторі глибокої «радянщини», якою було просякнута всі можливі сфери життя.

По-перше, це стосувалося того, що можна охарактеризувати як «українськість», «українство». З наявністю цього, особливо у східній частині України, були надвеликі проблеми. Так, певною мірою залишалася українська мова, яка домінувала в сільській місцевості упродовж усього радянського періоду, однак і вона здебільшого вже сприймалася як мова провінційна, для просування кар'єрними сходинками, здобуття певного статусу в радянському суспільстві вона була абсолютно непотрібною, що відбивалося на мотивації до її вивчення, в першу чергу, в школах, де водночас вона була не обов'язковим предметом, від якого можна було звільнитися за певних обставин. Назовні багато фактів могли свідчити про державну підтримку української мови. Багатомільйонними накладками видавалися книжки українською мовою, до того ж, далеко не завжди це були матеріали чергового партійного з'їзду, автор пам'ятає переклади відомої шведської дитячої авторки А.Ліндгрєн та тогочасного російського письменника В.Шукшина, видання яких «дістати», як виражалися за радянських часів, російською мовою було далеко не просто. Українською мовою також віщав окремий телевізійний канал УТ-1, що в тих умовах виглядало доволі потужно, адже мешканці України мали, таким чином, три телевізійні канали проти двох у РСФСР (винятками були великі міста на кшталт Москви та Ленінграду). Не можна не відмітити, що українські діти мали змогу подивитися саме на цьому каналі «зайвий» мультиплікаційний фільм щодня, а дорослі могли, наприклад, слідкувати за окремими спортивними

трансляціями саме українською мовою. За тих часів зазначений телевізійний контент був доволі дефіцитним, отже цей факт мав значення. Втім, зважаючи на згаданий фактор своєрідної «непрестижності» української мови, можна припустити, що такі літературні переклади та ефірні години користувалися значно меншим попитом, аніж їх російські аналоги. Доволі схожим у СРСР було й відношення до інших проявів традиційної та сучасної української (або ж будь-яких народів, крім російського) культури. Етнічні співи, танці, звичаї мали право на життя і за певних умов розвивалися та підтримувалися, але повинні були мати вихолощений, блазнівський характер. В такому вигляді вони могли показати світу широку культурну палітру народів Радянського Союзу, могли бути представлені на певних всесвітніх форумах, проте у виокремленому вигляді, скоріше, викликали співчуття через власну абсурдність, безглуздість, повну невідповідність тогочасним реаліям. Окремі ж паростки, які могли довести глибоке коріння, самостійність, красу та велич української культури, жорстоко викорчувалися, достатньо згадати долю багатьох українських митців, зокрема, Володимира Івасюка або ж Сергія Параджанова, щоб зрозуміти, що таке радянською владою не пробачалося. Зрозуміло, що зрощувати не лише справжній патріотизм, а хоча б згадану «українськість» в таких умовах не видавалося можливим. Вона передбачає проникнення у всі аспекти буття конкретної людини, тобто на кожну подію, кожен випадок із звичайного життя має згадуватися певний аналог, цитата з літератури, історії, кінематографу тощо. В тих людях, які дружньо проголосували за незалежну українську державу 1 грудня 1991 року, суцільно домінувала «радянськість», у жодному разі не «українськість», в тих чи інших ситуаціях їм ставали та й стають у пригоді фрази з «Іронії долі» та «Москва слезам не верит», цитати Пушкіна й Толстого, аналогії з історії в тому вигляді, в якому її було подано в радянських шкільних підручниках.

По-друге, для мешканців УРСР абсолютно не зрозумілим був спосіб життя в умовах реальної ринкової економіки. У таке важко

повірити сьогодні, але «новоспечені» громадяни України тоді асоціювали слово «бізнес» майже виключно із спекуляцією, перепродажем, недоречним посередництвом, яке сприяє збагаченню обраних, втім далеко не найкращих представників суспільства. У який спосіб та за рахунок чого в таких умовах держава зможе забезпечити більш-менш пристойний рівень життя власних громадян, а головне – свою роль у цьому та роль інших членів суспільства, наприклад, умовних державних службовців, підприємців, інтелігенції, розуміли лише одиниці. Поширеним того часу було питання, на кого сподіватися у справі виведення економіки країни з глибокої кризи: на Президента, на Верховну Раду, на армію, на «нових українців», на Бога, на себе – це типовий ряд варіантів відповідей. Примітно, що навіть ті, хто розраховував на себе, насправді більше сподівалися на диво, адже розуміння ситуації, стратегії та тактики поведінки, плану на найближчі роки такі люди зазвичай не мали, водночас питання на співбесіді до шукача роботи, яким чином він збирається заробляти гроші для підприємства, викликало щирий подив – право вирішувати люди звично залишали державі або тим, хто прийшов, у їх розумінні, їй на зміну. Просте, «життєве» розуміння та інтуїтивне відчуття банальних істин реальної ринкової економіки могло б з'явитися завдяки відвідуванню країн євроатлантичного світу, але в той час такі воєжі були доступними лише одиницям. Автор пам'ятає, як на початку дев'яностих років минулого століття один з просунутих професорів-істориків його Альма-матер наголошував на необхідності створення фонду інвестицій у ринковий менталітет українського народу, установи, яка б займалася тим, що сприяла б відвідуванню нашої країни звичайними громадянами європейських держав (вчителів, лікарів, державних службовців, армійців тощо) з метою читання ними лекцій для своїх «колег» з приводу їх повсякденного життя. Подібна практика дала б змогу суспільству на уламках пострадянського світу зрозуміти новий спосіб життя, «намацати» певні орієнтири для себе, принаймні спробувати зрозуміти або відчути те, над чим пересічний європеєць просто не

замислюється, адже має це в якості звичного порядку речей, має у власному найближчому оточенні представників різноманітних прошарків суспільства, людей з різною родинною історією та абсолютно відмінними життєвими стратегіями, проте такими, що реалізуються в усталеному ринковому середовищі. Втім українське суспільство у підсумку надало перевагу не своєрідному прискореному курсу глобального вдосконалення власного менталітету, але ж довгому та тернистому природному шляхові спроб та помилок.

По-третє, новонароджена держава Україна зразка початку дев'яностих років минулого століття фактично не мала ціннісних орієнтирів. Їх роль іноді виконували установки на кшталт «роби не так, як це було в СРСР», проте обмеженість таких настанов була абсолютно очевидною. Так само неспроможною доволі швидко стала орієнтація на те, що знаходило відображення у тогочасній західній літературі та кінематографі, вже хоча б тому, що пострадянський читач і глядач мав змогу ознайомитися з тією частиною культури євроатлантичного світу, яка мала переважно розважальний характер і за визначенням не могла бути взірцем та спонуканням до конкретних дій. До розуміння фундаментальних істин, які становлять ядро європейських цінностей, навіть так званою активною меншістю українського суспільства було ще доволі далеко. Звісно, чи не вирішальну роль у прищепленні та культивуванні певної ціннісної моделі могла зіграти українська діаспора, втім на значне пришвидшення цього процесу розраховувати було важко, зважаючи на прірву між бажаним результатом і вихідними даними. Можливості для розуміння цінностей, фундаменту західного суспільства, були ще вужчими, ніж для свідомого слідування способу життя в умовах ринку. Проблема додатково поглиблювалася тим, що ідея європейської єдності ще не знайшла свого відображення у проєкті Європейського Союзу в сучасному вигляді, Мaaстрихтський договір був підписаний лише трохи згодом. Про остаточне усвідомлення активною меншістю важливості проникнення євроатлантичної ціннісної моделі в усі сфери буття пересічного українця, глибинних сенсів

перебування нашої держави в єдиній європейській родині варто говорити лише після лютого 2022 року.

Принципово важливим моментом слід вважати те, що бачення об'єктивних цілей, орієнтирів та розуміння шляхів і засобів їх досягнення було відсутнє й у тих категорій громадян, до безпосередніх посадових обов'язків яких належало здійснення державних повноважень, у руках яких фактично й була доля країни. Сьогоднішні російські чиновники мають значний досвід роботи у реальних ринкових умовах, вони добре розуміють ті переваги, яке їм надасть набуття реального суверенітету та міжнародної суб'єктності тими регіонами, якими вони керують в юридичних межах Російської Федерації. Бажання отримати реальну владу одночасно з розв'язанням тієї купи юридичних (аж до вірогідної кримінальної відповідальності), матеріальних і моральних проблем, що пов'язані з перебуванням у складі Росії, може взяти гору над усіма іншими зобов'язаннями. Саме такий «м'який», «бюрократичний» сценарій дезінтеграції Російської Федерації можливо розглядати як базовий. Він також доволі добре вписується у комфортний для євроатлантичного світу варіант «керованого розпаду» РФ. Водночас нові держави матимуть виразні орієнтири розвитку. Зрозумілими, щонайменше на прикладі пострадянських країн, які вже мають досвід «переформатування» власних держав, при реалізації такого сценарію стають і конкретні необхідні кроки, які стосуватимуться наповнення духовного простору, деколонізації (деколонізації), розвитку місцевого самоврядування, демонополізації економіки, революційних змін у освітній сфері, церковної реформи.

Висновки.

Чергова реінкарнація Російської імперії знаходиться у специфічному стані: всі можливі проблеми (політичні, військові, економічні, соціальні, моральні тощо) накопичуються, загострюються завдяки всім можливим негативним факторам внутрішнього та зовнішнього характеру, не мають релевантних шляхів розв'язання у найближчому майбутньому – це стадія розпаду. Просто віра у власну винятковість та вічність не здатна врятувати в такі

моменти жодну імперію, Росія мала змогу неодноразово переконатися в цьому на власному прикладі. Вихід з-під влади центру виглядає для нових суспільно-історичних суб'єктів найбільш ефективним рішенням нагромаджених проблем. Ключовим моментом дезінтеграційних процесів на території РФ є їх більша обґрунтованість та краща готовність до цього місцевих еліт, аніж це можна було спо-

стерігати під час розпаду Радянського Союзу, що стосується, в першу чергу, ціннісних орієнтирів та розуміння реалій ринкової економіки. Таким чином, є повноцінне підґрунтя для майбутнього утворення на теренах Російської Федерації нових держав, життєздатність яких визначатиметься докорінним реформуванням за багатьма напрямками, втім за апробованими на пострадянському просторі «рецептами».

Бібліографічні посилання

- 24 Канал. (2022). Пионтковский: самое страшное для России еще не началось. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=rY9sPajvrbo> (дата звернення 14.11.22)
- Factor tv. (2022). Россия как империя распадается, этого гаранта безопасности для региона больше нет: Юдин. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=t8Ys_g_k8sE&t=1253s (дата звернення 14.11.22)
- SVTV. (2022). Григорий Юдин в гостях у Михаила Светова. 232 день войны. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=TypM9BW9W1A>
- The Curious. (2021). Что будет, если распадётся Россия. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=f7SUSD34S_4&t=32s (дата звернення 14.11.22)
- Амальрик, А. (1991). *Просуществует ли Советский Союз до 1984 года?*, в: *Погружение в трясину: (Анатомия застоя)*. М.: Прогресс, 643-675.
- Пекар, В. (2022). Німецький народ після Другої світової пройшов через каяття та очищення за 25 років. [Facebook]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/valerii.pekar> (дата звернення 14.11.22)
- Radio NB. (2022). Зараз ідуть закулісні переговори про те, як Путін відступить – Володимир Огризко. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=2byQIdU7VyI> (дата звернення 14.11.22)
- Телеканал Прямий. (2022). Відлік вже пішов: Кремль і його прибічники заплатять високу ціну за злочини в Україні. Новіков. [YouTube]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4LIPO7wLsmc> (дата звернення 14.11.22)

References

- 24 Kanal. (2022). Pyontkovskiy: самое strashnoe dlia Rossyy eshche ne nachalos. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=rY9sPajvrbo> (in Russian)
- Amalryk, A. (1991). *Prosushchestvuet ly Sovetskyi Soiuz do 1984 hoda?* [], in: *Pohruzhenye v triasynu: (Anatomyia zastoia)*. M.: Prohress, 643-675. (in Russian)
- Factor tv. (2022). Rossyia kak ymperyia raspadaetsia, etoho haranta bezopasnosti dlia rehyona bolshe net: Yudyn. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from https://www.youtube.com/watch?v=t8Ys_g_k8sE&t=1253s (in Russian)
- Peкар, V. (2022). Nimetskyi narod pislia Druhoi svitovoi proishov cherez kaiattia ta ochyshchennia za 25 rokiv. [Facebook]. Retrieved November 14, 2022 from <https://www.facebook.com/valerii.pekar> (in Ukrainian)
- Radio NV. (2022). Zaraz idut zakulisni perehovory pro te, yak Putin vidstupyt – Volodymyr Ohryzko. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=2byQIdU7VyI> (in Ukrainian)
- SVTV. (2022). Hryhoryi Yudyn v hostiakh u Mykhayla Svetova. 232 den voiny. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=TypM9BW9W1A> (in Russian)
- Telekanal Priamyi. (2022). Vidlik vzhe pishov: Kreml i yoho prybichnyky zaplatiat vysoku tsinu za zlochyny v Ukraini. Novikov. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from <https://www.youtube.com/watch?v=4LIPO7wLsmc> (in Ukrainian)
- The Curious. (2021). Chto budet, esly raspadetsia Rossyia. [YouTube]. Retrieved November 14, 2022 from https://www.youtube.com/watch?v=f7SUSD34S_4&t=32s (in Russian)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Ірина Миколаївна Чістякова

Кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин та
права, Національний університет
«Одеська політехніка»,
пр. Шевченко, 1, Одеса, 65122, Україна
E-mail: kaf.pz@op.edu.ua,

Irina Nikolaevna Chistyakova

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Head of the Department of the
International Relations and Law,
Odessa Polytechnic National University,
1 Shevchenko Ave., Odessa, 65122, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0182-9334>

Інна Борисівна Кривдіна

Кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри міжнародних відносин та права,
Національний університет
«Одеська політехніка»,
пр. Шевченко, 1, Одеса, 65122, Україна
E-mail: i.b.kryvdina@op.edu.ua,

Inna Borysivna Kryvdina

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of the International Relations and Law,
Odessa Polytechnic National University,
1 Shevchenko Ave., Odessa, 65122, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1472-3037>

УДК: 328.1

ОСОБЛИВОСТІ БРИТАНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Received 15 November 2022; revised 07 December 2022; accepted 12 December 2022

DOI: 10.15421/352234

Анотація

У цій статті підкреслюється, що Велика Британія є однією з найрозвиненіших країн світу. Економічне процвітання Великої Британії пояснюється її політичною системою. Сполучене Королівство має різні політичні партії та урядові відомства, при цьому вона зберегла конституційну монархію та захищає демократичні принципи. Британська політична система формувалася понад тисячу років, у цей період були розроблені традиційні англійські методи законодавства та адміністрування, правосуддя та збору податків, а також сформувалися особливі відносини між урядом і підлеглими. Підкреслюється, щоб британська Конституція відрізняється від інших конституцій тим, що її аспекти містяться в різних нормативно-правових актах, а не у водному джерелі права. Загалом усі закони Великої Британії поділяються на первинні та вторинні, а також міністерські накази, проекти. Закон Великої Британії передбачає, що не актуальні чинні закони замінюють на нові більш затребувані закони. Законодавчим органом Великої Британії є парламент, який складається з палати громад, сенату та монарха. Діяльність парламенту відбувається у двох палатах. Функція парламенту полягає в тому, щоб перевіряти та підбивати підсумки роботи уряду. Наголошується, що британський парламент вважається «матір'ю всіх парламентів» світу, оскільки багато національних законодавчих органів у взяли його за зразок. Теоретично влада походить не від парламенту, а від парламентських королів. Офіційно верховна британська влада належить тільки королю, але в сучасних умовах влада також походить від демократично обраної палати громад. «Суверенність» парламенту у Великій Британії означає, що парламент може ухвалювати або скасовувати будь-який закон, не обмежуючись текстом Конституції. Ключовою особливістю британського національного уряду є те, що він здійснює владу від імені монарха, який діє як глава держави, роль якого є частково церемоніальною. Британська судова система еволюціонувала та розвивалася впродовж понад 1000 років, унаслідок чого сформувалась дуже складна структура, тож різні види справ розглядаються в різних судах і мають різні шляхи до апеляційного суду.

Ключові слова: Великобританія, політична система, Конституція, парламент, уряд, суд.

FEATURES OF THE BRITISH POLITICAL SYSTEM

Abstract

This article emphasizes that Great Britain is one of the most developed countries in the world. The economic prosperity of the United Kingdom is explained by its political system. The United Kingdom has different political parties and government departments, while it has maintained a constitutional monarchy

and defends democratic principles. The British political system has evolved over a thousand years, during which time traditional English methods of legislation and administration, justice and tax collection have been developed, and a special relationship between the government and its subjects has been formed. It is emphasized that the British Constitution differs from other constitutions in that aspects of it are contained in various statutes rather than in a water source of law. In general, all laws of the United Kingdom are divided into primary and secondary, as well as ministerial orders, drafts. The law of the United Kingdom provides that outdated laws are replaced by new, more popular laws. The legislative body of Great Britain is the Parliament, which consists of the House of Commons, the Senate and the monarch. The activity of the Parliament takes place in two chambers. The function of the parliament is to check and summarize the work of the government. It is noted that the British Parliament is considered the "mother of all parliaments" in the world, as many national legislatures have taken it as a model. Theoretically, the power comes not from the parliament, but from the parliamentary kings. Officially, supreme British power is vested in the King alone, but in modern terms power also comes from the democratically elected House of Commons. The «sovereignty» of Parliament in the UK means that Parliament can make or repeal any law without being limited by the text of the Constitution. A key feature of the British national government is that it exercises power on behalf of the monarch, who acts as head of state, a role that is partly ceremonial. The British judicial system has evolved and developed over more than 1000 years, resulting in a very complex structure, so that different types of cases are heard in different courts and have different routes to the Court of Appeal.

Keywords: *Great Britain, political system, Constitution, Parliament, government, court.*

Постановка проблеми.

Велика Британія є однією з найрозвиненіших країн світу. Сполучене Королівство вважається країною з високим рівнем доходу і наразі займає дуже високе місце в Індексі людського розвитку 2021 року, вона посіла 18 місце у світі [Download latest 2022]. Крім того, Велика Британія посідає п'яте місце серед 15 найбільш економічно розвинутих країн за показником ВВП у 2022 році. Так, відповідно до рейтингу у Великій Британії ВВП – номінальний складає \$2,76 трлн, ВВП на душу населення: \$39 229, ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС): \$2,98 трлн [Top 15 Countries 2022].

Економічне процвітання Великобританії пояснюється її особливою структурою політичної системи. Незважаючи на те, що політична система у Великій Британії відрізняється певною хаотичністю – в державі існує багато різних партій і відомств уряду, британській державі вдалось при цьому зберегти конституційну монархію та дотримуватись демократичних принципів влади.

Британська політична система формувалася понад тисячу років. За цей час склались традиційні для Великобританії методи законотворчості й управління, правосуддя та збору податків, сформувались особливі відносини між владою й тими на кого ця влада

спрямована. За тривалий період існування Великобританії час від часу виникали гострі суперечки щодо цих відносин або якісь тертя між різними частинами політичної системи спричиняли запеклу політичну боротьбу, яка могла призвести до громадянської війни всередині країни, до страти або вигнання монарха та уряду або це може закінчитися ще більш серйозним конфліктом у тому числі революцією, як це відбувалось неодноразово в Україні впродовж ХХ-ХХІ ст. (1917 р., 1991 р., 2004 р., 2014 р. тощо). Втім, Великобританії вдавалось розв'язувати політичні проблеми мирним шляхом, лише записом нових правил, щоб запобігти тому, щоб спірне питання спричинило суперечку в майбутньому.

Питання функціонування британської системи в умовах пандемії COVID-19 досліджував Т.Райт, а особливості формування британської політичної системи розглянуті у книзі Є.Р.Крісті. Аналіз британської політики та міжнародних відносин зроблено у монографії Марка Гарнетта, Пітера Дорі, Філіпа Линчата. Питання політичної системи через призму функціонування сучасної англійської партійної системи розглянуті П.Веббом і Т.Бейлом.

Щодо сучасного вітчизняного доробку, то досвід становлення та функціонування британської політичної системи мало відображений в українських наукових дослідженнях. Зо-

крема, за останні п'ять років з'явилася низка публікацій С.Светової, К.Іванченко, А.Яворницької, в яких опосередковано висвітлено проблеми британської політичної системи, проте перелічені автори досліджують передусім британську парламентську систему, політичні органи та британську правову систему.

Отже, проведений аналіз наявної наукової літератури з тематики засвідчив, що політична система Великобританії у вітчизняній науковій літературі представлено недостатньо. Втім, нашій державі при формуванні власної політичної системи буде корисним врахування позитивного досвіду функціонування політичної системи Великої Британії.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): проаналізувати особливості становлення й існування політичної системи Великобританії. Для цього необхідно розглянути особливості конституційного права Великобританії та структуру британської законодавчої, виконавчої та судової влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Велика Британія, також відома як Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, складається з Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. Це п'ята за величиною економіка у світі та друга країна в Європі за ВВП. Велика Британія очолює щорічний звіт Світового банку про глобальну конкурентоспроможність та рейтинг легкості ведення бізнесу. Протягом XIX-го і початку XX-го століть вона була першою у світі промислово розвинутою країною і найбільшою у світі наддержавою. Велика Британія й у наш час залишається великою ядерною державою зі значним економічним, культурним, військовим, науковим і політичним впливом на міжнародній арені.

Традиційно, Велика Британія залишається конституційною монархією, подібно до таких європейських країн, як Андорра, Бельгія, Іспанія, [Ліхтенштейн](#), [Люксембург](#), Нідерланди, [Норвегія](#), [Швеція](#). Кожна із перерахованих конституційних монархій має свої національні особливості й відрізняється одна від одної. Проте, спільним для всіх європейських конституційних монархій є те що країною керує монарх (король або королева), якого консуль-

тує всенародно обраний парламент.

Після смерті королеви Великобританії Єлизавети II 8 вересня 2022 року нинішнім монархом у Сполученому королівстві Великої Британії та Північної Ірландії став [король Карл III](#) (англійською мовою Charles). На власній інавгурації новий король Великобританії 9 вересня 2022 року своїй телевізійній промові пообіцяв, що «протягом часу, що залишився, дарований мені Богом, підтримувати [конституційні](#) принципи в серці нашої нації» [Charles III king of the United Kingdom 2022].

Втім, попри те, що новий Карл III обіцяв зберігати конституційні принципи, слід звернути увагу на те, що у Великобританії діє має так звана «неписана конституція». Хоча, таке визначення у певному сенсі помилкове.

Конституція Великобританії відрізняється від багатьох інших європейських країн тим, що її основні аспекти не містяться в одному правовому джерелі, а закріплені в різних нормативно-правових документах. Частково це можна пояснити особливостями формування політичної системи Великобританії впродовж тривалого історичного періоду. На відміну від Франції, Італії та багатьох інших європейських держав, у Великій Британії не було революцій або моменту політичного розриву наприкінці XVIII-XIX ст., коли письмові конституції були найбільш популярними після Війни за незалежність США.

На відміну від США, де конституція держави є «вищим законом», у британській політичній системі немає чітко визначеної концепції «вищого закону» держави: відсутня чітка різниця між конституційним законом та звичайним законом. Тобто всі закони Великобританії мають статус конституційних законів. Крім того, це однією особливістю політичної системи є те, що у Великій Британії відсутні спеціальні процедури для зміни самої конституції. Якщо більшістю голосів парламенту Великобританії було вирішено вносити зміни до «конституційного статуту» будь-якого закону Великобританії, то цей закон може бути скасований або змінений на будь-який інший закон. Ця особливість відрізняє Великобританію від інших держав, у тому числі від США, де конституція є «вкоріненою» – інши-

ми словами, потрібно задовольнити додаткові вимоги, щоб до неї можна вносити зміни та поправки. Конституція Великобританії може бути відносно легко змінена урядом держави, тобто вона змінюється частіше, ніж багато інших конституцій [The UK constitution 2022].

Передумовами внесення змін до конституції Великобританії можуть бути як зовнішні фактори, так і внутрішні. Зокрема, вихід Великобританії 31 січня 2020 р. із ЄС привів до дестабілізації всередині країни відносин між виконавчою, судовою владами та парламентом, що спричинило зростання значного тиску на питання врегулювання передачі повноважень з боку уряду. Крім того, в умовах пандемії COVID-19 типовим явищем стало те, що центральні, децентралізовані та місцеві органи влади приймають різні рішення, все це свідчить про те, що парламенту Великобританії важко притягнути уряд до відповідальності. Тому, гостро необхідним постало питання щодо узгодження та розв'язання означених проблем. Тому, у лютому 2022 р. Інститут уряду та Інститут публічної політики Беннета Кембриджського університету проведуть перегляд Конституції Великобританії оцінить поточний стан конституції Великої Британії – проаналізують, наскільки добре працюють деякі з її основних інститутів і демократичних процесів – і запропонують практичні, новаторські та надійні ідеї для реформування [The UK constitution 2022].

Загалом, слід зазначити, що Великобританія не відчуває потреби кодифікувати свою конституцію. Проте, Великобританія має конституцію, до якої відносяться провідні статuti, конвенції, судові рішення і договори. Приклади конституційних положень включають Білль про права 1689 р., Акти Союзу 1707 р. і 1800 р., Акт про врегулювання 1701 р., Парламентські акти 1911 р. і 1949 р., Акт про права людини 1998 р., Акт про Шотландію, Акт про Північну Ірландію та Закон про уряд Уельсу 1998 р. У чинних британських конвенціях наголошено, що монарх діє за порадою міністра; що прем'єр-міністр засідає в палаті громад; монарх призначає прем'єр-міністром особу, яка, швидше за все, заслужить довіру палати громад. Ці та інші конвенції були коди-

фіковані в таких документах, як Керівництво кабінету міністрів [Review of the UK constitution 2022].

Отже, все британське законодавство має конституційний статус та, за винятком законодавства ЄС поділяється на:

- коронавірусне законодавство, яке поширюється на Великобританію, Англію, Уельс, Шотландію та Північну Ірландію;

- розуміння законодавства, яке запроваджується, змінюється та набуває чинності законодавство Великобританії;

- законодавство ЄС і право Великобританії, у тому вигляді, в якому воно застосовувалося до Великобританії до 31 грудня 2020 року, тепер є частиною національного законодавства;

- законодавство за регіонами Великобританії, створено парламентом Великобританії, урядом Великобританії та історичними парламентами (Шотландія, Уельс, Північна Ірландія), яке стосується виключно окремих регіонів або може поширюватися на неї [What is the UK Constitution? 2022].

Загалом, все законодавство Великобританії поділяється на первинне та вторинне законодавство, а також на міністерські вказівки, проекти закону.

До первинного законодавства Великобританії відноситься (за даними на січень 2023 р.): місцеві акти Великобританії (20164 актів), загальні публічні акти Великобританії (4564 акти), приватні та особисті акти Великобританії (869 акти), акти парламенту Шотландії (347), акти парламенту Північної Ірландії (287 акти), місцеві акти парламенту Великобританії (273 акти), акти Асамблеї Північної Ірландії (218 актів), церковні заходи (149 заходів), акти старого шотландського парламенту (109 актів), акти англійського парламенту (79 актів), акти парламенту Великої Британії (58 актів), акти Національної асамблеї Уельсу (44 акта), заходи Національної асамблеї Уельсу (22 заходи), акти старого ірландського парламенту (11), акти Сенеда Кімру (Парламент Уельсу) (8 актів), заходи Асамблеї Північної Ірландії (2 заходи) [Legal.gov.uk 2022].

До вторинного законодавства відноситься (за даними на січень 2023 р.): законодавчі

документи Великобританії (83698 документів); законодавчі документи Північної Ірландії (17739 документів); законодавчі документи Шотландії (9980 документів); законодавчі правила та розпорядження Північної Ірландії (8791 документ); законодавчі документи Уельсу (5934 документи); накази Ради Північної Ірландії (625 наказів); законодавчі правила та розпорядження Великобританії (307 правил та розпоряджень); міністерські накази Великобританії (118 наказів); церковні інструменти (60 інструментів) [Primary Legislation 2022].

До інших британських нормативно-правових актів зазвичай відносять міністерські накази та законопроекти нормативних актів. Що стосується міністерських наказів, то вони створені міністрами для деталізації законодавства ЄС. Законопроекти нормативних актів – це такі акти, які очікують на затвердження. Законопроект може стати законом, бути відкликаним або заміненим іншим проектом. За даними на січень 2023 р. у Великобританії підготовлено ряд проектів законодавчих актів Великобританії (4775 законодавчих актів), проектів законодавчих актів Шотландії (1113 проектів); проектів законодавчих актів Північної Ірландії (175 проектів) [Secondary Legislation 2022].

Законодавчим органом у Великобританії є парламент Сполученого Королівства та Королівських заморських територій. Британський парламент складається з трьох елементів: палати громад, палати лордів і монархії. Основна діяльність парламенту відбувається у двох палатах. Як правило, рішення, прийняті в одній палаті, повинні бути затверджені іншою палатою [Draft Legislation 2022]. Палата лордів – це вища палата і палата громад (представників) – це нижня палата. Обидві палати працюють від імені громадян Великобританії.

До компетенції британського парламенту відноситься: перевірка та оскарження роботи уряду (перевірка), прийняття та формування ефективних законів (законодавство) та обговорювання/прийняття рішення щодо важливих питань сьогоденності (дебати), перевірити та затвердити державні витрати (бюджет/податки).

Палата лордів не обирається. До складу палати лордів входить вище духовенство англіканської церкви та світська знать (представники знаті Великобританії). Палата лордів впродовж всього існування британського парламенту відіграла та продовжує відігравати вирішальну роль у питанні розгляду законопроектів, сумнівах у діях уряду та дослідженні державної політики Великобританії [What is the role of Parliament? 2022].

Члени Палати лордів мають великий досвід і ґрунтовні знання з різних професій і галузей. Багато членів Палати лордів мають успішну кар'єру в бізнесі, культурі, науці, спорті, наукових колах, праві, освіті, охороні здоров'я та у державній службі. Вони використовують свої професійні знання для дослідження питань суспільного інтересу держави та для розв'язання проблем, які стосуються всіх громадян Великобританії [Lords. 2022].

У сучасному британському парламенті близько 800 членів мають право брати участь у роботі Палати лордів. Члени Палати лордів призначаються монахом за порадою прем'єр-міністра. Лорд-спікер (голова Палати лордів), нині лорд є Фаулер, він керує справами в палаті, є послом від Палати лордів та очолює комітет Палати лордів. [Лідером палати лордів](#) є найстарший член уряду в Палаті лордів. Старший заступник спікера має низку обов'язків, включаючи заміщення лорда-спікера [Who's in the house 2022].

Палата громад є демократично обраним законодавчим органом. Громадськість Великобританії обирає 650 членів парламенту, які представляють їх інтереси та розв'язують їх проблеми в Палаті громад. Депутати розглядають і пропонують нові закони, а також можуть перевіряти урядову політику, через ставлення питань міністрам щодо поточних справ у Палаті громад або в комітетах Палати громад. Палатою громад керує група депутатів, які входять до складу комісії Палати громад. Члени Палати громад обговорюють важливі політичні питання сучасності та вносять пропозиції щодо нових законів [UK Parliament 2022].

Особливістю парламенту Великобританії є те, що палата лордів і Палата громад зби-

раються в окремих залах Вестмінстерського палацу в Лондоні. Крім того, відповідно до конвенції, всі міністри, включно з прем'єр-міністром, обираються виключно парламентом.

Парламент Великобританії по праву вважається найстарішим у світі. Адже його формування й еволюція триває з XI ст. Прообразом сучасного британського парламенту є стародавні королівські ради *Witans* – англосаксонський політичний орган, що складався з рад, до повноважень яких відносились консультування саксонських королів. У цих радах брали участь релігійні лідери, магнати та міністри короля. Починаючи з XIII ст. у засіданнях рад почали брати участь представники міст, округів та районів. А вже у XIV ст. виникають дві окремі палати британського парламенту. Представники від міст і округів почали збиратися окремо як палата громад (представницька палата). Архієпископи, єпископи та іноді абати та пріори (Лорди Духовні) і дворяни (Лорди Темпоральні) утворюють Палату Лордів [Commons 2022].

Крім того, британський парламент вважається «матір'ю всіх парламентів», оскільки багато національних законодавчих органів у світі, особливо держав-членів Співдружності Націй, побудовані на зразок британського парламенту.

Теоретично у Великобританії влада походить не від парламенту, а від парламентських королів. Часто кажуть, що верховною владою є лише король парламенту, але це доволі спірне твердження. Адже, сьогодні влада також походить від демократично обраної палати представників.

Однією з головних функцій парламенту Великобританії є проведення перевірки та оскарження роботи уряду. Палата громад і палата лордів використовують подібні методи перевірки, хоча процедури відрізняються. Основними методами роботи парламенту Великобританії є допит міністрів уряду, дебати та слідча робота комітетів. Уряд має право публічно відповісти, щоб пояснити та виправдати свою політику або рішення. Члени парламенту Великобританії та лорди мають право поставити запитання міністрам уряду або безпосередньо в залі Палати під час звичайних

усних запитань, або письмово.

Міністри з кожного урядового департаменту Великобританії відвідують палати громад на основі ротації, щоб відповісти на усні запитання. Кожен головний урядовий департамент Великобританії має певний день тижня за чергою, цей день погоджено з урядом і опозицією. Прем'єр-міністр Великобританії, щотижня також відповідає на запитання. У щоденних ділових газетах Великобританії зазвичай можна знайти поточний розклад перевірки роботи уряду, а також перелік усних і письмових питань до уряду.

У Палаті лордів проводять опитування міністрів уряду на початку кожного робочого дня, але для урядових департаментів немає встановлених днів [History of the lords 2022].

У Великобританії дебати в Палаті громад або Палаті лордів — це офіційна процедура обговорення певної політичної пропозиції. Члени парламенту або члени Палати лордів виступають по черзі. У державі процедура проведення дебатів відповідає низці правил і умовностей. Спосіб проведення дебатів регулюється Регламентом, письмовими правилами, які регулюють роботу кожної палати, а також різними британськими звичаями та національними традиціями. Багато з цих конвенцій викладено в [Посібнику для спікера щодо правил поведінки та ввічливості Палати громад](#) [Checking the work of Government 2022].

Типова дискусія у парламенті Великобританії має загальний формат. Зокрема, член парламенту або член Палати лордів висуває пропозицію для обговорення шляхом внесення пропозиції. Пропозиція може бути суттєвою, наприклад «Я прошу прийняти рішення, щоб (певний) законопроект був прийнятий у другому читанні», або пропозиція може бути загальною та вираженою нейтральними словами на кшталт «Палата має розглянути проблему надання інвестицій у розвиток велосипедного транспорту». Потім, за процедурою голова парламенту Великобританії ставить запитання Палаті, яка повторює умови пропозиції, наприклад, «Питання полягає в тому, щоб законопроект тепер було прочитано вдруге». Оскільки питання є дискусійним. Члени парламенту по черзі висловлюють власні думки

на відповідну тему. Після завершення дебатів голова знову ставить запитання у Палаті громад, так і в Палаті лордів голова «ставити питання» перед своєю Палатою. Наприклад, у Палаті громад: «питання полягає в тому, щоб законопроект було прочитано вдруге. Є варіанти відповіді: «Так», а навпаки «Ні». Потім депутати вигукують «так» або «ні». Якщо є лише запити «так» або «ні», рішення приймається без голосування. Якщо чіткого результату немає, проводиться поділ (голосування).

Дебати в Палаті громад дають можливість депутатам розглянути створення та внесення змін до законів, а також національні та міжнародні питання, і можуть стосуватися будь-якої теми. Голосування часто проводиться для того, щоб визначити, чи підтримує або відхиляє більшість членів будь-які обговорювані закони чи пропозиції [Rules of behaviour 2021].

У британському парламенті є комітети менших груп членів парламенту та/або лордів детально розглядають конкретні питання політики або законодавства. Різні комітети виконують різні функції: від надання порад до підготовки звітів або внесення змін до законодавства.

Палата громад має департаментські вибрані комітети. Вони були створені, щоб «відстежувати» урядові департаменти та ретельно перевіряти витрати, управління та політику кожного департаменту.

Обидві палати мають постійні та тимчасові комітети. Члени парламенту та лорди також працюють разом у спільних вибраних комітетах. Уряд дає відповіді на більшість звітів комітетів [History of the lords 2022].

Загальноприйнятим, є факт, що британський парламент є «суверенним». Цей парламентський «суверенітет» означає, що парламент Великобританії може приймати або скасовувати будь-який закон, не обмежуючись конституційним текстом.

Ключовою особливістю національного уряду Великобританії є те, що уряд здійснює свою владу від імені суверена, спадкового монарха ([короля Чарльза III](#)), який виконує функції [глави держави](#), роль, яка в основному, хоча і не повністю, є церемоніальною [Execu-

tive Authority 2022].

Судова система Великобританії еволюціонувала та розвивалася протягом 1000 років. Це призвело до вельми складної структури. Так, різні типи судових справ розглядаються в окремих судах і мають різні шляхи до апеляційного суду. Так, практично всі кримінальні справи у Великобританії починаються в магістратському суді, і близько 95% там й завершуються. Магістратські суди також мають широку цивільну юрисдикцію, яка включає приблизно 5 мільйонів справ на рік [About Magistrates' courts 2022].

Серйозні кримінальні справи (вбивство, зґвалтування, пограбування) відразу направляють до розгляду до Суду корони. Крім того, у Суді корони розглядають оскарження за судження або вироку магістратського суду; справи, передані з магістратського суду для розгляду або винесення вироку [Criminal courts 2022].

Апеляції з Суду корони надходять до Вищого суду, до Апеляційного суду або навіть до Верховного суду Великобританії. Верховний суд Великобританії є останнім апеляційним судом для цивільних справ, а також для кримінальних справ з Англії, Уельсу та Північної Ірландії. Верховний суд розглядає справи найбільшого суспільного або конституційного значення, які стосуються всього населення держави [The Supreme Court 2022].

Цивільні справи у Великобританії спочатку розглядають в окружному суді. Робота окружних суддів включає широкий спектр цивільних і сімейних справ. Зокрема, позови про відшкодування збитків і судові заборони, провадження щодо володіння іпотечними позичальниками та орендарями майна, розлучення, судові процеси щодо дітей, заборони домашнього насильства, суди захисту, заборони антигромадської поведінки, зобов'язання та процедури банкрутства. Отже, юрисдикція британських окружних суддів є найширшою з усіх суддів у державі [District judges 2022].

Апеляції на окружні суди надходять до Вищого суду, а потім до Апеляційного суду.

Система трибуналів Великобританії має власну структуру для розгляду справ і апеляцій, однак рішення різних палат верхнього

трибуналу та апеляційного трибуналу з питань зайнятості також можуть надходити до апеляційного суду. У Великобританії діє багато судів (трибуналів), які охоплюють широкий спектр сфер, що впливають на повсякденне життя.

Деякі з окремих юрисдикцій, якими займаються трибунали, поширюються на всю Великобританію, наприклад, імміграція та надання притулку, а інші охоплюють частини Сполученого Королівства, наприклад, психічне здоров'я охоплює лише Англію. Окремими судами керують місцеві органи влади (наприклад, шкільні комісії з виключення учнів [26 *Governors' suspensions 2022*]), деякі урядові департаменти (наприклад, оцінювальні трибунали – є статутною та незалежною організацією, яка надає адміністративні послуги. Британський трибунал з оцінки (VTE) є юридичною особою. Трибунал розглядає та вирішує спори, які висувуються платниками ставок та/або платниками міського податку, оскільки вони оскаржують рішення, прийняті місцевою радою або Агентством з оцінки (VOA) щодо їхніх ставок міського податку або бізнесу [About VTS 2022]), а інші через Службу судів і трибуналів його Величності (HMCTS), агентство Міністерства юстиції.

HMCTS керує дворівневою системою судів: трибунал першого рівня та трибунал вищої ланки. Обидва трибунали поділено на

палати. Кожна палата складається з подібних юрисдикцій або об'єднує подібні типи експертів для розгляду апеляцій.

Трибунал вищої інстанції в першу чергу, але не виключно, розглядає та приймає рішення щодо апеляцій, поданих на рішення Трибуналу першого рівня. HMCTS так само, як і Вищий суд, являється вищим судовим органом. Маючи у своєму розпорядженні суддів-спеціалістів, суддів вищої інстанції, HMCTS також може звертатися до послуг суддів Вищого суду [Introduction to Tribunals 2022].

Структура судів охоплює Англію та Уельс; система трибуналів охоплює Англію, Уельс і, в деяких випадках, Північну Ірландію та Шотландію [Structure of the Courts 2022].

Висновки.

Особливістю політичної системи Великої Британії є те, що хоч вона і є конституційною монархією, країна не має власної кодифікованої конституції. Проте, все законодавство Великобританії має конституційну силу. З одного боку, це призвело до створення на перший погляд складної та дещо хаотичної політичної системи, а з іншого, незважаючи на збереження британських національних традицій, політична система Великобританії використовує найбільш актуальні закони. Адже, британське законодавство передбачає, постійне удосконалення конституційних законів для того щоб вони відповідали вимогам сучасності.

Бібліографічні посилання / References

- About Magistrates' courts.* (2022). Retrieved November 11, 2022 from <https://www.judiciary.uk/courts-and-tribunals/magistrates-courts/magistrates-court/>
- About VTS.* (2022). Retrieved November 11, 2022 from <https://valuationtribunal.gov.uk/about-vts/>
- Charles III king of the United Kingdom.* (2022). Retrieved November 10, 2022 from <https://www.britannica.com/biography/Charles-III-king-of-the-United-Kingdom>
- Checking the work of Government. (2022). Retrieved November 13, 2022 from <https://www.parliament.uk/about/how/role/scrutiny/>
- Commons.* (2022). Retrieved November 10, 2022 from <https://www.parliament.uk/business/>
- Criminal courts.* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://www.gov.uk/courts/crown-court>
- Debates.* (2022). Retrieved November 05, 2022 from <https://www.parliament.uk/about/how/business/debates/>
- District judges.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/who-are-the-judiciary/judges/district-judge-role/>
- Download latest HDI dataset.* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (дата звернення 10.11.2022)
- Draft Legislation.* (2022). Retrieved November 13, 2022 from <https://www.legislation.gov.uk/draft>
- Executive Authority.* (2022). Retrieved November 13, 2022 from <https://guides.ll.georgetown.edu/c.php?g=365741&p=4199180>

- Governors' suspensions and exclusions panels: purpose and membership.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://schoolgovernors.thekeyssupport.com/curriculum-and-pupils/behaviour-attendance/discipline-exclusions/discipline-committee/>
- History of the lords.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://www.parliament.uk/business/lords/lords-history/history-of-the-lords/>
- Introduction to Tribunals.* (2022). Retrieved November 09, 2022 from <https://www.judiciary.uk/courts-and-tribunals/tribunals/about-the-tribunals/tribunals/>
- Legal.gov.uk.* (2022). Retrieved November 10, 2022 from <https://www.legislation.gov.uk/browse>
- Lords.* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://www.parliament.uk/business/lords/>
- Primary Legislation.* (2022). Retrieved November 08, 2022 from <https://www.legislation.gov.uk/primary>
- Review of the UK constitution. Does the UK's current constitution still work?* (2022). Retrieved November 11, 2022 from Режим доступу: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/styles/banner/public/bennett-institute-web-plain.png?itok=zWyJU3tH>
- Rules of behaviour and courtesies in the House of Commons.* Issued by the Speaker and the Deputy Speakers. House of Commons. (2021). Retrieved November 01, 2022 from <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/rules-of-behaviour.pdf>
- Secondary Legislation.* (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.legislation.gov.uk/secondary>
- Structure of the Courts & Tribunals system.* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/our-justice-system/court-structure/>
- The Supreme Court.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://www.supremecourt.uk/>
- The UK constitution. What are constitutions and why do they matter?* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://consoc.org.uk/the-constitution-explained/the-uk-constitution/>
- Top 15 Countries by GDP in 2022.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://globalpeoservices.com/top-15-countries-by-gdp-in-2022/>
- UK Parliament.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://www.parliament.uk/business/commons/>
- What is the role of Parliament?* (2022). Retrieved November 09, 2022 from <https://www.parliament.uk/about/how/role/>
- What is the UK Constitution?* (2022). Retrieved November 14, 2022 from <https://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/explainers/what-uk-constitution>
- Who's in the house of lords.* (2022). Retrieved November 12, 2022 from <https://www.parliament.uk/business/lords/whos-in-the-house-of-lords/>

Зміст / Content
Філософські науки / Philosophical Sciences

- Борисова Т.В.**
Філософські роздуми на тему про «страх Божий»
Borisova T.V.
Philosophical reflections on the «fear of God».....3-9

- Михайлюк О.В., Вершина В.А.**
Міф як спосіб означування
Mykhailiuk O.V., Vershyna V.A.
Myth as a Way of Meaning.....10-17

- Осетрова О.О.**
Соціальні аспекти суїцидальної проблематики у сучасному українському суспільстві
Osetrova O.O.
Social aspects of suicidal problems in modern Ukrainian society.....18-23

- Павлусів Н.М.**
Гарасим Смотрицький і Острозька Біблія: феномен інтелектуального лідерства в українському відродженні
Pavlusiv N.M.Harasym Smotrytskyi and the Ostrog Bible: the phenomenon of intellectual leadership in the Ukrainian revival.....24-29

Політичні науки / Political Sciences

- Воронова Т.В.**
Особливості та чинники формування політичного іміджу держави у внутрішнього середовища в транзитивних демократіях
Voronova T.V.
Peculiarities and Factors of Formation of The Political Image of the State in the Internal Environment in Transitive Democracies.....30-36

- Кляччин А.К.**
Перспектива парламентських виборів в Україні після війни: втілення положень нового виборчого кодексу чи консервування змішаної системи
Kliachyn A.K.
Prospects of Parliamentary Elections in Post-War Ukraine: Implementation of the Provisions of the New Election Code or Preservation of the Mixed System.....37-45

- Ніколенко Ю.О.**
Інститут політичних виборів: основні структурні елементи в умовах конкурентної демократії
Nikolenko Y.O.
The institution of political elections: main structural elements in the competitive democracy.....46-53

- Окороков В.Б., Третяк О.А.**
Безпеківі політичні комунікації: підходи до теоретичної демаркації
Okorokov V.V., Tretyak O.A.
Security Political Communications: Approaches to Theoretical Demarcation.....54-59

Твердохліб Ю.М.

Основні прорахунки у стратегії вищого військово-політичного керівництва Російської Федерації при плануванні та проведенні повномасштабного вторгнення на територію України

Tverdokhlib Yu.M.

The Main Miscalculations in The Russian Federation's Higher Military and Political Leadership's Strategy during planning and carrying out of a full-scale invasion to the territory of Ukraine.....60-66

Тесленко С.С., Ткач О.І.

Авторитаризм і демократія в Південно-Східній Азії: режимна динаміка в контексті «третьої хвилі» демократизації

Teslenko S.S., Tkach O.I.

Authoritarianism and Democracy in Southeast Asia: Regime Dynamics in the context of the 'Third Wave' of Democratization.....67-75

Хмельников А.О.

Інклюзивність локальної політичної спільноти: особливості та виклики формування

Khmelnikov A.O.

Inclusiveness of the Local Political Community: Features and Challenges of Formation.....76-82

Швец К.А.

Компаративний аналіз моделей публічної політики «Imperfect Democracies» на прикладі Литви та Польщі

Shvets K.A.

Comparative Analysis of Public Policy Models of «Imperfect Democracies» Using the Examples of Lithuania and Poland.....83-92

Міжнародні відносини / International Relationships

Відімска К.І., Кулешова К.І., Рижих В.І., Шаглі Г.І.

Прикладні аспекти суспільних комунікацій в міжнародних відносинах

Vidimska K.I., Kuleshova K.I., Ryzhykh V.I., Shagli G.I.

Applied Aspects of Public Communications in International Relations.....93-101

Головко І.К.

Нова публічна дипломатія в сучасному науковому дискурсі

Holovko I.K.

New Public Diplomacy in Modern Scientific Discourse

Дерещук Т.М., Струтинська Т.З., Романченко В.В.

Виклики на шляху до ефективної протидії кіберзлочинності в Європейському Союзі

Dereshchuk T.M., Strutynska T.Z., Romanchenko V.V.

Challenges on the Way to Effective Counteraction to Cybercrime in the European Union.....102-109

Коннова Н.О., Кузь О.М., Чешко В.Ф.

Механізм трансбіополітичного переходу у геополітиці

Konnova N.O., Kuz O.M., Cheshko V.F.

The Mechanism of Transbiopolitical Transition in Geopolitics.....119-129

Конопка Н.О.

«М'яка сила» як інструмент зовнішньої політики держави Кувейт

Конорка N.O.

Soft Power as a Tool of Foreign Policy of the State of Kuwait.....130-140

Негіна В., Висоцький О.Ю.

Технології двосторонніх ізраїльсько-китайських відносин

Nichina V.R., Vysotskyi O.Y.

Technologies of Bilateral Israeli-Chinese Relations.....141-151

Пермінов В.О.

Можливості та фактори дезінтеграції сучасної Росії

Perminov V.O.

Possibilities and Factors of Disintegration of Modern Russia.....152-159

Чістякова І.М., Кривдіна І.Б.

Особливості британської політичної системи

Chistyakova I.N., Kryvdina I.B.

Features of the British Political System.....160-168

Наукове видання

**«Філософія та політологія в контексті сучасної культури»
«Philosophy and political science in the context of modern culture»**

Свідоцтво про держреєстрацію Серія КВ № 23204-13044ПР від 19.02.2018

Українською, англійською, російською мовами.

Згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 науковий журнал «Філософія та політологія в контексті сучасної культури» включено до категорії «Б» Переліку фахових видань України зі спеціальностей 033 Філософія, 052 Політологія, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.

Журнал внесений у Перелік наукових фахових видань України з філософських наук - наказ МОН від 21.12.15 №1328 (зі змінами від 24.05.2018 №527)

Видається 2 рази на рік

Місцезнаходження редакції:

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010.
Телефон (056) 374- 98-66, 374-98-71
E-mail: phip@ukr.net

Редактори:

Оригінал-макет: Михайлюк О. О.

Дизайн обкладинки: Квітка Д.С.

Підписано до друку 28.12.2022 Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 19,53. Тираж пр. Зам. №355

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3а
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net, vidavn@ndu.edu.ua
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.